

Галина Пагутяк

Зачаровані музиканти

Роман

Частина перша: Журавнівський Пігмаліон

Майова ніч дурманила голову запахом трави і цвітом божого зілля , що піною вкривало берег ріки. Від води йшов сирий холодний дух. Вона ще не мала в собі досить тепла, щоб віддавати його нічним пастухам, які пасли коней, годованих не до плуга, а до далеких доріг і битви. Хлопці оточили невелике огнище, спинами відчуваючи сталевий холод чорної глибині, огорнутої де-не-де порваним серпанком туману. Звідти дивилась на них невідомість завтрашнього дня. А дивитись на неї без страху міг лише повний місяць, що завис над горою Бокоцин. Він ясно освітлював небо, але земля і вода перебували під покровом тіні. Пастухи мали з собою списи на випадок оборони, та вогонь. І хрестики на грудях. Найстаршому серед них було вісімнадцять літ.

Саме стільки було й паничу Матвію, чи на польський лад — Матеушу, синові господаря оцих слуг, власне, навіть пахолків, не готових ще до того, щоб супроводити на війну порядного шляхтича. Минув щойно тиждень від його заручин з панною Теклею Ліською, і хлопець лежав без сну на гарячій постелі вітцівського дому, навіть вітер, що проникав через відчинене вікно, не міг остудити його думок. Про весілля ще не йшлося. Мав довчитись у Замойській академії, звідки батько забрав його задля такої okazji, як заручини. Невдовзі мав повернутись до звичного способу життя. Панну Ліську, свою наречену, побачив лише на заручинах, і розумів, дорослі поважні люди запросили його до своєї гри. Се йому не подобалось, але навіщо бунтувати проти них? Два шляхетські дома вирішили поєднатись задля миру, якого так мало на цій землі, а він, Матвій, надто мало знав життя, щоб опиратись долі. Слово "доля" для

нього означало "мури", спершу батьківського гнізда, далі школи, де бавило час чимало таких як він хлопців зі шляхетських русько-польських родин. І звідти усі йшли лише двома дорогами: на службу чи до шлюбу.

До покою Матвія заглядав місяць. Вікно ж його вітця, Олександера Домницького, дідича доволі великого, але занедбаного, маєтку, було щільно заслонене. Олександр сидів при грубій свічі й читав листи Сенеки до Луцілія, намагаючись перебороти в собі якесь відчуття непевності. Сю книгу він купив, коли ще вчився у місті Падуї, в університеті. Брав її з собою завше в дорогу, возив на сейми і сеймики, а тепер вона зручно вместила на його письмовому столі. Серед журавнівської шляхти було декілька освічених мужів, що мали власні бібліотеки, і часом збиралися разом для вченої бесіди, розмірковуючи не лише про долю вітчизни й політику, а й про речі непроминальні. Були надто старі, щоб воювати чи йти служити королю, й могли нарешті втішатися життям. Хоча ніхто не чувся повністю в безпеці.

Пан Домницький стратив на війні двох синів-лицарів, і в нього залишився один Матвій. Хто у ті часи не мав сина чи зятя, той ніц не вартував. А без мудрої, дбайливої пані-господині не вартував ще більше. Свою господиню дідич стратив ще сім років тому, і по її смерті відкрилася перед ним не лише порожнеча, а й доволі приємне, хай простить Господь, відчуття свободи. І хоч маєток занепадав, слуги розледачили й пашекували, не оженився вдруге. А вирішив оженити сина-одинака, найшовши йому жону акурат таку, як його небіжка Ганна.

Добре відав, що чинить. І Сенека не став тому на заваді. Песій син, Сенека, от що пише: " Вік людини належить до тих речей, що поза нами: скільки проживу – се не від мене залежить, як проживу – від мене." Доки читаєш — з ним згоден, а визирнеш у світ – занадто складний, щоб послуговатись порадами навчителя Нерона. Латинські слова перекочувались як каміння в потоці, гуркотили як грім, і Домницький насамкінець заплющив очі перед пільмою, що наближалася до нього, до всіх...

Маленьке містечко Журавно на задвірках Речі Посполитої не мало більшої оборони, як Ріка, до половини підперезане її сталевим поясом. І хлопці-пастухи, розбещені двірським життям, чії бійки, лицемірство, підлабузництво безперечно підлягали суворому осуду римського патриція Сенеки, зараз, на порожньому березі, при світлі вогнища, розпаленого й підтримуваного за допомогою плавника, мали на обличчях вираз, властивий дітям, які ще не відають, що то є правдивий гріх, але вже відчують, що знають надто мало про сей людський і нелюдський світ. Вони вслухалися в ледь чутний плескіт хвиль, шелест вербового листя, потріскування вибіленого Рікою дерева, і радше інстинктом, ніж чуттям зрозуміли, що хтось до них йде. Не скрадається, а саме йде. Вони не встигли вхопити списи, як почули знайомий посвист. Зарошеною травою, не шукаючи стежки, до них йшов у білій сорочці панич, товариш їхніх дитячих забав. Тепер се скінчилося. Тепер він був тим, хто заступить старого дідича, його син-одинак. У них усе було по-іншому. Не мали чого успадковувати: ні хати, ні худоби, в усьому залежали від дідича. Могли проміняти його на іншого, якби дуже захотіли. Ото й усе. І коли Матвій до них наблизився, хлопці підвелися, правда, трохи лїнькувато, бо були не в дворі, а на темному березі.

Панич виглядав на сновиду. Навіть не розтулив уст, як звичайно, для християнського привіту. Сів коло вогню на розстелену верітку і заходився ламати на дрібні кусники струхлявілу гілку, кидати у багаття й дивитись, як вони горять. Залягла тривожна й незручна мовчанка. Ніби Матвій хотів щось спитати, але не відважувався, а хлопці не хотіли починати розмову першими. Були вишколені своїм старим дідичем, який побачив півсвіта, і того йому вистачило. Не хотів видіти другої половини, хоч, може, вона й ліпша. Для хлопців, що сиділи зараз коло вогню, навіть така звичайна річ як нічний випас коней, була пригодною, котра розганяла кров у жилах. Чулися б вільніше, якби не припхався панич. Мусили ще тепер і його пильнувати.

Нарешті той зітхнув і ліг на верітку, зануривши погляд у темне небо і місяць над собою. Івашко, старший серед пастухів, подумав, що варто б сказати:

— Недобре, вашмосць, дивитися на місяць уповні.

Але на нього налягла якась лінь, почув розслаблення.Його ледве вистачило, щоб полічити в примарному синюватому світлі темні силуети спутаних коней, і поклавши голову на коліна, він заснув.За ним сон склепив повіки й решті хлопців.Не повинні були спати, та ще й при паничеві.Але той не спав і міг би збудити їх при потребі.Від нього йшла якась дивна відстороненість, яку вони прийняли за обіцянку безпеки.

Матвій і місяць дивились один на одного. І час перестав існувати.Усе те, що відчував хлопець, все одно не можна було висловити.Він лише здогадувався про його важливість для себе, продовжуючи перебувати вдома, на ліжку, і водночас – тут, відчуваючи крізь верітку пружні стебла трави, що ворушились наче змії.Він не помітив, як вогонь спершу почав пригасати, а потім розгорівся дужче.І стало душно, як перед грозою.Хтось з хлопців застогнав уві сні, але не прокинувся.

Матвій, чиї очі блукали разом з місяцем по небу, не міг зняти з себе напруги. Руки були стиснуті в кулаки, губи оніміли, ноги затерпли від непорушного лежання на землі, що не встигла як слід прогрітися сонцем.А проте він не міг перервати споглядання місяця, захоплений у полон могутньою силою, зачарований неповторністю такої злуки з небесним світилом, адже якщо він колись і опиниться на такому лузі, то вже спутаним конем, як оці вітцівські коні – задля власної ж безпеки, і щоб не перервався рід.Достоту як племінний жеребчик.Звісно, таке йому й на думку не спадало.Се було б страшним приниженням, попри його зовнішню слухняність. Наука не йшла йому в голову, не мав він схильності й до військової справи – не зарубав би навіть курки.І ніхто не готував з нього спадкоємця маєтку.Третій син у родині ставав або вояком, здобуваючи собі маєток, або посвячувався Богові, і вже Бог забезпечував йому статок.Десятилітнім хлопцем його відірвали від журавнівських лук, від ріки, від гір, як від материних грудей, від товаришів дитячих забав, проклавши між ними межу, яку він тепер не міг перейти.

Усе це слабким болем відзивалось у ньому, коли він дивився на місяць, вимивало на поверхню, як вода вимиває з товщі глини прозоре біле каміння по той бік Ріки. І з того боку, ніби озиваючись до Матвія, долинув звук. І ще раніше, ніж той звук вирізьбився в музику, війнув зимний вітер, і полум'я стало стовпом. Се було так незвично, що хлопець одразу прийшов до тями й сів. І що дивно: пастухи спали, хоча звуки наростали і вже були над водою. Музика якась була дивна, ні церковна, ні світська. "Музики нема чого боятися, — подумав хлопець. — У музикантів руки зайняті бубнами, дудами, лютнями, а не зброєю." Звідки було йому знати, що музика разить серце ліпше, ніж стріла чи меч.

Він дізнався про це за хвилю.

Вітцівські коні, серед яких були й ті, що небавом повезуть його до науки, заіржали і збилися до купи. Але пастухи їхні наче понапивалися сонного зілля, ані оден не заворушився. Не руш — ніби хтось наказав паничеві — їм не треба цього видіти. По вінця наповнений місячним болем, хлопець став на ноги, як оборонець маленького світу коней, пастухів і свого дитинства, тільки відступив трохи убік, щоб язика полум'я не торкались його. Він побачив світлу пляму, що пливла над Рікою, насуваючись просто на нього, і незабаром у повітрі, важко сказати, на якій висоті, з'явилися коні, такі потужні й прекрасні, аж перехоплювало подих. І на тих конях сиділо троє музикантів у сріблом шитій старосвітській одежі: один з бубном, другий — з флейтою, а третій — зі скрипкою. Вони пропливли над Матвієм, награвши музику, ні веселу, ні сумну, а якусь наче нелюдську, а за ними проліг шмат чорної безодні, а далі з тієї безодні виринув ще кращий кінь, а на ньому пані з огненным волоссям, в пишній сукні, поверх якої здіймався під вітром зелений плащ. На голові вона мала вінець з квітів, наче корону. Вона обернула до Матвія сліпуче біле лице і вдарила його поглядом просто в саме серце. А коли проминула, то обернулася і полоснула своїми очима по його очах, і він на мить осліп. А вогонь піднявся угору, упав і поповз по луці вслід за нею.

Хлопець захитався і знепритомнів. А коли отямився, то побачив, що на лівому боці грудей у нього спалена сорочка, а в рані кров змішалась з попелом.

Він не здивувався цьому. Навіть не так – по-іншому просто не могло бути. Час і світ, у якому жив Матвій, були переповнені видіннями, які ставали цілком реальними. Сліпі прозрівали, каліки ставали на ноги, а німі починали говорити так складно, як священик у церкві перед мирянами. Щось подібне трапилось з паничем: він бачив по-іншому, ходив по-іншому, і, певно, б заговорив якнайкрасніше, від самого зраненого серця, якби було до кого.

А пастухи перед світом прокинулися й побачили на траві випалену смугу вогню, а на місці кострища ще теплий попіл замість жару. Трусячись від ранкового холоду, вони протерли очі, шукаючи коней, і знайшли їх майже при самому березі, в не дуже безпечному місці. І що дивно – про панича ніхто не пам'ятав, наче той не лежав уночі на верітці, дивлячись на місячне коло, мовчазний та замислений. Тільки ота випалена борозна, ніби хтось украв у них вогонь. Через те в душі кожного з чотирьох пастухів залишився осад, відчуття якоїсь втрати. Пастухи кинулись завертати коней, але чомусь позабували їхні імена. Коні сахались від них, як від чужих, не впізнавали.

— Що за напасть! – вирвалось у Івашка. Він вже трохи зігрівся, і роса парувала з одежі, наче він сам був конем, що пробіг не одну милю по вкритій інеєм долині. Раптом він згадав, що казала йому мати-небіжка: "Перше слово, як встанеш, належить Богові."

Хлопець лапнув на грудях мідного хрестика на шнурку, набрав повітря і наказав:

— Клякайте!

Троє його молодших товаришів витріщились на високого міцного хлопця, за яким аж тужила битва.

— Івашку, таж звалиться зараз котрийсь з берега! — вигукнув Михайло. — Що ми в церкві, аби клякати?

І одразу ж зрозумів, що сказав зле. Ноги йому підігнулись, він клякнув і перехрестився раніше від Івашка. А за ним інші занурилися в туман і щедру росу, що обіцяли ясну днину.

Дідич бачив, як вертались нічні пастухи, входили через браму, притихлі, мовчазні й усе ще задихані. Позаводили коней до стайні, здавши двом конюхам на руки, а потім пішли до челядні снідати. Михайло йшов позаду й почув, як відчинилось вікно в спочивальні старого дідича. а в молодого вже було отворене. "Рано встав панич, — подумав хлопець. — Відколи приїхав з науки, ще так рано не вставав". Раптом йому спало на думку, що той міг спати з отвореним вікном. Певно, у тій академії грубезні мури, нічого не страшно, та й з ким би мала воювати академія? Чень не з турками!

Пан Домницький наче й у місті жив, але кілько того міста... Зразу за ратушею й торговицею передмістя, і ріка. Місто мусило йти від ріки, бо Дністер розливався два рази на рік: навесні і влітку. Дідичів отець побудував дім на горбі, правда, звідти тільки чути ріку, але не видно.

"Щось мені плентається в голові," — похопився Михайло. І тоді згадав чорну випалену смугу на траві, а перед тим – величезне коло місяця. І стало йому моторошно дивитися на темний отвір паничевого вікна. Казали, ніби дім збудований на недозволеному місці, через те отець дідича пішов у монастир, а два сини пана Олександра згинули на війні, та ще вмерла йому жона.

Івашко спинився на порозі й озирнувся на Михайла. Лише один раз, але й того вистачило. Хлопець похилив голову й пришвидшив ходу.

Пан Олександр вдихнув повітря, яке пахло Рікою, димом, кіньми і столоченою травою. Коли він визирнув у вікно, відразу забув, що йому снилось. Таке завжди буває. Не знати скільки би він простояв, дивлячись на білий цвіт, на траву, на сонну челядь, якби не почув за своєю спиною тріск. Спершу тріснув дорогий келих з венеціанського скла, з на чверть недопитим вином, розпався на три частини, і вино закапало на підлогу. Слідом за ним трісло коштовне люстро у різьбленій дубовій оправі, по ньому пробігли навскіс тріщини. Далі з глухим стогоном розпалась надвоє порцелянова ваза з синім кобальтовим візерунком. З неї викотились дві почорнілі срібні монети і швиденько вибіг павук, шукаючи рятунку. Олександрові здалося раптом, що він теж скляний, і його скляне серце ось-ось трісне.

... Два тижні по тому, пізно увечері двоє старших шляхтичів, вбраних у скромну, майже чернечу, одежу, в один і той же час стрілись коло міської криниці. За одним з них віддалік йшов слуга, за другим не було нікого, видно, той чоловік не боявся нічних здрайців. Був він кремезний, хоча й невисокий. Кивнувши один одному, шляхтичі пішли поряд, до міської брами, не кажучи ні слова. Їх випустили стражники через малу хвіртку в мурі. Повітря було задушливе, небо темне й непроникне. Обидва знали, що наближається гроза, і з високого берега Дністра можна було побачити спалахи блискавиць. Утім, шляхтичі прямували в протилежний бік, і лише наддали ходи. Слуга запалив смолискип і показував дорогу. Йти було недалеко – до дворища Олександера Домницького, журавненського райці. У ті часи, на початку ХУІ століття, шляхетські двори поза містом були обнесені мурами не мурами, але достатньо захищені, щоб протистояти запальним сусідам, що з'ясовували між собою стосунки спершу зброєю, а тоді вже через суди. Завдяки цьому багато з них увійшло в історію, не думаючи про це, їхні патріотичні подвиги й діла милосердя лишились непоміченими, а грамоти з привілеями не збереглись, бо в пориві люті нападники кидали їх у вогонь. А от скарги, протоколи, судові рішення збереглися до наших часів. Утім, тим, чий прах змішався з журавненською землею, про це нічого невідомо. Та й не дуже вони довіряли словам, писаним на папері – догоджали Богу, будуючи храми й каплиці, хоча століття викришили й

камінь.Олександр Домницький не залишив по собі справ у суді, а про славу не дбав так, як дбав про честь.Віддавна самітній удовець з малолітнім сином, він усе більше віддалявся від міста, і через силу виконував не надто складні обов'язки в магістраті.

Незважаючи на пізній час брама осідку Домницького була відчинена, і товариші Олександера, які колись вчилися з ним у Падуї, могли увійти. Нижчий зростом шляхтич, пан Миколай Р. подумав, що когось напевно тут чекають, або вже хтось прибув з родичів, хоча необачно так залишати браму незамкнутою, а вищий, пан Лукаш Г. зауважив про себе, що лише велике горе має таку властивість відчиняти двері й серце навстіж. Тобто подумали майже про те саме, але в пана Миколая був розум більш приземлений, ніж у його товариша.Утім, гайдуки пана Домницького пильнували двір, добре освітлений факелами, і про прибуття відвідувачів знали, ще як ті, вийшовши з брами, минули стару дупласту вербу.Їхня присутність заспокоїла обох шляхтичів, які були такі засмучені й розтривожені, що не розтуляли вуст, берегли сили для битви.Що ж то була за битва? З ким мали битися двоє давніх приятелів, щоб захистити третього? Лиш вони знали, про яку битву йдеться.Ніхто в містечку про це навіть не здогадувався.Миколай з Лукашем хіба боялися, що справа зайшла надто далеко, й Олександр може наказати їх не пустити.

Але гайдуки, що стояли на високому ганку, поштиво відчинили перед ними двері.Виглядали напруженими і змученими.І хоч обидва шляхтичі приблизно знали, що їх очікувало, їм передалося оте відчуття непевності й напруженості ситуації. Відкрита чесна битва з видимим ворогом не викликає враження, що світ валиться.Той, звісно, валиться: гинуть люди, худоба, рвуться зв'язки між людьми, родинні гнізда охоплює вогонь і таке інше.Але підвалини його – бажання жити, віра в милосердя Господа та його справедливість – залишаються, хоча інші скарби душі, як написав згодом поет Андреас Сілезіус

...поганьблені навіки.

Дім без підвалин, дім без майбутнього – ось чим став дім Олександера Домницького за ці два тижні, в час, коли весна переходить у літо. І два приятелі, забувши про Марка Аврелія та Сенеку, ступили за поріг і вжахнулись від прірви, котра постала перед ними. Зазвичай Сенеку люблять мужі шановні, з достатком, славні ділами, перед якими виринає пекло старості й посмертного забуття. Молодим і бідним Сенека нецікавий: їм не бракує завзяття протистояти розкошам і злидням, а про смерть вони думають з приємністю, а не з жахом, й усі без винятку вірять в переселення душ, і навіть кармічне коло їх не лякає.

У снігах дрімав пахолок, хлопчик років десяти. Він не встиг прокинутися, як повз нього майнули панове шляхтичі, і злякано витріщився їм услід посоловілими оченятами. А ті увійшли до зали, де пан Олександр зі своєю дружиною гостили колись цвіт журавненської шляхти. Тепер там витали ангели смерті. Посеред зали стояла домовина і довкола горіли свічі у високих срібних канделябрах, а на ослінчику сидів Олександр, опутивши голову на руки. Сам-один. Завжди при мерці чувало багато людей, молились, тихо бесідували про небіжчика чи небіжчицю, а Домницький був сам як палець у просторім покою, де стояв ще величезний креденс, марнославно виблискуючи срібним та порцеляновим начинням. Свічки опливали, блимали, чаділи, тріщали, наповнюючи повітря задухою. Заслонені вікна не пропускали ні терпкості майової ночі, ні блимання далеких блискавиць. Стеля тонула в пільмі, й, здавалось, що її немає.

Лукаш з Миколаєм знали, що побачать, але їх вразила порожнеча: порожній покій, порожня труна з білого дерева, у якій ховають простолюд, і повітря, хоч задушливе, але теж було його забагато. А в центрі тієї порожнечі – невеличкий старший чоловік в простій темній одежі, зі своїм горем, що було лиш у ньому, більш ніде. Лукаш, бажаючи пересвідчитись, що труна зовсім порожня, а, може, на споді в ній щось таки є, зазирнув туди. Таки порожня. Ніби човен, котрий ще не просмолили, і тому не спускають на воду

-Вашмосць, — кахикнув Миколай. - Се вже не смішно. Отець Бартоломеуш сказав би, що то гріх, але ми знаємо, що тебе сим не злякаєш. Але подумай, що, може, на тебе дивиться Ганна-небіжка, мати твого сина. Якби вона жила, то не допустила б сього!

А пан Лукаш не знав, що сказати на підтримку патетичної орації Миколая, щось таке, що помогло б розчепити стиснуті уста Домницького. Йому допоміг грім від грози, що перейшла нарешті Дністер.

— Зевс гнівається, — мовив він. - Не подобається йому те, що вчинив вашмосць.

І збентежився, бо Зевс, може, й сердиться, але на те і літо, щоб холод ставав до битви з теплом. Ні, вони не звикли бесідувати з німим Олександром, хоча ще задовго до цього прикрого випадку товариш їхній усе глибше занурювався у відомі лиш йому глибини, а зараз сидів на самому дні якоїсь пекельної студні, і що йому турки, що йому політика чи звичайні людські жарти... Скільки він отак сидів? Здається, три дні. Першим про дивацтво Домницького почув пан Миколай, коли вертався зі Львова. Стрінув на дорозі купця Сидорка, який їхав до Львова з великою партією сукна. А Лукаш гостив у свояка в Перемишлі, й повернувся лише пополудні. Вони сподівались застати тут якусь родину. Зрештою, може, була перед тим.

— Я так собі думаю, — перемінив тон Миколай. - Молоде, зелене, пішло собі шукати пригоди. Може, вчитися більше не хоче. Може, найшов собі дівку з простих? А в нареченої був?

Миколай був завжди хитрим. Почав розпитувати, бо одна річ картати, дорікати, а інша - ставити питання, на які легко відповісти. Після довгої мовчанки Олександр проронив глухо:

— Він розірвав заручини.

Ні, вони не чули про це. То вже був поважний трафунок, який загрожував війною між родами.

— А... - видусив з себе Лукаш, і його питання пірнуло в горішню темряву, так і не встигши стати словами.

— Ніхто про се не знає, — мовив Олександр. - Він прибіг до неї босий, увірвався в покій і сказав, що шлюбу не буде.

— Босий?

— Босий. Мій син не варіят, вашмосьці! Тільки я знаю, в чому річ. І мій отець, що, як ви знаєте, став ченцем у кляшторі. Більше ви від мене нічого не почуєте. Якби не гроза, я казав би вам лишити мене. Можете перечекати в сінях.

— Ми підемо, вашмосць! - пригрозив Миколай. - Але встидно не довіритись давнім приятелям, майже братам. Що ти від нас ховаєш?

Олександр гірко посміхнувся:

— Що? Сказати не можу, але покажу, якщо пообіцяєте, що залишите мене самого оплакувати сина, який, може, й вернеться, але то вже не буде мій син.

— А труна? Що се за комедія?

— Се — частина вистави, вашмосьці. Вона нагадує мені про мою страту. Ся труна— не для нього. Для мене.

— Господи Ісусе! - вигукнув Лукаш. - Для тебе?

Він подивився на Олександра іншими очима, очима лікаря, і побачив, як той постарів й змарнів. А в очі, що палали, страшно було дивитись.

Натомість Миколай відреагував по-своєму, жорстко:

— Покажи, що маєш показати. Де воно?

Він роззирнувся довкола, але не побачив нічого такого, що мало б його вразити.

-У тебе в кабінеті?

Олександр похитав головою і розстебнув поли. На білій сорочці, там де серце, виднілась пляма від заскоружлої крові.

— Се що, рана? – скочив Лукаш. – Треба лікаря! Ні, я сам лікар!

-Я вам показав, — спокійно відказав Домницький і почав зашпилювати гудзики. – Рана знову відкрилася. Доста з вас

-Може... – пополотнів Лука. – Се він, Матеуш? Скажи, се він?

Лице Олександера спотворила гримаса болю, й він видушив з себе:

— Ні.

Обидва приятелі дивились на нього зі щирим жалем, з цілковитою безпорадністю. Вони ще ніколи не почували себе такими безсилими. Бувало, вселенське зло в його найгрізнішому вимірі кривди чи наруги поставало перед ними, особливо, в молоді роки. Часом втрата була така болюча, що й у них на серці довго не заживала невидима рана. Але змирювались, мусили змиритись, бо цілий світ хилився покійно перед Долею, побунтувавши й повоювавши. Аби здолати кривду, мало

людського віку. Тільки ті, що живуть по кілька соток літ, можуть щось вдіяти. Бо в них інший світ, й інші інтереси у ньому. І вони, й прості смертні намагаються не переходити дорогу одне одному. Але, як уже перетнуться, то цілий світ перевертається, земля зрушується. Боронь, Боже.

Переміна, що сталася з товаришем, вразила Миколая і Лукаша більше, ніж порожня труна в покої, більше, ніж рана на грудях. Мало що могло трапитись. Може, між вітцем та сином зайшло щось острє, і завдало глибокої рани старшому. Тіні від свічок коливались на стінах, тіні від блискавок проривались крізь важкі заслони з оксамиту, через що здавалось, що поміж них трьох і порожньої труни метушаться потривожені духи, а відтак атмосфера ставала просто нестерпною. Лукаш відчув, що і його охоплює якесь безумство, і що він сприймає його як щось природне. Не зійде сонце, не защебечуть птахи, не відчиняться двері навстріч світові нормальних, статечних людей – і лишень оце справжнє, а все решта ілюзія.

Утім, пана Миколая, який завжди був серед них трьох найстатечнішим, найрозсудливішим, на перше місце завжди ставлячи обов'язок, це ледь черкнуло. А коли надворі лупнув грім так, що всі троє оглухли, він перший кинувся до дверей. Пахолок заповз у куток і від страху гикав.

Як свіча палала стара липа, що росла коло брами.

— Матко боска! – вирвалось у Миколая.

Дощ лив як з відра, однак липа все одно горіла, й іскри від неї могли спалити двір Домницького. За спиною Миколая з'явився Лукаш, а далі сам пан Олександр, чиєму обійстю загрожувала кара небесна. Челядь товпилася на ганку, так ніби зовсім не лягала спати. Миколай з Лукашем не знали, що вже три ночі в домі ніхто не спав, стривожений дідичевою поведінкою. Кілька бризок дощу привело Лукаша до тям, у голові в

нього знову перевернулось, і він зрозумів, що ось це – справжнє, а те, що у домі – мана. Липу загасить злива, і вона, можливо, відживе, відхворіє, але відживе, бо дерева сильні духом. Навіть пень проростає. І до серця чоловіка вступила тиша. Він дивився, як води небесні гасили небесний огонь, і на устах його завітла ледь помітна усмішка вдячності.

Олександр стояв позаду всіх, і відчай у нього ледь-ледь зрушився убік, поступаючись клопоту господаря, у якого є чимало добра, нажитого терпеливою працею, і є бажання, якщо не примножити свої статки, то хоча б уберегти. Але це тривало мить. Тут же рана нагадала про себе, і він відступив назад, відступив у тінь, далі в темряву дому, де чаділи свічки, а звідти – в глибоке підземелля свідомості, де ніхто не заважав йому переживати безкінечність солодкої муки.

Наче сновида спускався пан Олександр до просторої пивниці, що нераз у лихі часи була останнім порятунком, або ставала могилою для тих, хто потерпав від облоги, коли гинули останні захисники честі господаря та його дому, і залишались старі й жінки з малими дітьми. Утім, татари нападали здебільшого на села, а не на шляхетські укріплення. Небезпечнішими були війни домові: поміж самими шляхтичами. Вони спалахували від однієї іскри панського гонору, часом навіть через непорозуміння. Миколай з Лукашем були білими воронами у цій зграї, хоча, звісно, дітьми свого часу. Не встрявали в конфлікти, були обережні, уникали судів, і не вдавались до жодних радикальних дій. Але безпідставне, нагле розірвання заручин сином Домницького могло порушити цю гармонію. Для старшого чоловіка, незвичного до насильства, виплеканого на молоці філософії стоїків, а не на крові, се була річ дуже прикра. І можливо, вистава з порожньою труною, імітація чування, виявилась свого роду захистом для пана Олександера.

У вухах його все ще відлунював грім небесної битви. Утім, спускався він до пивниці, дещо втішений, адже небесна битва не земне кровопролиття, а палаюча липа, як він упевнився, не становила безпосередньої загрози його обійстю. Та хоч би й згоріло. Нехай би здиміло. Його скарби залишилися б з ним. Він замкнув би за собою ковані

залізом двері, одні й другі, і залишився б тут у будь-якому випадку. Не було задля кого боронити маєток. Олександр знав, що Матвій пропащий. Він умер. І пекло його інше, зовсім інше.

У пивниці Домницького зберігались волоські та угорські вина. Він був великим шанувальником цього шляхетного трунку і тримався власних купців-постачальників. Не мав військових трофеїв, поплямлених нехристиянською чи християнською кров'ю. Усе було ним куплене в чужих краях ще замолоду: античні камеї, венеціанське скло, мушлі Середземномор'я, уламки мармурових статуй, книги... Але все це було нагорі, на світлі. Пивниця мала особливий відділок, куди заходив лише сам господар. Вважалося, що там скарбівня і найцінніші барильця вина, але за полицею, де вилежувались тиші й спокої старі вина, ховались двері до потаємної кімнати, про яку ніхто не знав. Отуди і прямував пан Олександр. Якась сила відтрочувала його від того місця, і вона ж його притягувала, ваблячи запахом свіжої трави і квітів, що просочувався крізь дверці з потемнілого дуба. Зупинившись перед дверима, пан Олександр поставив на підлогу олив'яний підсвічник і вставив у замок третій ключ: якось механічно, за схемою – двері, замок, ключ. Завжди робив це, навіть коли не мав спершу наміру заходити. Якась сила керувала його волею, формуючи потребу, коли ключ був уже вставлений у замок, і залишалось його лише повернути. З якоюсь гіркотою Домницький подумав, що в інші часи, і в іншій землі він не ховав би свою таємницю так глибоко, не охороняв би її так ревно від людей. У Римі? Стародавньому Римі, золотому віці всіх богів і всіх святинь? Чи, може, в сонячних Афінах?...

Двері тихо відчинились, бо завіси були щедро змащені, й Олександр втягнув у себе різкий запах трави, змішаної з земляним духом підземелля. Він став на порозі крихітної кімнатини, посеред якої на дерев'яному помості лежала брила сніжнобілого порфіру, багатства журавненської землі. Не стада худоби, що проходять нею з Волощини у бік пасовиськ Бескидів, не риба з Дністра, не щедрі плоди Церери, а білий, часом жовтий, сірий, чорний порфир, піддатливий для різця скульптора і каменотеса, за яким приїздять до Журавного з Німців, Чехів та Мадярщини.

Ця брила була чимось незмірно більшим, ніж коштовний камінь. Десь у її туманній молочній глибині переховувалась від суєтного світу душа Олександра, його горе, його щастя, його життя. Без найменшого ганджу, вилущена колись з товщі каменю, як зерня зі спілого горіха, гладка й прохолодна, завдовжки з тіло людини. Від світла камінь ставав прозорішим, колір його теплішав. Здавалось, світло жило в ньому завжди. Його слід було пробудити, як будять зі сну кохану жінку, і, ще не розплющивши очі, вона знає, хто її будить, і лице в неї наповнюється світлом сонячного ранку.

Пан Олександр, посивілий, із лицем покарбованим зморшками, з руками, на яких понапинались жили, як на деревині граба, що починає втрачати пружність, не міг погамувати дрож. Якийсь час він так стояв, а потім, не обертаючись, зачинив за собою двері, наче боявся, що перетяг спровадить сюди увесь галасливий надокучливий світ. Поставив свічник на камінь, і свічка з каменем засяяла ще потужніше, ще яскравіше, зустрівшись після довгої розлуки. Домницький сів на долівку, припорошену пилом, і притулився щокою до холодної поверхні. Усе те, що було, нагорі, не вартувало нічого порівняно з тим, що він відчував зараз: неземну тишу, золоту благодать, солодке хвилювання. Роки зійшли з нього як зашкарубла кора, і якби хтось ненароком увійшов сюди, то застав би чорнявого тонкокого юнака з тонкими рисами обличчя, і подумав би, що це син його, Матвій. Запахи були як музика: фіалки змінювались первоцвітом, ружа любистком, рум'янок м'ятою... Але думка, що це блаженство триває лише поки він тут, торкається білого каменю, викликала пронизливо різкий запах скошеної трави. "Тому й смерть з косою", — подумав пан Олександр, здригнувшись. Він пригадав бачений у німецькому костелі танок Смерті. Смерть веде за собою героїв, магнатів, молодих жінок, дітей... Як у тому кривому танці, що на гаївках виводять дівчатка між церквою і цвинтарем. "У кривому танці не виведеш кінця..." Потім у нього затерпла щока, камінь почав холонуть і той холод діткнувся серця. Висмоктував з нього життєву вологу, перетворюючи чоловіка на стару зморшкувату почвару з вічномолодою безсмертною душею. Нічого не боявся так Олександр як старості: безсилля, тьмяних почервонілих очей, негнучкої кості, складок сухої шкіри. Старість – то

ганьба людського роду, встид перед весною, бо навіть столітні дерева зацвітають до останньої живої гіллі.

А чоловік цвіте заледве кілька літ, і не встигає зрозуміти, яке то щастя бути молодим. Навіть у нужді, навіть у ярмі. І він того не розумів, прикутий до каменя, свого ідола, так і не ставши Пігмаліоном.

— Бо недостойний, — прошепотів Олександр задеревілими устами.

Гроза покотилась далі, до невидимих, але безперечно існуючих Бескидів, і впала їм до ніг, як пес, що набігався, а тепер зголоднілий вертається до господаря. Маєві грози лишають дерево без плоду. Так само гірко, як град посіче збіжжя, позбиває зав'язь. Тому тієї ночі палились громові свічі в Журавно, Галичі, Жидачеві. Посвячені на Стрітення, вони виймались з-за образів, ще високі й не оплилі, бо то була чи не перша гроза. До осені з тих свічок залишались самі недогарки. Вірили, що це помагає, що святий вогонь здатний відвернути гнів Перуна чи Ілії. Зрештою, для людей то були лише два імені одного бога. Як святий Йоан та Іван Купайло, як Велика Богиня і Матір Божа. Дотепер не можна було їх розділити, і десь в глухих закутках краю, де священники були не надто вчені, або й зовсім невчені, старі й нові боги мирно собі співвіснували, а віковий дуб на галявині отримував такі самі почесті, що й християнський вівтар, а ігрища духів міг побачити кожен, або, принаймні, їхні сліди.

По тому, як відшуміла небесна битва, люди мирно поснули, сподіваючись на ліпші, а не на гірші, її наслідки. Бо хто б там не переміг на небі, на землі лишається руїна: спалені оборони та дзвіниці, потовчені городи, та інше лихо, спричинене силою вогню та води. Після задухи війнуло свіжим повітрям з гіркуватим присмаком диму та терпким крові зламаних рослин. Наче татари пройшла гроза тим самим маршрутом з-за Дністра, слід у слід. Свічки за порятунок погасили двома пальцями, і настав час для жалобних свічок. Порожня труна в домі пана Олександера стала останнім ложем для самого господаря. Втім, це трапилось пізніше, уночі, бо вранці дідича знайшов його маршалок

Боніфацій, зауваживши незамкнені двері до пивниці. Подумав, що господар вирішив спуститися за вином. Боніфацій вірив у диво зцілення, та й сам бачив, як дідич з цікавістю дивився на палаюче дерево, і вираз його обличчя був цілком свідомий. Напевно, мосціпанам Миколаю та Лукашеві вдалося його вмовити. Маршалок спустився до першої пивниці, де тримались харчі, меди, не надто коштовні вина. Нікого. Але двері до другої пивниці теж були відімкнені. Боніфацій взявся за клямку і тяжкі двері подалися на нього. Він почув свіжий дух трави, ніби двері вели просто до саду. Але чорна думка забігла поперед цієї: таж хтось міг пробити знадвору діру й пробратися до скарбівні вашмосця.

Маршалок схопився за груди, бо безпека дому лежала на ньому. А що, як зараз застане його пан Олександр, і подумає, що то він спровадив злодіїв і тепер зачищає сліди?

— Вашмосць, — хотів сказати Боніфацій, але дух йому сперло, і він лише хапав ротом повітря, густе, гостре, свіже. У пивниці так не може пахнути. Хіба що... Ні, не міг пан Домницький, уродзоний шляхтич, радця, чоловік статечний і вчений, займатися чарами, як якась баба-чарівниця. Боніфацій сам з ним об'їздив півсвіта і видів, як ксьондзи палили відьом та книжки, і що, власне, обридження до тієї жорстокості й безчинства знеохотило його пана до вандрівок і навернуло додому.

Що б там не було за дверима, Боніфацій мусив взнати, хоч і був безоружний. Поки збудить слуг, мало що може статися. Він ширше прочинив двері, й свічка в його руках затанцювала, як не намагався стримати тремтіння. Але виявилось, що за дверима не бракло світла, тільки то не було сіре вранішнє світло, а зелене, що йшло з найдальшого кутка. І воно пахло свіжостятою майовою травою, соковитою і товстою, наливою дощами.

Боніфацій виріс у цих краях і знав, що то може бути. Чув про істот, які з'являлись людям на полі, серед кущів терну й шипшини, у лісі, у воді. Про духів — ні злих, ні добрих. Отже, це світло йшло не від диявола, і запах був не від нього. Диявол смердить козлом, або ж смолою та

сіркою, як повідав ксьондз в костелі. "Може, — майнуло в голові маршалка, — усьому причиною є грім, що вдарив у стару липу? Вигнав тих істот з їхнього помешкання, і ті сховались у пивниці, доки не знайдуть собі чогось ліпшого? А пан дідич тим часом спить в своїй опочивальні."

Звісно, Боніфацій боявся, але його страх був перемішаний з цікавістю, бо, кажуть, деякі з тих істот чудовної янгольської вроди, і можуть, коли на те їхня ласка, обдарувати чоловіка щастям, якого той найбільше собі зичить. Бо в кожного своє щастя. У того— гроші, в іншого — здорова сита худобина, в ще іншого – родюча земля. Боніфацієве щастя було в щасті його господаря, в його здоров'ї, багатстві й доброму гуморі. Був він старший від свого пана на шість літ, тобто в такому віці, коли вже пізно відділятися, аби звити власне гніздо, коли зростаєшся з місцем, де живеш, і втрата його – твоя смерть. Відрубане гілля не приймається: встромляй його не встромляй в землю.

Одне слово, Боніфацій не міг втратити нагоди підглянути за чарівними істотами, бо се дало б йому ще й перевагу над іншими, такими, як і він несамостійними, шляхтичами, з якими часом доводилось гоститись. Із голови йому вилетіли статечність дворового слуги, тривога за господаря, останні моторошні події, усе те, чим день у день живе кожний чоловік, що вже не марить новими відкриттями. Бочівки з мальвазією і токаєм були викладені вище його зросту, тому він зазирнув у шпарину. При цьому на його обличчі з'явилась хитра посмішка дитини, яка знає, де тато сховав гостинець, і певна у його існуванні, хоч усі довкола кажуть, ніби його нема. Світло било в очі, й він пішов уздовж штабеля, шукаючи прохід. І незабаром знайшов той прохід: між бочівками і стіною пивниці й одразу побачив невеликі прочинені двері. Знав про них, і вважав, що пан дідич тримає там золото й срібло. Не надто розумно, бо рабівники можуть висадити ті двері за допомогою пороху. Звідти й било світло, і чарівні істоти напевно ховались там.

У останню мить Боніфацій зняв з себе хрестика на шкірянім шнурочку й повісив на чіп найближчої бочівки. Навіть, якщо Пан Біг це помітив,

відмолить йому, скільки призначить ксьондз пацірів . Бо чув, що чудовні істоти бояться залізного хреста і гніваються, якщо до них приходиш в ньому. А позаяк опинились волею припадку в чужому домі, то будуть гречні з маршалком, який пошанував їх, знявши хрестика. Запах зрізаних квітів йшов хвилями, але світло залишалось незмінним, і коли Боніфацій підкрався до прочинених дверей і зазирнув у шпарину, усю його грайливість наче рукою зняло.

Пан Олександр положив голову на довгий білий камінь, а сам сидів на долівці.Невидючі очі були спрямовані на Боніфація, а твар перекривлена від нестерпної муки. Рукою він вчепився у сорочку на грудях.Свічка в олив'яному підсвічнику горіла тим самим зеленим світлом. Більш не було нічого. Камінь, мертвий господар і свічка. Боніфацій ще не усвідомлював, що його життя зазнало повної руїни, що, можливо, дім ще отримає нове життя, але він — уже ні. Ця нора, печера, пивниця, осяяна потойбічним світлом, заворожувала, поглинала його, і, врешті, відібрала йому розум чоловіка поштивного, прагматичного, давши навзамін розум дитини.Отже, він отримав те, чого підсвідомо прагнув усе життя. За те, що пошанував чарівних істот, знявши хрестика з шиї.

"Господи, помагай тому, хто мене має", — так було написано староруською мовою на перстені-печатці пана Миколая.Напис вився довкола птаха з розгорненими крилами.З огляду на мову, радця не користувався перстеном як печаткою, а носив на шиї як оберіг.Знайшли перстень разом зі срібними браслетами та гривнами, коли копали криницю в його сільці Воловині.Надибали обгорілі зруби, потрісканий камінь і людські кості.Либонь, належали до часів, коли волинський князь Данило Романович понищив непокірних галицьких бояр, або була то робота ще його вітця Романа Мстиславовича. Може, ті оздоби й не вартували багато, як, приміром, римські монети та мармурові фігури, але птах був гарним символом. Відійшовши від чужих пишнот, діла рук різьбярів, архітекторів, малярів, пан Миколай згадав, що земля, котра виплекала цілі покоління його роду, теж має свої таланти, і скромне срібло, якому бракувало витонченості, гріло йому душу.І одним з перших у краї він почав про це говорити, вишукувати давні рукописи, й собі

пописувати віршики на оказію, правда, польською мовою, хоч ніколи не забував, що мати була в нього русинка і православної віри. Він так міркував собі: Руська держава відійшла, як Рим, як Афіни, і тепер є інша, Річ Посполита, яка підтримує лад у цих землях, боронить від турків, литви, московитів. Політичні погляди пана Миколая були доволі ортодоксальними, і за ними стояла велич Риму й воскресла Італія Медічі, Макіавеллі, Данте. Він був застарий, щоб служити королю, але обидва сини Адам і Северин мешкали при дворі у Кракові, час від часу ходячи на виправу до турків. Третій син господарював у Воловині, а донька Маринка з зятем у Демні. Отже, тих родинних проблем, що їх мав Олександр, у нього не було, хоча всі ми під Богом ходимо, і не знати, як буде далі. А птах, що на печатці, був прив'язаний на шовковім шнурку, й лише дивився на Волоський гостинець та на хмари в небі.

Миколай першим з'явився у дворі Домницьких і спробував дати лад хаосу, що запанував там після того, як маршалок Боніфацій знайшов тіло Олександера в пивниці. Петро, старший з-поміж слуг, прибіг по нього сам, вважаючи Миколая найбільш потрібною людиною в такій ситуації.

— А що Боніфацій? – відчув щось підозріле пан Миколай, що відсипався після бурхливої грозової ночі. Він ще був у ліжку, коли прибіг Петро, і вийшов до нього в самій сорочці.

— А! – махнув рукою слуга. – Пан маршалок збудив мене й сказав: "Петрусю, пан-дідич нагло вмер, але то таке..."

— "Таке"?

— Ага, вашмосць. А потім він мовив: "Іди подивися, яке красне світло в пивниці!"

Перша думка, що виникла в пана Миколая, була про святість Олександера, бо той був чоловіком дуже порядним, але вся його душа

миттю обурилась й запротестувала. Олександр давно вже поглядав у бік Кальвіна.

-Світло, кажеш? Яке світло?

-Я там не був, — опустил голову Петро. – Казав, аби ніхто не заходив до пивниці, доки не явиться хтось з вашмосців.

— Давай зробимо так.Зараз я зберуся, а ти тим часом заклич пана Лукаша.Він лікар і буде нам в поміч.

Миколай боявся, щоб потім його не запідозрили в приховуванні доказів.Смерть Олександера була логічна, і він, попри великий жаль, мусив це визнати і прийняти.Сей чоловік зробив усе, аби допровадити себе до загибелі.Монастир, можливо, продовжив би йому життя, як продовжив його вітцю Григорію, але Олександр ненавидів монастирський триб життя, і не раз про це казав.Як писав славний Ян з Киян: " У чоловіка три вороги: мир, спокуситель і плоть." Хто не годний з ними воювати, той взагалі не має місця в світі.Бо ніде не є безпечно.Вітер свище звідусіль, лупають двері, хтось зазирає в твоє вікно, а під подушкою ліпше тримати острій ніж, а не вервицю.

Миколай швидко вбрався і, відмовившись від супроводу, вирушив до двору Олександера. Не мав жодного сумніву, що Домницький вмер, і що ніхто йому в цьому не допоміг. Бачив рану навпроти серця на власні очі. Картав себе, що після зливи пішов разом з Лукашем додому, бо геть вимокли обидва.Треба було положити Олександера в ліжку й дочекатися, поки той засне.Але за те їх будуть судити вже на небі, а тепер слід віддати накази слугам Домницького і повідомити про лихий трафунок магістрат.

Натовп слуг Олександера чекав на пана Миколая як на пришествя Ісуса, з огляду на химерний душевний стан маршалка Боніфація.Той стояв посеред двору й дивився то на ясне небо, то на обгорілу липу, де

прикро змішався зелений колір з чорним, і се його, здавалось, непокоїло більше, ніж смерть господаря. Жодного смутку на його лиці пан Миколай не запримітив, і переконався, що права рука його дорогого приятеля зазнала такого самого ушкодження, як і спалене дерево. Після такої урази важко повернутися до нормального людського життя.

— Честь, Боніфацію! – привітався Миколай якомога спокійніше, і в носі йому засвербіло від різкого запаху різнотрав'я, що йшов від маршалка. Наче той спав тієї ночі на грядці аптекарського городчика.

У пана радці склалось враження, ніби Боніфацій геть забув про смерть свого володаря. Зморшки на чолі маршалка розгладились, лице погладшало. Тільки в очах, десь на самому споді, ще неспокійно ворушилось почуття обов'язку – речі священної для пана Миколая, наріжного каменю його світогляду. Бо се обов'язок привів його сюди найперше, а вже потім почуття.

На ганку стояв гурт старших слуг, коло конюшні збились наче лошата пахолки, і всі дивились на пана радцю як на ангела справедливості. Тому його поведження не могло бути надмір схвильованим. Слуги розступились і утворили прохід до пивниці. Миколай рушив туди в супроводі старшого слуги, який освітлював і без того добре освітлене підземелля, покинувши стояти зачарованого небом маршалка, й непомітно намацав на грудях перстень з птахом.

Господи, помагай тому, хто мене має. Напис втискається йому в шкіру, запечатує серце, запечатує уста, щоб бути гідним мужем, виплеканим на молоці Цицерона та Марка Аврелія. Вуха йому заступило, коли він зійшов на сам низ, а до вогкості й холоду пивниці додався характерний запах зрізаної серпом трави. По стінах горіли смолискипи, встромлені в залізні петлі, тож Петро міг би загасити своє джерело світла. Однак того світла, про яке говорив Боніфацій слугі, Миколай не сподобився увидіти. За третіми дверима було темно. Пан радця змовив коротку молитву і увійшов.

Пан Лукаш, для якого смерть була конкурентом, а, отже, не мала в собі нічого містичного, і який частіше мусив ставати в ногах недужого, пускаючи в узголів'я її ясновельможність, також не здивувався наглій смерті Олександера. З першого погляду він констатував серцевий напад, і навіщось торкнувся твердої зимної руки, ніби збирався привітатись з небіжчиком. У голові його промайнула тінь латинської фрази " Salve, cesar... приречені на смерть... Це мало означати, що і він, Лукаш, і Миколай теж невдовзі вирушать в далеку дорогу до тієї країни, звідки нема вороття. Але далі він опанував себе і мовив:

-Тіло задубіло швидко.

— Бо лежало на камені, — відказав пан Миколай. — Та й у пивниці влітку зимно, а взимі тепліше.

— Усе має значення, — згодився Лукаш. — Але коли тіло противиться смерті, то не вистигає так швидко. Не знаю, як його покласти в гріб такого скорченого. Що се за камінь, і що він, до дябла, тут робив?

— Може, хотів узяти за надгробок. Дехто тримає вдома труну, аби не поховали як-небудь.

Обидва шляхтичі були надто шоковані, щоб жалувати за померлим. Тим більше, що їхній товариш виглядав тепер на щось цілком чуже, і душа його, либонь, поквапилася звідси назустріч іншому світові. Знали, що Олександр зовсім не був прив'язаний до маєтностей. Стратив двох дорослих синів, жону, і став чимось на подобу Йова зі Старого Тестаменту. А після смерті й поготів не збирався пильнувати за добром, якого все ще було чимало. Завдяки малжонці Ганні, особі практичній та енергійній, яка застудилась, наглядаючи в дощ, як вивозять збіжжя з поля, і до останньої хвили не вірила, що помре. Згодом вони відчують біль порожнечі, але зараз на їхні плечі спав тягар обов'язку.

Тіло Олександера не бажало розлучатись з білим каменем. Він був притулений до нього, наче зрісся, і аж потім слуги зрозуміли, що тіло стало надто важке, значно важче, ніж ті мертві тіла, котрі їм доводилось переносити – мається на увазі худобина. Десятеро людей врешті підняли його, але винести не було місця. Треба було пробивати отвір в стіні скарбівні. Утім, де ті скарби. У тісній комірці мертвий дідич, камінь і догоріла свічка в олив'янім свічнику. Слуги пошепки висловили здогад, що срібло-злото міг переховати Боніфацій. Чесний-чесний, але міг і його дідько спокусити. Ніхто не відає, що в чужому серці. Хіба Господь. Але яким чином – невідомо. Не по— людськи в кожному разі. Боніфацій усе ще стояв посеред подвір'я і дивився то на небо, то на спалену Перуном липу. Може, прикидався блаженним, може, посміхався нещиро. Про всяк випадок пан Миколай наказав його відвести до конюшні й замкнути в комірці, де лежала кінська упряж. Той був такий покірний, що Лукашеві стало не по собі і він спитав:

-Навіщо се робити? Він — як мале дитя...

На лиці Миколая з'явився жорсткий вираз:

— Ти хочеш, щоб нас з тобою звинуватили в крадіжці?

— Крадіжці того, що немає, — відказав Лукаш. — Ти ж знаєш, що Олександр не мав великих статків.

— Доки не знайдеться тестамент, ми не знаємо, що в нього було, а що ні. Мусиш пам'ятати, друже, що світ сей для нас, і ми для нього. Шкода, що бургомістр ще не вернувся, і ми самі мусимо подбати про тіло й зголоситися в ратуші, коли його піднімуть нагору.

— То старий звичай, — зауважив Лукаш.

— Старі звичаї, як ти знаєш, мають більшу силу. Ніхто не посміє нас потім звинуватити у безчесті.

— Sic, — відповів Лукаш чомусь латиною. – Нехай буде так.

Мав він таку натуру: легко було його вмовити, як на лихе. так і на добре, але душі Лукашевої ніхто не сягнув дна. Покійний Олександр був зовсім інший – непроникний як темна вода. Темна вода із зеленуватим відтінком, яка буває в лісовому озері.

— Не треба розбивати мур, — раптом сказав Лукаш. – Спробуємо по-іншому. Спини копачів.

— Що ти маєш на увазі?

— Почекай.

Лукаш підійшов до Петра і щось тихо йому мовив. Потім став на ганку і задивився у розкішне літнє небо, непевне, як людське життя. З тої ясної глибини могла знову виринути буря. У небі без жодної хмарини він відшукав свою втрату — чорну крапку. Вона притягувала його як магніт залізо ще з дитячих літ. І тому можна було подумати, що це все сон, і на цей раз обійдеться. Чорна крапка не втягне його у себе, не розплющить, не поглине. У останній момент хтось його збудить.

Петро вернувся швидко, бо костел св. Миколая був недалеко.-

— Свячена вода, — тихо мовив він до пана радці, але той і без цього все збагнув, кивнувши поважно. Дивно, що вони цього не спробували відразу.

Петро, Лукаш і Миколай знову спустились до пивниці. Лукаш взяв склянку з водою, швидко сказав:

— Во ім'я Отця, і Сина, і святого Духа...

і вилив воду на камінь і скорчене тіло Олександера Домницького.

Нічого.

А потім тіло легко сповзло з каменя й опинилось на долівці. Звичайне тіло нещодавно померлого чоловіка середніх літ. Двоє гайдуків легко винесли його з пивниці, положили на постіль, а далі нарядили відповідно до шляхетського становища і поклали до труни, що була приготована. Обидва шляхтичі пішли до ратуші зложити присягу. Пан Миколай про те, що був покликаний слугою Петром і перший побачив тіло. А пан Лукаш – що смерть настала від серцевого нападу, внаслідок нещастя, яке трапилось з його сином Матеушом. По тому з ратуші вийшло кілька присутніх там радців, які відразу пішли до двору Домницького.

Про нещасного Боніфація якось забули. Тільки увечері відчинили комірку й не знайшли там маршалка. Замість нього на стіні було намальовано вуглиною неоковирні крила. Утім, не до Боніфація тепер було. Передчуття пана Лукаша справдились. Наближалась гроза. Тільки не з неба, а з землі, й двоє товаришів юності Олександера Домницького незабаром опинились в її епіцентрі, переживши прикрі, як їм здавалось, незаслужені відчуття. Бо не в тому досконалість і велике серце, щоб дати і втратити, а в тому, щоб втратити і все одно давати.

Тіло дідича лежало в труні посеред зали, а осиротілі слуги тинялися двором, незвиклі до волі. Не знали на правду, що їм чинити, і їхня воля могла виявитися гіркою та голодною. Спробуй, проживши роки на одному місці, шукати інше в цьому вбогому, знищеному війнами й неврожаєм, краї. Спробуй, відслуживши в порядного і справедливого господаря, перейти до безецного і свавільного. Пан Домницький не втягав своїх слуг в різні авантури: жили собі мирно, тихо, лиш часом мусив відрядити когось на війну, як велів йому король, а як хто не вернувся, то що ж... Обидва старші сини Домницького теж зложили голови, боронячи край від турків.

Отже, зараз ніхто не клопотався долею слуг, бо дім поринув у жалобу. Малий пахолок Івась рубав тріски коло дровітні з трохи старшим Тимошем. Він тішився, що тепер напевно за ним приїде тато, а поки знайде йому нову службу, він ще встигне набавитися з меншими братом і сестричкою. У Тимоша на устах блукала хитра посмішка, і раптом він сказав:

— Я знаю, що як панич верне, хоч сам він буде на лиці молодий!

— Що ти кажеш, Тимоше? Усі гадають, що наш панич втопився у Дністрі.

— Не, не втопився. Його виділи на Зеленому гостинці. Якби небіжчик дідич послав за ним, його б знайшли. Та він не схотів.

— Чому не схотів?

-Не знаю. Певно, злий дух би вгнівався.

-Який злий дух?

— Ти що, не чув ксьондза? До панича вступив злий дух, і якби його силою завернути додому, то Матеуш би вмер. Але наш дідич знав давні звичаї. А ви думаєте, що він стратив розум...

— Але ж дідич вмер!

— Старий був, то й умер. Ходи, щось покажу.

Івась потягнувся вслід за Тимошем, відчуваючи якусь непевність. навіть страх. Але найменше при тому цікавості. Вони пішли поза дровітню і пірнули в напівтемряву старих дерев, чиє листя пахло, віддаючи вогкістю землі. Але насправді пахло не листя, що вже встигло втратити

яснозелену весняну свіжість. Запах линув від ями під самим фундаментом, розритої, аби у такий спосіб дістатися до найдалшого кутка пивниці. Отвір не розширили, бо пан Лукаш придумав ліпший спосіб винести звідтіля тіло господаря, облегшивши його свяченою водою. Випадок не той, щоб про нього розповідати. Петро тут таки присягнувся, що буде мовчати. Але його бачили, як виходив з костелу зі склянкою свяченої води.

Тиміш чхнув і сказав:

— Чуєш?

-Що? - наставив вуха Івась.

— Запах, дурню! З пивниці пахне зіллям.

Івась подумав: "Ну, то й що?". Але, очевидно, річ була не в запаху. Тиміш ліг на живіт, і встромив голову в діру. За хвилю малий почув його схвильоване сопіння.

-Тепер ти.

Тиміш встав, обтрусив землю з грудей, що трохи підсохла, й тому майже не лишила сліду на сорочці.

-А що там?

— Увидиш. А, може, не увидиш. Може, ти не вмієш видіти, — сказав Тиміш з притиском.

Малий покійрно ліг на живіт і теж занурив голову в темний отвір, звідки линув тонкий запах польових квітів, який трохи перебивав гіркуватий запах золотистої кульбаби, що зараз доцвітала по темних

кутках. Але спершу нічого не бачив, доки запах не проникнув у всі отвори його голови, аж кров почала бухкати в скронях. Хлопчик заплющив очі, що втомились від напруження, і аж тоді зумів увидіти: зеленувате світіння внизу, що мало обриси людської постаті, яка лежала на боці, і від неї віяло солодким безтурботним спокоєм, невинним та щасливим. Малий слуга відчув, що і його дотикається цей солодкий спокій, і що нічого солодшого за нього бути не може. Нараз брутальна рука шарпнула його за комір і поставила на ноги.

— Видів? – спитав Тиміш, жадібно зазираючи йому в лице.

Малий кивнув.

— Що ти видів? Га?

Очі Івася все ще обволоівав туман, і з несподіваною силою він вирвався з Тимошевих рук, кинувши йому в лице:

— Нічого!

І почав утікати. Побіг через подвір'я, не звертаючи уваги на челядь, що готувалась до жалобної церемонії. Ноги його не торкались землі, бо чоботята скинув ще учора, відколи його усунули від нудних обов'язків сидіти в сінях, чекаючи, коли покличе пан дідич. Тепер дідич вмер і не потребував його послуг. Босі ноги самі понесли Івася через відчинену навстіж браму, в рай різнотрав'я, де паслись коні, призначені для битви і подорожей, врешті став на горбі, й перед очима його постала мерехтлива блакитна гладінь води, там, де сходились дві ріки: Дністер і Свіча. Трава обвила йому ноги, спутала до колін, і він покірно віддався їй, почувуючи якийсь безмірний жаль. Він тихо захлипав, припавши лицем до землі, а далі затих, бо відчув, що відтепер у ньому є щось таке, чого немає в Тимоша. Бо той старший, і серце в нього уже закрите. Звідки він міг це знати? Немає значення. Він отримав свій дар від світлої постаті і не міг віддати назад, хоч би й схотів.

Трава шепотіла до нього поки що нерозбірливо, бо Івасеві вуха ще не пристосувались до звуків її мови. Бо то була мова. А раз є мова, то є і душа трави. І зовсім трохи бракувало, аби Івась зрозумів, що вона каже, а не просто здогадувався: не наступи на сю квітку, бо в неї стебло крухе, обійти мурашину стежку, переступи через цей лопух, не обертайся назад...

То були не лише звуки, а й запахи. Наприклад, запах крові рослин, які він столочив, щоб прокласти собі шлях туди, до великої води, над якої повис зелений моріжок з травою щільною та м'якою, наче килим у панських покоях. Скільки разів йому хотілось лягти на цей килим, привезений з далеких країв. Гладити долонями, читаючи письмо невідомих ткачів. Се не зашкодило б килиму, се не боліло б йому як траві, яку завтра чи післязавтра скосять, зіжнуть, столочать, з'їдять...

І так йому не хотілось завдавати траві муки, що аж тіло стало легким, й Івась йшов, ледь торкаючись трави, пригинаючи, не зламавши найтендітнішої стеблини. Ще трохи – і він взагалі не торкатиметься трави, а пливтиме над нею.

Хлопчик був уже близько від дерева, коли побачив, як з того берега плине вутлий човник, перетинаючи збурену дощами ріку. У ньому прокинувся жаль і до човника, наче той мав душу, мужньо злітаючи на гребені каламутних хвиль. Та вже наступної миті малий здогадався, що то не душа у човна, а той, хто пливе сюди від правого берега, віддав човникові частину свого страху і своєї мужності, а також сили. Постать, що стояла в човні, була темною і веслувала, може, не надто вміло, зате завзято, а Ріка з цікавістю спостерігала за нею, і сонце блимало упів-ока з-за хмари, навіть верби на березі завмерли, ніби їхня непорушність могла чимось допомогти чоловіку. Ні, вони не переживали за долю човна й людини, не відчували спорідненості з людською душею. Лише хлопчик, що стояв за кілька кроків від води, відчував цю спорідненість, єдність, і розрив, і відчуження, яке було між чоловіком у човні і світом, створеним Господом до появи Адама. Ясна річ, то було лише відчуття, а не слова. Хто знає, чи зуміє цей хлопчик колись передати відчуте й пережите ним

словами, бо для того треба багато розуму й науки. Утім, одне слово він таки сказав, точніше, вигукнув, упізнавши чоловіка, що веслував до берега в хисткій шкаралупці, схожій на долю людей, особливо, таких, як вони, дрібних й незначущих:

— Тату!

І те слово обірвало казку, в яку він щойно вступив. Ноги занурились в прибережне баговиння, руки запекло від кропиви, на шкірі з'явилися пухирі від оводів. Але це було ніщо порівняно з великою радістю Івася:

— Йой, таточку!

Чоловік, рано посивілий, згорблений клопотами й пригнічений удівством, обняв малого й полегшено зітхнув:

— Хочу тебе забрати, — сказав він. — Чув, я що пани будуть ділити маєток, і без крові не обійдеться. Найдемо тобі іншу службу, не бійся...

"А я не хочу іншої служби, — подумав Івась. — Тепер я не піду на службу. А як змусять, то втечу!"

Та від нього й не вимагалось відповіді. Отець так вирішив. Проте сам хлопець знав, що віднині уся його покірність буде вдаваною. Віднині його вчитимуть трави, дерева й вода, і вони ж його захищатимуть.

Аж тепер, коли над маєтністю Домницьких зависла реальна загроза, найближчі приятелі Олександера, чиє тіло чекало злуки із землею, вдалились до ретельних пошуків законного спадкоємця – єдиного сина Матвія. Пан Миколай розіслав гінців на всі чотири сторони світу повідомити про смерть господаря дому і відшукати будь-яку звістку про місце перебування Матеуша Домницького. Були перевірені всі корчми, лічниці й монастирі, усі, до кого міг податися хлопець. Даремно. Але пан радця не міг полишити справу, не довівши її до кінця. Він послав листа до

свого щирого приятеля Ігнація Л., начальника сеймової канцелярії, бо уродзоний шляхтич, спадкоємець не надто великого, однак й не малого маєтку, не міг отак безславно розчинитися як сіль у воді. І тепер чекав від нього доброї поради. Може, хлопець пішов до війська? Може, став жертвою чиєїсь захланності? Врешті, хоч і як не хотілось, пан Миколай вирушив до дому нареченої Матеуша, панни Теклі Ліської. Боявся спровокувати вибух так званого ображеного панського гонору. Що й казати, мало виховувалась їхня шляхта на європейський манер, наче жила за суцільною залізною стіною. Сам пан радця відвик від бенкетів, що миттю переростали у війну, ненавидів єдиний принцип, якого вперто трималися його земляки – око за око, зуб за зуб – що позбавив простий люд спокою, а шляхетський стан єдності. Коли ж ішлося про шлюб, то ворожнеча родин не раз ставала причиною трагедії молодого кохання. Правда, тут начебто не йшлося про кохання. Старшому Домницькому не терпілось швидше скинути тягар з плечей і віддатись, як тепер виявилось, незрозумілій пристрасті. Жодного разу Олександр не зізнався у ній, хоча, здавалось, не раз був близько до того.

Утім, тепер не згадати. Але щось було. Обидва, Миколай та Лукаш, були надто делікатні, аби допитуватись. Олександр завжди поводив себе розважливо, може, надто м'яко, дбав власну репутацію... Можливо, це було юнацьке кохання, а, можливо, бідака вимріяв собі якусь Беатріче чи Лауру, і встидався про це говорити, будучи чоловіком жонатим.

Кінь спіткнувся, і Миколай ледь не прикусив собі язика. Повітря було густим як киселиця, бо знову лив дощ і сива роса вкривала траву, що незабаром мала бути стята косою. Втішаючись видом щедрої зелені, що обіцяла добру пашу худобі, пан Миколай потрохи звільнявся від напруги останніх днів. Самітна мандрівка, бо чотири гайдуки поштиво їхали на відстані, й не наближалися без його знаку, завжди приводила до ладу його думки. І тепер вони, наче бджоли коло матки, скупчилися довкруг білого каменю завдовжки два лікті. Той камінь був останнім, що обійняли руки Олександера на цьому світі. І посеред зеленого раю, дихаючи повітрям свободи, пан Миколай прошепотів:

— Пігмаліон і Галатя.

Сю легенду вони знали ще змолоду, більше, як філософську алегорію краси, яку треба відкрити. Порфиру в Журавному вистачає, не треба за ним їхати в далекі краї. Тут навіть вапно випалюють з нього. І нікому не спаде на думку тримати в пивниці за трьома дверима камінь, який небагато вартує в сих краях, де мало хто чув про скульптури Еллади.

Аж тепер Миколай зрозумів, де треба рити, і вже перехотів їхати до Ліських. Утім, цікаво, чим не сподобав собі панну Теклю хлопака... Таке вчворити, якщо правда, ніби Матеуш розірвав сам заручини. Бо наразі від Ліських нічого не було чути.

Наближаючись до маєтку, Миколай проїхав повз великий виритий став, на якому аж роїлося від гусей з гусенятами та качок з каченятами, а з брами висипав чималий гурт свиней, що теж подались до ставу. Двір Ліських не виглядав гонорово, зате по-господарськи. Утім, господар, Стефан Ліський, прийняв пана Миколая в дорогому жупані, взутий у добрі чоботи і з підкрученими вусами. Миколай із зажуреним видом оповів йому про лихо, яке спіткало Домницьких, і, оминаючи погоду та ціни на збіжжя, одразу перейшов до справи.

— Здається, вашмосць, усе, що робиться, то на краще. Для вас, принаймні, бо ви не вплетані до цієї справи. Справи, що не обійдеться без розголосоу...

— Ге, не вплетані, кажете?— зиркнув спідлоба Стефан. – Мені кажуть зголоситися до суду.

— Звісно, вашмосць, я б сам так зробив на вашому місці. Закон дає вам право на відшкодування в разі розірвання заручин. Ви ж маєте на руках документ?

Стефан втріщився на нього, а потім з кислою міною сказав:

— Ми мали скласти шлюбну угоду через півроку, як панич скінчить школу. А що?

Миколай ледве зумів приховати, як втішила його ця новина.

-То що, офіційних заручин не було? Лише слово шляхтича?

Стефан почухав потилицю:

— Та малжонка мені вперлася. Домницькі – католики, а ми – православні. Хотіла, аби Текля вінчалася в нашого священика. Ну, й посаг... Тільки мороки, вашмосць...

— Отже, панство не домовилося?

— Домовилося. Мусили домовитися.

— Певно, молоді були в себе закохані? – прижмурився хитро Миколай.

— Га? – не второпав господар.

Миколай кволо відмахнувся:

— Нічого. Пусте! А однак панна Текля була останньою, хто видів Матеуша. Може, він сказав їй, куди йде. Бачите, хлопець пропав. Треба конче його знайти живого чи мертвого. Йдеться про маєток. Знаєте, кілька ротів можуть на нього роззявити?

— А мені що до того?

— Як знайдеться Матеуш, пан може отримати сатисфакцію...

— Не треба мені ніякої сатисфакції! – відрубав Стефан. – Моя донька в дівках не лишиться.Текле, ходи сюди?

На порозі хутко стала наспіх причепурена панна Ліська, що, як і хлопець Домницького, була одиначкою.Миколай ледве не перехрестився: так вона була схожа на Олександрову малжонку замолоду.Таке саме рідке волосся, низьке чоло, пишні форми.Ідеал доброї господині дому. З сірими сталевими очима.Він аж зітхнув.І це його зітхання виразило всю глибину нещастя його бідного приятеля, драму занапащеної душі.

Увечері того ж дня він прийшов до пана Лукаша і видав йому звіт:

— У сій дівчині все нещастя.

Лукаш мовчки дивився на нього.

— Олександр шукав протилежність тому, що хотів насправді, — пояснив Миколай.

— Бо час такий.

— Часи часи завжди такі.І ти, і я обрали собі дружин, бажаючи, щоб вони були доброчесні й господарні, і щасливо прожили з ними кільканадцять літ, бо крім домовитості й доброчесності вони мали в собі якусь загадку, несподіванку, врешті – серце.Ти оженився б з Ганною?

— Ні, — скривився Лукаш.

— Гріх, може, й таке говорити, але щось вона мала в собі таке, як ото тупий ніж, що довго ріже.Жінка має бути легкою й гострою, як бритва.Одне слово, наш приятель пішов проти натури, а тепер натура пішла супроти нього. Я певен, якби не ті заручини, то Олександр досі був би живий.

Лукаш несподівано для нього перехрестився.Згадав про завтрашній день і всі неприємні процедури, пов'язані з тестаментом.

— Гадаю, — розважав далі Миколай, і голос його набував сталевих ноток, — що хлопець відчув небезпеку, і утік.

— Пощо йому втікати? Мав їхати до школи...

— Маю на увазі те, що тоді вночі щось його настрашило.Був повний місяць.Можеш подивитись у свій календар і дізнатись, що звістили зорі?

— Я закинув сю справу й більше не складаю прогнозів.

— Чому?

-Тепер їх можна всюди купити. Не мені змагатися з вченими людьми.

"Так, — подумав Миколай, — життя в провінції замирює чоловіка з його нездатністю піднятися вище." Річ у тім, що Лукаш складав свої прогностики для душі і власного вжитку, а не на продаж.Але не хотів зараз про це сперечатись.Цілоденна втома, нервове напруження.Усе це висотує чоловіка в літах і не відновлюється швидко.

— Ти все ще гарячий, Миколаю, — посміхнувся Лукаш. - Мене дивує поведінка Матеуша.Хлопець мав зимний темперамент.І був покірний, як теля. Може, його змусили...

— Ти так кажеш, ніби він - недоросток.У вісімнадцять літ - то вже мужчина.Мені він видавався потайним. Мав такий бистрий погляд, а потім знову лице ставало як з каменю.Гадаю, Олександр знав, що його, як ти кажеш, змусило. Бо в противному разі він би швидко знайшов сина.Я підозрюю, що Матеуш міг накласти на себе руки.Не треба було його пхати до тої женячки.Шкода, що Дністер великий, і пливе по чужих землях, тому тіла можна й не знайти....То навіщо було посилати гінців?

— Як ти не розумієш? Аби відвести ганьбу від роду Домницьких. Накласти на себе руки – гріх непростенний. Принаймні, така загальна християнська опінія. Хоч, — Миколай зітхнув, — не один з нас чує серцем, що така опінія не завжди слухна. Але ж мусить бути порядок, щоб віз котився в одному напрямі, а не шарпався в різні боки...

Лукаш позіхнув крадькома. Було вже пізно і в помешканні бракло свіжого повітря, як перед дощем. Утім, його завжди бракло, бо вікна виходили на торговицю.

— То що ти порадиш?

— Я сповістив Олександрового небожа, Яношика. Власне, зміст тестаменту ми знаємо: маєток переходить до Матеуша, а коли б той помер нежонатий чи бездітний, то найближчому родичу. Себто тому хитрому лисові, Яношику. Я вже подумав, чи зникнення хлопця не справа його рук, бо зараз не дуже добре йому ведеться. Але, з другого боку, хто міг передбачити, що Олександр так скоро вмере...

— Яношик, як я чув, тільки вчора вернувся з Волощини.

— Се ще нічого не означає! Закон мовить, що треба зачекати. Але якщо Матеуш стратив розум, то Яношик стане його опікуном. Та й панна Текля, яка бачила його останньою, може посвідчити.

— А я можу дати свідчення, що хлопець мав здорову голову. Панна могла спересердя й до наклепу вдатись. Чи вигадати те, чого не було.

Миколай з цікавістю глянув на розчервонілого товариша. Знав його, як чоловіка, що завше уникав товариства і судів. Такі люди зникають без сліду в темряві минулого, якщо не залишать по собі подвигів ти величних пам'яток. І раптом у нього вирвалось:

— А чому, власне, ми повинні рятувати Олександрів маєток? Йому воно вже не потрібне.

І тоді настала черга Лукаша зацікавлено звести догори широкі попелясті брови, бо ж знав Миколая як чоловіка, який завше повторював: "Навіть звір має якийсь обов'язок перед родом. Тож хіба не встидно чоловікові занедбувати свій?"

Можливо, через те, що Олександрові приятелі відчували, що ця справа потребує насамперед істини, і що ця істина, незалежно від їхнього бажання, рано чи пізно впливе на берег ріки людського життя.

Усі чутки, нібито небіж Домницького Яношик веде на Журавно військо з метою узурпації вуйкового маєтку, виявились цілковитою бздурою. То інший воячина з ватагою лайдаків прямував у бік Журавного, до малого сільця, аби відібрати його в іншого шляхтича чи бодай збити хлопів на квасне ябко, пограбувати і забрати худобину. Подібні виправи траплялись часто, і безпечно чувся той, хто мав гармату в своєму дворі й зо 30 гайдуків, розбещених свавіллям воєнних походів.

Так міг би вчинити і Яношик, але, незважаючи на те, що двір Домницького був легкою поживою, бо слуги порозбігались, прихопивши замість плати хто коня, хтось теля, а хто паця в мішку завдав собі на плечі, він був далеко не дурний. Знав, що за обійстям пильнує бурмистер, а найбільше свояк пана Журавницького – Миколай Р., що знає як покрити законом. Та й мав він інший козир, що нічим не шкодив його репутації, а відтак спокійно й статечно вступив до осиротілої оселі вуйка.

З'явився Яношик на похорон разом із жоною, з поважними сусідами-шляхтичами, у пишному жалобному строї, усім своїм видом показуючи, що наразі не потребує добра сироти, який пропав безвісти, бо й так ведеться йому добре. Миколай з Лукашем подбали, аби гідно поховати свого найліпшого приятеля. Тіло було покладене, за звичаєм, аж у три домовини, не бракло коругів і штандартів, покрівців з парчі й оксамиту,

прибраних коней, одягнених пишно гайдуків, а ховати Домницького прибув біскуп аж із самого Львова. Тож Яношик мав чим пишатись перед панством, і йшов за катафалком як найближчий родич. Коли під плач найманих плакальниць кортеж покинув родинне гніздо Домницьких, у небі закаркав чоний крук і став кружляти над катафалком, чуючи запах мертвого тіла навіть через три домовини. Річ не така вже й незвична, але завжди викликає забобонний страх. Відтак, згадавши про пристойність, присутні відвели очі від неба й побачили, що назустріч їм їде простий віз, а обабіч нього на конях двоє гайдуків, що наглядають за берегом, і стали вони акурат за містком через рів, наповнений водою. Гайдуки-побережники спішилися, зняли шапки, і миттю виокремили з натовпу Яношика, зрештою, той сам допоміг їм, вийшовши наперед. Гайдуки зашепотіли щось йому в обидва вуха.

-Матко боска! – заламав руки Яношик. – Зглянься над нами! Ні, того не може бути!

Підборіддя в нього затряслося, а, оскільки сльози ніяк не впливали на люди, з юрби пань і панянок озвалася його малжонка Терезія, сухорлява й смаглява молодиця, донька волоського боярина:

— Братику дорогенький!

Жалобники поставали, закрутили головами – хто ж то відбирає у них хліб – і тут свічки в їхніх руках погасли. І свічки на щиті Олександера Домницького, і свічки на мечі Домницького. І свічки в руках поважної шляхти. І стало аж ніби темніше, хоч був білий день і достатньо світило сонце.

На якусь мить залягла тиша. Лише чути було тріпотіння чорного прапорця, що несли попереду процесії. Погляди прикипіли до Яношика, дивились як той несміливо ступає через місток до накритого воза й раптом сахається й затуляє носа мереживною хусткою.

— Що? Що? – загудів натовп. Цікаві побігли наперед. Затиснутий між натовпом і возом, Яношик вигукнув високим голосом:

— Сі люди привезли з Дністра тіло Матеуша Домницького!

І тут же озвався твердий зимний голос пана Миколая Р.:

— По чім, вашмосць, судить, що се тіло Матеуша Домницького?

-Так-так , — закивала шляхта. -Треба спершу опізнати тіло, запрягтися. То не порядок!

А дехто зразу укмітував: "Ото щастя приперло Яношику!"

— Я знаю, що кажу, — спам'ятався Яношик, витираючи з чола піт. – Слово гонору.

— Як найближчий родич, вашмосць мусить глянути на тіло і запрягтися, що се дійсно пан Матеуш Домницький, — голосно заявив пан Миколай, анітрохи не збентежившись.

— Так, звісна річ, — пробурмотів Яноших, повертаючи голову до воза, звідки йшов вельми неприємний запах.

— Сміліше, пане Яне. Ми теж оглянемо тіло того нещасного, а пан Лукаш, наш лікар, встановить причину загибелі.

А далі звернувся до гайдуків, що привезли тіло:

— То, правда, що на возі знаходиться небіжчик?

— Щира правда, вашмосць!

— Чому ви привезли його сюди?

— Було зголошено, що шукають сина пана Олександера Домницького, 18 літ, високого й чорнявого. Обіцяно нагороду.

— А чи ти знаєш, небоже, скільки молодих чорнявих хлопців тоне у Дністрі? А може, то хлоп-утікач? Або зрайдця?

— Утопленик мав на шиї золотий ланцюжок з хрестиком, де було вирізано "М.Д.", — спритно викрутився хлопака і витяг з-за пазухи шматину. Розгорнув і погойдав перед носом пана радці своїм трофеєм, що мляво зблиснув у повітрі.

Миколай покрутив хрестик. Дійсно, ця річ належала нещасному синові нещасного вітця. Хлопець отримав його в дарунок, коли мав 10 літ.

"Але й се ще нічого не означає", — майнула в нього думка.

Яношик, затуляючи хусткою носа й уста, вже стояв коло воза. Гайдук послужливо відгорнув верітку. Миколай уважно спостерігав за цією, добре знайомою, процедурою упізнання.

— Н-не знаю, — нарешті видусив із себе сполотнілий на виду Яношик.
- Риби об'їли.

Бідака кинувся в кущі. За якийсь час вернувся з краплями поту на чолі, трохи спокійніший.

— Ну, то пан не знає, чиє то тіло? – спитав іронічно пан Миколай.

— Матеуша Домницького, мого брата в перших, — випалив Яношик, люто обертаючи очима.

Пан Миколай запитав знову:

— Коли пан видів останній раз панича Матеуша?

-Відвезіть воза убік, щоб не заважав процесії, — замість відповіді наказав Яношик.

— Се ще нічого не означає, — мовив до приятеля Лукаш через пару днів, коли вони проходили по саду. - Якби не похорон, ми з тобою ліпше могли б роздивитись, зложити, врешті, скаргу...

— Тіло вже в домовині, а в якому воно стані, ти сам видів.

— Боюсь, ми ніколи не будемо знати, кого поховали: Матеуша чи якогось бідаку, що неохоче розлучився з життям.

— Відки ти се знаєш?

— Бачиш, у нього в руках були жмути трави, — мовив пан Лукаш.- Отже, се не самогубство.

— Якщо це не він, то ми колись його побачимо. Якщо будемо живі, звісно.

Лукаш зітхнув.

— Раніше я думав, що коли не стане когось із нас трьох, то утвориться велика чорна діра - наша втрата. Але Олександр відійшов, і нічого подібного нема.

— Бо він відходив поволі. Завжди був з нами, і завжди - ніби без нас. Уже багато літ він жив одночасно в нашому та в іншому світі. І я хотів би хоч краєм ока зазирнути у той інший світ.

Миколай торкнувся пучками молодої вишні з недозрілими плодами. У дитинстві йому бракувало терпіння дочекатись, коли вишні й черешні набудуть зрілої темної барви. Нині – терпіння було. "Хто терпен – той спасен", — завше говорила його мати. Того, хто живе чесно і праведно, можуть спіткати випробування Іова, а надто в ці непевні часи, коли Річ Посполиту шарпають то волохи, то московити, то татари, і чоловік, аби вижити і втримати для себе хоч трохи спокою, мусить за це дорого заплатити. Ні, Лукаш не розумів, що вони зрадили покійного Олександера, не докопавшись до істини, і якщо Матеуш колись повернеться, не зможуть подивитись йому в очі.

І тут Лукаш, віднайшовши серед вишень, нарожевішу, розкусив її, бо, прецінь, то був його сад, порядний виплеканий сад за міськими мурами, звідки відкривався чудовий вид на Дністер та Бокоцин. Він навіть не скривився. І мовив, наче придумав промову ще вночі, коли не спалося:

— Я знаю, що правда спливає поволі, дуже поволі. Можливо, ми навіть її ніколи не пізнаємо. Нехай Яношик господарює, нехай дім наповнить челядь. Дім мусить мати опіку. Хтозна, чи Матеуш дав би собі з цим ради. Ні, ми з тобою вчинили правильно, сказавши, що не знаємо, чи достеменно це син Олександера, але хрестик — його. Треба жити в мирі з Яношиком. Впливе правда – тоді й справедливість поспішить їй назустріч.

Утім, обидва боялись тієї правди.

Наступного дня падав дощ: довгий і терплячий. Дністер з його високими берегами втримався, натомість Свіча збурилась одразу й залила майовий покіс. Копички сіна плавали у воді, і був то збиток Олександрового маєтку, нехай незначний, бо то була лиш перша косовиця. Правда, перша трава найліпша й найпахучіша. Ну, сталося, то сталося. Не в тім річ, а в тому, що ся подія засмутила господарного Миколая. Усі встигли зібрати сіно, завезти додому, під дах, і про копиці Домницького подбали б, якби господар був живий. Не плавали б тепер копиці по Свічі. Ся незначна деталь стала тим порухом, що оголив досі

непробуджене до болю й каяття серце пана радці, й у ньому відкрилась наче рана. Пан Миколай стояв на пагорбі й дивився на копиці, які обступила вода, гублячи працю косарів, і вони здавались йому сиротами. На очах виступили сльози. Від Ріки тягнуло сирістю, і він стояв не знати як довго.

— Що се зі мною? – похопився чоловік. – Чого мені жаль тих копичок, коли я стратив дорогого приятеля? Що мені зробити, аби я став спокійний?

Він передчував, що се тільки початок, що далі буде гірше, що час, дощі, сніги й вітри затиратимуть сліди Олександра дедалі більше, і се болітиме йому ще гірше. Смерть, наче татарва, спустошує дім, виносячи з нього найдорожчі скарби, а решту залишає потроху занепадати, нищитися, щезати під землею. І це буде відбуватися в нього на очах. Хоча Яношик і доп'яв свого, він не господар цієї землі. Вона втікати від нього, або навіть пімститься у якийсь спосіб. Бо се родинне гніздо Домницьких.

Пан Миколай глянув на небо, на якому в тісноті товпились хмари. Звідти й грім, і вітри, й сльота. Важко повірити, що пан Бог мешкає в такій вічній непевності. Та й на землі вічна незлагодна, чвари межі людьми. Теж товпляться, відпихають один одного, і правда на боці запальнішого й лютішого.

Матеуш вже поза тим. Будем думати, що втопився, пощо тішити себе надією? Більше не звідає, що то правдивий гріх, кривда, зрада... Бо тільки через них лежить шлях до людської фортуни.

Бокоцин курився сивим димом. "Духи гріються, " — кажуть люди. І цією згадкою з дитячих літ втішився старший вже чоловік, відлягло йому від серця. Що ж, він може теж дещо зробити. Викупити в Яношика Олександрового коня, замовити надгробки для батька й сина. І до кінця життя розгадувати таємницю їхньої загибелі.

Пан Миколай глянув на берег. Над хатиною перевізника Ілька теж курився дим, але живий, не примарний. У таку негоду він не зважиться переправлятися через Ріку. І охочих відрадить. І знову перед його очима постав двір Домницьких, передчуття майбутньої руїни й занепаду колись процвітаючого господарства. Миколай стріпався від води й приречено пішов туди, де під прикриттям верб чекав на нього кінь.

"Таж є ще мир на світі, — подумав він раптом. – Ні війни, ні пошесті, ні голоду. Треба цінувати те, що маєш, і не тужити за тим, що відходить. Адже Господь відає, що він чинить для нас. Мусить бути цього свідомий. І в його мудрості треба знаходити розраду в часи смутку. Ніхто не жиє без Бога. Хоч би не мав нічого, має Бога коло себе."

Під вербами було темно, але дощ там дошкуляв менше. Гнідий кінь дрібно тремтів, тулився теплими губами до Миколаєвої руки. І чоловік відчув теж, наскільки він безборонний супроти очей, що стежать за ним – очей духів води, лук і дерев. Їм, либонь, цікаве життя людей. Миколай не відчув страху, бо ж нічим не перешкоджає цим істотам. І вже йде, йде вже. Він поплескав коня по шиї, пригостив його кусником хліба і повів стежкою, що виходила до Західної брами. Хотів зайти до Лукаша. Чим ближче підходив до мурів, тим швидше набував виду шляхетного мужа, а не літнього чоловіка зі зраненим серцем. Вона не кровила, як у Олександра. Була всередині і він мусив її приховувати задля свого поважного стану. Ніколи б не наважився показатися на людях з відкритою раною. Що ж, і бідний його товариш теж приховував її довго...

Через пару неділь після похорону подвір'я Домницьких стало заростати травою, бо в цю пору всяке зілля несамовито росте вгору. Яношик повивозив усе, що було вартніше: килими, обруси, срібний посуд, перини, подушки, одягу. Вивіз і книжки, що теж вартували чимало. І всю худобину, окрім кількох коней, що збирався продати тут, в Журавному. Та все ще лишалося чимало добра, і за ним мали наглядати слуги Домницького Петро й Осип, найдосвідченіші й найчесніші. Пан Миколай сам їх рекомендував. Бо маршалка Боніфація і слід пропав, з того дня, як вмер дідич. Яношик ще не знав, що буде робити з маєтком.

Кортіло йому усе продати, але не пасувало так скоро. Тим часом, майже щонеділі, після служби в костелі приїжджав на оглядини. І щосуботи Петро з Осипом косили траву, а де не могли попхати косу, виривали кропиву й лопухи роками. А вже до наступної суботи було, ніби не кошено. Трава заволоділа дахом, підривала фундамент. "Се через дощі", — втішав себе Петро, гамуючи страх. Пивниця була замкнена, ключі мав тепер новий дідич, але в ній відчувався якийсь рух. "Щурі", — знову втішав себе Петро. У нього тепер часто сіпалася повіка на лівому оці. Зрештою, ніколи не жив отак, у порожньому домі, без людей.

Косячи траву Петро згубив мідного хрестика. Перетерлася сириця. Він зладив собі новий з двох патичків, а через два дні помітив, ніби щось лоскоче його на грудях, й побачив, що дерево пустило дрібні як павутина корінці. Мусив стратитися й купити собі залізного хрестика. Хоч дерев'яний є справжнішим, бо ж не на мідному й не на залізному хресті розіп'яли Спасителя, а на дерев'яному.

Не мав з ким поділитися своїми страхами. Найліпше було б висповідатися у священика. Але в свого, не чужого. За цим мусив їхати через Дністер. І поїде, як буде мати час. Лишити двір на самого Осипа він не хотів. Мало що може статись. Та й Осип геть вдурів: мало не кожної ночі бігав до вдови Грицихи, про яку казали, ніби вона зчарувала свого старого мужа на смерть, і вертався зрана зморений, як кінь після оранки. Та й потім цілий день дрімав. Петро не мав нічого проти того, бо молодий здоровий хлоп має свої потреби. Навіть трохи завидів йому: у жіночих обіймах забуваються всі страхи. Татари колись вивезли з села дівчину Петра, з якою хотів оженитися. Був він з-під Галича. Тепер замість села рівне поле. Тож Петро не мав до чого вертатися, і до кого. Сподівався вислужитися в нового дідича, купити трохи ґрунту, поставити хату, а там вже й господиню собі привести.

Та якби він знав, яку ціну має за це заплатити, днюючи й ночуючи в порожньому обійсті, де чути як коріння розриває землю, де в пивниці ночами дуднить, і звідти просочується зеленувате світло, то ліпше було б йому стати волоцюгою, втікти подалі чи найнятися до іншого дідича. Але

пізно. Не помагала їй свячена вода, якою Петро кропив усе, що здавалось йому якимись не таким. Раз вони під вечір сиділи з Осипом на ганку й дивились на пустку, на отворені двері конюшні, де залишився один лише старий кінь, на якому можна було поїхати до дідича й дати знати, коли щось станеться особливе. Тепер кінь скубав траву в садку, де вже висіли на гіллі маленькі зелені яблучка, що не набули ще жодного смаку, й такі самі, тверді як камінь, грушки. І ось що сказав Осип Петрові:

— Я, бра, вже би втік звідси давно, але пан обіцяв заплатити восени.

— Угу, — буркнув Петро, увесь блідий на лиці, аж зелений.

— Чуєш, Петре, моя Настя каже, що то не злий дух, раз не боїться свяченої води й хреста. То таке місце, розумієш?

І помовчавши, додав тихше:

— Таке місце... Не треба було тут ставити хату, аби їм не заважати.

— Кому не заважати?

— Тим, що живуть під землею і літають в повітрі. Колись їх було багато, і вони людей не боялися. Лише заліза боялися, не знаю, чому. Як стало більше заліза, то почали ховатися, в інші краї перебравися...

— То твоя чарівниця сказала?

Осип спохмурнів і вираз болю промайнув на його лиці:

— Хіба любити все живе – дерева, квіти, воду – се гріх? Господь усе це сотворив, а не диявол. І як хтось має ліпші очі чи вуха, то се дар Божий, а не диявола.

Петро аж рота розтулив від здивування, не знаючи, що відповіді на таку премудру мову. А Осип провадив далі:

— Восени підемо звідси, а тепер мусимо робити, що велить новий дідич. Вони слуг не скривдять.

Петро довго мовчав, а тоді спитав з викликом:

— А може, ти знаєш, що сталося з паничем, і від чого нагло вмер наш дідич?

— Не знаю, — зітхнув Осип. — Але вони знають.

— Хто вони?

— Ті, що живуть під землею і літають в повітрі. А як вони себе називають, ніхто не відає. Якби взнав, то дістав би над ними владу, таку як дідич має над нами, слугами.

— То закон має владу над нами, — заперечив Петро. — Пам'ятаєш, як небіжчик дідич казав? "Чоловік підкоряється не чоловікові, а закону" Наш дідич був учений, не те, що твоя Настя.

— Ба! — засміявся Осип. — Є розум, що з науки, а є розум, що мама дала, і ще треба помислити, котрий з них важніший.

На се Петро не знав, що відповіді. Не міг розділити в собі тих двох розумів. А може, й не мав жодного. Тим часом зійшла перша зірка на небі, просто над спаленою липою, чий вершечок стримів над буйними заростями дикого бозу.

...Може, то було й незле так жити: літо, тепло, уся робота — микати траву та догоджати старому коневі Сивульку. Бджоли роїлись, правда,

звідкись прилітали цілі рої, від чого в саду аж чорніло. Шкода було лишати їх на погибель. Осип з Петром знімали рої й продавали, а гроші складали на чорний день. Вони вперто не визнавали себе слугами Яношика і восени мали піти з дворища. Куди самі собі побажають. То добре, що їхні вітці заслужили собі шляхетське становище, відзначившись у війні з турками. Але ні Петро, ні Осип не воювали. Коли були молодими, рвались, але пан Олександр не пустив від себе найкращих слуг. А потім настав мир.

За небіжки дідички і тут була пасіка, але одної зими в сильний мороз бджоли вимерзли, а згодом вулики струхлявіли і їх порубали на дрова. Петро пам'ятав, як добре горіло дерево, вкрите воском.

Потім рої скінчились, а в неділю з'явився дідич з чотирма гайдуками та своєю панею. Яношикова малжонка ходила по спорожнілих покоях і нарікала, що пахне стухлістю, і порох не зметено, але сам дідич був у доброму гуморі й сказав, що Петро й Осип шляхетського стану, і якщо його панусі не до вподоби порох, нехай пришле сюди своїх служниць. Видно, що павутиння і порох зовсім його не обходили, головне, що було сухо, бо слуги раз на три дні відчиняли вікна й двері. Яношик вічно кудись квапився: то в гості, то на хрестини, то у справах державних. То правда, але було помітно, що се місце йому неприємне, чуже. А раз так – не бути йому тут господарем. Згадав також Петро слова Осипові про недобре місце й подумав, що Яношик мусив щось таке чути.

— Ось, що, Петре, — раптом спинився дідич, — візьміть ключі й отворіть пивницю. Може, там мокро, вода підійшла. Хоч би гриб догори не поліз.

І знову ж таки Петро зауважив, а він тепер примічав усе, як ловець звірини, від безділля й самотності, що Яношик намагається показати себе перед малжонкою, який статечний з нього господар. Від того він ще більше спротивив Петрові, що не був ніколи жонатий. Петро взяв ключі, й смутний спогад вколов йому серце. Той, хто мав ключі від пивниці, і був господарем дому. Ключі означали владу. Правда, перші двері відмикав

маршалок Боніфацій, але ключ брав у пана Олександера, не мав свого. Але Петро, хоч був старший над слугами, ніколи не спускався до пивниці сам.

Двері зарипіли, й коли Петро відслонив їх ширше, Яношик відскочив з криком:

— Єзус, що за...

Йому привиділись зелені руки, що тягнулись до нього з темного отвору, вимагаючи більше світла. Петро ж побачив лише свіжі лискучі пагони бузини, що розправились, коли відчинили двері. Але поза тим він встиг зауважити мерехтіння світлячків, що роїлись у пивниці.

Тієї ж неділі Миколай з Лукашем ходили на журавнівський цвинтар провідати свого приятеля. Звідти було видно дім Домницького, але тепер навіть комин ховався за зеленим пагорбом. Усюди було повно зелені, але там аж занадто. І хоч це здивувало, занепокоїло обох шляхтичів, ніхто не хотів говорити перший. Усі теорії залишались наразі непідтвердженими. Лукаш шукав розв'язку в книгах, Миколая більше цікавила особиста таємниця Олександера Домницького, так би мовити, *ab ovo*, й доля родинного гнізда.

На цвинтарі, під самим костелом не знайшлося місця. Домницьких, батька й сина, поховали не зовсім відповідно до їхнього суспільного статусу, однак ліпше було не зачинати цієї справи. Обидві смерті надто нагадували самогубство. Миколаєві довелося подарувати ксьондзові кобилу-дволітку, а біскуп не знав достеменно ситуації. Річ у тім, що хоч Олександр формально належав до Римської церкви, фактично давно вже став на бік протестантів, і стримувала його від вирішального розриву з костелом лише відсутність останніх в Журавному серед вершків шляхти. Смерть застала його не лише в розквіті літ, а й на піку духовних шукань. Сам Миколай теж не відзначався надмірною побожністю, однак його щедрість могла заткнути будь-кому чорний писок. Яношик би не

впорався з цією справою. І хоча Миколай зневажав цього типа, разом з тим вони перебували ніби в спілці. Вибір між миром і домовою війною був зроблений на користь першого. Це Миколай порадив йому продати маєток. Сам купити його не міг: не мав грошей, та й, правду кажучи, се ще більше би втягнуло його в цю, як він відчував, небезпечну історію.

У пана Лукаша були інші проблеми. Його повільно роз'їдала іржа знудження, безвиході, відсутності майбутнього, тобто те, що називають кризою середнього віку. Подзвін по Олександреру він сприймав як подзвін по самому собі. Мури його життя почали кришитися й осипатися, а двір Домницького весь час нагадував йому про це.

День був ясний, але задушливий. Парувала земля, пересичена дощами. Через дощі вони два тижні не провідували могили, які більше не було кому провідувати. Яношик просив скласти епітафію на гріб, і замовити надгробки з твердого каменю. Хотів один надгробок, бо поховали обох Домницьких поруч, однак Миколай дуже спротивився цьому. Сказав, що в Журавному навіть малих дітей ховають окремо, і такий відступ від звичаю може привернути небажану увагу, а пана Яна звинуватять у скупості. Однак справжня причина полягала в тому, що всупереч усім наданим доказам, пан радця не вірив у смерть Олександрового сина. Серце чинило опір, хоча розум погоджувався із загальною опінією.

І те, що Миколай побачив на цвинтарі, завдало удару саме загальній опінії. Дві могили стояли поруч, з дерев'яними хрестами, але як же вони тепер різнилися! На могилі Олександрера ріс величезний кущ шипшини, обсипаний блідорожевими квітами. А могила Матеуша залишалась голим горбком з жовтої глини, на якій пробивалась квола травиця. Жона Домницького спочивала не тут, а біля православної церкви.

— Цікаво, хто міг посадити кущ? – сказав Лукаш.

— Може, він сам виріс?

— За два тижні? Се неможливо. Боже, як прикро! Хіба ти не знаєш, що свербивус садять на могилах опирів? Треба сей кущ вирвати!

— Ні, — спинив його Миколай. — Не треба. Я завтра поїду до майстерні Вольфа замовляти надгробки, і нехай його помічники цим займаються. Ми з тобою не кривні, і не майстри. Ліпше нам не чіпати цей кущ.

— Дивний ти, Миколаю, — знизав плечима Лукаш. — Згоден, що звичаї й неписане право тутешнього люду ти знаєш досконало, але існують ще й інші звичаї — нашого стану.

— Гарний кущ... Певно, я старію, але мені шкода його виривати. До нього можна було б прищепити ружу. Навіть дві: білу й червону. Хто б не посадив його, мені здається, зробив без злоби в серці.

— То хай ще поросте, — згодився Лукаш, — але йому тут не місце. Ходімо в тінь, бо мені паморочиться в голові.

Миколай зауважив, що його товариш побілів на лиці, й покійно вернувся у затінок під липами. Зрештою, Лукаш завше погано переносив спеку, і незабаром стало йому ліпше. Обидва приятелі довго мовчали. Дивно, але часом спільна втрата замикає близьким людям уста. Наче вони бояться завдати один одному рани.

— Слухай, тобі снівся Олександр бодай раз? — раптом спитав Миколай.

Люди вже розійшлися після служби, і повітря заповнили рої дрібних істот, щебет птахів, млосне дзижчання джмелів, шелест листя.

— Ні, — з жалем зізнався Лукаш. — Зрештою, я своїх снів не пам'ятаю. Хоча залюбки слухаю чужі. Це допомагає мені встановити, на що терпить людина тілесно.

— Як це? – здивувався Миколай.

— От коли, приміром, комусь сниться, що його поцілила стріла, се означає, що в нього вражене серце чи печінка, хоч чоловік скаржиться на щось інше.

— У Олександера була рана на грудях. Ми ще думали, чи то не Матеуш його зранив. І от мені сниться, ніби небіжчик закриває ту рану, встидається її. Чи не може бути це підтвердженням того, що син хотів його убити?

— Я мав на увазі простіші речі. Щодо рани Олександра, то рана була задовненою, просто відкрилась знову. Мені більше спадають на думку стигмати. Як у святого Франциска, приміром.

— Ну, при чім тут стигмати? – заперечив Миколай. – Між нами, але наш дорогий приятель більше скидався на язичника.

— Так, звісно. Але коли чоловік щось довго в собі таїть, воно впливає назовні. Щось було в житті Олександера. Щось пов'язувало його з тим білим каменем.

— Я думав, ти цього не помітив.

Лукаш на те лише кволо посміхнувся.

Яношик упевнився, що дім треба продати. Поки його Станіслав доросте до женячки, тут усе травкою поросте. Та й не подобалося йому це місце, як не подобався його вуйко, Олександр Домницький. Якби не тета Ганна, рідна сестра його матері, той спадок сплив би до когось чужого. Він нічого не казав жінці, добре, що та не пішла з ним до пивниці, про зелені руки, що хотіли його вхопити. Правда бздуря, привиділось. Треба буде забрати звідти білий камінь, замовити з нього фігуру Матері Божої для журавнівського костелу, позатикати роти тутешній шляхті.

Завтра пошле віз за ним і повезе камінь до волоського майстра Якуба. Ся думка прийшла до Яношика, коли він обернувся на двір Домницького, і не побачив його за стіною буйної зелені. Матір Божа захистить його і його рід, — подумав утішено Яношик.

Дім приріс до каменя, чи камінь приріс до дому, але досить того, що підмурівок дав тріщину. Коли підвода з білим каменем виїхала за браму, пішла друга тріщина. Петро з Осипом не чули того характерного звуку, відчиняючи й зачиняючи браму за каменем, що лежав на соломі наче пласт снігу. Цей момент нагадував випроводжання небіжчика й викликав схожу полегкість: можна скинути з себе личину смутку й турботи, стати знову самим собою. Камінь мав би тішитися, що йде з двору, де ніхто вже його не любить. Сонце грало на його поверхні, дрібні часточки пилу сідали на нього, вітерець розносив запах каменю: трохи стухлості, трохи терпкої свіжості листя, трохи квіткового аромату. Їхати було недалеко, коні охоче тупали по м'якій запорошеній дорозі, бо камінь був легким, наче порожній всередині.

Коли підвода вїхала на роздоріжжя, звідки треба було звертати на захід, до майстерні Якова Флорентійчика, пішла третя тріщина в підмурівку, і дім важко зітхнув. Петро прислухався до дворища, потім до свого серця: нічого, все гаразд. Жодна сила не має нічого проти, аби з каменю зробили фігуру Божої Матері для костелу. Але Осип виглядав стривоженим. Знав щось таке, чого не міг знати Петро, який не засинав щоночі в обіймах чарівниці, і її сни не змішувались з його снами. Що ж, і вона ходила до церкви, клякала перед образами, сповідалась два рази на рік, і не вважала гріхом те, що робила, а, може, й не все розповідала священику. То ж не Богу сповідатися, а чоловікові. Різниця є, і чимала. Бог прощає, а священик розгрішає.

Осип відчував, що камінь дичавіє без пана Олександера, як дичавіє кінь, що заблукав у пущі, як дичавіє яблуня коло спаленої татарами хати, як дичавіє чоловік без жінки, а жінка без чоловіка. Звісно, дикому не треба дичавіти.

Але той білий камінь вже не був диким.

Ні Петро, ні Осип не здогадувалися, що тут потрібні були інші думки, інші образи, інші припущення. Бо чому завжди виходить не те, чого сподіваються? Це свідчить про людську обмеженість. А може, камінь насправді не хотів забиратися з двору Домницьких? Бо тут ніхто не посягав на його цілість, не завдавав йому болю різцем каменяра. Може, він був тим наріжним каменем, який спершу відкинули будівничі? А можливо, камінь хотів опинитися просто неба, де кришитимуть його сонячні промені, змиватиме дощ і посипатиме сніг? Чоловік не хоче жити вічно, хіба що він дурень. І камінь теж може не хотіти.

Пан Лукаш стрівся з каменем, коли вертався від недужого, і спершу подумав, що на возі знову лежить утопленик, але, підійшовши ближче, помітив, що стара верета прикриває камінь. У такі верети жінки збирають траву худобині на вечерю, і несуть на плечах з лісу чи верболозу, встромивши в клумак серпа. Такою латаною веретою вкрита була зараз єдина любов Олександера Домницького, журавнівського Пігмаліона.

Лукаш тицьнув пальцем зі срібним перснем— печаткою в камінь і спитав візника:

— Що се ти везеш?

— Прошу пана, сей камінь з двору Домницького маю відвезти до різьб'яра Якуба Флорентійчика.

" Невже Миколай вирішив зробити з нього надгробок?" – здивувався Лукаш, але тут до нього дійшло, що візник був не звідси. Отже, се Яношик надумав.

Часу на розпити він не мав, бо на воза напірали ззаду інші вози, та й, навряд, чи чоловік знав щось більше. Тому Лукаш пішов до себе. Навіть не подивився у той бік, де в зелені сховався двір Домницьких. Відчував якусь

нехить, наче там досі знаходилися непоховані тіла Олександера та його сина. Сонце світило йому в очі, від води в міському рові йшов важкий дух, а вбоге передмістя аж роїлося мухами. Напевно, на дощ. Перед його очима постав образ: він притуляється гарячим важким чолом до білого, чистого і холодного каменю.

І хоч невидимі тріщини прорізали підмурівок, дім усе ще стояв, вибудований почасти з дерева, почасти з цегли і каменю-пісковика, якого в цих краях не менше, ніж руського мармуру. Петро й Осип, єдині доглядачі великого спустошеного обійстя, яке вже встигли облюбувати сови та сичі, випровадивши камінь, зачинили браму на всі три засуви. Так їм було велено: увечері не пускати нікого. Ні старця, ні безрідного волоцюгу, ні вельможного пана. Миколая й Лукаша це теж напевно стосувалось. Але Петро з Осипом пустили б їх потай, якби ті вирішили навідатись. Однак, ні один, ні другий не наближались до двору, хоча думки їхні витали довкола нього. І замість того, щоб потрохи віддалялись назустріч іншим справам, ставали все тривожнішими, поступово приходячи до усвідомлення фатального зв'язку Олександера з білим каменем у пивниці, схованим за трьома дверима, яким би абсурдним це не виглядало.

Світ довкола буяв собі літом, вибухав грозами і таємничими пожежами, відсвіт яких було видно вночі. Люди сварились, ворогували, присягались у вічній дружбі, й тут же зраджували. То було справді незвичайне літо. Багато дощу, багато сонця спричинили до небаченої пишноти різного зілля, що заглушувало збіжжя та городину, та до появи розмаїтого гаддя – у воді, на луках у нескошеній траві. Мав би бути добрий урожай, однак людям у тих часах кожен дарунок видавався підозрілим. Дехто вважав, що та буває перед великою війною. Буде кому сіяти, та не буде кому жати. Тільки не знати, з ким доведеться воювати на сей раз: з турками, волохами, московитами, а чи, може, з воїнством небесним, яке літає в повітрі на чорних конях і бряжчить зброєю. То там, то там бачили їх, і страх мали великий, хоч ніколи не чули, щоб небесні лицарі воювали з людьми. Отже, було над чим замислитись у Році Божому 1532 –му. Тільки четверо людей у містечку Журавне переймались

не долею світу і не власним льосом, а осиротілим домом, і через те по-іншому читали знаки, які їм з'являлись.

Петро з Осипом сиділи на ганку наче всередині зеленої печери, бо не лише трава вдарилась в ріст, не лише бур'яни заповнили зільник, а й ружі шалено цвіли, сповнюючи пахощами увесь двір. Слуги косили тепер два рази в тиждень, і то лише подвір'я, аби Яношик мав собі де походити.

Пустка дворища була заповнена травою, квітами, деревами, а пустку душі можна було лише заповнити думками та бесідою, живим людським теплом. Осип нетерпляче чекав, коли стемніє, і він піде до своєї Насті. Вони домовились з Петром, що в разі якоїсь напасті Петро і так нічого не вдіє, а тому краще буде, як він вийде таємним ходом і прибіжить по нього. А що Настя пекла їм хліб з панської муки, передавала сир, яйці, городину, то Петро не мав нічого проти. Та й звик уже ночувати сам, просто на ганку з піддашшям. А як стане зимно, перебереться до стайні, до Сивулька.

— Якби ж то все було так, — мовив до Осипа.

— Ага. Жиємо, як пташки: не сіємо, лиш косимо, а все маємо.

Осип любив слухати проповіді в церкві, мав добру пам'ять на почуте. Їздив не раз з покійним дідичем, і той розповідав йому про чужі краї. Але згадав про інше:

— Куди ти підеш, Петре, як осінь настане? Пристав би до якоїсь молодиці. Тутка повно шляхетських вдів.

Він не раз заводив про се розмову, але й тепер Петро відповів однаково:

— Не знаю.

Не був бистрий на думку. Інший вже встигне подумати, сказати і зробити, тільки не Петро. Він і на слова був тяжкий. Зате Петро відчував глибоко, переживав ще глибше, і про порухи його душі свідчили хіба руки, що безперестанку стулялись, розтулялись, наче хотіли втримати щось відоме його серцю.

Говорити про камінь, що пішов нині з двору, вони навіть не починали. І думати про це було страшно. Бо той камінь обіймав мертвий дідич, і лише свячена вода допомогла відірвати пана Олександера від каменя, чи камінь від нього. Яношик про се не знав. Пан Миколай сам казав менше про це говорити. Петрові було лячно йти з двору, куди він прийшов малим хлопцем. Тільки тут чувся безпечно. Попри все, що сталося.

Вони сиділи й мовчали, стежили, як повільно надходить вечір. Інші люди довершували денні справи, поралися коло худоби; хтось вертався додому, а хтось їхав на ніч, щоби вдень не терпіти від спеки... Досить того, що обидва слуги розуміли, що вони живуть в іншому світі, й час тут інший, і над ними один-єдиний клопоть чистого неба, який ще не захопили крони дерев.

— Ті, що живуть під землею і літають в повітрі, хто їх видів, Осипе? — раптом спитав Петро.

— Моя Настя. Малою загубилась у лісі. І стріла там пані, дуже гарну, і та сказала, аби далі вона не йшла, бо там болото. Взяла Настю за руку і вивела на стежку, сказавши, як треба йти. Дивно не се, що дитину хтось порятував, а звідки в таких нетрях взялася пані, вбрана як крульова...

— Байки розкажує твоя Настя, — буркнув Петро, але чомусь відразу повірив.

— Там, де нібито було болото, чулися музика, співи. Настя вірить, наче в неї дар від того, що пані тримала її за руку. А якби хто з'їв або випив їхньої страви, той уже не захотів би вертатися до людей, а мусив би там

служити. Ну, бра, нам до цього не звикати. Кожен комусь служить на сім світі.

— То правда, — згодився Петро. – Але як служба скінчиться, тоді що?

— Певно, вмирає, або я знаю...

— Мусить щось з того мати, — твердо мовив Петро, і на хвилю перед його очима постав гарний дім зі стайнею для худоби, чисто виконаними грядками, садком з пасікою, дім, який він хотів мати, але ніколи не мав. Може, послухати Яношика і піти до нього на службу? І тут же відігнав від себе лукаву думку. Має трохи наскладано – доста. Сорок літ прожив Петро на світі й знав добре, що багатство дістається не працею, а розбоєм, грабунком. Або у спадок.

ТРИ СНИ, ЩО ЇХ БАЧИЛИ ТІЄЇ НОЧІ В ЖУРАВНО

СОН МАЕСТРО ЯКОВА

Маестро Яків, що видавав себе за флорентійця, насправді замолоду провів у Флоренції лише два роки в науці, й утік через п'яну бійку, котра закінчилася вбивством, аж до Сілезії, а потім через гори, у цей варварський край. Тепер він був самотній, старий, і терпів на дихавицю, характерну недугу різьбярів та каменярів, але попри те не вступався з робітні допізна. Не мав великої слави, був чужорідним насінням на розлогому полі, де по-іншому бились, любились, сіяли і зажинали. Аби не розчинитись у незнайомому світі, дотримувався він лише одних канонів різьбярства, що їх затамив за роки учнівства, й не визнавав жодних нових віянь. Тобто мав опору й захист від усякого баламутства. Через те учні в нього довго не тримались, а, пізнавши основи, йшли до Вольфа в Жидачів. Через те й у самого маестро зачаїлася образа на увесь світ, що було немудро з його боку. Бо якщо світ не оцінив його постійність, то і він не розумів, що у світа є чому повчитися.

І тому Господь, Пан цієї землі, бо у ті часи, як до того, і піля того, Бог ототожнювався з небесним володарем, якому підвладні нижчі духи землі, води й повітря, послав йому сон у його робітню, що притулилася до міського муру, неподалік від цвинтаря, де стояли виготовлені ним хрести й обеліски небіжчиків, що були колись заможними і славними. Хоча надгробки Домницьких узявся робити партач, як називав його Яків, з Жидачева, він мав ліпше замовлення від небожа покійного шляхтича: вирізьбити для костелу фігуру Діви Марії на свій смак і розсуд. Камінь привезли йому одразу ж, і маестро належно оцінив якість білого порфиру. Таку прозорість й чистоту зустрінеш не часто. Подібний камінь ще не потрапляв йому до рук. Каменярі намагались збути найкращий матеріал щонайближче до Кракова. Новий дідич знайшов камінь у будинку Домницького й вирішив зробити з нього щось на пам'ять про вуйка.

Брилу порфиру привезли пополудні, і маестро звелів одразу занести її до своєї робітні під дахом, де він виконував складні замовлення, поставити сторч, аби увечері він, попиваючи вино, зміг прикинути, як виглядатиме майбутній твір, а вже тоді домовляться із замовником. Прецінь, камінь то не глина: з ним треба дуже делікатно.

Маестро, мабуть, задовго дивився на камінь, бо й сон мав відповідний. Двоє хлопців-підмайстрів спали в сінях, а він лишився у майстерні, хоч мав пристойний дім, де приймав важливих персон, своїх клієнтів. Той дім свідчив про його достаток та артистизм. Там знаходились копії античних статуй, гіпсові зліпки, теки з ескізами, і вино подавалось у келихах з венеціанського скла на срібній таці. Там наш маестро заживав значно більше італійських слів, ніж зазвичай. На мові місцевого люду це називалось: пустити туману в очі.

Але поза тим у маестро Якова, як і у всіх нас, билосся в грудях живе й тепле людське серце. Він побачив, як у глибині каменя, від місячного світла з'являється щось темне, якісь плями, наче контури людської постаті. "Зіпсувався камінь, — зажурився Яків Флорентійчик. — От лихо. Певно, довго лежав на вогкому". Лише уві сні могло таке подуматися, бо

ж камінь не псується від вологи, особливо, мрамур, про що свідчать знайдені у землі Флоренції античні статуї. Здоровий глузд навіть увісні пручався цій думці, й маестро знайшов іншу причину. В камені оселився якийсь дух, і тепер ворушився від страху перед різцем і молотком маестро, тим паче, що знаряддя свого ремесла Яків періодично скроплював святою водою, бо ж вони були джерелом його добробуту.

"Се добре," — втішився маестро і став дивитися, що буде далі. Про те, що дух може накинутися на нього, Яків не подумав. Се ж був сон, непідвладний звичайній логіці. Йому не сподобалося, що тінь не вийшла, а камінь знову став напівпрозорим і чистим. Хай би вже вийшов, бо різець міг поранити духа. Бризнула б кров, а камінь призначений як-не-як непорочній Діві Марії. Ще як би зверху, а як всередині, то порфір би був безнадійно зіпсутий. Понад усе Яків боявся репутації партача в його поважному віці. Тому його роботи були позначені якоюсь несмілістю, незавершеністю. Він боявся заглибитись надто далеко, й вирішив, що Діва Марія буде тримати в руках голуба, а не малого Ісуса, аби не морочитись ще з дітям. Та й коштуватиме це значно дорожче, ніж захоче платити Яношик.

Яків перевернувся на другий бік, сон змішався з реальністю, і він встав, аби подивитись у вікно, звідки разом із місячним світлом струмувала якась невиразна енергія бажання, поклику, тривоги. Вікно виходило у сад, де стриміло кілька напівусохлих старих яблунь, між якими тіснилися купи порфіру, пісковика й граніту, чи простого вапняку — усе видобуте з надр цієї землі. З того ще можна було б витесати якийсь дріб'язок, тому й не вивозили. При світлі місяця штабелі й купи каміння нагадували химерні руїни якихось храмів чи палаццо. Забуте давно естетичне почуття охопило майстра. Це було гарно: місяць, каміння, покручені дерева. Тіні, які вони кидали на траву й міський мур. Із найгустішої тіні, що падала від кошлатої груші, виринула постать, закутана в чорне, й рушила в бік майстерні. Спершу Яків подумав, що то чернець, але міцна статура, довге чорне волосся, що зливалося з чорним плащем, срібна застібка на грудях, більше вказували на лицаря. Незнайомець став на відстані кількох кроків від вікна й застиг. У нього

було дивовижно вродливе лице, як у ангела. Якби ж то Яків міг вирізьбити ці насуплені брови, тонкий рівний ніс, вигнуті уста з ледь припухлою нижньою губою, випнуті вилиці...Це була недоступна йому краса, і вона наступала на нього, обпікала очі. Ніколи ще маестро не відчував так болісно своєї незугарності як майстра, і водночас як чоловіка старого, знищеного працею, в брудній заповишеній мармуровим пилом сорочці. А незнайомець із зовнішністю ангела дивився крізь нього, в саму його душу. Вона розкривалася перед ним наче квітка перед бджолою, як рілля перед сонцем, як гніздо перед птахом. Непомітним жестом незнайомець вклав у душу Якова те, чого різьбяр прагнув усе життя: одержимість, одним махом піднявши його не лише до великих майстрів, а й до самого Господа. А потім, не то вклонився, не то кивнув, і знову відійшов у тінь, і його відсутність була такою ж болючою, як і присутність...

СОН ПАНА ЛУКАША

У своєму сні Лукаш був тим, ким ніколи не прагнув стати: королем незнаної землі. Він бачив себе ніби збоку: на троні, оповитому зіллям, в короні з квітучого глоду, а скіпетр його обвивала змія, котра оживала, як тільки він починав говорити, й тяглася роздвоєним жалом до пальців. Через те Лукаш намагався більше слухати й мовчати.

Знаходився він наче під землею, бо з темного склепіння нависало коріння, а зі стін сочився сріблястий туман. Йому не подобався ні його статус, ні те, що мусив робити: вислуховувати людей і їх судити. Ніколи не намагався когось судити, і це місце більше пасувало Миколаєві, пану радці. Тому Лукаш виглядав несмілим і навіть переляканим.

Із імли впливла чоловіча постать, і Лукаш упізнав у ній Олександера, помолоділого й навіть веселого, й зрозумів, що судити його не буде, хоч би йому за це грозили муки пекельні. Олександр став перед тронем, наче не впізнавав Лукаша. Той раптом згадав:

— Та ти ж вмер!

І скочив з трону, замахав руками.Змія сковзнула по руці й обвилася в нього довкола шиї.А Олександр одразу став схожий на мерця: лице пожовтіло, риси загострились, а з ніздрі визирнув хробак.

— Знайди мого сина, — глухо мовив Олександр. — Скажи...

І Лукаш прокинувся на своєму самотньому ложі. Жона його вмерла позаторік, тож не було кому розповісти свій сон. Однак, мусив його запам'ятати.Намагаючись не дивитись у вікно, Лукаш прокрутив сон ще раз, ніби сподівався, що визнає те, що хотів ще сповістити йому Олександр. Але хоча й продовження сну не було, і до ранку Лукаш так і не заснув, думка про те, що Матеуш живий наповнила його якимось триумфом. Він готовий був зараз йти до Миколая, щоб сповістити йому цю новину.

СОН ПЕТРА

Хтось стукав у браму, а Петро косив траву.Він хотів сказати молодшому Осипу, аби той пішов подивитися.Обернувся, а він качається зі своєю чарівницею на городі: обоє голі.Який встид! А якби хтось їх увидів? Нагорі скрипнула віконна рама.Петро задер голову й побачив у отворі вікна лице пана Олександера. Той дивився кудись поверх подвір'я, на браму.Мав дивний погляд, ніби бачив водночас і браму, і те, що за нею, і Петра, і безвстидних коханків.Це, певно, у всіх мертвих такий погляд.

У своєму сні Петро відчував незручність, потребу кудись подітися.Аби його тут не було.Аби все діялося без нього.Однак мусив дивитися на блідого дідича, який визирав із вікна, і на невінчану пару, що любилася в траві, наче нікого, крім неї не було на світі. А в браму хтось продовжував стукати.Петро відчинив маленьке віконце і побачив, що за брамою ніч, і лише місяць її освітлює.І на тлі місяця чорний лицар, позад якого стоїть

вороний кінь. Далі брама сама стала відчинятися, а Петро намагався притримати її тілом.

— Тут нема того, чого ти шукаєш! — крикнув він і прокинувся, щоб ніколи більше не прокидатись. Піддашшя з важких колод впало на нього.

А потім завалився увесь дім.

Власне, з якої причини завалився дім Олександера Домницького, ніхто не знав. Він згорнувся, ніби прочитана книжка, і від того усі відчували якусь полегкість. Прогниле дерево розтягли на паливо, а тіло слуги Петра так і не знайшли. Певно провалилось до пивниці, а звідти ще кудись. Осип, що зазвичай не ночував у дворі, ще сподівався, може, Петро встиг врятуватись. Однак брама була зачинена, продовжуючи охороняти руїну.

Минуло літо, настала осінь, але й вона минула. Нарешті явився Михайло на білому коні, а в Журавно сталася прикметна подія.

На саме Введеніє мали посвятити фігуру Діви Марії, виготовлену майстром Яковом із Флоренції. Правда, великих знавців різьбярства в Журавному не було, хоча чимало шляхтичів вчилася замолоду в Падуї, Болоньї, і бувало в Римі та у Флоренції, і бачили тамтешнє мистецтво, й могли порівняти. Але доки чоловік не полюбить камінь і не витеше з нього щось своє, хоч би стовпа, то не може вважатися знавцем. Так думали в Журавно, і ніхто не міг переконати в іншому: що є люди, які ніколи не тримали в руках долота чи пензля, а однак здатні оцінити, чого вартує той або той утвір мистецтва. Був, правда, ще один спосіб визначити, чи доста славна робота майстра: се скільки майстер бере за роботу. Тобто оцінка тимчасова.

Серед нудьги пізньої осені плелися різні чутки, розпалюючи цікавість у громаді. По-перше, інтригувала саме походження каменю, схованого у пивниці покійного Домницького за сімома замками. Ніхто не міг пригадати, звідки взяв камінь небаченої краси і білизни пан Олександр

та яку ціну за нього заплатив: грошима, кров'ю чи, боронь, Боже, душею. Бо ж чули, що в інших краях за коштовний камінь брат убивав брата, король розпочинав війну.

По-друге, невідомо, чи можна з такого каменю робити фігуру Діви Марії. Так вважали найбільш забобонні журавчани, як наприклад, торговець худобою Стефан з Чорторіїв, фундатор та опікун костелу, але не шляхтич, що позбавляло його в такому випадку вирішального слова. Однак, освічені люди вважали це цілковитою бздурою. Пан Олександр був чоловіком завжди поштивим, і лише після смерті двох синів та жони підупав духом і тілом.

По-третє, замовлення, може, й не дуже велике в масштабі Речі Посполитої, але важливе для самого майстра зі Флоренції, дивним чином вплинуло на нього самого. Уже півроку він трудився над ним, хоча надгробки, хрести, свічники, як і раніше, вилітали з його робітні як вареники з окропу в полумисок. До своєї комірчини, куди звелів перенести камінь, нікого не пускав. Там навіть не було вікна. Зрештою, фігура мала потім стояти в напівтемному костелі, і на денному світлі їй не залежало. Костел потребував оздобити, і ксьондзи гадали, що від присутності Наясвятішої Панни там стане ясніше, бо ж камінь білий як сніг. І чекали з великим нетерпінням.

Не бачив фігури і Яношик. Дав завдаток, а коли почали пліткувати, таки приїхав. І майстер з порога йому заявив: "Не в моїм звичаї, вашмосць, показувати незакінчену роботу. Ми домовились, що то буде Діва Марія зі святим духом у вигляді голуба. Нині в моді такі фігури." Отже, маестро Яків заговорив навіть про моду, хоча ніколи не зважав на неї.

Підручні майстра теж не бачили фігури. Під кінець майстер навіть спав у комірці, кинувши туди на дошки оберемок соломи. Охороняв своє найліпше творіння. Уперше, на шістдесятому році життя на нього зійшов дух одержимості. Увійшов через серце, заволодів очима і руками, й між ними запанувала згода. Якесь чуття підказало йому, що не молитви

потребує камінна душа, а дарів. І приносив до майстерні квіти, потім осінні листя, дикі яблука й грона калини. Звісно, потай, бо встидався. Маестро аж помолодшав на виду, став лагідніший з челядниками. Не давав стусанів межи плечі, як раніше.

Але в тому не було жодного дива. Просто в чоловіку прокинулось те, що він мав завжди. Довго визрівало і проросло диким стеблом, трохи ушляхетненим наукою життя. Був кривджений — і сам кривдив, був зневажуваний — і сам зневажав, брав — і віддавав натомість. Та одержимість — це вогонь, який спалює чоловіка чи жінку, і сутність її не може збагнути той, у кому він ніколи не спалахував. Лише дві особи в Журавному могли б зрозуміти Якова: Олександр та його син Матвій. Вони б розповіли йому, що таке бути іншим, про почуття неісповідимої самотності, про розз'єднаність і страх втратити вогонь, котрий змушує концентрувати в одному напрямку волю, а коли вона досягає цілі — настає щось устократ гірше ніж смерть. Бо смерть милосердніша ніж тотальне спустошення, що є прірвою без дна, драговинням, пусткою, холодом пекельним.

Тому Яків не квапився, і не хотів слухати, щоб якимось прискіпити роботу. Той лицар у чорному більше не являвся, хоча Яків не раз серед ночі виходив надвір, дивився на місяць серпом і колесом, на купи каменю, обплутані мертвою травою, і пригадував ту ніч. Духи каменю, землі, повітря вилися довкруг нього, він відчував їхню присутність: здригався, озирався. Але нічого не бачив і не чув. Бо, зрештою, то була не його земля: скільки не тулитимешся, не зігріє як рідна мати. Та й байдужим був флорентійський заброда до всього, що не стосувалось його ремесла. Мусив триматися, як не корінням, то хоч гіллям, щоб знову не звіяло в чорну прірву безпритульності. Був уже немолодий, і охолов до жіночого тіла, стилетів, карт та інших пустощів. За тих півроку маестро не раз згадував молодість і думав, що, якби міг її повернути, то витратив би на пошуки чогось досконалого і прекрасного.

На світанку по білій землі привезли на возі дбайливо закутану фігуру і виставили на помості перед костелом для освячення, перед тим, як її

мали внести до храму.Цілу ніч Яків не спав: полірував камінь, змивав водою, здмухував порошинки.Найліпші свічки горіли в комірчині, тіні перелітали з одного кута в інший, а старий маестро чувся так, ніби завтра він продасть Прекрасну Панну пихатому короткононому шляхтичу, як отець продає дочку, брат сестру, а коханець коханку в дім розпусти. Такий світ, і йому, різьбярєві, дозволено було піднятися над ним, на одну мить, на висоту пташиного польоту, але не вийти за його межі. Не та в нього сила.І відтепер його життя покотиться донизу, як круглий камінь з горба. Потім він закутався у ряднину й ліг у кутку, подумавши, що добре було б тепер заснути і не прокинутись.

Усім хотілося подивитись на нову окрасу костелу, тому сніг довкола помосту швидко витоптали.Коли прибули ксьондзи з біскупом, шляхта, і сам Яношик з усім почтом, гайдуки швидко впоралися з хаосом, що в даному випадку було цілком доречно.

Нарешті зі статуї зняли білий лляний покров, біскуп під спів ченців наблизився до неї.Не кожен спершу помітив у долонях Марії голуба. Більше дивились на її лице.Воно сміялось як сніг під сонцем, таке саме оманливе й зухвале.Під схвальні вигуки біскуп махнув кропилом, свята вода потрапила на обличчя Діви, на її шию, рамена. врешті на голуба.І тієї ж миті голуб вирвався з її рук і злетів угору.Ті, що стояли ближче оповідали, ніби Найсвятіша провела його політ очима й ледь зітхнула. Але то, не могло бути правдою. Долоні мала стулені, як до молитви, звідки ж мав узятися там голуб.

Фігуру внесли до костелу, поставили на мармуровий постамент, і почалася відправа.Людське дихання наповнило костел.Стало тепліше.

Уночі маестро Яків отримав ще одну нагороду, окрім капшука з обіцяними флоринами: помер уві сні.І таким чином став поза межі світа сього.То було його потаємне бажання, ніколи не вимовлене вголос. Однак ті, що літають в повітрі й живуть під землею, знають, що кому потрібно насправді.

Частина друга: Ті, що літають в повітрі

Корчма коло Гніздичева

Той, кого ще вчора звали Матвієм (Матеушем) Домницьким, а сьогодні не усвідомлював себе ніким, лише раною на власному серці, став і для інших порожнім місцем. Лише золотий хрест на грудях, прикритий сорочкою, міг би нам про нього розповісти. Якийсь час він блукав полями та луками, просочуючись запахом зілля, роси і землі, на якій спав. Був би здичавів без людських голосів, якби у вухах йому не звучала музика, почута лишень один раз. Та вона встигла змінити його незворотно, асоціюючись з образом пані, що її ця музика супроводжувала. Він тепер шукав не то музику, не то пані, сам не відав чого саме. Будь-якою ціною, і вже немала ціна була заплачена: смерть батька, руйнування родинного гнізда. Він нічого про це не знав, та й навряд чи воно б його зупинило. Жодного разу не подумав про те, що залишив за собою.

Трави не казали йому нічого, дерева відвертались. Птахи, вітер, хмари? Він не розумів тих знаків, що вони йому подавали. Лишалися люди, і Матвій пішов до них.

Якось надвечір, до корчми, що стояла при дорозі, не доїжджаючи до Гніздичева, увійшов молодий хлопець. Був у самій сорочці з червоною плямою крові на грудях, та в штанях. Кочмар Іваниця одразу впізнав у ньому шляхтича, бо руки мав білі, а поведження, хоча й несміле, теж панське. Неважко було здогадатися, що хлопака потрапив у халепу, і, якщо догодити йому, можна отримати винагороду від родичів. Міг навіть втекти з турецького полону, по дорозі стративши пам'ять. Таке буває від пережитого. Не кажучи нічого, Іваниця всипав до миски юшки з грибами, звареної для нього самого. Хлопець гречно подякував жестом і заходився помалу їсти. Видно було, що шлунок йому стисся від тривалого голоду, однак помалу з'їв усе.

— З полону, вашмосць? – нахилився до нього корчмар.

Той довго дивився на нього, ніби не розумів, врешті кивнув. Корчмар злякався, чи той бува не німий, бо це значно ускладнювало справу. Бусурмани часом калічили невольників, відрізаючи їм язика.

— Ой, біда, біда! – похитав головою Іваниця. – Але нічого, вашмосць. Ото радість буде родичам, як дізнаються. Я маю коні, міг би пана відвезти завтра зрана.

Хлопець наче не чув, лише опустив голову й зіщулився.

" Чень не сирота? – ще більше розтривожився корчмар. – Або ще гірше – несповна розуму. Приб'ється, а потім не відстане. Узнати б чий він, сповістив би одразу." Він скопив око на повалений пліт, а далі на шестеро бахурів, що позбігалися дивитися на дивного хлопця, міркуючи, з якої б то речі тато гостять його їхньою вечерею. А Іваниця тим часом уявляв, як втішені родичі щедро винагородять його за знайду: може, грішми, може, худобою. Він мріяв, а осмілілі діти приступали все ближче. Або когось з дітваків узяли б до двору.

Корчма була порожня. Не так далеко, при тій же дорозі стояла корчма Гриця. Пияк та розбишака, зате вдатний на язик. Та ще й мав молоду жінку. Тому до Іваниці потрапляли лише ті, хто не мав сили терпіти далі труднощі дороги, або самі хлопці. Затє шляхта не біла горшки і писки один одному в його корчмі. Тож невідомо, кому ліпше велося. Казали, ніби Гриць купив у попереднього корчмаря ще й антипка, бо раз навіть корчма йому зайнялася, а далі вогонь погас. Кажуть, ніби зараз надійшла хмара, стала просто над кормою і залила пожежу. Чудо з чудес.

Іваниця не знав, що казати далі. Нарешті погляд його упав на закривавлену сорочку.

— Треба обмити панові рану, аби не запалилася. Піду принесу води, — мовив він поважно, почувши себе милосердним самаритянином, адже не Гриць, а він приймає у себе шляхтича, що утік з турецької неволі. А що? Гриць, може, й не розпізнав би у ньому шляхтича: вигнав би нещасного. Так-так, напевно би вигнав!

Коли Іваниця вернувся з мискою теплої води й полотном, а через плече мав перекинуту не нову, а чисту сорочку, то побачив, що дітиська обступили панича як курята квочку, а найменший Ясько сидить в нього на колінах і тримає в руці на ланцюжку золотий клейнот.

— Ану геть звідси! – визвірився корчмар. – Ясю, віддай панові клейнот, борзо!

"Гей, — подумав він, — по такій штуці можна пізнати, чия вона!" Подібного хреста, тільки срібного, він бачив у одного шляхтича, що підковував у нього коня. Джура казав, що усі лицарі мають такі клейноти з іменем, аби в разі загибелі можна було повідомити родичам. Корчмар кинувся як яструб до дітей, і це була його помилка. Старший, Микита, вирвав у малого ланцюжок і шаснув за двері. Ясьо заревів, а решта бахурів поховалися під лавки, бо у дверях з'явилася їхня мати з повним подолом огірків, що акурат несла з городу. Однак вона й не подумала спинити малого здрайцю.

Іваниця вибіг надвір, але Микита вже щез. Зразу за дорогою починався ліс, а на городі не було де сховатися. Не гаючи часу корчмар пішов тією стежкою, якою зазвичай ходилося по гриби.

Матвій обвів очима корчму: довгий стіл, лави, низький закурений сволок, піч.

— Ти чого розсівся, небоже? – grimнула дебела молодиця в брудній запасці. – Хочеш на дармицю їсти? Ану бери коновки й принеси води!

Вона була трохи підсліпувата, та й мислити так масштабно, як її чоловік, не вміла.

Матвій здригнувся від різкого звуку її голосу, підвівся й почвалав надвір. Перейшов подвір'я й опинився на дорозі, а відтак ноги самі понесли його назустріч долі.

Микита тим часом сховався за оборогом. і побачивши, куди пішов розгніваний отець, сховався у кущах. Він бачив, як з корчми вийшов панич і пішов дорогою в бік Жидачева. Ні, не відразу. Спершу постояв, пороззирався. Малий пригнувся, чи не його він шукає, шаснув у зарості ліщини, скотився у яр, і побіг низом. Ні, згори його буде видно. Ліпше зайти далі в ліс. Він видряпався нагору, знайшов кілька товстих буків, за якими можна було сховатися. Спершу прислухався, чи не тріщить хмиз. Панич був босий, а тато в постолах. Ні, було тихо.

Микита сів під буком, розтулив затерплу долоню, намагаючись впіймати сонячний промінь. Ланцюжок так гарно обвився довкола його руки. Нарешті кволий промінець упав на блискучу поверхню хреста, і вона спалахнула, освітивши зелену напівсутінь. Він довго бавився клейнотом, нарешті повісив його собі на ший, пізнаючи дивне відчуття доторку металу до тіла. А коли відчув якийсь рух позад себе, було вже запізно. Майже запізно. Він рвонувся вперед й покотився по слизькому торішньому листі, керуючись інстинктом порятунку, властивим дітям та звірятам. Навіть не встиг злякатися, лише щось у животі стислося. Стаючи на ноги, почув крик:

— Борзо лапай, бо втікне!

Але не мав часу обертатися. Перед ним був яр, з якого він недавно вибрався, але в цьому місці було глибоко й стрімко. Хлопець знав, що на рівній стежці його наздоженуть чужі люди. Двоє, а може, й більше. Він чув різкий сморід немитого тіла й прілої соломи. Приїжджі казали, що в лісах ховаються здрайці, нападають на мандрівників, грабують, а потім

вбивають, аби ті їх не впізнали.Йому не лишалося нічого, як скочити просто в яр, де між присипаним листям камінням сочився потічок.На один із таких каменів він і впав скронею, зачепившись об суху гіллю.

Двоє волоцюг, таких бідних, що не мали навіть ножа при собі, а лише грубі бучки, незабаром спустилися в яр і схилились над тілом.Шия в хлопця була вивернута, очі напівзаплющені, й він уже не дихав.З дна яру тягнуло холодом пивниці.Волоцюги дивилися не так на мертво дитину, як на золото, обвинуте довкола шиї. Що ж, у цьому світі золото вартує людського життя і не одного, — як сказав би сумно-іронічно пан Миколай Р. із Журавно.Щоправда, золота йому не бракувало, і легко було так казати.

Двоє волоцюг, викинутих життям на узбіччя, як стебла соломи, поховали тіло в ямі, вишпортавши її у товстому шарі змертвілого листя, обклали її зверху камінням,присипали знову листям, аби хлопця так швидко не знайшли, або й не знайшли взагалі.За ними спостерігала сойка, яку теж більше цікавило золото, ніж мертва дитина.Вона провела волоцюг аж до узлісся. Ті дуже квапились.

За іншою драмою, що розігралась кілька днів по тому, спостерігав великий чорний крук.Золота цяцька була надійно схована під лахміттям, а,отже, крука цікавив не блискучий метал, а те, що невдовзі буде мертвим.Круки чують завтрашніх мертвих.Вони кружляють і каркають над селом, і кожен думає зі страхом, що це каркання для нього. Смерть висилає своїх гінців, і ті ніколи не помиляються.

Волоцюги не ризикнули продати золото тут. За Дністром вони почувалися в більшій безпеці.Несли по черзі золотий клейнот,і думка про багатство, яке їм не снилось, скувала їх значно міцнішим ланцюгом, ніж той легкий вигадливо сплетений ланцюжок Матвія Домницького. Не довіряли один одному й не спали цілу ніч, трусилися від холодної роси.Десь далеко палало вогнище: пастухи пасли коней.Ще далі світилися вежі замку заможного шляхтича.У небі мигтіли зорі.Обидва волоцюги були ще дуже молоді, не надто при звичаєні до мандрів, і не

хотіли бути скараними на горло.Тому сиділи в темряві, прислухаючись до кожного шелесту.А на світанку спустили на воду човника, вкраденого в одного хлопа просто з двору, куди той зотягнув його полагодити. Не вміли ним правити.Не вміли також косити, рубати дрова чи орудувати шаблею.Нічого не вміли.Бо якби вміли, то і їм би знайшлося місце на землі, а не на дні Ріки, куди зотягнув їх дністровський вир перш, ніж зійшло сонце, разом із золотим клейнотом.

Жидачів, торговиця

Дорогою зі Гніздичева Матвій дійшов до самого Жидачева, містечка більшого від Журавно, на березі ріки Стрий.Власне, куди він міг би ще потрапити, не звертаючи з дороги...Дорога була понівечена слідами коліс, копитами і ратицями, відбитками босих ніг, постолів, а то й чобіт. Розглядання тих знаків дороги видавалося Матвієві чимось дуже важливим, ніби він читав книжку.Міркував, що небесні коні десь мусили би спуститися на землю, разом з музикантами і Панею з жовтим волоссям. Кілька днів перед тим він багато спав.Під небом коло покинутих багать, в копицях сіна, в кущах.Усе це видавалося йому цілком звичайною справою, хоч ніколи перед тим цього не робив.Був, прецінь, шляхетським сином.Але тепер не був ним, ані кимось іншим. Просто згустком бажання, одержимим. Зі здичавіння вирвав його сон, з якого пам'ятав, що мусить продовжувати свої пошуки.Те ж саме підказувала йому реальність.Йому починало здаватись, що серед людей випадково може почути щось таке, що вкаже йому шлях.Чи побачить. Юшка в корчмі підкріпила його сили, і він пам'ятав, що заплатив за неї золотим хрестом.Бо вже нічого більше не мав, oprіч сорочки та штанів на тілі.

На світанку на дорозі почали з'являтися люди, кінні та піші, що прямували в той бік, що й він.Їхні голоси, рев худоби, скрипіння коліс заглушили приємний спів пташок і збаламутили вистояне за ніч повітря.Але він увійшов у гомін так само легко, як і в тишу.

Місто, куди прийшов Матвій, вражало своє беззахисністю. Стояло посеред рівнини. Коло нього, на невисокому пагорбі стримів замок, оточений валом і парканом, з чотирма вежами, вкритими гонтою. На цих зелених валах, що кидали свіжу тінь на дорогу, спочило запалене око Матвія. Дорога оминала замок, стаючи дедалі ширшою, і за брамою міста переросла в торговицю довкола ратуші. І Матвій згинув у юрбі, серед кошиків з городиною та садовиною, бичків, гусей, курей, зброярськими та гончарними ятками. Тут всі продавали, або купували, однак вистачало і тих, хто хотів би купити, та не мав за що, проте сподівався пожитись, як ото горобець крутиться коло торби з вівсом, призначеної для коня.

Якби Матвій мав з собою капшук з грошима, то купив би собі жупан, нову сорочку, сап'янці, шаблю чи пістоль, а на руку срібний перстень, на якому було б написано: " Хто мене має, тому я помагаю". Власне, він конче потребував якихось чарів, як кожен нетерплячий закоханий. Він купив би собі срібний пояс, вороного коня, сідло, інкрустоване сріблом, шкіряні сакви, куди поклав би подарунки. Наче дівчина жадібно дивився Матвій на легкі шовки й важку, шиту золотом парчу, найтонші серпанки, які міг би подарувати своїй Пані. Перед його очима на таці лежали перлові намиста, кульчики з рубінами, коралові нашійники, каблучки зі смарагдами, браслети зі срібного мережива. Якби зараз хтось погодився купити в нього душу, він радо віддав би їх за всю цю красу, щоби Пані лишень всміхнулась до нього.

— Ану, відступи, лайдаку! – чиясь рука брутально штовхнула його в груди. Він ще подумав, що до Журавно далеко, і він не встигне за день продати маєток і вернутись сюди.

Груба баба з кошиками вишень, агрусу та малини, озирнулась в пошуках підмоги. Її чоловіченько, що невпинно віддалявся у напрямку корчми, уже щез. Баба зауважила, що незважаючи на штурхан, хлопака тягне руку до розсипу темно-червоних вишень, й заверещала:

— Злодій! Тримайте злодія!

Крик, настільки звичний на всіх торговицях, що обіцяв лише розвагу з гонитвою, наступним биттям і ганебним стовпом. На щастя, тільки невідомо, на чиє, поруч виявились два міські стражники. Вони повернули голови на крик. Се вже було не так цікаво, бо влада не розважалась, а, опитавши свідків, тягла злодія просто до ратуші. Крик пробився крізь мерехтливий туман й до самого Матвія, і він побачив те, що бачили усі: червону від гніву Феську й кошики з плодами її садка. Він відчув якусь слабкість і почав хилитись. Ніхто не підхопив його, і він упав на землю, притрушену соломою, і далі вже нічого не чув і не бачив, бо віднедавна бачив і чув лише те, що вартувало його уваги.

Стражники нахилились над ним. На сорочці нещасного розпливалась червона пляма.

— Гей, — здивовано мовив старший стражник, — пощо ти забила хлопця, бабо?

Молодший, що недавно тільки вступив на службу, перехрестився і побілів на виду. Йому здавалось, що це йому сниться. Він лапнув за шаблю, що мирно спочивала у піхвах, щоб переконатись, що то не вона нанесла смертельну рану без його відома. Баба не бачила падіння Матвія, бо тіло хлопця загороджували широкі спини стражників. Нарешті старший повільно обернувся, ковзнув поглядом по заплямлених вишнями пальцях, і виразно побачив на них кров.

— Пощо ти забила хлопця? – тихо і грізно запитав він. — За отсе?

І показав на товар, що вже напевно не вартував життя християнина.

Нарешті баба побачила закривавлену сорочку і затряслася, коли зміст слів стражника дійшла до неї. Очі він мав прозорі, ніби риб'ячі, і в них вона побачила спершу поміст і ката з сокирою, а далі видіння перемінилося на кострище, на якому стояла вона, прив'язана до стовпа. Вона згадала як дівкою задушила новонароджене дитя і втопила

у Стрию, замотавши разом з каменем у сорочку.Тоді їй вдалось се приховати. Феська чомусь глянула на небо. Там пливла біла кучерява хмара, а на ній спочивав Господь разом з ангелами. Він навіть не глянув на неї.

Бідолаху повели до ратуші, й голова у неї моталася, як у вмерлої, і вона не чула, що люди говорили про неї:

— То Феська з Кораблищ зарізала молодого хлопця, свого коханка.

— Ножем у саме серце.

— Дивіться, то якась опириця, а не кобіта.

Феську відвели до пивниці ратуші, замкнули, а міський герольд вийшов, аби зголосити про вбивство і закликати тих, хто що бачив, для свідчень. Сусіди Феськи здиміли з торговиці, а її чоловік тим часом провадив цікаву бесіду в корчмі з якимось поважним міщанином, не відаючи про лихо, що трапилось з його жоною, і не тільки з нею.

Матвій лежав нерухомо, блідий, із заплющеними очима, як раптом повіяв легкий вітерець, і тіло почало підійматись в повітря.Спершу на палець, потім на два...

Нарешті новина сягнула корчми.Поважним міщанином виявився пан Лукаш, журавнівський лікар.Натягнув міщанську одягу, щоб викликати більше довіри, бо міщанин то щось середнє між простим чоловіком і чоловіком з шляхетською грамотою.А пан Лукаш хотів провести власне невеличке розслідування, та, походивши по торговиці, сів у корчмі, чекаючи на когось балакучого й напідпитку.Чувся трохи втішеним, що саме його покійний Олександр попросив знайти сина, а не Миколая. Може, він ще присниться, і докаже те, що мав доказати.Хай Миколай займається пам'ятниками, але істина важніша.Отож він засів у корчмі й завів мову про неслухняних дітей, тяжку ношу вітця і матки.На той

випадок, якщо у корчмі з'явиться хтось зі знайомих шляхтичів, він придумав ось що. Прикладе палець до уст і мовить пошепки: " Мовчи, вашмосць, я виконую наказ найяснішого круля." Усі знали, що замолоду він виконував різні потаємні доручення, а зараз відійшов від справ. Хоча від такої служби ніхто ніколи не звільняється цілком.

Пан Лукаш завів розмову спершу філософську, а далі натякнув, що деякі дітиська не розуміють свого щастя і розривають заручини, накликаючи ганьбу та нещастя на свій рід. І що один чоловік навіть вмер з горя через таке.

Якийсь хлоп, що він сів коло нього, лише кивав і пив горівку. А інші були зайняті власною розмовою. Натомість корчмар сказав раптом:

— Ви се про журавнівського шляхтича Олександера Домницького?

— Ну... - зам'явся пан Лукаш. - Може, й так, а може, й ні. Се залежить...

Тут до корчми вбіг якийсь хлоп і крикнув:

— Федю, твоя жінка зарізала хлопця! Йди борзо!

— Га, що? - спитав п'янений хлоп.

— Уже її повели до ратуші!

— Ну, то тим паче я їй не допоможу! - буркнув Федьо. - Я завше казав, що моя Феська когось заріже. Дуже люта баба. Дуже!

І впавши головою на стіл, захропів.

Запала мовчанка. Нарешті корчмар похитав головою:

— Сі хлопці як бидло. Серця не мають.

Хлоп, що приніс цю звістку, хвильку постояв з розкритим ротом, а далі вдарив шапкою по лаві:

— Налийте мені пива!

— Се має бути цікава історія, — зауважив пан Лукаш. — Пригостіть чоловіка за мій рахунок, шановний. То ти видів се на власні очі?

Тепер новина зацікавила усіх присутніх: двох дрібних шляхтичів і трьох купців.

— Ага, прошу пана, ціла миска крові, — кивнув хлоп. — Страх! Ніколи би не подумав, що Федьова може запхати ніж комусь у серце!

— Палке у нас жіноцтво, — всміхнувся Лукаш. — І за що вона його зарізала?

— Певно, туман у голову зайшов, — випалив хлоп і очі його спалахнули. — Відколи перед Зеленими святами пронеслися Ті, що літають в повітрі й живуть під землею, чимало кому вони заморочили голови.

Дехто розуміюче кивнув, в тому числі й корчмар, однак для Лукаша то була новина.

— Про що ти кажеш? Перший раз чую?

— То пусте, — махнув рукою корчмар. — Може, й неправда. А ти, чоловіче, знаєш того хлопця?

— Якийсь волоцюга. Якби хтось опізнав тіло...

Пан Лукаш здригнувся, згадавши, як доводилося опізнавати потопельника місяць тому. А зараз тим більше не мав охоти дивитися на трупи, хоч це й входило до його професійних обов'язків. Але позаяк був перебраний на міщанина, то не міг до них приступити, не зрадивши свого становища. Тому він зостався з корчмарем і п'яним Федьом, чію жінку либонь тепер скарають на горло за вбивство.

У корчмі стало порожньо і тихо. Мухи позалітали у відчинені вікна, чути було звичний ярмарковий гул. Лукаш раптом відчув себе дуже незатишно. "Ану ж, — подумав він, — корчмар послав когось повідомити, що я тут розпитую? І хлоп щось підозріло скоро впився. Не виглядає на слабака. Чого це я, старший чоловік, вплутуюсь у справу, що може для мене скінчитись зле. Якщо Матеуш дійсно живий, то розпочнеться щось страшне. Яношик не вступиться з гнізда Домницьких. А мені може помститись."

Лукаш згадав, як "опізнав" потопельника, і чого може коштувати для нього відмова від слова шляхтича. Так, пошуки істини виявились йому не під силу самому. Потрібен Миколай.

Чоловік зітхнув і глянув на п'яного. Той прикидався. Дивився з-під ліктя кудись у кут, як звір, зацькований мисливцями, і мав несамовите бажання щезнути. А він, Лукаш, йому заважав. І в той же час Федьо не смів встати, бо за дверима корчми було ще більше мисливців. Вони його не залишать в спокої. Певно, належав до двору. Якщо він, Лукаш, не чується безпечно, то яка безпека в підневільного хлопа?

Пан Лукаш підвівся, поклав на шинквас пару дрібняків і сказав голосно, аби Федь зрозумів, що може посунутися по лаві і непомітно щезнути, а там кудись втікти, вчікуючи нагоди повернутись додому:

— Бувайте здорові. Мені вже час.

Корчмар подивився на нього і тихо спитав:

— Як ви гадаєте, вашмосць, той зарізаний хлопака теж із неслухняних дітей?

Він його безперечно впізнав. Це дуже не сподобалося пану Лукашеві. Не відповівши нічого, він вийшов у спекотний ярмарковий тлум. Перед очима шляхтича постали картини, бачені ним колись у Сілезії, що розповідали історію блудного сина. На одній з них була сцена в корчмі. Може, Матеуш сидить десь і п'є, з дівкою на колінах? Однак се якось не узгоджувалось з тим хлопцем, якого він знав від малого. Та й без коня, без пристойної одежі, без грошей – куди той міг подітися? Радше міг опинитися в якомусь монастирі. Ся думка понесла його з торговиці, обдарувала надією. Монастир – се найліпше місце для чоловіка або жінки, які не можуть жити в світі сьому, що вимагає від них обов'язків, не властивих їхній вдачі. Се пояснило б майже все.

Матвій завис над землею на три долоні, але цього ніхто не зауважив. Руки повисли вздовж тіла. Під ним була порожнеча, довкола була порожнеча, бо ніхто не хотів свідчити ні за нього, ні супроти нього. Але те було йому байдуже. Він просто висів, не почуваячи жодної незручності.

Легенький вітерець, що підносив його над землею, зник, і хлопець відчув погляд, який пік йому лице. І причувся йому голос пана радці, Миколая Р., якого завжди трохи побоювався, як боїться молоде деревце чоловіка, що проходить повз нього з сокирою:

— Що ти тут робиш, Матеуше? Тікай звідси!

І хлопець впав на землю. Довкола нього роїлися оси, припадаючи до ягід, що стікали соком. Він не вже не пам'ятав, що було перед тим. Просто дуже боліла голова. Певно, від сонця. Матвій підвівся, трохи хитаючись, і пішов, даючи кожному дорогу.

Феська, побачивши ката, що прийшов просто на неї подивитися, призналася, що колись вродила дитину, задушила і втопила. І що поробила на смерть тому, хто допровадив її до тяжі. Про зарізаного хлопця ніхто їй не випоминав, бо той зник, забравши з собою усю пам'ять про випадок на жидачівській торговиці.

Орішківці. Піч.

Власне, від села залишилась сама назва поля, на якому росло зараз жито. У житі сховався підмурівок дзвіниці, розмитий за 15 літ дощами, зате видно було рештки великої печі. І ще яблуню. Стовбур згорів, і від нього розповзлися пагони. На покрученому гіллі росли тепер дрібні яблучка. Дереву ніяк не вдавалося підрости. Від близькості вогкої землі гілля пустило коріння, і лише одна гілля пнула догори, обіцяючи колись стати справжньою яблунею. Жито було високе й густе, як щітка, бо виросло на землі, що вигоріла дощенту, а потім вітри рознесли попіл, дощі й сніги загнали сю сіру субстанцію вглиб, і ще на цьому ґрунті два роки виростала трава.

Орішківці були не єдиним селом на Журавенщині, котре спалили тоді татари. Погоріли ще Сугрів і Дзюрки. Іноді, через якийсь час, вцілілі мешканці верталися, копали землянки, а потім починали спинатись догори, як та обгоріла яблуня. І село відроджувалось знову. Та найчастіше не було кому вертатися додому. Хто не згорів, не зітлів, стятий шаблею чи підкошений стрілою, той опинявся там, звідки не вертаються – в неволі. Декому велося там незле, і не хотілося йти знову під руку захланного дідича. Приймав чужу віру, міркуючи, що Бог – один, просто його називають по-різному. У такому разі боялись козаків, як колись татарви, бо вони жорстоко розправлялись з перекинчиками. Кому ж було зле, той, звісно, утік додому чи приєднався до козаків і мстився: убивав, гвалтував, спалював, грабував. Отож, світ перебував у такій собі хисткій рівновазі. Усе залежало не від політики, а від того, скільки людей на одному боці, а скільки на іншому; скільки відомщено, а скільки покривджено. Тобто від маси. Окрема душа не вартувала нічого, хіба могла виспівати, виговорити свою муку і велике терпіння. Як

подумати, то по-справжньому чоловіка прив'язувала і вабила до себе лише така дрібниця, як кусник землі, на якому стояла його хата, та, може, ще надія, що десь у чужому селі відшукаються кревні. Але й цього вистачало, щоб перебороти страх. І воно було сильніше за всі армії та орди на світі.

Траплялось, село трохи посувалось туди, де начебто було безпечніше, і називалось так само, або трохи змінювало назву. Орішківцям не судилось відродитись. Землю розорали, залишивши чомусь піч та підмурівок дзвіниці, можливо, для того, аби позначити межу володінь. Піч мало чим нагадувала піч, бо не мала комина – палилася на чорно, а дзвіниця нагадувала зруб криниці. На її вичовганій долівці ніяк не вдавалось прорости траві.

На долівці спав чоловік, з одежі дрібний шляхтич, але геть зарослий і обдертий. Скрай поля ходили буськи і круки, ніби пильнували його сон. Буськи насправді збирались у вирій, а круки вишукували щось у розмоклій від недавніх дощів землі. Може, сподівались знайти там щось блискуче, бо невідомо, що було до того зниклого села: якесь інше село, місто, замок.

Чоловік був вимашчений сажею, бо ночував у печі, як у норі. Він сам не знав, чи ця земля була колись його чи ні. Міг помилитися, бо пішов на службу ще дитиною, і ніколи не вертався, аж донині. Коли служба його скінчилася.

Він ночував тут уже кілька днів. Не міг покинути цього місця. Як тільки виходив край поля, щось його завертало. Почував такий страх, що ноги йому німіли, й нападав плач. Іноді йому ввижались чорні вершники на чорних конях, без лиця. Наставляли на нього блискучі списи, і не пускали. Часом перед очима бухкав огонь і клубочився чорний дим. А іноді стрічала його якась музика, така смутна, що тікав, аби серце не розірвалось. Плакав ще й від того, що крила його поламалися, коли він упав акурат між тим, що було дзвіницею, і тим, що було піччю. Пір'я обсипалось, і він на ньому спав у печі, а кості склав у кутку. Уночі вони

часом торохкотіли, нагадуючи про нетривалий політ. А на його тілі ще не зажили рани від падіння.

Не знав, куди йти.Теребив колосся, збирав у лопух росу, і не можна сказати, щоб це було уже так зле. Птахи співали над ним, сюрчали коники, літали метелики та мухи, й часом у ньому оживали відчуття дитинства: безпричинна радість і солодка захищеність. Вони п'янили наче вино, насувались тисячею звуків і запахів. І може тому на сторожі їх стояли вершники на чорних конях та стіна вогню.

Але він знав, що прийдуть женці з серпами, зітнуть жито, і він змушений буде покинути свій притулок. А далі ще гірше – зима, сніг, мороз.Чув, що є печери, геть далі, і зовсім близько Чорний ліс. Але піч була до нього така добра. Піч його дитинства.Була замість мами.

Якось пополудні він почув писк у житі, й кинувся туди, щоб порятувати якусь малу істоту від великого хижака.І побачив ласицю, котра наступала на щось кошлате, яке завзято оборонялось загостреним патичком, і вже знемагало від ран.Чоловік криком і тупанням відігнав ласицю, і та рудою змієюкю шелеснула в жито, дуже неохоче, бо від запаху й смаку крові втратила контроль.Чоловік нахилився над звірям.То була якась кошлата почварка завбільшки з кошеня, з крихітним людським личком.Важко дихаючи, істота опустилась на землю.Спершу чоловік злякався, а далі, побачивши, що почварка спливає кров'ю, відірвав смужку від сорочки й перев'язав рани, а тоді взяв на руки й поніс до свого дому – печі.По дорозі раптом згадав, що то може бути хатник, котрий є у кожному порядному домі. Для хатника треба ставити грудочку каші на ніч, чи черепок з молоком, і, боронь, Боже, щоб не дати до страви солі. Сам він, будучи маршалком, лягав пізно і нероз бачив якусь кошлату тінь в покоях чи на кухні. На жаль, ця істота нічого не говорила, тільки часом тихо стогнала. Голос у неї був, напевно, ще тихіший.Та й чи бесідували хатники з людьми? Хто зна...Їм, як котам, важливо, щоб був дах над головою, теплий припічок, і щоб люди дбали за них.Чомусь йому подумалося, що усі ці істоти, що їх ксьондз обзиває бісівськими вилупками, мусять тепер ховатися.Але ж

хатники не бояться ні хреста, ні свяченої води. Може, се їм і неприємно, але мусили змиритися. Тепер кожну хату посвячують.

Думки в нього почали плутатися, бо всі ці дні він спав, ослаблений голодом і нічною вогкістю. Ніколи не снилося йому попереднє життя, а щось тепле й солодке, як дитині, що лежить в колисці. Часом м'які котики тулились до нього, часом він був ніби загорнений у пір'я, часом у свіже пахуче листя. А коли прокидався, то відчував страх. Навіть худобина знає, що прийде зима, бо сам Господь запровадив переміни в природі. І вершники на чорних конях його не пускали. І вогонь у людський зріст. Біда.

Прокинувся він, бо мусив прокинутися. У темряві горіли червоним очі хатника і він хрипів. " Кінчається, " — здогадався чоловік, і так йому стало шкода бідолаху. Бо міг би видужати, і вони б придумали, як перейти межу поля. Він простягнув палець, щоб помацати лоба хатнику, і відчув, як зуби вп'ялися в той палець. Так заболіло, що він втратив на мить свідомість. Коли отямився – була тиша. Мовчали цвіркуни, мовчало жито, мовчали миші в своїх нірках. Така тиша настає, коли душа відлітає від тіла. Він подумав, що сам вмер. Але усе ще болів укушений палець. Його кінчик світився ледь зеленуватим світлом. Він підніс його до очей, і поки світло згасало, встиг роздивитися хатника. Лице в того розпогодилось, очі мав заплющені, і здавався довшим, хоча й мізернішим. Бо коли дух виходить, тіло спласає. Він не раз бачив. Пережив дві моровиці: підчас першої вмер отець, а після другої – мати. І тут палець знову засвітився ясніше, і чоловіка пронизала думка: та ж пан-господар теж умер, і щось мусило трапитись з домом. Бо чого б хатник прийшов до нього. По тому в його серці утворилась пустка й почала ніби засмоктувати чоловіка всередину. Мертві випромінюють страх. Він не знав, що робить, але закопав тут-таки в печі тіло хатника, завинувши його в шмат сорочки, й виліз надвір. Небо блідло. Здалеку озивалися півні. Срібно блищало жито, вкрите росюю.

Палець засвітився знову. Чоловік чекав, яка тепер думка прийде до нього, але нічого такого не було, тільки наростало гупання серця.

А потім, як сонце почало сходити, з'явилося троє косарів: двоє старших і хлопець, майже дитина. Мали при собі клумачок з хлібом і глечик з водою.

Чоловік розвернувся і пішов у протилежний бік, туди, де мало заходити сонце, де чорнів на обрії безконечний ліс. Він зрозумів, що втомився від людей. І не хоче їх бачити. Знав також, що чорні вершники на чорних конях, стіна вогню, й несамовито сумна музика більше не стерегтимуть його.

Село. Весілля.

Хлопець йшов дном яру, де вже сизіли ягоди терну, провісники перших заморозків, на плодах шипшини зелень статечно переходила в жовтизну, довгі пасма висохлої трави мішались з темнозеленими твердими стеблами кропиви, сірі лопухи приховували ледь помітний струмочок. Усе було майже дозріле, усе перебувало на межі, переступивши яку можна говорити про виконання призначення, і спокійно віддатись сну, після чого прокидаються або ні. Залежно від того, ким ти є: травою, деревом, метеликом чи кротом. Сонце щедро освітлювало дно зовсім неглибокого яру і стежку, що провадила ним.

Дорогу хлопцеві перетнув кущ дикого бозу, щедро всипаного кетягами ягід. Він взявся за нього рукою, і долоня забарвилася чорнильним соком. Це нагадало про науку, яку Матвій відбував упродовж кількох років далеко від дому. Він глибоко зітхнув і тут почув музику. Вона увірвалося в його вуха, ніздрі, рот, очі – й він аж захитався. Усе тіло охопила млість. Та музика чимось нагадувала оту. Тільки була більш земна, веселіша. Матвій з розпачем подумав, що це омана, що це йому причувається. Заплющив очі, щоб додати цьому несподіваному явищу більше ілюзорності, і стояв так якийсь час, а коло нього роїлися оси й джмелі, що він їх потривожив, ступивши в солодку й пахучу тінь дикого бозу. Він уявив собі обличчя музикантів, на яких як і тоді не відображався настрій музики, ніби сопілка й скрипка грали самі, забираючи в них не лише голос і дихання, а й душу: бліді, довговиді з темним волоссям, що

спало на плечі.Такими, як тоді вночі. Тільки тепер темрява була створена ним самим, з червонуватими відблисками.

Потім розплющив очі.Музика пливла над яром, відчайдушна, дзвінка, дика, то наближаючись, то віддаляючись. Матвій кинувся догори, просто між два кущі терну, не почувачи болю від колючок, що роздирали йому лице й руки, так боявся, щоб музика не втекла, ніби це справді від нього залежало.У своїх мандрах він дійшов до краю, і йому нарешті мав бути поданий знак, бо досі він просто ходив, дивився, слухав, але люди нічого не знали, справді не знали.За цей час він збагнув, які всі люди йому чужі, як важко до них озватись.Як важко бути таким, яким він був раніше.Та якби він зустрів себе колишнього, то не впізнав би, бігме, не впізнав.

Нарешті Матвій вибрався нагору.Сонце спершу осліпило, бо став супроти нього.Але потім розгледів процесію, що прямувала туди, де із зеленого шумовиння виринала верхівка церкви, вкритої гонтою.Щось барвисте, веселе, однак музика линула не звідти, а з-поза короткої сріблястої нивки жита.Білі клапті хмар швидко пливли

глибоким синім небом.Угорі був вітер.А музиканти були за нивкою.Матвій помахав їм рукою, але ті навіть не повернули голів.Не вагаючись, хлопець кинувся їм навперейми, через жито, але дорогу йому заступив житній вовк, здоровенний, з трохи скошеними жовтими очима.Не загарчав, не вищирив зуби, лише загородив дорогу могутніми грудьми. Матвій кинувся вздовж нивки, і наздогнав музикантів вже на дорозі, коли ті вийшли навперейми процесії. То було хлопське весілля. Молодий їхав по молоду, аби з нею повінчатися. Але без музики. Отож люди зупинились і слухали гру музикантів, як слухають вітер, що виривається з гір в долину.Доки вони стояли, Матвій рухався, але сонце било по очах дружбів, і вони не бачили високого хлопця із закривавленою на грудях сорочкою.

Музикантів було не троє, а двоє, але Матвій їх упізнав по блідому виду.Той, що зі скрипкою, кивнув, а другий відняв сопілку від уст і сказав Матвієві:

— Бери бубон, будем грати на весіллі. Що то за весілля без музики.

І відчепив від пояса невеликий бубон, завбільшки з решето. Матвій не встиг отямитись, як уже опинився разом з музикантами попереду весільної процесії, і бив у бубон подряпанними терном пальцями, ляскав долонею, відбиваючи такт. Той, що був з сопілкою, накинув йому на плечі латаний кунтуш з повідриваними гудзиками, і це перемінило хлопця на щось більш людське. Він ще послинив руку, пригладив розкустране волосся. І от вони забрали молоду й повели її до церкви вінчатись, але до церкви, звісно, не увійшли. Музиканти стояли осторонь; перешіптуючись між собою, позирали на Матвія. А той сперся на липу й крутив бубон у руках. Було йому трохи не по собі. У голові почало розвиднюватись, правда, повільно і несміло, як то буває пізньої осені, коли туман особливо густий. Спочатку він здивувався, що тут робить. Навіть згадав батька: ото б він розсердився, якби його побачив з бубном на чужому весіллі. Поки йшло вінчання, він мав час також ліпше придивитись до музикантів. Не мали сріблом шитої одежі, але були схожі на тих, хоч тепер Матвій не зовсім був певний. Більше нагадували пастухів своїми обвітреними лицами. А може й були колись пастухами, доки світ не перевернувся для них з ніг на голову.

Із високої трави ледве визирали потемнілі хрести могил, забутих на час жнив. У такий час і весілля не справляють, однак Матвій, відірваний від селянського побуту, про це не знав. На якийсь час очі хлопця прикипіли до білого голуба, що кидався від бані церкви до дзвіниці, туди й назад, і кожного разу, коли тіло птаха опинялось в тіні, Матвієве серце чомусь стискалось, ніби тінь збиралась захопити голуба в полон. Було тихо, чулось лише тріпотіння крил. Із зачиненої церкви не долинали ні звуку. Здавалось, що молоді звідти ніколи не вийдуть. Неподалік пасся білий віл, хвостом відганяючи надокучливих оводів. Він скопив на Матвія лілове, майже чорне, око, й важко зітхнув.

Врешті двері церкви зі скрипінням розчинилися і звідти першими випали дітиська, голосно сміючись, аж не пасувало так сміятись. А за ними – молодий з молодою, пара як пара, трохи перестрашена увагою до

себе, далі вийшли поважно гості.Музиканти, обтріпавшись від мурах та сухих стеблин трави, сонно підвелися, приєднавшись до процесії вже за церковною брамою, хоч, власне, самої брами не було – два ветхі похилені стовпці.

Спершу Матвій, не знати чим розтривожений, не міг потрапити в такт, та коли скрипаль суворо глипнув на нього, руки самі завертілись, а ремінь бубна приріс до шиї. І все це без зусиль, так легко, наче Матвій ще в колісці мав бубон і бив по ньому ногами.Він не звернув уваги, що насправді церква стоїть сама, без села, і те, що здавалось хатами, насправді копиці сіна.Уся його увага зосередилась на власних руках.

Відтак ступили на подвір'я молодії: піше весілля бідних людей, що й музик би не мало, якби ті самі до них не вийшли.Зрештою, Матвій ніколи не бачив перед тим весілля, і з цікавістю придивлявся до обряду, в якому було стільки невдаваного смутку, що він почував себе ніяково і не міг їсти, посаджений за стіл разом з гостями. Їв сир зі сметаною і зеленою цибулею, грубо покраяні огірки, смажені гриби, і пив підсолоджену горілку, що віддавала часником. А потім старший виліз з-за столу зі скрипкою, що лежала весь час у нього на колінах, і став під грушкою із зеленими незрілими плодами.Оскільки другий музикант не рушився з місця, то мало бути соло.Зелена тінь від груші огорнула скрипаль як плащ, лице стало білим як папір, і сам він наче виріс.Перші звуки скрипки були такі тихі, що ніхто не звернув на них уваги, та за хвилю ложки повисли в повітрі.Матвій здавив у кулаці шмат чорного хліба і вп'яв у нього нігті.На уста другого музиканта спурхнула посмішка.

Матвій намагався прочитати щось на людських обличчях, бо зі скрипалем усе було зрозуміло. Той грав для тих, хто може оцінити його гру, піддатись її чарам.Він загравав з ними і водив напівзаплющеними очима вздовж грубо збитих столів, не пропускаючи ні молодиці, ні діда, ані дитини, ні зрілого мужа.Дівки з парубками товпились коло плота, чекаючи на танці, і він приділив їм уваги ні більше, ні менше, аніж іншим.Скрипка запитувала:"Хто ти? Що ти? Ким ти єси?" І на це мало дати відповідь кожне серце під полотняною сорочкою. Матвієві навіть

здавалось, що він чує оті відповіді. А скрипка все ходила від одного до другого серця, що зупинялось, перш ніж дати відповідь. Обличчя мінялось, набуваючи дитячих рис у старих, старечих— у дитячих, жіночих— у чоловічих, чоловічих— у жіночих, або й просто звіриних. А коли скрипка дійшла до молодої, звичайна сільська дівка, присадкувата, широка в плечах з низьким чолом, видовжилась, потоншала, ніби різець скульптора відсік усе зайве, й Матвій побачив перед собою тінь тієї, що звела його з розуму.

— Пані! – не то крикнув, не то прошепотів він, простягаючи руки до тієї, що пробудила в ньому несамовиту спрагу розкоші.

Бубон тріснув, і з його нутра побігли миші, повно сірих мишей. Піднявся крик, бо миші кинулись на стіл і миттю зжерли увесь скромний почастунок, а далі почали скакати по людях. Одна з них скочила молодій за пазуху, і та стала знову тією, ким була: звичайною сільською дівкою. Матвій сидів нерухомо, з розірваним бубном на колінах, а скрипаль дивився на нього з осудом, навіть гнівом. Від того ноги в хлопця затерпли, і голос просто в саме вухо сказав:

— Не шукай нас більше!

Він бачив, як ті двоє віддаляються, а все інше було байдуже. Чари, а то були безперечно чари, така вже сила музики, розвіялись. Побачивши, що Матвієві зле, люди відвели його під пліт, положили просто на твердій землі. А там і забули про нього.

Журавнівський цвинтар

Пан Лукаш тепер, кожного разу приходячи до костелу на недільну службу, блукав цвинтарем. Раніше він так не робив: чим чоловік старший, тим більше боїться смерті й того, що про неї нагадує. Може, пан Лукаш і далі боявся смерті, але власного сумління він боявся більше. Мав у кабінеті образ, привезений із Праги: з людським черепом і лілією, що

проростала крім нього, і бридкою жабою, котра примостилася під квіткою. Був там і напис, відомий кожному, бодай трохи знайомому з латиною – memento mori. Ще коли жона була жива, висів той образ у найдальшому кутку, бо викликав у неї страх. Дивно, що таке прикре враження справляв невеликий образ. Адже на ярмарках і на празниках часто ставили вистави, де грала Смерть з косою (якийсь спудей заробляв собі на життя). І нічого: сміялись, зачіпали "смерть", смикали за дерев'яну косу.

А в потаємному сховку пан Лукаш тримав правдивий людський череп і кості гомілки, які показував напідпитку лише колегам, коли ті приїжджали до Львова: пану Амбодику і панові Яну Ліщинському. І більше нікому. Прості люди вважали, ніби лікар призвичаєний до смерті, бо ж тільки він бачить смерть у ногах чи в головах недужого. Однак Лукаш ніколи нічого подібного не бачив, і мав надію на одужання хворого доти, доки не наставала якась тиша і його не охоплював страх. Або чув особливий подих, що свідчив також про те, що бідака ступав на дорогу, що провадить на той світ, звідки не вертають. Але менше з тим.

Чим могло заспокоїти Лукашеве сумління споглядання міського цвинтаря, знав лише він сам. Навіть на сповіді не смів признатися, що часто сниться йому один і той самий сон: Олександрів син у закривавленій сорочці йде попід руку з ярмарковою смертю, завиненою в біле простираadlo, наче парубок з дівкою. Ксьондз міг би напевно розтлумачити сей сон, на свій, ксьондзів, лад, але то було б надто просте тлумачення. І вже ксьондзові безперечно не сподобалися б сумніви пана Лукаша, який "упізнав" у потопельнику Матеуша Домницького й присягнув.

Однак лише істина могла б допровадити Лукаша до душевного спокою й миру. Бо ж і Миколай любив говорити: істина не є ні доброю, ні злою, а тому слід приймати усе, що вона промовляє до тебе. Лише дрібна душа труситься й ховається від істини, як миша від кота. Щира правда, але ж не Миколай свідчив перед лицем посполитих, цвітом шляхетства, і, врешті, перед лицем покійного Олександера! Тому журився пан Лукаш,

блукаючи по цвинтарі між могил багатих і бідних, доплеканих і забутих.Що ж, їздив він до Жидачева, слухав, що кажуть люди, але насправді не уявляв собі, що робитиме, коли стріне живого Матеуша.Що скаже йому і як.Бо хлопець таки був винен у наглій смерті батька, се безперечно.Нещасна родина! Два сини зложили голови у битві, отець Олександера пішов у монастир, і ніколи не давав про себе чути.А пані Ганна, малжонка Олександрова, була жінка як жінка, чужої крові. Схоже, вона до самої смерті вірила, що в мужа від неї немає жодних таємниць. Але Миколай з Лукашем здогадувались про таємницю, однак товариш не відкрився їм, тому й здавалося, що йдеться про якусь милу пам'ятку молодості, про яку чоловікові з сивим волосом на голові незручно розказувати.

Жовтий лист час від часу повільно лягав на гробівці тих, хто були його пацієнтами, і тих, хто загинув від шаблі чи кулі на своїй землі, хто згорів у рідному домі, кого убив грім, хто втопився.З потаємною нездоровою цікавістю Лукаш спинив погляд на гробі Олександера. Корч свербиуса, що виріс дуже скоро, обгорнувши колючими тонкими пагонами горбок, уже вкрився плодами, котрі набули червонуватого відтінку.Зелені пагони не цвітуть, а ці зацвіли, а Лукаш надто добре знався на всякому зіллі, щоб сприйняти цю аномалію як щось звичайне.Це відкидало йомовірність, що кущ посадили зумисне.Цікаво, чи звернув єгомосьть увагу на дивовижу, що постала з мертвої плоті старшого Домницького? Лукаш чув байки про людей, які після смерті ставали деревами, квітами, птахами, та й читав Овідієві "Метаморфози".Але ж був він чоловіком ученим і розум не сприймав подібних перетворень.Мав дорослий розум, розвинутий наукою і практикою. Єгомосьть міг би зреагувати, якби на могилі раптом вирости білії лілії чи щось світилось уночі.Але він був мудрим чоловіком, і, можливо, чекав, що хтось зітне кущ і поставить кам'яний надгробок.Це мав би зробити Яношик, як найближчий родич, але ніхто йому про це не казав, та й небіж Домницького нетерпляче намагався позбутися маєтку, обернувши поля, луки, ліс і двір у золото.

Із другою могилою було все гаразд: порожня, обкладена дерном.Обидві були собі чужі, й це ще більше розтривожувало сумніви

пана Лукаша.Золотий хрестик, знайдений на тілі, засліпив усім очі, але не міг засліпити Отця Небесного, що видить усе на землі й під землею.

Якийсь шелест черкнув Лукаша по спині, і той здригнувся.Було заледве пополудні.Золотаве осіннє сонце осявало могили, і від того не ставало тепліше. Лукаш повільно обернувся.До нього йшов Миколай.Усміхався, як завше приязно, але очі мав зболені, сумні.Лукаш усім серцем потягнувся до нього, бо ж обидва не сміли зізнатись нікому, як тужать за Олександром.У кожному з них щось наче відмерло, і тлін душі мав запах всохлої трави.А сам Олександр помер цілком, не попрощавшись, не залишивши жодних пояснень, і обох товаришів мучило одне:що вони могли зробити і чого не зробили?

Кивнувши на могилу Олександера, Миколай мовив якимось різко й голосно, наче переборював щось у собі:

— Міг би Яношик щось зробити з тим кущем.Віриш мені, навіть молитися не можу на тому гробі.Щось мене наче відтручує.

— Може, се знак, — мовив тихо, але сміливо,Лукаш. - Може, Олександр хоче нам щось сказати.

— Еге ж, тутешній простий люд спалює опирів на терновому та шипшиновому огні.Може, нашого Олександера потяв опир?

Лукаш жваво уявив собі цю сцену: опир потинає Олександера у власному домі, й криво посміхнувся, бо знав, що Миколай іронізує.А той продовжив:

— Маршалок Боніфацій, пам'ятаєш? Стратив розум, то замкнули його в коморі, а він звідти втік через отаку-о шпарину.

Розмова набула легковажного характеру.Се не сподобалось Лукашеві, й він спересердя махнув рукою, зачепившись за пагін

свербивуса. Відчуття було таке, ніби хтось вхопив його за рукав. Він шарпнувся і колючка шкрябнула по долоні до крові.

— Тихо— тихо, — заспокійливо мовив Миколай, простяг руку, і його теж вхопило.

На якусь хвилю обидва завмерли.

— От тобі й знак, — видихнув Миколай. — Не хоче нас відпустити пан Олександр від себе.

— Так, — кивнув Лукаш.

— Хоче, аби ми щось зробили.

Лукаш увесь напружився, і піт зросив йому чоло.

— Я тут подумав, що треба поїхати до отця Григорія в кляштор біля Раделич. Як-не— як, то Олександрів батько. Його сповістили, ясна річ, але не пасує лишати старого в невіданні. Нас він знає ліпше, ніж будь-кого. Що ти на се скажеш?

— То було б добре. Хоч завтра поїдем.

— Який ти бистрий, Лукашу. Може, за тиждень чи два. І не ходи так часто на цвинтар. Мерцям ліпше бути з мерцями. Я, власне, проходив поруч.

Миколай легко відчепився від свербивусу й пішов до цвинтарної брами такою легкою ходою, ніби нічого не сталось. Одним махом зірвав колючку зі своєї одежі, так ніби зірвав її з власної душі. Проте Лукаш надто довго знав Миколая, щоб у се повірити.

Село. Знову весілля.

Матвій прокинувся від того, що джміль загудів йому просто над вухом. Ні, джміль приснився. Низький звук, від якого усе стискалось всередині, долинав звідкись за пагорба. Він не був схожий на ту музику, що текла вогненною рікою в його пам'яті, але так само в ньому було щось невідворотне. Доля кликала його до себе, і хлопець знав уже, що побачить, збігши на пагорб. Вісників його, Матвієвої, долі. Пізнав їх по музиці, що була нелюдською. А як вони виглядали, то вже не мало значення: високі, низькі, старі, молоді, в лахмітті чи чудернацьких строях зі срібним вишиттям. Могли явитись будь-ким і де, тільки б грали свою музику. Це було цілком логічно й прийнятно для Матвія. Відчужений від людей, він загострив у собі приспане відчуття небезпеки, й проходив неушкодженим крізь смерть і життя. Його помічали тоді, коли він цього хотів. Тепер це здавалось Матвієві звичайнісінькою річчю. Він вважав, що так буває з усіма, хто покидає рідну домівку.

Двоє музикантів сиділи на горбку, тішачись сонечком, котре усю свою силу віддавало тому пагорбку з одинокою грушею-дичкою, залишаючи дім у сірості й тьмяності пізнього літа. Від того сонце здавалось якимось примарним, забарвлюючи обличчя в жовтувато-золотистий колір. Один з них щось розкладав на шматині, а другий грав на флейті, втиснувшись плечима в порепаний стовбур груші. Довкола гнили спілі плоди, щедро розкидані руками дерева, а над ними кружляли оси, джмелі, мухи. Матвія вони ніби не зауважили, хоч не могли не бачити, як той видирався до них вузькою стежкою. А коли хлопець став перед ними, той, що розкладав на скатертині, мовив, не повертаючи голови:

— Не заступай нам сонця!

Флейтист виявився сліпим. Мав на очах більма і се виглядало моторошно. Він пошкодував грати для чужого й поклав флейту собі на коліна.

Матвій відступив, але дивна річ: у який бік він не посувався, весь час застував сонце, і тим перешкоджав музикантам втішатися теплом. Се його дуже засмутило, бо з усіх істот на світі йому найбільше залежало на них.

— Ти зіпсував нам весілля.

"Я? – здивувався Матвій. – Хіба то я чарував грою на скрипці, перемінивши людей на тих, ким вони не могли бути?"

— А таки зіпсував, — озвався сліпий. — Бо не вмієш грати.

От це було правдою. Але ж вони знали про це, коли брали його на весілля! Зробили йому добре, прийнявши волоцюгу до свого гурту. Матвій похнюпився.

— Що ж, — мовив той, хто ламав хліб, — спробуєш ще. На тому самому весіллі. За кару гратимеш на флейті. А тепер сідай, поїси.

Матвій кивнув. Умови його не влаштовували, бо на флейті він ніколи не грав, і не уявляв, як це робиться, але якщо музиканти так вважають, то треба спробувати. Та й вигляд їжі наповнив його рот слиною: хліб, грудка сиру, загорнута в лопух, квашені огірки, молода цибуля. Руки сліпого з довжелезними пальцями, не зовсім чистими, нишпорили, намацуючи то хліб, то огірок, і Матвія се трохи бентежило. Коли вони поїли, зрячий мовив:

— Пора йти на весілля.

Матвій підвівся разом з ним, а сліпий приклав вухо до землі, й щось там слухав. На лиці його з'явився вираз безмірної туги.

-Ну-ну, — заспокійливо поклав руку йому на плече скрипаль.—
Ходімо, молодий уже йде по молоду.

Вони на мить стали на горбку, визираючи зручну стежку, а внизу чимчикувало піше весілля: молодий йшов по молоду з одного села в інше. " Де ж їхні коні?" — озирнувся Матвій, маючи на увазі коней музикантів – диких, чорних як ніч, коней. І згадав, що теж мав колись коня. Чому не взяв його з собою? Не до коня тоді було, та й коня треба любити, пильнувати, а він міг тепер любити лише її – свою Пані. Як ченчик любить Бога, зрікаючись земного життя.

Музиканти почали спускатися. Зрячий вийняв бубон і подав сліпому, а той віддав Матвієві не флейту, а сопілку. Малим хлопець колись пробував грати на бузиновій сопілці, випросивши її в пастушків за кусень пирога з малиною. Ото і увесь його досвід.

Зрячий тримав сліпого за руку, суха земля осипалася з-під ніг, а сонце бігло вслід за ними, ніби не хотіло залишатися само в полудневій пустці, і невдовзі обдарувало золотом весілля. Обличчя людей з діловитих, зморених жнивнами, посвітлішали, й у очах спалахнула радість, коли вони побачили музикантів і почули голос скрипки та бубна.

Усе почалося знову. Тепер Матвій знав куди звертатиме процесія, прямуючи по молоду, і що з отих-от воріт вискочить рудий кудлатий песик і почне їх обгавкувати. Тому значно цікавіше йому було роздивлятися людей, вбраних у святочну одягу. Тільки молодий мав чоботи, а інші були в постолах, а дехто й босий. Поводилися статечно, але за той короткий відтинок шляху музиканти зуміли їх розвеселити. Матвій то прикладав сопілку до вуст, то віднімав, бо не знав, чи в нього вийде. Однак жодного докірливого погляду від музикантів не було. Це його втішило і збентежило. А далі почалась вистава з викупом молодої, торгами, і жалібним голосінням. Іноді спів зачіпав його до глибини душі, й він аж починав переживати, ніби сам був молодим, і тепер на його плечі лягає увесь тягар відповідальності за дівчину, яка має стати йому жоною. І стало йому шкода себе, бо люди одружуються задля того, аби об'єднати землі, здобути якусь вигоду для себе, а в цьому випадку вигода полягала в тому, щоби додати до господарства пару робучих рук. І всі люди добре про це знають, і сприймають се, ніби так повелів Господь,

а його треба слухати. Що батько, що Бог, що пан – усіх треба слухати, хоч би як пручалось серце.

І спересердя Матвій стиснув кулаки, від чого старенька бузинова сопілка розламалась надвоє. Він озирнувся й побачив, що обидва музиканти вже на дорозі, і вже їх нема, тільки закурилось. Він кинувся за ними, спіткнувся і впав...

Хата край села. Вечір.

Велике колесо місяця зависло над крайньою хатою, де блимав червонуватий вогник каганця, незважаючи на пізню годину. Маленька така хатина, стара, вросла в землю, з обшарпаними негодою боками. Проте кожен подорожній знає, що саме в таку хатину, що стоїть віддалік, можна попроситись на ніч. Бо ті, хто живе у ній, ніби перебувають на межі двох світів, і не бояться нічого. Мають надто мало, щоб боятись. Ось до такої крайньої хати й прибився Матвій Домницький, знесилений холодним дощем, що падав уже другий день. Не те, щоб шукав її зумисне: мусив тікати від напасливих псів, що гнались за ним від церкви, а один вкусив навіть за литку. Жовте листя поцяткувало розкислу дорогу, і пси осені доганяли Матвія, як загнаного оленя.

Швидко сутеніло, дощ став сильнішим, а під хатою була суха призьба й стіна, що зберігала в собі тепло літа. Пахло сухим зіллям, не сіном, а квітами, що зв'язані в пучки, висіли під стріхою.

Жінка, що сиділа за веретенем, випрядала долю тих, хто наближався, гнаний псами осені до неї. Від хвилювання нитка виходила нерівною: то загрубою, то затонкою. Та й пряла вона не для того, щоб нитка пішла на полотно для сорочки. У сні їй приснилось, що вона б'є свого небіжчика вітця, який мертвий і страшний насмілився переступити поріг, а, отже, крім переміни погоди, це означало, що хтось приб'ється до неї. І хотіла знати, хто. Один раз уже вогненний змії спалив її хату, і вона пішла туди, де ніхто її не знав. Відтоді минуло кілька літ, вона називала

себе вдовою, а люди знали її як чарівницю. І якщо щось ставалось у селі, то мусила пильнуватися, хоча в нічому не була винна. Знала, де буде тікати. З комори мала виритий потаємний хід до яру. Бо то не перше було село, де вона купувала собі хату, завше крайню.

Хотіла прожити життя в спокої та мирі, скільки їй суджено, аби лиш не надто багато. Пряла, тримала невеликий городець, варила помічне зілля, як вчила її колись тітка. Відробляла панщину, ходила до церкви, але все одно різнилася від інших людей, була для них чужою. Ніби мала на собі невидиму печать, і, куди б не йшла, була оточена невидимим колом, через яке ніхто досі не зважився переступити. Вона знала, що те коло зробила собі сама, що то був знак для інших: не руш мене, не завдай мені болю. Однак люди могли відчитати лиш першу частину того послання, а другу – ні.

Звали її Докія. І долею її була крайня хата, котру зараз сік дощ. Оскільки вона мало знала людей, то спершу вважала, що ті майже такі самі як вона: наділені чуттям небезпеки, вміють тлумачити сни, часом вгадують, хто зараз щось скаже, і таке інше, тому й не думала, що має дар. Або просто не хотіла про це думати.

Крайня хата мала переваги й недоліки. Сюди не сягав вогонь, як була пожежа, звідти легко було втекти через яри, що тягнулись аж до далекого лісу. Але й допомоги не було. Чи тяжко заслабне, чи хтось напасливий і прикрий захоче поглумитися над самотньою вдовою. Тому від такого життя її чуття надзвичайно загострились: досить було Докії глянути на незнайомця, щоб дізнатись, що робиться в того на душі. Нераз думала, дивлячись на далекий Чорний ліс, що там її б ніхто не дістав. Якщо Господь захоче забрати її, то піде вона туди вмирати, як дикий звір, на звірячий цвинтар, про який чула, ніби туди сходяться німічні старі тварини. Навіть бачила сон: як лежить вона на опалому листі поруч з мертвим ведмедем і мертвою сарною, а сріблястий туман хвилями котиться з височезних буків та дубів. Жити на межі, ніколи не переступаючи ні на той, ні на отой бік, — тяжко, а у хвилю смерті доведеться лягти на якийсь бік: людський чи звіриний. Їй здавалось, що

вона вибере Чорний ліс. Се давало неабияку полегкість: знати, що існують двері, через які можна вийти.

А щодо тих, хто випадково чи не випадково опинявся у її крайній хаті, то вони думали про сховок від темряви та негоди, і ні про що більше. Відходили не озираючись, бо у кожному селі, в кожному зі світів завжди знайдеться крайня хата, господар якої чутливо спить уночі, а вдень раз по раз виглядає у вікно. Вона побачила молодого чоловіка в самій сорочці, що прилипла до тіла, кров на його грудях, те, як він брів босий по болоті, засліплений дощем, і серце їй пронизав гострий жаль, що затьмарив їй розум. Хоч то міг бути Вічний Жид, навіть сам Нечистий. Нічого не могла з собою вдіяти: серце мала більше, а розум менший.

Докія не вийшла з хати, не стала на порозі, тримаючи за спиною ломаку. Завше могла сказати, що зараз покличе господаря, мурового хлопа, якщо то був якийсь заброда. Серце їй стислося і не відпускало, руки й ноги похололи, а нитка на веретені увалася.

Ніхто не поторсав двері, тільки здригнулася стіна від призьби, з чого Докія зрозуміла, що хлопець притулився до стіни, між дверима та вікном. Матвій знеможено сів, заплющив очі. Тут було сухо, навіть тепло, й вітер більше не шпурляв у нього пригорщі дощу. Пахло димом, старим деревом і сушеними грушами. Він не знав, чи є хтось у хаті, головне, щоб його не побачили, не прогнали в пустку осіннього поля. Відчував, що дійшов до крайньої межі втоми й розпачу, але знав, що знову оживе, коли почує голоси скрипки і флейти. Часом вони йому причувалися увісні, він зривався на ноги, вдивлявся у темряву. Знати, що це тільки сон, було гірше ніж смерть.

У спині колело, горло спеклося, і він підставив долоню, щоб напиться дощівки. Від холодної води кинуло в дрож, його тремтіння передалося хаті, а Докія відклала веретено і вийшла.

Матвій дав себе завести до хати й посадити коло столу. Відтак з нього стягли мокру сорочку й штани, завинули плечі веретою, влили в рот якоїсь теплої страви. То була жінка. Вона щось говорила, але у хлопця у вухах стояв шум, і він не міг нічого розібрати, може, вона говорила своєю, а не його, мовою.

Докія спитала, як його звати, і куди він йде, та невдовзі зрозуміла, що хлопець недужий, виснажений, і, може, навіть німий. Вона не могла собі уявити, де той блукав досі, але розуміла, що хлопець дійшов у чомусь краю, й не годен йти далі. Ще коли завивала його веретою, побачила на сорочці, там, де серце, засохлу кров, і се її дуже збентежило. Вона розпалила в печі, поклала хлопця на припічну, накривши поверх верети кожухом, а потім кинула в горнець сухих ягід дикого бозу, патичків малини й липового цвіту.

Матвій відчував під плечима тепло, і не мав сили перевернутись на бік. У хаті спочило, лише відсвіт вогню блукав по чорній задимленій стелі. А далі прийшов глибокий цілющий сон. Вогонь поволі згас, і жінка полізла на піч. Як подумати, нічого незвичайного не сталося. Їй не раз доводилось рятувати подорожніх, часом поранених. Дехто обіцяв повернутися й віддячити їй сторицею, і спершу вона чекала: ось мине зима, весна, літо, а там уже й осінь. Однак усі пори року залишались для неї порожніми. Ніхто не повертався.

Але цей хлопець був інший. Вона не була певна, що він затримається в неї. Може, завтра вона прокинеться, і він розтане, як дим, відігрівшись, бо від цього зілля дістаєш велику силу. Вона ще вкинула туди дрібку меду й грудочку масла. Те, що нендзний, босий, пусте. Але сорочка з доброго полотна, хоч брудна й подерта. Десь напали розбишаки і обібрали. Таке буває. Життя, однак, лишилося при ньому. Тільки погляд його непокоїв – у ньому світилась несамовитість. Може, він сам розбишака, готовий на все, що втік з темниці? Для таких люди – не люди, Бог – не Бог. Що буде, як його знайдуть в неї в хаті? Якусь мить Докія міркувала, як звичайнісінька собі жінка, бо все вказувало на звичайну історію чи то пограбування, чи втечі. Та наступної миті вона вже думала по-іншому, згідно до своєї

справжньої сутності – безстрашної, сильної, гордої. До неї прийшов хтось такий самий безмежно самотній, як вона, і немає значення, коли він піде і куди. Він завжди буде з нею, бо їх єднає щось спільне.

З-під припічка виліз хатник і заходився поратись в хаті. Вона відчула його напруження, а далі страх, що чорним волохатим клубком котився з кутка в куток. Хатник шкрябнув нігтем по порожньому горщику й завмер прислухаючись. Озвався дощ за вікном, ніби чекаючи слушної нагоди. Попереду була довга-предовга ніч. Не всім судилось пережити цю ніч: не всім звірятам і людям. Тієї ночі осиротів колишній пахолок пана Домницького, Івась, хоч доля його визначилась раніше, ще тоді, коли він наповнився дивовижним зеленим світлом. Тиша настала після ночі, наповненої хрипінням вмираючого батька, що застудив собі легені перед першою пречистою, і хлопчик відчув полегкість. Сестра Маруся ще тільки розкривала рота, щоб заголосити і плачем збудити малих, але він приклав палець до вуст. Тишу треба було втримати ще хоч на мить. За цю мить він уже все вирішив. Сестра була вже віддана і жила без свекрухи. Вона забере до себе менших братика й сестричку. Але Івась був уже великий і мав іти знову на службу чи в науку до когось. Ніхто не знав, що хвороба батька лише затримала його від вирішального кроку. Через дев'ять днів він вирушив до Чорного лісу, з одною переміною сорочки, хлібом у торбі й кількома грошами, що дала сестра, не знаючи, куди насправді він прямує. Він минув крайню хату, бо світило сонце, і куц шипшини з червоними ягодами сказав йому: " Не йди туди. Ти ще здибаєшся з тим, хто там є."

Власне, саме тоді приблудний Матвій ходив з Докією по яру, збираючи хмиз. Він вже майже одужав, але ніяк не міг зважитися піти назустріч зимі. Та й ця, не така вже й молода жінка, чимось приворожила його. У ній була така сама глибина відчаю, як у нього. А може, справа була в доброзичливості, милосерді, від яких він відвик, хоча раніше, в домі батька, не потребував їх аніскілечки. Йому подобалося також, як вона дивилася на нього, як торкалася, приміряючи сорочку з грубого полотна, яку пошила власними руками. Був би він старшим,

досвідченішим, то скористався б цієї довіри, або пішов би геть, вважаючи Докію чарівницею. Як ті, що приходили до крайньої хати.

Що їх зближувало – те і розділяло. Чи ці дві самотні душі дивились разом на місяць, чи визбирували сухі гілляки, розкидані вітром, чи лущили квасолю – між ними була стіна мовчання. Не йшлося про звичайну бесіду, яка конче виникає між людьми, що їдять борщ з однієї миски, а розмову про речі важливі для кожного. Матвій нічого не знав про Докію, вона ж нічого не знала про нього. Занурені в тишу осені, яку порушував лише свист вітру й крик ворон, вони ніби забули про свою роль у грі, замисленій кимось чужим, однак пишались тим, що їх обрали серед тисяч інших людей.

Та якось у неділю дзвони розірвали тишу навпіл. Уже розвиднялося і перше, що подумала Докія: "Татари!" Їх не було за ті два роки, що вона тут прожила, а мешкала раніше вона в горах, куди орда рідко набігала. Але тут був діл, і лише на обрії виднілась смужка Чорного лісу. В лісі добре ховатись від будь-кого.

Татари чи не татари, але дзвін бив на сполох. Докія рада була, що ще не встигла розпалити в печі. Вона саме розчісувала волосся, уникаючи дивитись на Матвія. Отак із гребенем вибігла надвір. І зрозуміла, що ліпше їм сховатись.

Матвій теж вийшов надвір. Здавалось, що калатання дзвонів шматує хмари.

— Треба сховатись, — тремтячим голосом мовила Докія. – Я знаю місце.

Вона не стала заплітати косу, накинула на голову хустину, поклала у вузлик трохи харчів. Одне тішило: полювання було не на неї чи Матвія, а на всіх людей, тож можна було сподіватися, що її хатини в оточенні дерев, з яких не все ще облетіло листя, не помітять. Зрештою, доки

дзвонять, є ще час. Жінка припала вухом до долівки, але не почула тупоту кінських копит. Однак небезпека існувала. І про кого б не повідомляв дзвін, їй з Матвієм краще сховатись.

Наче малу дитину, вона повела хлопця за руку дном яру, всипаного опалим листям, ще жовтим і багряним, сторожко прислухаючись. Коли дзвін замовк, у неї наче щось обірвалось всередині. Там, де потічок розпливався у довгій сухій траві, вона вилізла на пагорбок й виглянула за куща ялівцю. Потім пригинаючись, вони побігли через смугу поля, що відділяла один яр від другого. У густих заростях терну був прохід, заставлений колючим гіллям, а під каменем вирита печера. Колись тут хтось переховувався, невідомо від кого, й досі пахло звіром. Докія вичистила печеру від кісток, натягла туди соломи, знаючи непевність власного життя і життя взагалі. Колись вона виходила тут пораненого, може, вбивцю, може, злодія, бо не сміла тримати його в себе у хаті. Він зник, коли одужав, навіть не попрощавшись. Стражники заїжджали до неї, питали, утім, не сказали, в чому провина того чоловіка.

Вони залізли в печеру і потяглись довгі години чекання. Щоб зняти напругу, Докія пожартувала:

— Ми, як ті, що живуть під землею, й літають в повітрі.

А оскільки Матвій промовчав, зітхнула:

— Ні, нам до них далеко.

Мусила щось говорити, бо сиділи майже впритул, і близькість особи чоловічої статі її хвилювала. І розповіла вона те, що ніколи не розповідала, бо не було кому – свою зворушливу, прекрасну й моторошну історію.

Розповідь Докії

— Сама я родом з гір, але ще малою мене отець з матір'ю привезли до тітки, а самі обіцяли повернутись, але більше ніколи я їх не бачила. Тітка була вдовою і жила з того, що ворожила і варила помічне зілля. Уже геть потім я зрозуміла, що мене віддали їй в науку, бо вона сама попросила, сказавши, що з мене щось вийде. Та й вдома було нас шестеро. Отак я й росла коло неї, й було мені добре. Коли мені виповнилось 16 літ, прийшли свати, однак тітка сказала, що не для того мене плекала, аби я плодила дітей і годила мужу. Мене це влаштовувало. Тим паче, що тітка нерозумно говорила, що після її смерті я можу йти за кого хочу, а вмере вона через вогненного змія. Скільки я не допитувалась за вогненного змія, вона нічого не хотіла розповісти, мовляв, прийде час – сама визнаю.

Може, Матвій і заснув, бо очі мав заплющені, однак, розгойдуючись, наче колисала в собі ненароджену дитину, Докія оповідала далі:

— З дівчатами я не водилась, на хлопців боялась дивитись, а в неділю ходила з тіткою до церкви. І з нею верталась назад, ні до кого не заговорюючи. Позаочі тітку називали чарівницею. Сама я не хотіла бути чарівницею. Не подобалось мені варити зілля, хоч по нього ходила охоче до лісу. Мабуть, тітка се відчувала, але й вона була колись молодою, і розуміла, що мій час ще не настав. Якось, коли вона милася, я забігла за чимось до хати й побачила, що плечі у неї усі в рубцях. Розгнівана тітка пояснила, що то бив її покійний чоловік, але я в се не повірила, бо чула, що він був хорovitий і помер через рік після шлюбу.

Часом уночі тітка вставала, замикала мене в хаті, й верталась аж під ранок. Се ще більше мене противило до неї, і я чекала її смерті, щоб стати вільною.

На третій рік я постелила коло ріки відбілювати полотно, а коли повернулась по нього, то побачила на ньому брудні сліди від чобіт. Якийсь пан чи підпанок знехтував моєю працею, що ж тут вдієш. Так і згорнула я полотно, бо вже заходило сонце, й віднесла додому, щоб завтра запрати сліди. І чомусь не сказала нічого тітці. Наступного дня

знову винесла полотно на ріку, і хотіла випрати, але жодних слідів не побачила. Може, мені привиділось? Тітка якось казала, що коли щось таке привиджується, це означає, що час трохи забіг наперед або повернув назад. Тепер я зрозуміла, що час стер сліди і шкоди немає, а полотно навіть стало білішим і тоншим. Я повернулась додому, бо мала прополоти грядку цибулі, і сліди перестали мене тривожити. Далі треба було принести води, потім тітка посадила мене розтирати в мисці сухе зілля і ще щось схоже на маленький кігтик, і щось таке як земля, й намагалася якнайшвидше це зробити, аби хтось чужий не зайшов до хати і не побачив, бо то були чари. Тітка сказала, нащо чари. Приходила невістка старої Гандзі, принесла грудку масла й сиру, жалілася, що чоловік від неї в постелі відвертається. Ну, то ще не страшно, коли жінка хоче, аби муж її любив. І хоч тітка божилася, що ніколи не чарувала на хворобу чи смерть, я сама бачила, як вона ліпила з воску ляльку.

Та то пусте. Отож, увечері я пішла знову по своє полотно і побачила, що воно геть зібгане, і слідів ще більше. Стало мені прикро, бо не мала я ні вітця, ні матері, й віна не назбирала. Усе полотно, що я ткала, тітка продавала, і зрідка шила мені якусь одежину. Не мала я ні стрічок, ні коралів, не вміла вишивати, і цим різнилась від найубогіших наймичок. " Не треба тобі стрічок, — мовила тітка. — Сплети собі віночок з квітів. Твоїй вроді він більше пасує. А по моїй смерті, що вже скоро, усе дістанеш. Ти й не відаєш, яке то багатство."

Правду кажучи, я більше боялась тітки, аніж була цікава до її багатства. Жили ми бідно. Старенька хата, дві курки й латка городу коло річки, яку не раз плюндрувала повінь. Я знову нічого не сказала, бо якщо у тій справі був замішаний хтось із села, тітка могла пімститись. Коли я внесла полотно до хати, то побачила, яке воно біле. Тітка підвела голову, вона часто отак сиділа, поринувши у тяжку задуму, й спитала:

— Що, вже вибілилось?

— Та ні, — відказала я. — Ще завтра піду.

Докія зітхнула й подивилась на Матвія. Той спав, і йому снилась її розповідь. Далі вона вела її вже подумки, пригадуючи щораз інші деталі.

...Коли вона розстелила вранці полотно, яке було чистим і білим, без жодних слідів, то сховалась у лозах, аби подивитись, що буде далі. Мала трохи часу, бо тітка, прихопивши наготоване зілля, пішла до села.

— Скільки я там просиділа, не знаю, здається, навіть задрімала, коли побачила, як тінь торкнулась білого полотна. А слідом за тінню – пана в чорному вбранні з довгим чорним волоссям, що почав ходити по моєму полотні, якимось дивно при цьому посміхаючись. Він глянув у мій бік, і наче невидима рука розхилила лози. Потім сплеснув у долоні, й моє полотно перетворилось на великих білих птахів. Вони закружляли довкола пана, а далі піднялись у небо й зникли. Я була така вражена, що навіть не пошкодувала за полотном, і вже ж не могла вимовити ні слова. А він підійшов до мене й мовив таким голосом, що за нього я віддала б не лише сувій полотна, а й усе на світі:

— Ти будеш моя. Твоя тітка пообіцяла мені. На цілий рік, а потім ми розлучимось.

— Чому?

— Бо такі квітки, як ти, в'януть. І взяти тебе з собою не можу, бо в мене є своя пані.

Тут Матвій застогнав і повторив:

— Пані, моя пані.

Докія зрозуміла це, як відлуння своєї розповіді, й продовжила уже вголос:

— Я кинулась тікати й на подвір'ї зіткнулась з тіткою. Вона одразу все зрозуміла й сказала:

— Розпали вогонь у печі, будеш мити голову.

А оскільки я мала дуже перестрашений вигляд, додала спокійніше:

— Він вибрав тебе, ще коли ти була маленькою дівчинкою.

— Хто? Хто?

— Той, що літає в повітрі й живе під землею. Він князь їхній.

Це нічого не означало для мене. Ніколи не чула про тих, хто літає в повітрі й живе під землею. І що мене вибрали – теж. Зрозуміла, чому тітка не хотіла віддавати мене за простого хлопця. Отже, йшлося не про шлюб, а панську забаганку. І я тихо, але з погрозою, сказала:

— Могли б мене спитати. А коли я не схочу?

— Не мели дурниць, — гостро відрізала тітка. – Що доля призначила, не від твого хотіння залежить. Та й красний той князь, як янгол. Правда, бракує йому мізинця на лівій руці, але так у них заведено, щоб чогось бракувало тілу. Вони ж не люди. Зрештою, побудеш з ним рік, та й усе. Він тебе винагородить, як будеш шануватись. Чи ти волієш, аби тебе якийсь шляхтич збезчестив і кинув?

— А хіба ж не так зі мною вчинять?

— Ні, — похитала головою тітка, — не так. То така велика різниця, як між небом та землею. Якби тебе полюбив янгол – хіба б то було безчестя? У Біблії ж написано, як сини неба сходили на землю і брали собі жінок

земних. Так казав священник у церкві. До того ж ніхто про се не знатиме. Скажу, що поїхала до матері недужої. Нині вночі...

— Що нині вночі?

— Він тебе забере.

Тітка викупала мене в пахучому зіллі, змила голову, й казала не заплітати коси. Я сиділа на призьбі й цокотіла зубами. Тітка сказала, щоб я нічого не їла й не пила. Ошалілими очима я дивилась на світ, ніби приречена на смерть. Тітка витягла зі скрині нову сорочку й наказала вбратись. Вона не спускала з мене ока, певно, боялась, щоб не втекла. А куди могла втекти молода дівчина, коли світ повний розбишак та вбивць? Завжди було так. Хлопець може втекти, піти на службу чи до війська, а мене прийняли б, може, до корчми прислугувати, і там кожен міг би чинити наді мною глум. А в монастир треба мати гроші. І ще тітка, пораючись коло мене, як коло відданиці, не забула сказати:

— То не злий дух, ні. Не слухай нікого, Докіє. Вони ще перед Христом тут були. Там, де ти будеш, немає церкви, але як хочеш молитися, то молися про себе.

— А вони що, в Бога не вірують?

— Ну, сього я, дитино, не знаю. Мусять вірити. Бог – один.

Дивно. Але я знала, що і в татар є свій Бог, і в жидів. Утім, тітка зняла з мене залізного хрестика.

— Був би золотий, то нічого, але залізо їх пече.

Почало заходити сонце. Я дивилась на нього з розпачем, бо як вони живуть під землею, то й мені сонечка не видіти. Без церкви я обійдуся,

бо прикро мені чути за спиною:" Ото пішла відьми́на годованка!" Але як же без сонця?

На обрії залишилась червона смуга, потім сіра, настала ніч.Я сиділа на лаві, склавши руки, наче у празник, а тітка навпроти мене. Нарешті вона здригнулась і сказала:

— Ходімо!

— Куди?

— Туди, звідки князь тебе забере.

Я подумала, що це все сон.Ще вранці несла вибілювати полотно, і моє життя було наперед відоме: день за днем, будні, свята, зима, літо. Ми вийшли з хати і тітка повела мене на роздоріжжя за селом.На землі світив повний місяць, і було досить ясно.Колись на тому роздоріжжі закопали живими перелюбників: жінка лишила мужа, а муж жону. Давно се було, але оповідали, що інколи з-під землі чути плач.

— Стань отут і чекай, — наказала тітка.

— А ви?

— Мені не вільно тут лишатись. Не бійся нічого. Як тебе вибрали, то вже не скривдять. Вони не чинять зла тим, хто їм не перешкоджає.

Це трохи мене заспокоїло. Я лишилась на роздоріжжі.Було трохи зимно.Невдовзі повіяв легкий вітерець, закалатали дзвоники і почулась музика.Щось наближалось у темряві.Але земля не дудніла під кінськими копитами.Зашуміло листя на вербі, що росла на межі.Вона пригнулась, і я вслід за нею.Не торкаючись землі з темряви виринули сиві коні, четверо сивих коней, запряжених в повіз, де сиділо й грало троє музик.Вони пролетіли наді мною, і слідом за ними показався вершник на чорному

коні. Якась сила, схожа на вітер, підхопила мене, і я стала підійматися вгору. Вершник, закутаний в чорне, обійняв мене, посадив поперед себе і шепнув на вухо:

— Княгине!

Докія заплакала. Вона давно не плакала, та й з віком не виплакані сльози висихають. Плакала за тим, що вже ніколи не буде, що ніхто не назве її княгинею, не посадить на коня, щоб літати разом під місяцем. Їй і раніше було гірко, але не так. У звіриній норі, що пропахла страхом і змертвілим листям, вона не відчувала себе ні живою, ні мертвою, як камінь, що має серце, але те серце ледве б'ється. Вона тужила не так за тим світом, що покинула, як за молодістю, такою, як у цього хлопця. Йому можна все розповісти, і він у своїй великій тузі не здивується нічому. Вона обняла його, притулилась до такого чужого й сплячого, хто бачив сни з розплющеними очима. Але знала, що він не розповість їй нічого натомість, і руки їй ослабли.

Знадвору лилося синювате повітря присмерку. Докія встала, вийшла з печери, торкаючись грудьми терну, з якого давно облетіло листя, але він залишався таким густим, що нічого за ним не було видно.

— Через рік я опинилася на тому самому роздоріжжі в тій самій сорочці. Там був не рік, а цілих сім, бо час серед тих, що літають в повітрі й живуть під землею, спливає по іншому. І тільки я торкнулася холодної землі, одразу подумала, чи застану тітку, і чи стоїть ще наша хата. Бо, як я вже казала, ремесло в моєї тітки було небезпечне, а часи непевні: то війна, то посуха, то моровиця. Якщо у війні тітку звинуватити не могли, то в усьому іншому дуже легко. Я тут же посміхнулась цій думці, бо насправді мені було тепер байдуже, що тут діється. І побувши сім літ княгинею, мусила вчитись жити і вмирати на цій землі.

Нічого не змінилось. Так само світив місяць, і панувала нічна тиша. Перейшовши місток, я зауважила, що в тітчиній хаті

світиться.Отже, вона чекала на мене.Та коли я переступила поріг, то побачила, що стеля розібрана, а тітка лежить на смертній постелі, без тям.

— Чому стеля розібрана? – пошепки я спитала бабів, не подумавши навіть, як вони сприймуть мою появу серед ночі з розпущеним волоссям у самій сорочці. – Що тут діється?

Бо я вже не була тією несмілою відьминою годованкою, що ховала очі, намагаючись пройти непомітно. Я була княгинею, хоч для тих, хто літає в повітрі й живе під землею, лише забавкою.Однак я навчилась повелівати, не боятись, і дивитись на все згори.Дві бабці охнули, почали хреститись, і я дозволила їм втекти, повернувшись до них спиною.

Тоді присіла на край ліжка, взяла тітку за руку.Видно було, що її палив вогонь, а тепер, виївши все нутро, почав пригасати.Мій доторк повернув її до пам'яті й вона застогнала.

— Тітко, хто розібрав стелю?

— Се... – кволо озвалась вона, — аби душа могла вийти.Грішна душа...її двері не пускають...вікна не пускають...

Я забрала свою руку, бо її тіло тхнуло мерцем, а я сім літ не бачила ні мертвих людей, ні звірів, й живих також, тому відчула обридження.

— Дурниці ви кажете, тітко! Якби-сте мали душу, то не віддали б мене князю.

У очах тітки на мить зблисла жадібність, і я зрозуміла, що вона понад усе в житті прагнула багатства.Ніби з таким куцим як заячий хвіст життям можна чогось бажати.

— Ти...— прохрипіла вона. – Що ти дістала від нього?

— Нічого! Ні куферку з золотом, ні клейнотів.

— Ч-чому?

— Бо я не хотіла.Те, що там золото, тут сухий лист.Те, що золото тут, там ніц не варте.З чим пішла, з тим прийшла.

— Дурна...

— А вам не всеодно? Й так зараз вмрете.Самі казали, що як вмрете, віддасте мені усе.

У тітчиному голосі задеренчав сміх:

— Бо мушу віддати.Візьми мене за руку, і моя сила перетече в тебе.Тоді я відразу вмру. Куди ти?

— Знайду собі хустку, бо зимно, — мовила я і пішла до комори, де на жердці мала висіти тепла одіж.Найшла драну верету, а в скрині лежала тітчина одежа на смерть, геть погризена мишами.

— Докіє, Докіє... - просила тітка, а я сиділа на краю скрині, тремтячи від безсилої люті, доки не настала тиша.

— Нехай воно все згорить!

І тієї ж миті з-під моїх ніг вирвався стовп вогню, і я ледве встигла вискочити.Хата спалахнула миттю. Я дивилась на це байдуже.Але стало тепліше. Вогненний змії обвивався довкола стін, дверей, вікон.І я пішла геть, не чекаючи поки збіжаться люди гасити непогасиме.

Село.Вечір.

Тоді часто траплялось, що почувши про наближення орди, мешканці сіл тікали до лісу, або в гори, наким великим був їхній страх перед татарами. Вони повертались додому через кілька днів і могли застати замість села попелище. Але часом тривога була фальшивою. Можливо, це трапилося і цього разу. Докія побачила свою крайню хату цілою й неушкодженою, та й запаху диму не було чутно. Отже, й селом усе гаразд. Утім, сусідами вона не так уже й переймалася, бо мешкала тут недовго, і доля виписала їй на окремому листку, що ніде довго вона затримуватися не буде, не прикипить серцем до жодної людської істоти. У словах "ніколи" й "життя надто коротке" вміщалась її доля та доля інших людей. Тільки вона не просто знала це, а й глибоко болісно відчувала. Її людська сутність потребувала їжі, даху над головою, тепла і ласки, а душа потребувала порожнечі.

Докія не відмикала дверей, просто сіла на призьбі, дивлячись, як наступає на її двір темрява. Вона ще вагалась йти чи не йти до села, але, глянувши на хлопця, зрозуміла, що піде туди не сама. Ноги були наче не її від цілоденного сидіння в печері, та йти було недалеко.

Вони піднялись стежкою на горбок, звідки було добре видно світлу смугу на заході й саме село. Ніде не світилось. Якби не стежка, що вела на дорогу, а дорога до села, міг би вчепитися блуд.

— Ми подивимось, чи є там люди, — пояснила Докія. — І вернемось. Я просто хочу знати, що там діється.

Село вони знайшли німим, позамиканим, без диму, гавкання псів, без теплого духу худоби. У темряві губились деталі, але Докія знала напевне: село покинули. Можливо, на одну ніч. Можливо, назавжди. Причин могло бути багато. Докія підходила до кожної з двадцяти хат, стукала у двері, вікна. Жодного звуку. Матвій ні про що не запитував: його непокоїв місяць, що розростався на ціле небо, наче тісто в діжі, й він намагався стати в тінь. Церковцю і дзвіницю вони відвідали насамкінець. Докії вперше трапилась нагода побути в церкві самій, і вона сказала Матвієві:

— Почекай!

Увійшла туди, і оминувши бабинець, стала перед престолом. Перехрестилась і проказала "Отче наш" уголос. А тоді "Богородицю". Образів було мало, бо село було бідне і церква так само вбога, однак стійкий запах воску запах воску викликав відчуття, що вона в храмі Божому й захищена. Як тоді, коли була маленькою і батько з матір'ю водили її по неділях до церкви.

Та наступної миті подумала, що було б, якби вона розчинила царські врата, чи покарав би її Бог за це блюзнірство? Чи так, як карає тих, хто віками чинить наругу над душею і тілом ближнього? Тобто ніяк. А якби вона спалила село і цю церкву?...

І раптом їй стало страшно. Тіні з кутків посунули на неї, старе дерево заскрипіло, ніби знадвору церкву стискали могутні долоні вітру, й не тямлячи себе, жінка вибігла. Не треба було сюди йти. Бог не має милосердя. Він – такий самий, як ті, що літають в повітрі й живуть під землею.

Про Матвія вона забула. Той сидів скорцюбившись під дзвіницею й не бачив, як Докія тікала з церкви. Місячна дорога перетворилась на сувій вибіленого полотна, й наприкінці того сувою стояв князь, такий як і колись, юний і прекрасний. Він обхопив її руками, притулив до себе й мовив:

— Княгине! Я зробив се для тебе!

— Що?що? – тремтіла Докія.

— Забрав людей з села.

— Навіщо забрав?

Князь тихо засміявся і показав на місяць. На його великому колесі тулились люди, вкупі з коровами, телятами, свиньми, курми, котами й собаками, і клунками. Видно було, як їм страшно на такій висоті.

— Але ж я цього не хотіла? – здивувалась Докія.

— Мені легше зробити це, ніж те, що ти хочеш...

Тіло князя почало розпливатись, зник і сувій полотна під ногами, і Докія знову опинилась сама на роздоріжжі. Тіло її ще зберігало дотик князя, отже, це був не сон.

Жінка пустилася йти дорогою, цілком розтерзана словами князя, і тут згадала про хлопця, того причинного знайду, яким опікувалась віднедавна. Байдуже їй було до людей, бо ставились до неї погано, але лишати хлопця вона не хотіла, на зло князю. Вона різко повернула назад до церкви, і раптом побачила, що там світиться, хоча саме село темне.

Упіймала Матвія, коли той уже взявся за клямку церковних дверей.

— Не смій! – просичала і потягнула хлопця за собою.

— Чому? – спитав той.

— Бо там правиться для мерців. Тікаймо звідси!

Із церкви долинав спів, що намагався заманити хлопця.

— Хіба ти не знаєш? Як тебе увидять, то роздеруть на кавалки. Не вільно заходити до церкви вночі.

Хлопець слухняно кивнув. Але на роздоріжжі вийняв свою руку з її.

— Мені туди, — показав на дорогу, що вела від села. – Там – моя Пані.

— Яка ще пані? – визвірилась Докія.

— Я її шукаю, хіба я тобі не казав?

— Ти навіть не сказав, як тебе звати!

— Матвій. Яке це має значення, коли я не знаю імені моєї Пані. Я бачив її один раз. Вона летіла на коні, і вогонь побіг за нею.

Докія втратила на мить мову й лише хапала ротом повітря. У голові блискавкою промайнула думка: "Могла б здогадатись, що в нього та сама недуга. що в неї." Вона вхопила хлопця за руку, повернула до себе:

— Дивись на мене! Дивись!

Матвій подивився.

— Я схожа на неї?

Хлопець закусив нижню губу й чітко відповів:

— Що ти кажеш, жінко? Пусти мене, моя Пані чекає.

— Нещасний! – тільки й вимовила Докія. Їй хотілось заплакати, але всі сльози вона вже виплакала сьогодні, в лігві диких звірів.

Матвій зник у темряві. Місяць тим часом затулила хмара, і Докія раптом зрозуміла, що не знає, якою дорогою їй іти, бо вчепився блуд. Тоді вона пішла першою-ліпшою.

Чорний ліс. Ранок.

Підмерзле листя позасипало усі стежки, як жовте, так і зелене. Цієї ночі вдарив мороз, що попереджав: невдовзі випаде сніг. І якби з неба надумав пролитися дощ, то став би над Чорним лісом снігом. Звірі завжди готові до таких перемін, а люди – тих зима застає зненацька. Навіть господарних.

Невеличкий гнідий коник тягнув такого самого невеликого критого возика, і, перш ніж увійти під дах лісу, спинився, зітхнув, замислився, і таки вирішив увійти, розраховуючи на жмут трави чи кислицю в підліску. Оскільки був молоденький та недосвідчений, то прийняв просіку за дорогу, й возик зачепився за пень. Коник став як укопаний. Деревна скрипіли, обговорюючи цю новину, і від страху коник заіржав. Мабуть, у Чорному лісі на поклик відгукуються швидко, бо через якийсь час два чоловічки, вбрані в химерну одіж, сплетену начебто з трави, спритно відв'язали коника від воза, не залишивши на ньому жодної упряжі, через що той став одразу схожий на брата свого, дикого лісового коня, тільки без темної смуги на хребті, а тоді один з них вийняв рум'яне яблуко і запропонував коневі. Цього вистачило, щоб кінь охоче пішов за ними, трохи збентежений, зате радий, що звільнився від тягару.

Ні віз, ні упряж не зацікавили чоловічків з лісу. Байдуже їм було і до мертвого, що лежав на возі, померши своєю смертю від недуги, занесеної вітром з півдня. Не виявили вони цікавості й до товару, що був на візку – штаб заліза, що не встиг розпродати купець, і повертався коротшим шляхом, аби лікуватись вдома. Та кінь не міг знати дороги і заблукав з мертвим тілом. Одне слово, то була абсурдна ситуація для лісу і для його мешканців, які жили так довго, що вже й не помічали безконечного кружляння смерті довкола них.

Кінь йшов спокійно, доки його не злякало виття вовка. Тоді другий чоловік витяг з-за пазухи велику жовту грушу й дав коневі. Ліс ставав дедалі густішим, а дерева вищими. Стежка йшла то понад яром, то яром. Біля джерела, по краях якого тулилося жовте листя, усі троє перепочили й напилися води, і невдовзі опинилися на галявині, в кінці якої ріс густий ялиничник, наче зелена брама, й увійшли туди.

За тією, так би мовити, брамою, був світ, куди могли потрапити лише безневинні й безгрішні істоти з куцим віком. Якщо є місце, куди невільно увійти небагатим і невельможним, то чому б не бути такому місцю, де можна потрапити лише загубленим і заблуканим? Але це — ще характерне людське мислення. Істоти, що літають в повітрі(не всі), і живуть під землею(теж не обов'язково), підібравши заблукану істоту: чоловіка, коня, kota, роблять це не з милосердя, а тому, що зникає стіна, що ніби розділяє їхні душі. Панове богослови та панове філософи досі сперечаються, чи є в тварин душа, навіть, чи та взагалі існує. Суперечки, можливо, припинилися б, якби ми стали вважати душею усвідомлення себе як чогось окремого. У опирів, наприклад, є аж дві душі, тому їх називають дводушниками, щоб підкреслити їхню силу. В Чорному лісі мешкали й опирі, втім, у ті часи, про які йдеться, їх було всюди багато. Уявлення про цю похмуру расу здебільшого не відповідають дійсності. Усі їхні дії, спосіб життя були, власне, спрямовані на те, щоб вижити й процвітати, а не завдавати шкоди. Такою була їхня природа. Пану Лукашу здавалось, що він шанує й розуміє природу, а пан Миколай вважав, що подібних пережитків темних часів – домовиків, русалок, опирів – допоможе здихатися світло розуму. Обоє були надто далекими від істини, й не могли би пройти через зелену браму. Заблукали ж бо не в лісових нетрях, а в людській суєті.

Втративши усе, Матвій не відчував втрати. Втративши дім, де прослужив багато років, господаря, Боніфацій теж не відчував втрати. Обидва позбулись власних пут за крок до повної втрати свободи. Малий пахолок Івась втратив батька й матір і теж щасливо уникнув пут, які могли на нього накинути. Коник втратив господаря, і, зачепившись за пень, міг померти від голоду й спраги, стати поживою для вовків, і тільки позбувшись пут, здобув собі життя.

Молодого Домницького одержимість зробила блукаючим духом, а Боніфацій, Івась та коник опинились за зеленою брамою, під опікою лісового люду, який цивілізація загнала в глибину Чорного лісу, тієї terra incognita, котру охороняли досі страх і забобони. На вік Івася та Боніфація вистачить.

...За стіною яличок, у світі, що жив за своїми законами, була ще одна галявина, оточена столітніми буками та дубами, де в дуплах, куренях, земляних норах мешкали лісовики. У повітрі вони не літали, хіба що з дерева на дерево. Саме туди привели заблуканих Боніфація, Івася і коника, перед самим початком зими. Матвія не було між ними. Як той куртуазний лицар, що лягає, встає і чинить славні діла з думкою про свою Прекрасну Даму, як чернець, залюблений в Ісуса чи Діву Марію, він намагався упіймати недосяжне, а досяжного просто не помічав.

Боніфацій намагався сплести з кори якусь взувачку й був цілком зосереджений на новій для нього справі. Він поздоровішав і помолодшав, з лиця зникла жовтизна від перебування в домі, і виглядав цілком задоволеним з такого життя. Увечері коло вогню можна було пити ялівцеве пиво й слухати цікаві історії. І здавалось, що іншого життя просто не може бути. Хоча й чудернацьке воно було, зовсім не схоже на людське. Лісові жителі мешкали де, кому було до вподоби. Деякі з них нагадували звірів – ведмедів, борсуків, лисів, зайців, маючи щось з їхньої оздобы: вуха, хвіст, ніс. Часом сюди приходили звірі зі скаліченою лапкою, ранами, а дехто просто, щоб заснути навіки. Дерева тут були у великій шані, й Івасик продовжував відкривати для себе їхню мову, подовгу сидів, слухаючи їхню бесіду. Ці дерева не знали людської підступності, були не такі боязкі, як дерева в садах чи біля доріг. Можливо, Івась не потрапив би сюди, якби не отримав заздалегідь дару, зазирнувши у льох Домницького у ті страшні для шляхетського двору дні. Якби не цей дар, хлопчину вивели б з Чорного лісу просто на битий шлях людського роду, сповнений злиднів та нещасть. Душа б його обросла корою, а серце билось б повільно, як б'ється серце у каменя. Отже, думав хлопчик, життя дороге усім істотам. І кожен живе так, як йому призначено. Людям призначено чинити кривду усім, хто слабший від них. А яку кривду чинить дуб?

— Великої кривди дуб не чинить, — відповів йому Боніфацій. — Хіба що не дає рости меншим деревам. Але він не краде в ближнього, не кляне, не знущається. Утім, спитай у лісових істот.

Але Івась знав, що лісові істоти не вміють відповідати на людські питання, що пахнуть залізом і смертю.

Коник, позбавлений упряжі, виринув із сіро-жовтої імли ранку, і ступив на галявину вже цілком заспокоєний. Двоє лісовиків, один зарослий щетиною як кабанець, а інший, з жовтими як у лиса очима, привели його сюди з іншою метою, ніж свого часу Івася та Боніфація. Мав побути тут, доки не позбудеться запаху людини й звичок їздового коня, а тоді вже приєднатися до невеликого табуна диких лісових коней.

Ті, що літали в повітрі й жили під землею, мали коней іншої породи, які не знали хвороб і смерті. Деякі з них літали, інші плавали під водою, і жоден кінь, виплеканий людиною, не міг іти з ними в порівняння. Матвій бачив саме таких. Утім, Докія знала все про тих, що літають в повітрі, однак не наважилась розповісти. Може, тому, що словами не опишеш їхнього вигляду, звичаїв, та й хотіла залишити для себе відчуття простору й часу того прекрасного світу. Той, хто не був там, ніколи не зможе цього відчути.

-Дивись, Боніфацію, кінь! – вигукнув Івась, і побіг назустріч процесії. Звісно, дитина.

Боніфацій не був такий смілий. Знав, що перебуває у гостині й залежить від чужої ласки, і що людську породу є за що не любити. Перед очима в нього все ще стояв поранений хатник, а видіння перерізаного горла сарни викликало в нього відчай.

Малий підбіг до коня, щоб погладити гриву, але той раптом сахнувся, вищирив зуби, і певно би вкусив хлопця. Схожий на вепра лісовик щось сказав хлопцеві й він побрів назад. Мовив щось і до коня, й той одразу заспокоївся і сам увійшов до плетеної з хмизу загороди.

Івась повернувся до Боніфація тихий і замислений.

— Що він тобі сказав?

Хлопчк здвигнув вузькими плечима:

— Щоб я стерігся цього коня.

Обидва розуміли, що зміст слів був переданий неточно, що вони означали значно більше. Потрохи звикали до того. Ніхто нічого їм не пояснював. Якби, приміром, Боніфація про щось би спитав кіт, вийшло б приблизно те саме. Недаремно коти так уважно придивляються до міміки, жестів, тембру голосу людини. Зміст багатьох слів для них незрозумілий. Утім, Боніфацій з Івасем сподівались, що справи їхні колись підуть краще. Колишній маршалок не раз думав про те, як поводив би себе якийсь гоноровий шляхтич, що ж то було би з його гонором серед лісового люду? Боніфацій звик жити за законом: шануй господаря, ким би він не був. Ніхто тут не питав його, що він за оден. Лісовикам і так було видно усе з його лица, чутно з його подиху і биття серця. І Боніфацій пишався, що ті його прийняли до себе, незважаючи на подерту одежу. Тільки одне непокоїло його: чи не виростуть у них звірячі вуха або хвіст. Не був до того ще готовий.

...Усе густішим і тривалішим ставав вранішній туман, і на опалому листі в затінку залишався лежати іней, а від хмар, що чіплялись за верхівки дубів, пахло снігом. Боніфацій з Івасем помагали зносити опале листя в печери, схожі на нори. На обличчях лісовиків з'являвся сонний вираз, із кожним днем їх ставало менше. Якось було особливо холодно, і хоч вони сиділи коло вогню, однак мерзли в спини. Ні в Боніфація, ні в Івася не було теплої одежини.

— Завтра випаде сніг, — сказав малий.

Чоловік-вепр мовчки кивнув і презирнувся з чоловіком-оленем.

— Доведеться нам вертатись, синку, — тихо мовив Боніфацій. – Зима – то не жарт.

— Я не хочу звідси йти, — так само тихо відказав Івась.

— Думаєш, я хочу?

Бо у світі людей їх ніхто не чекав і не зробив запасів для них на зиму. Та й взимку важко знайти службу. Поки наймешся, замерзнеш під плотом чи заметиє снігом у полі.

— Вам і не треба йти, люди, — сказав чоловік-олень, і від нього повіяло такою впевненістю, що серце потепліло, а від нього спина й ноги, а руки мав теплі, бо тримав їх над вогнем. Боніфацій подумав, що їх відведуть до тих, хто живе під землею, і з цим заснув втішено у своєму курені.

Наступного ранку Боніфацій прокинувся, як йому здавалось, пізно. Але то просто випав перший сніг, додавши ранкові білого світла, а повітрю терпкої свіжості. Коли Боніфацій збудив Івася, надворі вони побачили, як чоловік-олень засипає невеличке багаття снігом, а поруч стоїть дерев'яна чаша із паруючим пивом.

— Що ти робиш? – хотів спитати Боніфацій, але Івась смикнув його за рукав. Він завжди чомусь знав більше, ніж старший Боніфацій.

— Не бійся, — мовив Івась і пішов уперед.

Чоловік-олень всміхнувся до нього, підняв чашу, надпив з неї, а тоді подав малому. Той озирнувся на Боніфація і на його обличчі з'явилась тінь сумніву. Боніфацій хотів крикнути, щоб не пив. Може, те питво не шкодить лісовикам, а чоловікові від нього буде лихо. Але язик примерз до піднебіння. Івась випив, а тоді чоловік-олень сам підійшов до Боніфація, простягаючи йому питво.

Хоч би сказав що. Боніфацій окинув оком галявину, де майже не було слідів. Чоловік-вепр кудись щез. Боніфацій зрозумів, що це випробування, і він мусить його перейти, долаючи внутрішній опір. Він дивився на Івася, а той дивився на небо, з якого почав падати сніг. А потім випив решту трав'янистого густого напою, що пахнув димом. Нічого не сталося. Чоловік-олень повів їх до нори, наповненої листям і показав жестом туди лізти. Першим поліз Івась, за ним Боніфацій. Там було м'яко і затишно. Чоловік-олень завалив листям вхід і підпер знадвору гіллякою.

— Не бійся, Боніфацію, навесні ми прокинемось, — запевнив позіхаючи Івась.

— А як ні? – стривожився Боніфацій.

Може, це смертне зілля? Та ні, чоловік-олень теж його пив. І він теж пішов до своєї нори, хоча олені взимку не сплять. І люди не сплять. Хоч то було би ліпше для них. Не довелося б тратитись на дрова, харчі та одєжину.

Сніг усе падав і засипав сліди. Ніхто тепер би їх не знайшов. Але й ніхто не шукав.

Дорога до монастиря. Весна.

Пан Лукаш мав на лиці кислий вираз. Всупереч його думці, що виїжджати в день Марса небезпечно, Миколай призначив на цей день від'їзд до монастиря поблизу Раделич. Мав обладки у Львові, й не хотів вертатись до Журавно. Усе робив так, мовлячи, що Божа воля сильніша за зорі, наче Всесвіт не Господь створив, а диявол. "Легше, — казав він, — усі свої нещастя звалювати на затемнення Місяця, на рух планет замість того, щоб шукати причину у власній вдачі." Отже, про волю Божу тут не йшлося, і таким чином Миколай суперечив собі. Може, у його випадку вдача й справді вплинула на фортуна, бо пан Миколай не стратив досі ні дітей, ні жони, ні маєтку. А Лукашів єдиний син помер,

тільки-но вхопивши повітря, у суботу, день, коли народжуються люди самітні й понурі. Можливо, малий Каспер не захотів мати таке життя, і в райському саду йому значно краще. Зрештою, пан Лукаш не вважав відсутність дітей таким уже великим нещастям. Жона його вмерла, то за нею він банував, а діти... Знаком, що у цьому світі не варто жити, була біда, що спіткала Олександера Домницького: двоє синів згинуло на війні, а третій довів вітця до смерті, й сам пропав.

Невдовзі мав бути рік, як рід Домницьких скінчив своє земне існування, тому відвідати отця Григорія було справою честі. Миколай написав листа старому, але відповіді не отримав. Збирався поїхати туди вже давно, але справине відпускали. Лукаш сам не хотів їхати, боявся. Після смерті Олександера він якось змалів, усохся; серце його наповнилось старістю, як чаша вином, і він мав її випити або нахильцем як добрий шляхтич, або по краплі як філософ. А не шукати мертвих поміж живих, що вони збирались з Миколаєм зробити під прикриттям благочестя.

Перед Великоднем вони поставили пам'ятники на могилах Домницьких, виконавши перед світом свій товариський обов'язок. Однак існував ще інший світ, перед яким у них теж був обов'язок, значно поважніший, бо йшлося про спасіння душі, аби не постати перед Господом з нечистим сумлінням. Є віра показна, а є віра глибока і щира, і обидва добре се розуміли, будучи мужами, чиє сонце не сходило, а заходило.

Отже, після Великодня двоє шляхтичів вирушили в недалеку мандрівку до православного монастиря. Утім, нічого дивного у тому не було: церковне питання ще не розірвало суспільність, кривава ворожнеча ще мріла десь на обрії, зблискуючи поодинокими рухами меча. Везли з собою дари: вино, полотно і мед. Не знали навіть, чи живий отець Григорій. Лукаш сподівався побачити знаменитий монастирський сад, слава про який дійшла і до Журавно.

Попереду їхали верхи Лукаш з Миколаєм, за ними візок з припасами і дарами супроводжувало четверо гайдуків. Небагато людей, але Лукаш з Миколаєм теж могли стати супроти грабіжників. Ще до обіду вони переїхали Жидачів, вступаючи в бесіди зі знайомими шляхтичами та купцями, а вже потім могли зосередитись на самій мандрівці. Бо в цій спільній подорожі було щось хвилююче. Хоча, звісно, молодість давно минула, перспектива пригод більше лякала, ніж збуджувала. Але вони квапились до монастиря, щоб скинули тягар з плечей, підозрюючи, що це нереально. Чоловік, як відомо, старіє від тягару, що його не може позбутися.

День був приємний, теплий. На полях трудились орачі та сіячі, як за часів Гесіода, і ця картина зворушувала. Природа оновила землю, намагалася залатати згарища, заліснити пустку. Минуло б отак літ зо тридцять, і не лишилося б ані сліду від руїн гвалтовно нищеного людського побуту, навіть рани душі зарубцювалися б.

Дорога не цуралася ні пагорбів, ні низин, ані лісу, потічків та річок, що у повінь ставали нездоланною перешкодою для подорожніх. Тому найчастіше корчми та заїзди ставилися в таких проблемних місцях, там же й були кузні. Сама ж дорога, уся в ямах, могла бути мокрою або сухою, залежно від погоди. І хоч нині був день Марса, день пригод та несподіваних зустрічей, пан Лукаш забув про це і, похитуючись в сідлі, навіть задрімав. Вітер все ще був холодний, наганяючи із заходу важкі свинцево-чорні хмари. Вони ще були далеко, ті хмари – можна встигнути до двору Лешка Грибовецького, родича Лукаша.

Шлях їм перетнула невелика річечка. Подорожні злізли з коней, щоб дати їм напитися, а собі розім'яти ноги. Поміж вербами були порозстелювані широкі смуги полотна для вибілювання. на тлі молодії травиці воно аж сяяло.

— Колись ще замолоду, — посміхаючись мовив пан Миколай, — чув я у Франції одну оповідку. Ніби й була вона мені зрозуміла, ясніша яснішого,

але тепер на схилі віку, та ще після отих страшних подій, згадалася знову. І весь час крутиться мені в голові.

— А що за оповідка? – поцікавився Лукаш, шулячись від вітру. – Може, ти вже розповідав мені?

— Про сорочку.

— Сорочку?

— Трьох лицарів і сорочку. Ні, не пригадую, щоб я комусь розповідав. Почув і забув. Я тоді довго був сам: вертався додому, бо треба було навідати хорого вітця. Тебе й Олександера зі мною не було, пам'ятаю се добре. Але ти, звісно, чув, що в давнину лицарі частенько здибались на турнірах, і бились задля забави. Зараз таке теж буває, при королівських дворах, але рідко. Отож, троє лицарів полюбили одну й ту саму пані, й вирішили зійтися в герці, щоб доказати, хто любить її більше...

— А муж її?

— Ну, йшлося не про те, чи та пані віддасть комусь з них руку й серце. Коханню, Лукашу, буває земним і небесним. Користь з того мала насамперед дівчина чи невіста, бо то була честь для родини. А лицар мав нагоду показати, на що він може піти задля жінки. От і мало битися троє лицарів. Але ся невіста зробила перед змаганням одну річ. Вона послала кожному з лицарів по своїй сорочці й передала: "Моя сорочка захистить того, хто мене любить". Не знаю, що зробили двоє лицарів зі своїми сорочками, а третій цілував цілу ніч сорочину милої, а на ранок вбрався у неї й пішов на поєдинок, без панцира і лат. У тому бою довелось йому дуже тяжко, був цілий зраний, ледве не вмер, але переміг. І попросив свою пані, щоб коли вона вирушатиме до королівського двору на празник, накинула на себе ту закривавлену сорочку. І вона се зробила...

Лукаш скривився:

— Цікаво, чи один лицар зробив би нині се для своєї любки, не мовлячи вже й про чужу жону? До чого ти розповів мені се, Миколаю?

— Якби йшлося про нас трьох, мене, тебе й Олександера, то, як ти гадаєш, хто б з нас бився у самій сорочці?

Лукаш нічого на це не відповів. Лице раптом йому потемніло. Він повернувся і пішов до коня.

— Лукашу, — тихо але виразно мовив йому вслід Миколай. - Щось мені підказує, що розгадка саме в цій оповідці.

— Не знаю! - буркнув Лукаш. - Якась дурна історія. Хто б вдягав жіночу сорочку? Його б засміяли.

— Правдиве кохання не має встиду.

— Яке кохання? Земне чи небесне?

— Те, в якому змішуються земля і небо! - крикнув Миколай йому навздогін. Він ще не сів на коня, а Лукаш був уже на тому боці потоку.

" Дивно, що це його так вразило," — подумав Миколай, і чим більше про це думав, тим більше переконувався, що зачепив у Лукашеві щось таке, про що ніколи не здогадувався, якусь сердечну рану.

Але він помилявся. Йшлося насправді про професійну честь Лукаша. Той згадав сорочку, закривавлену на грудях у Олександера, яку прийняв за рану, заподіяну сином Матеушем. Далі чомусь згадалися стигмати святого Франциска, над якими не раз посміювався, бо його віра в Бога ніколи не переходила меж пристойності. Чому Миколай завдав

йому цього удару саме тепер, коли вони вибрались у не надто веселу мандрівку? Миколай завжди випереджав його. Був сильніший, багатший, мудріший, і навіть оженився з тією, на яку спершу Лукаш поклав око.

Лукаш озирнувся на Миколая, що не квапився його наздоганяти, побачив розгублений вираз у того на обличчі, і раптом йому стало гидко самого себе. Великий гріх завидіти. З ним ніколи не зійдеш з лихої стежки, що веде до самісінького пекла. І вираз лиця в Лукаша раптом перемінився на заклопотаний.

— Треба поспішати, поки не стемніло.

— Людоловів тут нема, — окинув поглядом напівпрозорий ліс Миколай. — А розбишаки не посміють напасти на людей, що їдуть з дарами до святої обителі.

Він вимовив це з такою впевненістю, ніби міг бачити майбутнє.

— Яюсь у одному кляшторі при виїзді і при в'їзді над брамою я бачив напис: Бог з тобою всюди. Тобто в мурах і поза мурами, і вночі посеред лісу, і на воді...

— Не думав, що ти такий побожний, — здивувався Лукаш.

— Бо поклоняюсь не ідолу, брате, — відказав Миколай, і хоч міг продовжити, залишив фразу так.

— Я теж не поклоняюсь ідолу, — зауважив Лукаш. — Ідоліві, званому Богом.

— Бог насправді не має імені, або ми не знаємо його. Щоб і з імені не зробили ідола.

Зрештою, вони могли дозволити собі таку розмову вдома. І ніхто не назвав би їх єретиками, не страхав би пеклом чи земним судом отців-інквізиторів. Їхали поруч, ухиляючись від тонких гілок, сонце падало на стежину, але трохи далі вставав туман, і в тому тумані ворушились невиразні постаті лісових духів, у яких, можливо, теж була схожа віра, зіткана зі снів, видінь та переконань. Тільки вона мусила відрізнятись від людської, котра мала два наріжні камені й два камені спотикання : добро і зло.

— Щодо ідола... – мовив Лукаш, намагаючись керувати розмовою, то хіба ми не можемо припустити, що отой білий камінь, стовп, котрий Олександр мав у пивниці, чи не був він ідолом для нього?

— Що? – аж спинився Миколай.

Лукашеві аж перехопило подих від власної відваги.

— Я думаю, нещастя сталося через той камінь!

— Через камінь, що став ідолом? – з усмішкою перепитав Миколай. – Хіба ти не знаєш, що з того каменя зробили фігуру Пресвятої Діви і стоїть вона тепер в нашому костелі?

— Але різьбяр вмер. Якуб Флорентійчик. Як лікар можу сказати, що вмер він від страшного виснаження. Яка йому користь тепер зі свого творіння?

— Ну, се окрема тема для бесіди, – поважно мовив Миколай. – Справжні мистці схожі на тих закоханих, що кохають небесного любов'ю.

— А ти пам'ятаєш, як воно починалося?

...Звісно, обидва згадали той ясний день, коли молоді, але вже жонаті, їздили за Дністер вибирати камінь для оздоби каплиці, що її

надумав отець Миколая спорудити у себе в маєтку. Старий чомусь вважав, що син, повчившись сім літ в чужих краях, мав би розумітись на шляхетному каменю. Але торгуватись батько збирався сам. Їдучи до кар'єру, Миколай прихопив товариство. Буває так, чоловік ожениється, приліпиться до жони, до родинного огниська так, що забуде молодечі звички, стратить до них охоту, та ще коли родина не заохочує до цього, і, знай, торохкоче про обов'язок. Але в цьому випадку троє молодих лицарів, виплеканих на молоці шляхетної Еллади і привчені до суворого блиску давнього Риму, вважали дружбу чимось важнішим, ніж обов'язок перед родом, та й одружились з тими, кого підшукали батьки, отже, теж з обов'язку, а не з кохання. Ні, жахливого в цьому нічого не було. Ніхто їх не силував. Вони були зліплені з того доброго шляхетського тіста, що вже перестало рости і готове лізти у піч.

На перевозі перепливали Дністер і тепер виїжджали на Бокоцин, порослий лісом, за яким на пагорбах під шаром глини була біла, часом жовтувата, наче кість, твердь. Пекло сонце, повівав вітер все ще молодечої свободи, і олександр задивився на широку стрічку ріки, в якій відбивалося небо, і запах трави такий, як в домі його вітця. Утім, отець відразу по весіллі Олександера пішов до кляштора. Увечері сказав, а вранці пішов – і запах довго зберігався в домі. " Чи і я колись так мушу піти? " — майнуло в думці у нього, і він загубив своїх товаришів. Чи очі йому засліпило біле каміння, але він справді не бачив Миколая і Лукаша. Вони зникли. Олександр відчув якийсь страх, ніби то були чари з метою заволодіти його душею. Олександр зійшов з коня й рушив до юрмиська каменярів та землекопів, що здалеку нагадували працюючих мурах. Наближався і запах трави ставав дедалі сильнішим. Він побачив, як з ями витягують довгасту брилу незвично білого кольору й відносять на руках, кладуть на траву, й підійшов, щоб роздивитись камінь, усвідомлюючи, що той уперше виринув з підземного мороку на сонце. І сам став тим каменем, серце його билось в нім. І коли Олександр зрозумів, що він уперше побачив сонце після вічної ночі, сльози зворушення виступили в нього на очах. Він нахилився і торкнувся каменя. Той не був таким холодним, яким би мав бути, і в його напівпрозорості була замурована якась істота. Чи так падала тінь, чи світло, чи він повірив

остаточно й безповоротно у диво – не знати. Він навіть не відмахнувся:
"То пусте!"

Коли вгамувалось тремтіння, Олександр підвів голову й побачив, як коло штабелів руського мармуру Миколай з Лукашем п'ють пиво з якимось купцем, і се якось неприємно його вразило. Він глянув на свого коня. Той стояв на пагорбі й дивився на ріку, чорний супроти сонця. Олександр міг би зараз сісти на коня й перелетіти Дністер. Але в ньому міцно вкоренився страх. Він ще думав про те, що станеться зі світом, коли він це зробить. У той світ він вже не зможе повернутися. і не зможе побачити Каменя.

Наступного дня він віз камінь через Дністер. Було дивно думати, що камінь може пливти по воді. Тоді йому здавалось, що мине небагато часу і камінь розтріснеться як яйце, й з нього постане прекрасна істота. Натомість камінь поринав у сон, занурювався у нього дедалі глибше. Часом по ньому пробігали тіні, й Олександр був переконаний, що там ніби щось жило всередині. Заворожений, він не зводив очей з цього дива. Вона вийде колись звідти. "Се жіночий камінь, вашмосць, — казав йому майстер. – Дуже делікатний. Надгробок з нього не простоїть довго, тому й коштує такий камінь недорого". Утім, Олександр й гадки не мав віддавати його різьбярєві. Долото чи різець завдали б їй болю. Вона сама вийде.

З тих пір Олександрові почали снитися сни про камінь. Як він занурює в нього руки, наче в молоко, і не може сягнути дна. Або розтає наче лід. Як починає кривавитись від того, що хтось поклав на нього залізний меч. Переживав за нього уві сні, і так приліпився до кам'яної брили, наче до коханої людської істоти. І жодного разу не подумав, що се підозріло, що хтось збиває його душу з пуття. Жодного разу не признався на сповіді, що відчуває до каменя.

Жона була в тяжі їхнім третім сином, але йому було від того ні холодно, ні гаряче. Виглядало, ніби свою кров і тепло Олександр віддавав каменю, а той натомість наділяв його твердістю. Як не дивно,

ніхто не помічав цієї дивної приязні, бо це було б абсурдно, і таке взагалі не могло спасти на думку розумному чоловіку. У тому світі більше воювали, ніж любили. Воювали за межу, кусень поля, хоч землі було багато, а людей мало, утім, землі дикої, а не прирученої, не взятої в рабство. Воювали й за владу, із заздрощів чи зі страху, бо так мало бути. І часом Олександр відчував, що так би не мало бути. Але нічого не міг з тим зробити, тому й тримав свої думки при камені, схованому за трьома дверима.

І так минали літа за літами. Жінка сама правила сімейним кораблем, сини вчилися, тоді пішли воювати, і коли обидва загинули, щось мусило зрушитись. Жона мовила до Олександера:

— Хіба тобі їх не шкода?

І стримувані упродовж багатьох років почуття Олександера прорвалися крізь серце, що билось так само повільно, як серце його каменя, через його плоть і шкіру. Й кров проступила крізь сорочку. Жона, що прожила з ним стільки років, народила трьох синів, зрозуміла усе вірно.

— Бідний, — мовила ця вже немолода жінка, знищена клопотами, сей заведений дзигар, що не знав ніколи спочину. І вона вийшла, щоб чоловік виплакався. Ні їй, ні йому не спало на думку пережити горе вкупі. Між ними був білий камінь, холодний і прекрасний.

...Миколай з Лукашем їхали поруч по рівнині, серед полів, відвойованих людиною в дикої природи.

— Як на мене, — всміхнувся Миколай, — то земна любов набагато привабливіша. Іноді вона буває тим же орлом в небі.

— Журавлем, — поправив Лукаш.

— Нехай журавлем. Суть така сама. Журавля важко спіймати, але його можна підстрелити. Чи не тому Амура завжди зображають з луком.

— І сліпим, — знову втрутився Лукаш. Його дратував трохи зверхній усміх товариша. Зараз, далеко від дому, мали обидва нагоду й підстави підняти над буденністю й зрозуміти, що їхній приятель та його син пізнали щось таке, що можна лише порівняти з гармонією світил, стигматами та одержимістю. І про те варто було думати, а не про безголових амурів чи підстрелених журавлів. — Ти говориш про кохання, ніби се лови. Загнати дичину — невелика честь.

— Головне її здобути, — мирно зауважив Миколай. — Чоловік — той самий звір, і знаходить втіху в тому, аби щось упіймати. Усі ми прагнемо затримати собі здобич. Решта — се хвороба. Хорій завше має якісь витребеньки. Та ти ліпше це знаєш за мене.

— Чим же є тоді любов до Бога, як не дивом? Дивом, котре змінює чоловіка і робить усе потрібне непотрібним і навспак. Хіба наша подорож не є чимось більшим, ніж відвідина чоловіка, що зрікся світу? А ти кажеш про здобич... Я зі свого досвіду знаю, що коли хорій не бажає видужати, то його хвороба є здоров'ям. Буває й таке. Тому я завжди намагаюсь дізнатись, чи пацієнтові залежить на одужанні.

— Не перекручуй моїх слів, Лукаше. Цілий рід пішов у землю на наших очах. Доводити себе до смерті — великий гріх не лише перед Господом, а й перед родом.

— А ти не думав, що чоловік часом не годен опиратись бажанню смерті? Така природа його недуги.

— Олександр мав нас. Прикро, що він нам не довіряв.

Так, він завше був не такий, як вони. Лукаш гриз науку, Миколай тішився замолоду молодечими розвагами. А коли пригадати

Олександера, то він кидався то від однієї крайності до іншої: або пересиджував у бібліотеці, шукаючи щось відоме лиш йому, то вештався поночі, і раз навіть дістав ножем у бік. А коли напружити пам'ять, то вона виявиться решетом із завеликими дірками, куди вилітали речі, на перший погляд, незначні, наприклад, що він шукав у книжках, і куди ходив сам, з ким стрічався.

— Син убив батька, — тихо мовив сам до себе Миколай. Се – немислимо.

— Ні, — спохопився Лукаш. – Те, що убило батька, могло вбити й сина.

— Матеуш – живий, але він вмер для нашого світу.

І ця фраза Миколая викликала в Лукаша думку, що наче громом вдарила. І він зціпив лише зуби, щоб передчасно не видати те, що не конче могло виявитись правдою. У житті все набагато складніше. Логіка тут інша.

Чужий дім. Вночі.

Нарешті, в смерку, обидва шляхтичі побачили дворище. огорожене високим парканом, оточене ровом – пересторога для чужинців у мирний час. У війну таке сходить димом після недовгої облоги. Лукаш був певний, що се двір його родича Лешка, з яким він бачився пару разів на сеймику, але ніколи не був у нього вдома. Знав лише приблизно, де він знаходиться. А тому, не вагаючись, повів мандрівників просто до брами, що виявилась прочиненою. Одного погляду вистачило, аби зрозуміти, що двір покинутий і вже давно. З-поміж високого сухого бур'яну на подвір'ї пробивалась молода травиця. І липа коло брами була розколота блискавкою. Але таких лип усюди повно.

Миколай мимоволі перехрестився, але пам'ятаючи, що з ним Лукаш і слуги, опанував себе й мовив дуже спокійно:

— Либонь, ми за бесідою збилися з дороги. Я бачив Лешка два тижні тому. Доведеться тут заночувати.

Лукаш не виявив жодного занепокоєння й відповів:

— Схоже на те. Що ж, заночуємо. Принаймні не змокнемо під дощем.

Миколай і не помітив, що вже накрапає. А далі так полило, що у них не залишилось вибору, і вони вступили у понурий двір, звідки сочилися темрява, стухлість і скрип старого дерева. Слуги розчинили широко браму, завели туди коней з візком, і знову зачинили браму, в котрій навіть зберігся засув. Порались спершу в темряві, а потім запалили смолискип, увіткнувши його там, де не падав дощ. Миколай наказав добути кілька свічок з поклажі, запалив одну собі й став на ганку, чекаючи на Лукаша, котрий ще порався коло свого коня. Не міг сам вступити в дім. Був надто схожий на дім Олександера, що завалився наприкінці літа, підточений шашелем чи бозна-чим. Так, схожий. Подібних дворів у тутешніх краях чимало.

Жодних ознак руїни не було. Усе ціле, тільки двері усюди повідкривані: на конюшні, в пекарні, в самому домі. Шум дощу заважав почути голоси минулого. Разом з Лукашем, якого опанували цікавість та безпечність, хоч тут могло бути кубло розбишак, Миколай, притлумивши в собі незрозумілий страх, вступив у чужий дім, тримаючи в одній руці свічку, а в другій пістоль, що ніби сам вискочив з-за пояса.

На підлозі лежав товстий шал рилюки, поцяткований занесеним восени листям. Жодних речей не залишилось, навіть важких масивних лав. Утім, при світлі свічки важко було все роздивитись докладно. Зате тут було сухо, а блукати під холодним весняним дощем ніхто не хотів, навіть якби дім виявився недобрим для християнина місцем. Вони обійшли усі

чотири покої, не знайшовши нічого підозрілого, а коли, повернувшись до сіней, зауважили дверці до пивниці, Миколай сказав голосно:

— Не треба.Завтра подивимось.

І щось йому аж стислось в грудях.Він розпорядився позаводити коней до стайні, наказав вартувати усю ніч по черзі, не запалювати вогню, аби не привертати до себе уваги, а слабе світло свічки не могло проникнути через все ще міцну огорожу.Наспих перекусивши, полягали спати.І аж тоді оселя почала озиватись.Спершу тужним скрипінням дір'явої гонти, гойданням крокв на невеликій сторожовій вежі, далі шерехом мишей і монотонним цяпанням води, під яке так добре засинати.

...Миколай прокинувся від світла й подумав, що вже настав ранок, і хотів подякувати Господові за щасливо пережиту ніч, коли дотямив, що у сусідньому покої горить яскраве світло, а Лукаша немає поруч. Подумав, що тому не спалося і він вирішив почитати одну з книжечок, котрі завше возив з собою.Але нащо палити стільки свічок, коли хтось міг помітити з дороги? Та й свічки призначались для монастиря.Миколай встав і пішов до привідчинених дверей. Жодна свічка не горіла, однак покій був освітлений яскраво як удень, а посередині стояв Лукаш і кланявся, кивав головою, схожий на танцюючого журавля.

"Матко боска!" — подумав Миколай і рушив до Лукаша, але перечепився об щось і впав.Йому здалося, напевно що здалося, ніби впав він не на брудну закурену підлогу, а на м'який килим, що пахнув квітами.

— Який ти незграбний, брате, — скривився Лукаш, подаючи йому руку.

Миколай хотів розкрити рота, щоб щось спитати, але Лукаш приклав палець до вуст:

— Тихо! Ходімо, я тебе познайомлю з маршалком двору князя.

І закрутив головою, щось визираючи в обдертих, давно небілених закутках, заснованих павутинням.Тоді Миколай зрозумів, що бідаці щось наснилося, і він тихо взяв його за рукав:

— Добре, добре...Але прошу вашмосць на пару слів.

Лукаш кивнув і дав вивести себе з покою, не перестаючи кланятись.

— Там такі чудові пані, — прошепотів він. – Диви, одна подарувала мені стяжку!

Він витяг з-за пазухи зелену шовкову стрічку, яка запахла травною так, що в Миколая аж закрутило в носі.

— Видно, я їй сподобався! – і Лукаш засміявся дитячим сміхом.

— Еге ж, Лукаше.Ти у нас вдовець, вільний чоловік, — підтакнув Миколай,і тут помітив, що від приятеля аж пашисть жаром.

— То що ти хотів мені сказати, Миколаю? Як ти думаєш, мені можна запросити ту пані до танцю?

— Тобі се сниться! – відрубав Миколай, чіпко тримаючи Лукаша за лікоть. – Лягай, я тебе вкрию, і накажу слугам загри́ти вина.Ти, либонь, застудився, чоловіче.

— Дурний ти, Миколаю! Я здоровий!

І враз щось згадав:

— Ну, звісно! Тобі треба вмитись!

— Що?

— Не переживай.Вернемось і тобі подадуть роси вмити очі.

— Пощо?

— Щоб ти прозрів брате! Прозрів!

— Тьху на тебе! – сплюнув Миколай.

Одна половина його душі вважала це гарячковою маячнею, а інша прагнула зазнати тієї розкоші, що була за порогом, бодай раз у житті діткнутися чогось незвичайного, переступити через межу в той світ, куди, як він чув, невільно входить смерті, старості та іншій бридоті.Але він згадав, як з пивниці Домницького тягнулись хижі пагони, що живилися кров'ю людського серця, і покликав слуг. А по тому згасло світло й настала темрява.Почувся тупіт і прибігли слуги.

— Тебе мордує злий дух, — суворо мовив Миколай. — Ми негайно їдемо звідси.

По лиці Лукаша покотились великі, як горох, сльози.

Болота.Ніч.

Небезпечно було залишатися в покинутому домі, де дух чоловіка міг зазнати страшної наруги, але і втеча серед ночі була так само нерозумним вчинком.Падав дощ, земля розмокла, і подорожні, майже прочани, яким, дійсно, не пасувало ночувати в нечистому місці, спершу не були готові їхати вночі. Розраховували невдовзі знайти інше пристановище в пристойному шляхетському домі, а не на те, щоб їх вчепився блуд.Та й були не так далеко від дому.Мали бути на місці наступного дня по обіді.

Однак усе виявилось іншим. Тривожачись за Лукаша, не знати, за що більше –за його зачаровану душу чи за гарячку, що охопила вутле

немолоде тіло – Миколай наказав негайно вирушати. На лихо падав той дощ, що починається надвечір і не припиняється до ранку. Якби вони їхали до Львова, то дорога була б ширша, але, шукаючи Лукашевого родича, поїхали вузьким путівцем. У темряві під копитами коней усі дороги виглядали однаково. Слугам Миколай наказав не поспішати, щоб не застряг візок. Головне було доправити Лукаша в безпечне місце, який наразі покійно сів на коня і непогано тримався у сідлі, тільки продовжував плакати як дитина за схованою забавкою. Але з першими променями сонця це минеться. Миколай сподівався, що їхня пригода стане колись темою для довгих розмов, якщо Лукаш, звісно, пам'ятатиме про свою стрічу з духами в порожньому домі. А отець Григорій дасть їм пораду, як чинити далі.

Вони їхали довго, під шум дощу, віддавшись мудрості коней, їхньому чуттю дороги. Гайдуки залишились десь позаду. Нараз усе змінилось. Щось полоснуло густе вологе повітря ножем, і кінь Лукаша першим відреагував на цей звук і рвонув уперед. Миколай встиг схопити його за вуздечку. Він міг би присягнути, що в короткому іржанні коня була відповідь чомусь, що нестримно вабило його до себе. То був молодий гарячий кінь. Старого Лукаш пошкодував брати з собою.

Кінь почув поклик кобили. Вона була десь поруч. Він навіть відчував запах її нетерпіння. Наука, що вбивали в його гарну голову конюхи, рвучи губи вудилами, шмагаючи батоном, розвіялась як дим. Кінь бачив перед собою зелений луг і дике палке створіння. Цей образ випалив у ньому все, чим наділила його людина, і він знав, як туди дістатись. Вуздечка вирвалась з рук Миколая, і лише інстинкт допоміг Лукашеві втриматись у сідлі. Кінь забув про свого вершника – немічну, майже непритомну, істоту, від якої несло духом свіжої трави, а не поту, вина чи цибулі, спожитої на вечерю. Тут уже й кінь Миколая збентежився, хоча й не чув поклику, але здогадався, що другий кінь рветься кудись не від страху. Миколай скерував його услід за шаленим жеребцем, не маючи часу навіть покликати на поміч. Цього не міг передбачити ніхто. Майнула думка, що це витівки тих духів, яким так улесливо кланявся Лукаш, але що він міг

змінити під дощем, в темряві, невідомо в якому місці?Тільки б врятувати товариша і не згинуть самому.

Місцевість стала нерівною, горбкуватою.Про дорогу не було й мови.Якісь кущі, серед яких і клята шипшина, що намагалась їх спинити. Той кущо зрубали, вирвали з корінням, поставили міцний надгробок, що не дасть нічому рости.Але посестри тієї шипшини росли усюди: на полях, вздовж доріг, під плотами.Часом кінь Лукаша зникав, і Миколай мусив ще й дивитись, чи не впав приятель і не лежить десь на мокрій землі, яку безупинно поливав дощ.І ще туман, бо тепер вони опинились десь внизу і мчали по траві .Про те, щоб наздогнати знавіснілого жеребця, не було й мови.Миколай здогадався зрізати шлях.Так менше шансів, що Лукаш потрапить під копита його коня.Якби трохи розвиднилось, тоді, принаймні, можна було б зметикувати, як діяти, і покликати гайдуків.

Від землі небо було світліше, але не вгорі.Довкола жодного вогника, жодного рієнтиру, лише засапаний подих двох старих істот – чоловіка й коня.І глухий розпач від того, що він, Миколай, досвідчений воїн, зрілий муж, потрапив до пастки, піддавшись спротиву християнина. Духи зникли б вранці, а Лукаш лишився б живий.

Лукашів кінь опинився в болотяній ямі, по вінця налитій водою, що ховалась в сухому очереті.Серце вершника не витримало шаленого бігу, й Лукаш вмер за мить до того, як копита торкнулись води, і тому закричав лише кінь.Якби Миколай не їхав навперейми, він би зміг порятувати себе і побачити, як чорна безодня смерті поглинає живого коня і мертвого чоловіка.Натомість йому знесло пів-голови гіллею верби, що нависала над болотом.

Кожен вмирає самотнім, і кожна смерть має власне обличчя.

Монастир Святого Духа.Зима.

Монастир святого Духа поблизу Раделич, оточений болотами в низині Дністра, стояв на горі, яку так і звали Горою, бо навіщо давати назву, коли гора єдина на всю околицю. Окрім валу й рову, його оточував дерев'яний частокіл, а брама була з дуба, що виріс в Чорному лісі. На десяток ченців то був великий монастир. Не мав він такої слави, як, наприклад, лаврівський Онуфріївський монастир з мощами святого і прочанами, а бездоріжжя та повені часто відрізали його від зовнішнього світу. Городини на грядках вистачало братам на поживу, збіжжя вимінювалось на рибу, якої було повнісінько, а сад, виплеканий отцем Григорієм, в миру Георгієм Домницьким, теж став джерелом виживлення і предметом гордості ченців. Тому голод монастиреві не загрожував, як се часто буває в більш безпечних гірських монастирях. Одне слово, то був маленький Едем, про який більше не знали, ніж знали. А працююча монастирська братія робила все, аби жити мирно й добродібно, сповідуючи духовні цінності, бо де зажерливість там голод, де багатство, там і злидні, де марнославство – там приниження. Не варто виставляти напоказ високі душевні цноти, бо перетворюються вони на гординю. Сам настоятель, отець Даниїл, ходив у залатаній рясі, а чаша для причастя в храмі була не золота, а срібна. Зате образів було чимало, бо писав їх отець Серафим тут-таки в монастирі. Тутешні образи прикрашали церкви по всіх довколишніх селах, і се теж давало засоби для існування чернечій громаді.

Віднедавна в монастирі з'явилась нова особа – молодий хлопець, трохи не в собі, до того ж дуже збідований. Ченці сподівалися, що той, одужавши від тілесних та душевних ран, залишиться в них і колись зложить обіти. Прибув хлопець сюди перед самим архістратигом Михаїлом, тому стали кликати його Михайлом, і се могло б стати його чернечим ім'ям.

Прийшов він нізвідки. Першим побачив його отець Григорій, творець і доглядач монастирського саду й зільника, спустившись до болота набрати чорної масної глини для потреб своїх саджанців, бо дерева ліпше садити пізно восени, тоді вони добре приймаються. На тлі призахідного сонця він побачив постать, до половини загорнуту в

туман Незнайомець йшов просто через болото найнебезпечнішим шляхом. Лише двоє-троє братів знали потаємні стежки, якими можна було покинути монастир в разі нападу. Хоча за сто літ існування монастиря жодного нападу не було. А час великої ворожнечі між католиками і православними, коли ченці ставали грабіжниками і вбивцями, ще не настав. Тому жодної тривоги отець Григорій не відчув, лише страх за людську істоту, яку за лічені миті могло поглинути болото. Кожен день ченці молились за спасення душ потопельників. І Григорій навіть заплющив очі, таким беззахисним виглядав той чоловік серед понурих боліт. А далі розплющив: чоловік в самій сорочці й штанях продовжував йти рівно і, схоже, не дивлячись собі під ноги. Не хитався, ніби й не торкався землі, утім, через туман не видно було його ніг. Заціпенівши біля коновки з глиною, отець Григорій молився так щиро, як ніколи не молився в житті. Хоча то міг бути дух, хтось із тих, що літають в повітрі й живуть під землею, але і їм не зашкодить молитва й хрест, бояться вони лише заліза. Щось знайоме було в нахилі голови, і коли прибулець подолав болото і ступив на земну твердь, у очі старого ченця зазирнули сиві очі його сина, залишеного в миру.

— Я ваш онук, — мовив хлопець в сорочці, з засохлою іржавою плямою навпроти серця.

— У мене немає онука, дитино, — лагідно відказав отець Григорій. — Я — чернець.

І застеріг:

— Нікому про се не кажи, коли прийдемо в обитель. Я зрікся світу, де в мене були син та онуки.

— Я — єдиний ваш онук.

— Чув, — перехрестився Григорій. — і більше нічого не хочу чути.

Хлопець кивнув. Тоді нагнувся, взяв коновку і поставив її на плечі, і хоч тяжко було йому нести, отець Григорій поніс до монастиря ще важчу ношу.

Настала зима, зробивши непрохідними шляхи, бо була мокрою та сніжною. Час Різдва свят, час ранньої темряви, час розважань для отця Григорія і знудження для молодого Михайла, як тепер кликали хлопця, чиє правдиве ім'я знав лише дідो. І вже до кінця зими мешканці святої обителі зрозуміли, що якщо до чогось і надається приبلуда, то лише на помічника садівника, отця Григорія. Треба було спершу туди його віддати, щоб не баламутив сей несповна розуму молодик братію.

На самім початку приставили його до отця Онуфрія, переписувача книг, бо був грамотний і мав незлецький почерк. Дали йому дещо переписати. Отець Даниїл позичив давній літопис зі Спаса і хотів мати копію для себе. Але Михайло, переписавши дві сторінки і наткнувшись на дивну загибель копачів у монастирі й сон, що охопив після того братію, почав писати щось нерозбірливе, що не мало жодного сенсу: якісь візерунки, переплетіння ліній. І часами западав у дивний стан відчуження: нічого не чув, не бачив, а в очах переливалась чорна туга. Не сердилися за це, лиш за зіпсутий папір. Бачили, що має глибокі рани душевні, й потрібен час, аби все залікувати.

А вигадливі візерунки, хоча й сподобались отцю Серафиму, іконописцю, той і гадки не мав брати Михайла за учня, навіть противився цьому. Але робив вигляд, ніби терпить, бо терпіння – найбільша цнота християнина й занедбувати її недостойно. Приставив хлопця розтирати фарби і ґрунтувати дошки. Слід сказати, що приبلуда був слухняний і біг робити все, що йому наказували. Навіть менше западав у той глухий стан, що так непокоїв отця Григорія. Нераз старий заходив до просторої робітні Серафима й дивився з порога, як працює Михайло. Сам іконописець не звертав жодної уваги на хлопця, бо мав багато замовлень і з головою поринув у роботу. Єдиний, хто був притомний, то це послушник Тимофій, сирота з Раделич. Геть відсторонений від роботи, він годинами просиджував коло вікна й щось

собі думав. Може, про село, де минуло його щасливе дитинство в заможних батьків, які вмерли від болотяної гарячки. Не мав до малювання особливого хисту, але Серафим казав, що хист відкриється. У декого він виявляється змалку, а іншому потрібні роки, поки душа визріє. Якось Тимофій розплакався просто в церкві, де чистив з отцем Теофілем свічки від воску. А потім зізнався, що отець Серафим малює не так, як раніше. Майстер не любив показувати своїх робіт братам, доки не скінчив. Отець Теофіль, звісно, був вражений, і спитав, що ж воно не так.

— Усе, — схлипуючи, мовив отрок Тимофій. І більше нічого з нього не вдалося витягти.

Отець Теофіль негайно пішов до настоятеля.

-Ну, — сказав той, — не знаю. Ти знаєш, який наш брат Серафим. Може розгніватись. Аби замовникам сподобалось.

— Можна подивитись і без нього, — запропонував хитрий Теофіль. — Уночі. Не дай, Боже, піде лиха слава. Отрок скаже щось родичам.

— Ну... - неохоче мовив отець Даниїл. - Підглядати се гріх.

— А порушувати канон ще більший!

— Так-так.

Утім, приглянувшись до Тимофія на вечірні, настоятель помітив, як помарнів отрок. Ніколи не був кріпкий тілом. Треба було щось робити. Раделичі були найближчі до монастиря, і ченці мали з цим селом спільні інтереси. Спадок хлопця, і чималий, повинен був перейти до монастиря після зложення ним чернечого обіту. А се добрий шмат поля і млин. Смерть його могла кинути тінь на святу обитель, а отця Даниїла неспроста вибрали настоятелем. Той тямив на господарці й правив кораблем серед боліт впевненою рукою. Що ж до прибудного Михайла,

то той твердив, що є шляхтичем, і те саме сказав отець Григорій, бо знав його батьків. Але на збереженні таємниці, наголосив він, залежало життя хлопця. Отця Даниїла могли ввести в оману блідий вид хлопця й невинний погляд. Ні, той не міг бути вбивцею чи злодієм. Радше, заважав комусь отримати спадок. Або просто слабий на голову. З таких виходять блаженні та мученики. Правда, отець Даниїл не уявляв, що то таке мати в обителі блаженного.

А відтак вночі, коли братія поснула, і отець Серафим покинув майстерню, настоятель з отцем Теофілем пішли, щоб зрозуміти, що мав на увазі молодий послушник. Взяли по свічці й тихенько відчинили двері. Намальовані образи були повернуті до стіни й у такому положенні сохли перш, ніж потрапити у храми грецького обряду. Деякі стояли навіть на підлозі, але се їм не вадили, бо були ще не посвячені. Теофіль покрутив носом, бо пахло не так солодко, як у церкві. Майстерня Серафима завжди відштовхувала його своєю алхімією, а сам він здавався чаклуном. Хоч, звісно, того не могло бути! Тому, зложивши руки на грудях, залишився чекати, поки сам настоятель не прийме удар на себе.

Отець Даниїл глянув на образи, що здебільшого зображали Богородицю, святу Параскеву П'ятницю та Варвару-великомученицю. Усі вони були на одну твар: білолиці з жовтим, аж вогненным волоссям. Хіба вбрані по-різному, а Мати Божа усюди ще й без Ісуса. З Ісусом цінується більше, зауважив механічно настоятель. Це все начебто не порушувало канонів. На перший погляд. Але на образах не було ні Вифлеємської печери, ні храмів Божих, ні знарядь катувань. Лише дерева, квіти, пташки та звірята. Усе це було таке гарне, що аж вводило в гріх, нагадуючи про розкоші весни й літа. Отець Даниїл забув про брата Теофіля й аж підскочив, коли той пошепки спитав:

— А се що за музики? Отам, коло святої Параскеви?

За каноном божественні особи перевищували зростом людей. Таким чином ікона вказувала простому чоловіку на його місце. Правда, у римських костелах з'являлись інші образи, де божественні особи й

звичайні люди відрізнялись лише святістю постави й німбом, але в церквах грецького обряду дотримувались традицій. І отець Серафим не посмів би відступити. На задньому тлі обазу стежкою йшло троє музикантів, весело награвши на скрипці, сопілці та бубні.

— А се вже недобре, — мовив отець настоятель. — Се вже зле. Параскеві П'ятниці музика ні до чого. У п'ятницю вмер на хресті Спаситель.

Оглянувши усі образи, отець Даниїл зауважив, що на свіжіших відступ від канону був більший. Тенденція поглиблювалась. І цього не слід було забувати.

— Ходімо назад, — кинув він отцю Теофілю. — Я поміркую над цим.

Погасили свічки, і настоятель пірнув у напівтемряву своєї келії, відгородившись дверима від отця Теофіля і майстерні з образами, що перестали бути образами.

Мав справді великий клопіт, і ніхто не міг перебрати його на себе. Але тут Даниїл розсердився: річ не в клопоті, а в тому, щоб прийняти наймудріше рішення, аби не поширились чутки. Дуже хитре рішення. І все впиралося не в не так намальовані образи, з порушенням канону, а в самого маляра. Мав прикру злостиву вдачу, не відзначався смиренням, не терпів, аби йому хтось вказував. І за се відповість на Суді Божому. Однак від отця Серафима монастир мав велику користь. Міг би вибрати собі навіть Спасівський монастир, або й Лаврівський, якби хотів.

То що, спалити образи? Отець Даниїл уявив собі цю картину й рішуче відмахнувся рукою. Він би тяжко скривдив маляра. Такого майстра треба берегти, затуляти від неслави, бо піде чутка і не знати до чого люди договоряться. Але й показувати сі мальовидла покупцям теж не треба. Їм нова мода ні до чого. І де міг такого набратися Серафим, що вже років з десять не виїжджав з монастиря?

Отже, виходило найгірше – чари. Так, чари проникли до святої обителі, як змії з болота, котрі на зиму шукають сухішого та затишнішого місця. Проте отець Даниїл все ще мав надію, що це не так. Може, збудився Серафим та й винайшов собі новий спосіб малювати, а, може, хотів стати на сходинку вище свого вміння. Що й казати, нові образи веселили серце й тішили очі. Може, маляр у сніговому полоні пригадав собі матір, чи дівчину, яку міг мати замолоду, бо часом малюють лики божественних осіб з живих людей. А отрок Тимофій вразливий, може, ліпше віддати його переписувати книги.

Михайло якось випав йому з думки, такий був непомітний. Про нього отець Даниїл згадав, коли закликав до себе після ранішньої трапези Тимофія. І той дуже гостро відреагував на пропозицію настоятеля. Вибухнув плачем:

— Не піду! Нехай він йде!

І в очах сироти спалахнув непослух:

— Як то не підеш? – розгубився Даниїл. – Хто має йти? Отець Серафим? Славний маляр? Ти що собі думаєш?

— Я не про отця Серафима!

І Тимофій перейшов від плачу до схлипування.

— Михайло. Він робить не ті фарби. У нього вони виходять не такі...

— Думай, що говориш! При чім тут фарби? Отець Серафим сам малює.

— Я...не знаю, — понурив голову Тимофій, — але відколи Михайло в робітні, усе йде не так. З ним щось не так...

Отець Даниїл думав ще одну ніч, поки не прийняв рішення. Воно виявилось несподіваним для нього самого. З ним се бувало. Ходив день, два, тиждень, а далі знаходив вихід. З Божою поміччю, звісно. З молитвою, в якій не встидався просити поради в справах найпростіших, буденних, бо часом одне маленьке невирішення тягне за собою тяжкі наслідки. Отож він зробив так. Образи залишив без уваги. А Михайла послав на кухню в поміч отцю Варфоломію. І став чекати, що буде далі. Отець Теофіль спідлоба зиркав на нього, проте мовчав. Старші ченці добре знали, що таке послух.

Минув день, два, три. Послушник Тимофій ставав веселішим. Було видно, що затаїв він гнів на Михайла. А ще через тиждень настоятель дізнався, що всі намальовані образи в новій манері Серафим зішкрябав з дощок, а далі спалив, хоч липові дошки коштували. Фарби змішувати й розтирати знову став Тимофій. Усе владналось, ліпшого й бути не могло.

Але невдовзі у монастирі знову почало діятися щось дивне. Ченців охопила якась душевна слабкість. Вони забували молитви, а вранці не можна було їх добудитись. Зрештою й сам отець Даниїл бачив тривожні сни, які здавалися йому милішими за реальність. Зелені луки, джерела, печери, що затягували його в себе, як вир, коли він потрапляв туди, його охоплював відчай. Він малів, перетворювався на порошок. І коли вже мав щезнути зовсім, тоді прокидався з криком.

Щоб позбутись цих снів, отець Даниїл почав їсти лиш сухий хліб і пити воду, однак хліб мав якийсь дивний смак: терпкий, і віддавав зіллям. У цій ситуації допоміг розібратись священник з Раделич, отець Василій, який прийшов на сповідь. Перейшов через глибокий сніг, а за ним назирці йшли вовки. Відважний... Отець Василій був хресним Тимофія, і після сповіді довго розмовляв з хлопцем. Можливо, той навіть розповів про ту неприємність, що трапилась недавно в робітні отця Серафима, а відтак треба було попередити його, аби се лишилось в стінах монастиря. Тому отець Даниїл не відпустив гостя і велів постелити в себе у келії. По вечірній трапезі священник сам заговорив:

— Чим се так пахне в монастирі, отче Даниїле? Що за зілля додають до страви? Дуже мені сподобалось.

— Та чим тут може пахнути? Ладаном, воском, хлібом...

— Ні, не ладаном.Що я, ладану не знаю? Якби то не була свята обитель, подумав би, що пахне тим, чим пани себе кроплять. Аж в голові крутиться.А сей новий ваш послушник...

Тут отець Василій затнувся, а далі вдихнув повітря і сказав те, що збирався сказати:

— Видно, що шляхтич, може, й кателик. Дивіться, щоб не підсипав якоїсь трутки.

Грубість священника обурила отця Даниїла, але не показав він виду, тільки мовив остро:

— Так, пахне у нас, як в райському саду, а не як у стайні.Отець Григорій виплекав се диво, не шкодуючи сил і молитов. Що ж до Михайла, то се його далекий родич, і я в ньому певний.

І знову три дні думав отець Даниїл, а на четвертий віддав Михайла назад отцю Григорію, і всі сни припинились.Отець Варфоломій присягався, що не давав жодного зілля.Може, то сад отця Григорія і взимку наповнював обитель райськими запахами.

Отець Даниїл дивився з вікна на засніжений сад, капличку коло джерела, дві стежки у формі хреста, зільник, білий і холодний, і в очах його на мить зблисли сльози зворушення, коли уявив, як усе це буютиме влітку. Цікаво, чи в раю є зима? Зілля ж мусить відпочити.І подумав, що ні.Небесні сади доглядають ангели, і додають їм сили. А тому потреби в зимі там немає.

Монастир.Сад.

Отак минула ця зима. Не могла вона не минути. Усе переходить з одного стану в інший: з кореня в стебло, зі стебла в листя, з листя в цвіт.Для отця Григорія впевненість у послідовності буття була джерелом спокою і наріжним каменем світобудови.Здавалося б кожен мав дотримуватись такої опінії і з роками ставати все мудрішим, однак навіть в монастирі старі ченці з'ясовували часом між собою стосунки, сварились, гнівались,ніби переходили у зворотній стан, перетворюючись знову на нерозумних дітей.Тобто зерно зависло між землею і небом, й намагалось прорости на хиткому стеблі.Отець Григорій зробив з цього висновок, що людина не бажає підкорятись законам Всесвіту, бо се не її світ: вона його не любить, не шанує і дуже боїться.І через те чоловік прагне перебраться туди, де йому буде добре, де він завжди залишатиметься нерозумним дитям.А відтак вважає, що може лишати по собі руїну, сміття, чинити кривду кожному, хто слабший.І се не гординя, а те, чому старий чернець не міг підібрати іншого слова, як глупота.

Здавалося б, не пасує духовній особі вибирати не лише між вірою та розумом, а й поміж дитинством і зрілістю, але вона, та духовна особа, не пережила того, що пережив отець Григорій, будучи вже у немолодих літах.І чи сам він не шкодував, що обрав такий шлях, і таке місце? Зупинився на півдорозі, спинив час, відведений кожній істоті Господом, аби проявити себе. І коли перед ним постав онук, по коліна в тумані, босий, з раною в серці, це перевернуло йому всю душу, й отець Григорій зрозумів: щось він зробив не так у минулому житті, бо доля не може переслідувати аж три покоління його роду.

Цілу зиму чекав, що віддадуть йому Михайла, спостерігаючи за ним віддалік, оберігаючи молитвою й поглядом, і все більше переконувався в тому, що його онук становить велику небезпеку й довго тут не затримається.Але поки він тут, треба його захистити.Мав надію на розважливість отця Даниїла, дивувався з його великого терпіння, проте не насмілився розповісти йому правду.Не ту, що Михайло є його рідним онуком, бо в святій обителі вся кров однакова.А те, що тихому сумирному

приблуді судилась інша дорога, по якій він, Григорій, зумів ступити лише кілька кроків. Головне зараз перезимувати хлопця, підлікувати. а там, як уже вийде. У одужання Михайла він не вірив, бо й сам не вилікувався досі. На се ліку немає.У його садку немає зілля на родове божевілля.

А тепер про сад.Коли Григорій прийшов сюди, з боліт тягнуло вогкістю і тванню, а вода з джерела мала неприємний смак.Він викопав криницю, аби відшукати коріння води.Потім казали, що коли поставили хрест над водою, вона сама вирвалася із землі і смак води став кращим. Досі той почорнілий хрест стоїть коло криниці.Тесля з Раделич зробив лавицю, а Григорій посадив липу, любе всім дерево, що наповнює повітря медовим запахом і приваблює бджіл. Що й казати: монастир це теж ніби пасіка, де трудяться бджоли, збираючи мед духовний зі своїх цнот і розважань над божественним. Однак липа мала ще й іншу властивість – відвертати кару Божу, приймати прокляття на себе.Це дерево росло швидко, від старості вкривалось гудзами, в ньому з'являлись дупла, зате гілля ніколи не всихало, а на липових дошках пишуть образи. Криницю огородив отець Григорій кущиками ялівцю, що очищає повітря і радує око взимку, а під хрестом посадив білу рожу, щоб вона стояла наче Матір Божа коло розіп'ятого сина. Трохи збоку стояла капличка св.Миколая, в якій була дерев'яна фігура святого, гарно розмальована.Її спорудив попередній настоятель – отець Миколай, і діти на празник завжди прибігали дивитись на фігуру, що була наче жива.Тому нічого колючого не росло коло каплички.Григорій посадив там два кущі бузку: білого та синього.

Церква стояла найвище, посередині Гори, і одразу за нею був невеликий цвинтар з кам'яними хрестами, поміж якими розрісся барвінок, а навесні зацвітали ключі святого Петра й конвалії. Цвинтар, уявляв собі Григорій, мусить бути місцем трохи запущеним, щоб чоловік не квапився туди завчасу й не мислив про посмертну славу. У дзвіниці лежала наготовлена труна, нагадуючи про смерть кожного. А коли хтось вмирав,тесля ставив на те місце нову, що довго пахла свіжим деревом, найчастіше ялиною, котра зеленіє вічно.

І коло дзвіниці, й коло церковці росли квіти, одні на весну, інші на літо. Росло те, що отець Григорій випросив у селі, й повикопував на луках: рожі, лілії, півники, зозулинець, Боже тіло, проліски, дзвіночки, медунка, золототисячник. Дещо пригадуючи те, що бачив у Римі та Кракові, отець Григорій обсадив квітами стежки від церкви до дзвіниці, від дзвіниці до цвинтаря і до кожної келії, числом дванадцять, сільки Апостолів. Трапезна, келія настоятеля і майстерні були разом. Трохи віддалік був власне сад, нічим не відгороджений, тільки ровом, куди стікала зайва волога. Посадив у ньому отець Григорій яблуні, сливи, груші, черешні, два горіхи й благодатне вишневе дерево. Садив так, щоб кожна деревина отримувала те, що бажає. Тим й відрізняються сади людські від лісів, що у них деревам нема потреби боротись за сонце й ґрунт, через що вони й слабші й делікатніші. Був ще город, де росли як помічні зела, так і для щоденного спожитку. Бракувало місця, бо й під мурами росли калина, малина, бузина й терен, й кропива, чистотіл, і всі вони славили Господа, який створив їх для окраси світу.

Одне слово, Григорій зібрав у саду справжнє розмаїття рослин, і з усіх була користь. Напевно, і в раю так. Утім, раю ніхто не бачив, але всі знають, що він прекрасний. Як рай посеред світу, так монастирський сад виглядав серед одноманітних боліт, особливо, в пору цвітіння. У цьому буйному багатоквітті розчинився Михайло, вбраний в одягу послушника, аби не вирізнявся серед братів. Це цвітіння ховало те, що треба було приховати, наприклад, раптові сльози хлопця чи щось таке, що суперечило послуху. Отець Григорій опікав його, як малу дитину і не давав нудитись. Часом йому здавалось, що смерть прийде до нього раніше, ніж відійде хлопець. Той мав добру руку і все, ним посаджене, росло буйно і швидко. Якби треба було віддати життя, аби зняти з Михайла чари й залишити його при саду, він зробив би це з великою радістю.

Однак чари не були зняті з самого отця Григорія. Він просто перетворив їх на силу, яка допомагала рости, цвісти й приносити плід рослинам, на фантазії та образи. Дикий хаос власної свідомості він впорядкував, виполов бур'ян, однак не зміг викоренити. І цієї весни

виповнювалось двадцять літ, як Георгій Домницький покинув світ суєти й прийшов до святої обителі. Він навіть подумав посадити коло кожної келії щось на пам'ять про себе: квітку, кущ чи деревце, які б додавали сили, зміцнювали дух кожного з братів, або й пом'якшували прикрі старечі вади.

Деякі рослини вони викопали з Михайлом на болоті, з інших двох взяли щепки чи насіння. Ченці трохи самі скопали грядки, решту перекопали Григорій з Михайлом, і те, що посадили вони біля келій, насправді було книгою, відчитати яку міг лише сам отець Григорій. Бурмочучи собі під ніс не то молився, не то чарував, хоча молитва то і є чари, тільки християнські, старий чернець садив полин, м'яту, півники, ружі й дикий виноград... Ці городчики були його тестаментом, чимось таким, що він так і не зумів виразити словами на сповіді за двадцять літ перебування в монастирі, і якби дерева, кущі й квіти в саду могли говорити, вони б розповіли дивовижну історію любові і вірності, те, що надто побожні особи називають історією гріха. Тихими ініми устами можна було це легко розповісти, лагідно випросивши прощення у тих, що літають в повітрі й живуть під землею.

Пролітаючи на своїх конях в небі, вони побачать його сад.

Увечері за трапезою, старий чернець, чисто вмитий, брав зашкарубленими руками хліб з коша, і отець Даниїл ледь помітно напружувався. А тепер додалися ще руки Михайла з поламаними нігтями, подряпинами й мозолями. Але що міг сказати настоятель? Хіба що на недільній проповіді натякнути, що не можна занедбувати послух духовний, і що занедбування плоті – такий самий гріх, як її допещування. Ні, останнього він так і не насмівся сказати, бо брати одразу б нагадали йому святих Онуфрія та Симеона-стовпника, терплячого Акакія та багатьох інших.

По вечері усі вийшли, з насолодою вдихаючи запах квітучих яблунь, до яких домішувався тонкий аромат ключів святого Петра, що повсюди жовтіли в траві. А далі напливали хвилями несамовиті пахощі невидимих

фіалок. Отець Григорій сів собі на лаві біля своєї келії, де стримів кущик жовтої рожі. На ній тільки з'явилися перші червонуваті листочки, а півники, так само жовті, вже мали на цвіт, і їхнє листя було гостре й пружне. Мали півники рожевий твердий корінь, і з нього Григорій зробив собі й Михайлові вервиці, аби вдихаючи тонкий запах, насолоджуватись розважанням, а заодно й відганяти злих духів, як ото півень розганяє своїм криком темряву. За півники міг бути спокійний: те зилля, як вже приживеться, то надовго.

Зі свого місця чернець бачив Михайла, який блукав цвинтарем поміж барвінком і плющем, трохи згорблений від щоденної праці. Але нічого, завтра неділя. Григорій не хотів перешкоджати, можливо, самотній молитві, але сонце так швидко заходило, а в кутках, де росли бузина й папороть було майже темно. Коли старший чоловік дивиться на захід сонця, його охоплюють думки про те, що якась частина душі поринає в темряву забуття.

Ноги не слухались, стареча кров не бігла, а текла помалу в жилах, і йдучи до Михайла, чернець подумав, що може не встигнути, що дні минають в суєті, вони, хоч і розмовляли між собою, найголовнішого сказати не встигли. Вигукнув щось сонний птах, потривожений незграбною старечою ходою.

— Тихо, тихо, — заспокоїв невидиму пташину отець Григорій.

Михайло обернувся, наче то до нього. Мав такий гострий слух, що й вуха, здається, в нього стали більші, хоч, може, то від посту. І очі здавались більшими. Навесні, в переднівок, люди голодували. Миші потрубили муку в засіку, а їхній кіт був уже старим, і більше спав на печі в пекарні, ніж ловив довгохвостих. Став з віком такий статечний, як і ченці, й голос подавав тихо, як і вони, а коли муркотів, ніби молився. Ченці юоялись, щоб молоденький котик не прогнав старого зі двору, й тому не напивували собі іншого. Григорій подумав, що треба знайти чорний корінь: він проганяє мишей.

Він посміхнувся Михайлові заспокійливо, усім своїм видом показуючи, що жодного пильного діла в нього немає, просто вирішився пройтися. Він нагнувся, вирвав кропиву, що вилізла з-під хреста. Хто ж тут спочиває? Тимотей, Миколай чи Онуфрій? Помолився за кожного, згадавши веселого Тимотея, суворого Миколая-теслю, що зробив сам собі труну, і кульгавого Онуфрія, який простудив собі горло і не міг співати на різдвяній відправі. Такого голосу в нікого не було.

— Чому на камені нема імен? – раптом спитав Михайло.

— Бог знає всіх поіменно.

— Чому ж звичайних священиків ховають з написами?

— Бо в ченців немає ні роду, ні племені. А чому тебе се тривожить?

— Чому б се мало мене тривожити? – здивувався Михайло. – Мені байдуже, як мене поховають.

— Тобі ще рано про це думати. Видиш, Михасю, я подумав, що наш рід на тобі закінчується. Якби ти вернув додому...

— Отче, та ви ж знаєте, що в мене немає дому. Я забув, де він. І ви на правду знаєте, чого не знаю я.

Григорій здригнувся, але не дарма він пробув двадцять літ в монастирі, й тому слова про рід були лише відгомонам далекого минулого.

— Не знаю. Не знаю, навіть, чи хотів би, аби ти тут лишився, не звідавши, що то є життя поза монастирем. Бо я вмру, а ти лишишся сам. Я й тішуся з тебе і плачу, передчуваючи біду. Ходи, щось тобі покажу...

І Григорій повів Михайла в тінь бузини. Скинув через голову рясу й показав рубець навпроти серця.

— Видиш тепер? Через се я пішов у монастир, через се невідомими шляхами ти прийшов до мене з незагоєною раною. Цю рану побачать брати, коли обмиватимуть моє тіло після смерті.

Вигляд старого, знищеного часом і працею, тіла змусив Михайла затулити лице руками. Йому стало встидно і страшно. А коли відійняв руки, то побачив, що отець Григорій, його дідо, пішов від нього. Нараз встид і страх минулися. Михайло зірвався з місця, забіг наперед і мовив з якоюсь люттю:

— Я хочу знати про неї!

Він почав термосити старого, лице перекривилось, очі палали, й отець Григорій озирнувся, наче шукав підтримки в свого саду. Бо зараз прийняв би лиш від нього поміч. І раптом горіх стпав хилитися, тягнути гілля з бруньками. А плющ приповз і обвився кругом ніг хлопця. Черешня скинула суху гіллю, і якби Григорій не відштовхнув би Михайла, гострий кінець пронизав би тому спину. Все ще не вірячи власним очам, обвитий плющем, Михайло опинився лежачи на землі, а старий тим часом, віддихавшись, викрикнув:

— Доки не знаєш усього, доти твоя воля!

Монастирська церква. Перша утренья.

Не встати до першої утрени було великим недбальством. На дзвін мусив кожен встати, зібратись і подолати, хто короткий, хто довший відтинок шляху до церкви, що вже встигла охолонути після вечірні. Отець Даниїл нікого не будив, але лихо було тому, хто проспав. на другу службу його вже не пускали, а на третій мусив лежати хрестом у церкві, ніби заново приймаючи чернечі обіти.

Однак отець Григорій, який не заснув цієї ночі, думав чомусь, що Михайло не прийде.Зрештою, був тут гостем, і те, що досі отець Даниїл не запропонував йому стати послушником, дивувало усіх, лише не Григорія.Обидва старі ченці сподівались, що молодість візьме своє, коли зтягнуться тілесні та душевні рани, і хлопець повернеться у світ, якому потрібні такі молоді й сильні, щоб народжувати дітей, будувати дома і захищати цю землю від ворога.

Але вони не знали, з ким мають справу.

Михайло прийшов і стояв позаду, трохи збоку від інших ченців.Отець Григорій, скосивши око, помітив його і більше не дивився. Був розгніваний, і хоча молитви трохи полегшили його муки душевні, тепер він думав про сад, що так несподівано обстав за ним.Через який час він відчув, що щось не так, знову обернувся до Михайла, і побачив скривлене від болю бліде лице, а далі його погляд опустився на груди, де під грубим сукном ряси була потаємна сердечна рана, а тоді на руки. Були всі в порізах та подряпинах, і з них капала кров. І тут Григорій почув тихе хлипання.Плакав отець Теофіль.Отець Варфоломій теж плакав. І плакав отець Серафим.Власне, плакали усі ченці. Сльози котилися градом по старечих зморшкуватих щоках, а в повітрі сильно пахло рожею.Причому служба правилася, ченці хрестилися, співали. Послушник Тимофій прислуговував отцю Даниїлу, який теж плакав, хоча вираз обличчя залишався незворушним.Мимоволі отець Григорій перевів погляд на образи. Дякувати Богу, до того не дійшло, щоб лики святих точили сльози. Старий відчув, як шию йому пече, руки деревіють, а вуха починають горіти, і холодний жах змією обвивається довкола серця.Йому здалося, що надходить його смертна година.Михайло кинув на діда погляд і швидко вийшов з церкви, так, що ніхто навіть не зауважив того неподобства.А тоді серце в Григорія почало помалу відпускати, й на рясі проступила пляма крові.

Служба закінчилась.Обличчя ченців усе ще залишалися мокрими, і, не кажучи ні слова, брати тихо розійшлися по своїх келіях.

А на ранок виявилося, що біля кожної келії посаджено кущі шипшини, створеної лукавим, аби люди грішили . Те, що мало бути жовтою рожею, зацвіло блідо-рожевим квітом шипшини біля дверей келії отця Григорія, і він зранив собі руку колючим пагоном, котрий перегородив йому шлях.

Михайло пішов, залишивши браму монастиря прочиненою. Знову в тумани боліт, за якими було щось іще.

Частина третя. За Дунаєм.

Чорний ліс. Весна.

Івась прокинувся першим. Довго вовтузився, шарудів сухим листям, і врешті виринув на поверхню. Надвечірнє світло було слабким, та все ж різонуло по очах. Над ним нависало коріння, схоже на змій, але хлопець не встиг і злякатись, як почув голос:

— Малий, вилазь! Зима скінчилась.

Щось в Івасевій голові перекрутилось: яка весна? Ще й зима не почалася. Вранці випав тільки перший сніг.

Він вибрався з листя, наче з ковбані й поліз до отвору. Чоловік-олень з вінком на рогах, чудний такий, подав йому руку, й Івасик аж роззявив рота: на деревах молодесеньке листя, а в траві повно ключиків, конопельок та фіалок. "Ага, — подумав він, — зима мені приснилась". І пошукав очима Боніфація.

Однак на галявині крім заквітчаного як панна чоловіка-оленя нікого не було. Квіти, дерева, пташки, метелики, бджоли – оце й усе. "Може, він застарий, аби прокидатись, — подумав чоловік-олень. – Може, прийшов сюди вмерти, як звірина..." Великої печалі він не відчув, зате хлопець раптом тупнув ногою, зблиснув очима і закричав:

— Неправда, він живий!

"Еге, — подумав чоловік— олень, — він уже мої думки навчився читати!"

А Івась кинувся до лігва, де зимував колись ведмідь, дуже давно, ще до того, як сюди прийшли чоловік-олень і чоловік-вепр. Він знав про це, як і те, що на дні ями лежать кості прастарого ведмедя, коли почав шукати у листі й знайшов Боніфація, який перебував на межі буття й небуття, і довго його термосив. Нарешті крикнув:

— Зроби щось! Збуди його!

А в самого серденько зробилося, як грудка льоду й застигло від жаху. Чоловік-олень просунув голову в отвір й сказав розважливо:

— Я не оживляю мертвих. Не маю на се права.

— Він не мертвий! – заголосив Івась, б'ючи кулачками непорушне скорцюблене тіло. Він не уявляв, як житиме далі без Боніфація, що робитиме без нього.

Боніфацій чхнув раз, другий, а тоді докірливо пробурчав:

— Мені такий гарний сон снився. Ніби я був серед янголів.

— Видиш, — так само з докором зауважив чоловік-олень, — він уже вмер, і там йому було добре. Навіщо було вертати чоловіка з такого гарного місця?

— Він спав, — з притиском мовив Івась, розтираючи сльози по брудних щоках. – А не вмер.

— Яка різниця? Вилазь, старий, весна надворі...

З великими труднощами Івасик витягнув Боніфація на світ Божий і побачив, що за зиму в того виросла велика борода.

— Який ти смішний! – пирснув хлопець.

— Мало того, що не дав сон додивитись, ще й смієшся з мене!

— Не з тебе, а з твоєї бороди!

Боніфацій провів долонею по підборідді й зачепився за щось розкустране й колюче.

— Ого! Як православний піп! Де моя бритва?

Чоловік-олень порався коло невеликого багаття, варячи в ньому якесь пійло; в суміші запахів перед вела живиця. Він витяг з кишені крем'яного ножа й кинув Боніфацію, пробурчавши:

— У ангелів ти, напевно, голився б золотою бритвою!

— Та годі тобі, — примирливо мовив Івасик, підставляючи бліде личко сонцю. Хотілось, щоб воно було теплішим, та що вдієш...У голові все переплуталось: зима і весна, со і дійсність. І почував він себе якось дивно, ніби сам перемінився. Івасик навіть мазнув рукою по підборідді, чи не виросла в нього така сама борода, як у Боніфація. Тоді глянув на ноги: ні ніби стали довші, бо з холошів штанів стирчали голі литки, а руки вилізли з рукавів, і від того ставало ще зимніше.

Боніфацій відчикрижив бороду, зітхнув, помітивши сиві волосини, й мовив до Івася:

— Як ти виріс за одну ніч!

— Пийте!

І чоловік-олень подав йому дерев'яну чашу з темним пійлом. Спершу старшому, тоді малому. Ті охоче випили і за хвилю чоловік-олень повідомив удавано-байдуже:

— Ви проспали цілу зиму.

— Хіба? – витріщився Боніфацій. – Не бреши, рогатий!

Той зі злості аж потемнів на виду:

— То ви, людська, брешете, в ми, що живемо під землею, а дехто ще й літає в повітрі, не брешемо!

— В повітрі літає, хто? – похопився Боніфацій, але чоловік-олень повернувся до них спиною.

— Перепрошую, — мовив Івасик. – Він ще...не розуміє, куди потрапив.

Чоловік-олень зміряв його з ніг до голови зацікавленим поглядом.

— Розумієш, Боніфацій колись літав. Зробив собі крила.

— Намалював, — буркнув Боніфацій.

— Ну, й що з того?

— Візьмемо його з собою до князя і княгині! — випалив Івасик. – Він не може жити з людьми.

— А хто може з ними жити? – гнівно мовив чоловік-олень і з рогів його посипались трохи прив'ялі квітки.

— Я без нього не піду!

— Нехай дякує, що не відібрав крила у орла, а намалював, і нехай дякує, що поховав брата нашого, хатника, і за те, що не потривожив житнього вовка. А за дурні слова доведеться втяти йому язик.

— Він жартує, — засміявся хлопець, плескаючи Боніфація по плечі, а той поцікавився:

— Якого ще житнього вовка?

Під землею.

Івась уже знав, що вони мандруватимуть під землею, оскільки не літають в повітрі. По землі йти і небезпечно, і довго, дуже довго. А князь і княгиня не люблять, коли спізнюються.

Вирушили вони чомусь уночі. Чоловік-олень лагодив курені, підправляв щось, аби не сидіти без діла, з усміхом позираючи на Боніфація, який ніяк не міг дотямити, що проспав усеньку зиму в барлозі ведмедя. Власне, на думку чоловіка-оленя, нічого дивного в цьому не було: що ж іще робити взимку?

Вони увійшли в один з отворів, затулений густою яличкою, спершу поповзли, а невдовзі Івась зміг уже випростатись. Він не уявляв, що в землі може бути стільки дірок, себто підземних доріг, куди вільно міг пройти кінь, але візок, напевно, ні. Згори сипалась суха глина і стирчало коріння, але стіни підземелля були рівні, як обтесані, а долівка гладенька. Хід весь час розгалужувався, і без провідника вони з Боніфацієм могли б заблукати. Йшли вниз, десь дзюркотіла вода, але звідкись допливало свіже повітря, тому дихати було легко. Про те, що

вони йдуть без світла, і все бачать, ні хлопець, ні Боніфацій не замислювались; ця думка не з'явилась у них жодного разу. Вони були тут не самі. Чули якісь голоси, чоловік-олень вигукував вітання невидимим істотам, які йшли іншими ходами. Але намагався з ніким не зустрічатись, побоюючись, щоб люди, яких він веде, не виявились негречними. Втомився від них, хотів нарешті спекатись отих людських істот. Простіше було б їх убити, аби вони не повернулись до людей, й не наплели різних нісенітниць. Але вбивати чоловік-олень не мав права. Майже був певний, що старий не прокинеться, але не врахував, що малий виявиться таким сильним, що поверне того до життя. Серце в Боніфація було як у старого пня. Він би й так помер. А малий умів читати думки. От кого б варто було убити. Правда, знаючи про це, тепер чоловік-олень тримав свої думки подалі, хоча й не був певний, що малий не зуміє відчинити і цю потаємну комірчку. А може, вже й відкрив, але прикидається.

Дорога була важкою, але чоловік-олень не збирався давати перепочинок людям, доки не втомився сам. Одне діло бігати по лісі, інше – йти в задусі, весь час зачіпаючись рогами за коріння дерев. Дорогу він знав добре, уже сто літ щороку ходив нею до князівських дворів, та й знаки при потребі можна було відчитати, але дорога то вгору, то вниз вимагала зосередженості, а тому чоловік-олень не відволікався на бесіду з людьми. Його більше тривожила думка про оленів, що лишились без свого пастуха. Правда, людська мали Великий піст і не полювали, однак могло щось трапитися з малими і оленицями. Звісно, він хотів побачити князя й княгиню, взяти участь в обряді, довідатись новини від князівської челяді.

Вістка про те, що він веде двох людей, напевно, полетіла поперед нього з круками, голубами та перелітками, і чоловік-олень побоювався, що може з'явитися післанець і наказати відвести людей назад, чи навіть напоїти труткою й закопати в яру.

Він почув, як хлопчик різко видихнув повітря і, здогадався, що той зумів відімкнути замок до його думок.

— А пощо було йти до Чорного лісу? – пробурчав чоловік-олень. – Мало вам людського розуму, ще й нашого хочете?

— Не треба мені вашого розуму! Я хочу знати, чому земля внизу, а небо вгорі, чому одні квіти червоні, а інші білі, чому вони по-різному говорять, і чому вітер!.. – вигукнув йому в спину Івась.

— То спитай! Велика меція! Як мені треба, я питаю в них, і все. Ти просто не вмієш питати, і прийшов до Чорного лісу, аби тобі хтось розтлумачив. Дурний єси!

— Сам дурний!

— Івасю, не можна так до старшого, — злякався Боніфацій, дивуючись, яким смілим став пахолок Домницького. Як не тримати слуг в кулаці, ті швидко знахабніють.

— А ще я хочу знати, — твердо мовив Івась, — чому одні люди мають карати й милувати інших!

— Се питання не до мене, — розвів руками чоловік-олень. – Як на те пішло, то ми теж підкоряємось. Князю й княгині. Але не так, як ви, ні...

— А як? – спитав Боніфацій.

— Як усе живе залежить від сонця і місяця, так ми залежимо від князя й княгині. Ми їм не рівня.

— Отак і у нас, — зітхнув Боніфацій. – Цілий світ однаковий. А чи може бути по-іншому? Чому воно так?

— Спитай у нього.

— У кого?

— У світу, — відрізав чоловік-олень.

На березі.Полудень.

Коли Матвій покинув монастир, то почав шукати собі якусь дорогу, і нарешті знайшов, правда, таку заболочену, що довелося йти краєм, по слизькій молодій траві. Він жодного разу не обернувся, бо якби зробив це, то втопився б у відчаї. Так він дійшов до Дністра, як йому здавалось, так звалась ця велика ріка, повна каламутної весняної води, і побачив хатинку Перевізника, а сам слуга ріки сидів, підставивши старе зморшкувате обличчя сонцю з таким виразом, наче сподівався, що сонячне світло поверне йому назад молоде лице. Матвієві завжди сумно було дивитись на старих, і довгий час він прожив через старих ченців, а послушник Тимофій, незважаючи на молодий вік, був старим уже, як народився. " Я не буду таким, " — сказав сам собі Матвій. Він знав, що у нього інша доля. Він підніматиметься все вгору й вгору, доки не залишаться лиш небо і сонце.

Потрібно було переправитися через ріку, і він робив це нераз, бо Дністер звивається, як змія. Щойно перепливав на той берег, а далі знову перед тобою ріка: з високим чи низьким берегом, з синьою чи сірою водою.

Хлопець вклонився старому Перевізнику, і той довго тер підсліпуваті очі, наповнені пекучим сонячним світлом, а далі позіхнув:

— Хочеш та той бік?

— Не знаю, чи хочу. — відказав Матвій, відчуваючи несказанну радість свободи.

— То посидь, подумай.

Старий посунувся, хоч на колоді було вдосталь місця. Він зауважив подряпані руки, вже без крові, бо Матвій змив їх у калабані.

— Грошей, певно, не маєш? Із якого монастиря втік?

— Я не чернець і не послушник. Просто пішов, — пояснив Матвій. — Мене ніхто не буде шукати. Вони, либонь, раді, що я пішов.

— Прибився на зиму?

— Я не просився.

— Еге ж, ти гордий... І куди тепер підеш?

Матвій подумав і сказав просто:

— До своєї Пані.

— І ти думаєш, що ти їй потрібний такий, голий і босий? Спершу б заробив грошей, вбрався...

— Мені б тільки подивитись на неї. Я їй слуга, а не коханок.

— То вона що, княгиня?

— Вона...

Матвій затнувся, і до серця йому приступила млість, а перед очима замерехтів туман із золотими іскорками. Він пробурмотів:

— Невільно...

Невільно говорити про неї, бо вона гнівається. Він почав поволі відходити, і це було неприємне відчуття – боліла голова, нудило, в роті пересохло. Старий уважно спостерігав за ним. Далі зітхнув, подивився на ріку, котра мінилася під сонцем, і сказав:

— Буває...

— Що ви, діду, про це можете знати?

— У цій ріці втопилася моя дівчина, — пояснив старий. — Поки був молодий, шукав її поміж русалок. А як постарівся – нащо вона мені молода, навіть як знайду? Не впізнає, насміється...

— А чого вона втопилась?

— З нуді. Не при собі була. Думав, оженюся, помудріє. Тут позавчора я теж одну, причинну, перевозив. Правда, старшу, ніж моя Текля. Казала, що йде шукати свого князя.

— Може, й мене ви вважаєте за причинного? – зі злістю спитав Матвій.

Старий швидко зиркнув на нього, а далі широко посміхнувся беззубим ротом:

— А ти як думав?

Дунай.

Видно, така доля була в старого перевізника — возити причинних через ріку, що звалася Дунай, і відділяла один світ від іншого. Та й сам він був не зовсім з того світу, що звався Яв. Люди називали ріку Дністер, а він вперто – Дунаєм. Як у пісні: "Тихо тече Дунай, тече, а ще тихше дівка

косу чеше..." Або: "Не перейти Дунай-річку глибокою..." Або ще є така пісня "Червона ружа трояка", де жінка мовить до лихого мужа: " Лишу ти діти, діти ти лишу, а сама піду за Дунай". Часом люди самі не знають, про що співають, бо ніхто з них не був за Дунаєм.

Коли Матвій сів у човен, ріка здалась йому дуже широкою. Може, такою її робив плаский берег на тому боці, порослий зеленою травою. А що було далі, він не бачив, бо сонце сліпило очі. Тиха течія заколисала хлопця, бо ж цілу ніч він викопував і садив кущі шипшини, не знати навіщо. Прокинувся уже на березі й побачив, як до нього йде Пані з вінком на голові й очима, як у наполоханій сарни. З лицем білим як мрамур, бровами, зрослими на переніссі. Уся така напружена, насторожена. "Це - сон", — подумав Матвій, продовжуючи йти до неї й вдихаючи запах квітів. Він бачив, що їй теж сниться цей сон, і що на правій руці вона має золоту каблучку, отже, має мужа. Його охопили відчай і щастя. Він знав, що не відпустить її. Мало просто дивитись на неї. Мусить торкнутися її. Без жодного слова. Бо слова змусять їх прокинутися, а, отже, отямитися і розбігтися. Бо те, чого вони хочуть, є смертним вироком для них.

Покірنا й ласкава, вона тремтіла, коли Матвій взяв спершу її за одну руку, тоді за іншу, а далі обійняв, відчуваючи, що вона справжніша й живіша, ніж усі ті жінки, яких він торкався чи міг би торкатися увпродовж усього людського життя. І те, що сталось між ними, не можна описати словами. Таких слів не було тоді, й нема тепер, і хто знає, чи колись вони з'являться. Це було наче перехід однієї свідомості в іншу, злиття крові в один бурхливий потік, політ на запаморочливій висоті, тисячі образів, один прекрасніший за інший: міста, обличчя людей, краєвиди, квіти, дерева, море, зірки. І все це ніби музика. Вона не щезла, просто зупинилася, як зупиняється серце.

Хлопець побачив, що він лежить на білому пласкому камені, а човен Перевізника вже на середині Дунаю.

Знову під землею.

Згори капала вода, і були вони так глибоко під землею, що, здавалось, скоро цій землі настане кінець, й почнеться якесь інше небо.

— Се ще пусте, — мовив чоловік-олень, який теж почувався не дуже затишно в тісному коридорі, — нам треба буде перейти підземну ріку, а як не знаєш броду, легко можна втопитись.

— А тебе не болить голова від тієї штуки? – раптом спитав Боніфацій, задихаючись від вологих випарів і незрозумілого запаху чогось такого, що просочувалося крізь камінь, либонь із самого пекла.

— Гм, — буркнув чоловік-олень і не побажав відповісти на таке дурне питання

Люди, вони такі: спершу слабенькі, налякані, безпомічні, а як тільки їм попустиш – одразу починають рубати дерева, краяти землю залізом, і плодитися. Ну, плодитися, звісно, добра справа, але ж є і закон виживання. Хвора істота стає поживою для здорової, або харчем для дерев чи трави, а не нудить світом, вважаючи, що усі повинні з нею панькатися.

— А що робити з безсмертям душі? – спитав Івась, почувши його думки

— Для душі, — відказав поважно чоловік-олень, — навіть ліпше, коли вона покидає тіло. Їй немає різниці, чи тіло живе, чи мертво.

Тут і Боніфацій мусив своє сказати:

— Убивати гріх! Я кажу про людей.

— Хто б говорив! – обурився чоловік-олень. – Люди вбивають людей, а тоді сміють говорити про якийсь там гріх. А ті ваші лови!

Його аж пересмикнуло від огиди. А Івась мовив ущипливо:

— Але й ти один із нас, хоч з рогами. Поводиш себе як людина: вогонь розпалюєш, вариш їсти, шиєш одєжу. Якби твої роги спиляти, міг би й до міста піти.

— Не треба, — раптом тихо мовив Боніфацій, поклавши руку хлопцеві на плече. — Недобрі слова кажеш. Я б усе віддав, аби мати крила й відлетіти туди, де мене ніхто не буде боятися. Ти ще малий і не знаєш, як чоловік мучиться на цьому світі й інших мучить. І ніхто не знає, доки так буде.

Чоловік-олень лише посміхнувся криво, таким дурним видалось йому це людське белькотання.

Невдовзі вони вийшли на берег невеликої підземної ріки. Вода в ній виблискувала, як вороняче крило.

— Як називається ця ріка? — спитав Боніфацій, бо люди ж усьому дають імена.

— Дунай, — відказав чоловік-олень. — Перейдемо, і на тому боці буде вже наше князівство.

— Як перейдемо? — здригнувся Боніфацій, уявивши, яка зимна тут вода. — Та тут глибоко. Я плавати не вмію.

— Дурне говориш, чоловіче. Ти не знаєш, що то за ріка. Схоче — пропустить, а схоче — втопить. Мене це вже не стосується, а з вами як вийде.

Чоловік-олень спокійно увійшов у воду ріки й спершу напився. Вони не бачили, як він переходив, бо все вкрив туман. Білий туман над чорною водою. Боніфацій зрозумів, що пан-олень дав їм вибір, і пішов собі. Він

трохи розгублено глянув на хлопчика, який зачаровано вдивлявся у туман, а потім сказав вередливо:

— Пити хочу.

Боніфацій озирнувся назад і побачив саму чорноту вузького проходу.

— Може, то мертва вода.

— Зараз побачимо.

Хлопчик витяг з-за пазухи квітку кульбаби, що вранці була жовтою й круглою як сонце. А тепер стулилась, і на прив'язлому стеблі хиталась смутна голівка. Серце в Боніфація стислось: який же короткий вік у квіточки. Ще й зірвали її. А малий опустив квітку у воду і та раптом зчезла, ніби її щось вхопило.

Боніфацій відсахнувся. Тут почувся далекий дзвін, й з чорної ріки почали вистромлятися білі долоні, чоловічі, жіночі, дитячі. Вони утворили наче місток і Боніфацій з Івасем змогли перейти Дунай, не замочивши ніг.

За Дунаєм. Полудень.

Розкинувши руки навхрест, Матвій дивився у небо, по якому пропливали невеликі хмари, а коли небо очистилось, хлопець сів. Коло нього лежав перстень з кульбаби: квітка замість каменя, стебло замість обідка. У дитинстві він сплітав зі стебел кульбаби ланцюги. Називали цю рослину сліпаком через пекучий білий сік. Груба назва від грубих людей. Матвій натягнув перстень на мізинець і став чекати, що б

Галина Пагутяк

Зачаровані музиканти

Роман

Частина перша: Журавнівський Пігмаліон

Майова ніч дурманила голову запахом трави і цвітом божого зілля, що піною вкривало берег ріки. Від води йшов сирий холодний дух. Вона ще не мала в собі досить тепла, щоб віддавати його нічним пастухам, які пасли коней, годованих не до плуга, а до далеких доріг і битви. Хлопці оточили невелике огнище, спинами відчуваючи сталевий холод чорної глибині, огорнутої де-не-де порваним серпанком туману. Звідти дивилась на них невідомість завтрашнього дня. А дивитись на неї без страху міг лише повний місяць, що завис над горою Бокоцин. Він ясно освітлював небо, але земля і вода перебували під покровом тіні. Пастухи мали з собою списи на випадок оборони, та вогонь. І хрестики на грудях. Найстаршому серед них було вісімнадцять літ.

Саме стільки було й паничу Матвію, чи на польський лад — Матеушу, синові господаря оцих слуг, власне, навіть пахолків, не готових ще до того, щоб супроводити на війну порядного шляхтича. Минув щойно тиждень від його заручин з панною Теклею Ліською, і хлопець лежав без сну на гарячій постелі вітцівського дому, навіть вітер, що проникав через відчинене вікно, не міг остудити його думок. Про весілля ще не йшлося. Мав довчитись у Замойській академії, звідки батько забрав його задля такої okazji, як заручини. Невдовзі мав повернутись до звичного способу життя. Панну Ліську, свою наречену, побачив лише на заручинах, і розумів, дорослі поважні люди запросили його до своєї гри. Се йому не подобалось, але навіщо бунтувати проти них? Два шляхетські дома вирішили поєднатись задля миру, якого так мало на цій землі, а він, Матвій, надто мало знав життя, щоб опиратись долі. Слово "доля" для нього означало "мури", спершу батьківського гнізда, далі школи, де бавило час чимало таких як він хлопців зі шляхетських русько-польських родин. І звідти усі йшли лише двома дорогами: на службу чи до шлюбу.

До покою Матвія заглядав місяць. Вікно ж його вітця, Олександера Домницького, дідича доволі великого, але занедбаного, маєтку, було

щільно заслонене. Олександр сидів при грубій свічі й читав листи Сенеки до Луцілія, намагаючись перебороти в собі якесь відчуття непевності. Сю книгу він купив, коли ще вчився у місті Падуї, в університеті. Брав її з собою завше в дорогу, возив на сейми і сеймики, а тепер вона зручно вместила на його письмовому столі. Серед журавнівської шляхти було декілька освічених мужів, що мали власні бібліотеки, і часом збиралися разом для вченої бесіди, розмірковуючи не лише про долю вітчизни й політику, а й про речі непроминальні. Були надто старі, щоб воювати чи йти служити королю, й могли нарешті втішатися життям. Хоча ніхто не чувся повністю в безпеці.

Пан Домницький стратив на війні двох синів-лицарів, і в нього залишився один Матвій. Хто у ті часи не мав сина чи зятя, той ніц не вартував. А без мудрої, дбайливої пані-господині не вартував ще більше. Свою господиню дідич стратив ще сім років тому, і по її смерті відкрилася перед ним не лише порожнеча, а й доволі приємне, хай простить Господь, відчуття свободи. І хоч маєток занепадав, слуги розледачили й пашекували, не оженився вдруге. А вирішив оженити сина-одинака, найшовши йому жону акурат таку, як його небіжка Ганна.

Добре відав, що чинить. І Сенека не став тому на заваді. Песій син, Сенека, от що пише: " Вік людини належить до тих речей, що поза нами: скільки проживу – се не від мене залежить, як проживу – від мене." Доки читаєш — з ним згоден, а визирнеш у світ – занадто складний, щоб послугуватись порадами навчителя Нерона. Латинські слова перекочувались як каміння в потоці, гуркотіли як грім, і Домницький насамкінець заплющив очі перед пільмою, що наближалася до нього, до всіх...

Маленьке містечко Журавно на задвірках Речі Посполитої не мало більшої оборони, як Ріка, до половини підперезане її сталевим поясом. І хлопці-пастухи, розбещені двірським життям, чії бійки, лицемірство, підлабузництво безперечно підлягали суворому осуду римського патриція Сенеки, зараз, на порожньому березі, при світлі вогнища, розпаленого й підтримуваного за допомогою плавника, мали на обличчях

вираз, властивий дітям, які ще не відають, що то є правдивий гріх, але вже відчують, що знають надто мало про сей людський і нелюдський світ. Вони вслухалися в ледь чутний плескіт хвиль, шелест вербового листя, потріскування вибіленого Рікою дерева, і радше інстинктом, ніж чуттям зрозуміли, що хтось до них йде. Не скрадається, а саме йде. Вони не встигли вхопити списи, як почули знайомий посвист. Зарошеною травою, не шукаючи стежки, до них йшов у білій сорочці панич, товариш їхніх дитячих забав. Тепер се скінчилося. Тепер він був тим, хто заступить старого дідича, його син-одинак. У них усе було по-іншому. Не мали чого успадковувати: ні хати, ні худоби, в усьому залежали від дідича. Могли проміняти його на іншого, якби дуже захотіли. Ото й усе. І коли Матвій до них наблизився, хлопці підвелися, правда, трохи лінькувато, бо були не в дворі, а на темному березі.

Панич виглядав на сновиду. Навіть не розтулив уст, як звичайно, для християнського привіту. Сів коло вогню на розстелену верітку і заходився ламати на дрібні кусники струхлявілу гілку, кидати у багаття й дивитись, як вони горять. Залягла тривожна й незручна мовчанка. Ніби Матвій хотів щось спитати, але не відважувався, а хлопці не хотіли починати розмову першими. Були вишколені своїм старим дідичем, який побачив півсвіта, і того йому вистачило. Не хотів видіти другої половини, хоч, може, вона й ліпша. Для хлопців, що сиділи зараз коло вогню, навіть така звичайна річ як нічний випас коней, була пригородою, котра розганяла кров у жилах. Чулися б вільніше, якби не припхався панич. Мусили ще тепер і його пильнувати.

Нарешті той зітхнув і ліг на верітку, зануривши погляд у темне небо і місяць над собою. Івашко, старший серед пастухів, подумав, що варто б сказати:

— Недобре, вашмосць, дивитися на місяць уповні.

Але на нього налягла якась лінь, почув розслаблення. Його ледве вистачило, щоб полічити в примарному синюватому світлі темні силуети спутаних коней, і поклавши голову на коліна, він заснув. За ним сон

склепив повіки й решті хлопців. Не повинні були спати, та ще й при паничеві. Але той не спав і міг би збудити їх при потребі. Від нього йшла якась дивна відстороненість, яку вони прийняли за обіцянку безпеки.

Матвій і місяць дивились один на одного. І час перестав існувати. Усе те, що відчував хлопець, все одно не можна було висловити. Він лише здогадувався про його важливість для себе, продовжуючи перебувати вдома, на ліжку, і водночас – тут, відчуваючи крізь верітку пружні стебла трави, що ворушились наче змії. Він не помітив, як вогонь спершу почав пригасати, а потім розгорівся дужче. І стало душно, як перед грозою. Хтось з хлопців застогнав уві сні, але не прокинувся.

Матвій, чиї очі блукали разом з місяцем по небу, не міг зняти з себе напруги. Руки були стиснуті в кулаки, губи оніміли, ноги затерпли від непорушного лежання на землі, що не встигла як слід прогрітися сонцем. А проте він не міг перервати споглядання місяця, захоплений у полон могутньою силою, зачарований неповторністю такої злуки з небесним світилом, адже якщо він колись і опиниться на такому лузі, то вже спутаним конем, як оці вітцівські коні – задля власної ж безпеки, і щоб не перервався рід. Достоту як племінний жеребчик. Звісно, таке йому й на думку не спадало. Се було б страшним приниженням, попри його зовнішню слухняність. Наука не йшла йому в голову, не мав він схильності й до військової справи – не зарубав би навіть курки. І ніхто не готував з нього спадкоємця маєтку. Третій син у родині ставав або вояком, здобуваючи собі маєток, або посвячувався Богові, і вже Бог забезпечував йому статок. Десятилітнім хлопцем його відірвали від журавнівських лук, від ріки, від гір, як від материних грудей, від товаришів дитячих забав, проклавши між ними межу, яку він тепер не міг перейти.

Усе це слабким болем відзивалось у ньому, коли він дивився на місяць, вимивало на поверхню, як вода вимиває з товщі глини прозоре біле каміння по той бік Ріки. І з того боку, ніби озиваючись до Матвія, долинув звук. І ще раніше, ніж той звук вирізьбився в музику, війнув зимний вітер, і полум'я стало стовпом. Се було так незвично, що хлопець

одразу прийшов до тям і сів. І що дивно: пастухи спали, хоча звуки наростали і вже були над водою. Музика якась була дивна, ні церковна, ні світська. "Музики нема чого боятися, — подумав хлопець. — У музикантів руки зайняті бубнами, дудами, лютнями, а не зброєю." Звідки було йому знати, що музика разить серце ліпше, ніж стріла чи меч.

Він дізнався про це за хвилю.

Вітцівські коні, серед яких були й ті, що небавом повезуть його до науки, заіржали і збилися до купи. Але пастухи їхні наче понапивалися сонного зілля, ані оден не заворушився. Не руш — ніби хтось наказав паничеві — їм не треба цього видіти. По вінця наповнений місячним боєм, хлопець став на ноги, як оборонець маленького світу коней, пастухів і свого дитинства, тільки відступив трохи убік, щоб язика полум'я не торкались його. Він побачив світлу пляму, що пливла над Рікою, насуваючись просто на нього, і незабаром у повітрі, важко сказати, на якій висоті, з'явилися коні, такі потужні й прекрасні, аж перехоплювало подих. І на тих конях сиділо троє музикантів у сріблом шитій старосвітській одежі: один з бубном, другий — з флейтою, а третій — зі скрипкою. Вони пропливли над Матвієм, награвши музику, ні веселу, ні сумну, а якусь наче нелюдську, а за ними проліг шмат чорної безодні, а далі з тієї безодні виринув ще кращий кінь, а на ньому пані з огненним волоссям, в пишній сукні, поверх якої здіймався під вітром зелений плащ. На голові вона мала вінець з квітів, наче корону. Вона обернула до Матвія сліпуче біле лице і вдарила його поглядом просто в саме серце. А коли проминула, то обернулася і полоснула своїми очима по його очах, і він на мить осліп. А вогонь піднявся угору, упав і поповз по луці вслід за нею.

Хлопець захитався і знепритомнів. А коли отямився, то побачив, що на лівому боці грудей у нього спалена сорочка, а в рані кров змішалась з попелом.

Він не здивувався цьому. Навіть не так — по-іншому просто не могло бути. Час і світ, у якому жив Матвій, були переповнені видіннями, які

ставали цілком реальними.Сліпі прозрівали, каліки ставали на ноги, а німі починали говорити так складно, як священик у церкві перед мирянами.Щось подібне трапилось з паничем: він бачив по-іншому, ходив по-іншому, і, певно, б заговорив якнайкрасніше, від самого зраненого серця, якби було до кого.

А пастухи перед світом прокинулися й побачили на траві випалену смугу вогню, а на місці кострища ще теплий попіл замість жару.Труссячись від ранкового холоду, вони протерли очі, шукаючи коней, і знайшли їх майже при самому березі, в не дуже безпечному місці.І що дивно – про панича ніхто не пам'ятав, наче той не лежав уночі на верітці, дивлячись на місячне коло, мовчазний та замислений.Тільки ота випалена борозна, ніби хтось украв у них вогонь.Через те в душі кожного з чотирьох пастухів залишився осад, відчуття якоїсь втрати.Пастухи кинулись завертати коней, але чомусь позабували їхні імена.Коні сахались від них, як від чужих, не впізнавали.

— Що за напасть! – вирвалось у Івашка.Він вже трохи зігрівся, і роса парувала з одежі, наче він сам був конем, що пробіг не одну милю по вкритій інеєм долині.Раптом він згадав, що казала йому мати-небіжка:"Перше слово, як встанеш, належить Богові."

Хлопець лапнув на грудях мідного хрестика на шнурку, набрав повітря і наказав:

— Клякайте!

Троє його молодших товаришів витріщились на високого міцного хлопця, за яким аж тужила битва.

— Івашку, таж звалиться зараз котрийсь з берега! — вигукнув Михайло. —Що ми в церкві, аби клякати?

І одразу ж зрозумів, що сказав зле. Ноги йому підігнулись, він клякнув і перехрестився раніше від Івашка. А за ним інші занурились в туман і щедрю росу, що обіцяли ясну днину.

Дідич бачив, як вертались нічні пастухи, входили через браму, притихлі, мовчазні й усе ще задихані. Позаводили коней до стайні, здавши двом конюхам на руки, а потім пішли до челядні снідати. Михайло йшов позаду й почув, як відчинилось вікно в спочивальні старого дідича. а в молодого вже було отворене. "Рано встав панич, — подумав хлопець. — Відколи приїхав з науки, ще так рано не вставав". Раптом йому спало на думку, що той міг спати з отвореним вікном. Певно, у тій академії грубезні мури, нічого не страшно, та й з ким би мала воювати академія? Чень не з турками!

Пан Домницький наче й у місті жив, але кілька того міста... Зразу за ратушею й торговицею передмістя, і ріка. Місто мусило йти від ріки, бо Дністер розливався два рази на рік: навесні і влітку. Дідичів отець побудував дім на горбі, правда, звідти тільки чути ріку, але не видно.

"Щось мені плентається в голові," — похопився Михайло. І тоді згадав чорну випалену смугу на траві, а перед тим – величезне коло місяця. І стало йому моторошно дивитися на темний отвір паничевого вікна. Казали, ніби дім збудований на недозволеному місці, через те отець дідича пішов у монастир, а два сини пана Олександра згинули на війні, та ще вмерла йому жона.

Івашко спинився на порозі й озирнувся на Михайла. Лише один раз, але й того вистачило. Хлопець похилив голову й пришвидшив ходу.

Пан Олександр вдихнув повітря, яке пахло Рікою, димом, кіньми і столоченою травою. Коли він визирнув у вікно, відразу забув, що йому снилось. Таке завжди буває. Не знати скільки би він простояв, дивлячись на білий цвіт, на траву, на сонну челядь, якби не почув за своєю спиною тріск. Спершу тріснув дорогий келих з венеціанського скла, з на чверть

недопитим вином, розпався на три частини, і вино закапало на підлогу.Слідом за ним трісло коштовне люстро у різьбленій дубовій оправі, по ньому пробігли навскіс тріщини.Далі з глухим стогоном розпалась надвоє порцелянова ваза з синім кобальтовим візерунком.З неї викотились дві почорнілі срібні монети і швиденько вибіг павук, шукаючи рятунку. Олександрю здалося раптом, що він теж скляний, і його скляне серце ось-ось трісне.

...Два тижні по тому, пізно увечері двоє старших шляхтичів, вбраних у скромну, майже чернечу, одержу, в один і той же час стрілись коло міської криниці.За одним з них віддалік йшов слуга, за другим не було нікого, видно, той чоловік не боявся нічних здрайців.Був він кремезний, хоча й невисокий. Кивнувши один одному, шляхтичі пішли поряд, до міської брами, не кажучи ні слова.Їх випустили стражники через малу хвіртку в мурі. Повітря було задушливе, небо темне й непроникне.Обидва знали, що наближається гроза, і з високого берега Дністра можна було побачити спалахи блискавиць.Утім, шляхтичі прямували в протилежний бік, і лише наддали ходи.Слуга запалив смолискип і показував дорогу.Йти було недалеко – до дворища Олександера Домницького, журавненського райці . У ті часи, на початку ХУІ століття, шляхетські двори поза містом були обнесені мурами не мурами, але достатньо захищені, щоб протистояти запальним сусідам, що з'ясовували між собою стосунки спершу зброєю, а тоді вже через суди.Завдяки цьому багато з них увійшло в історію, не думаючи про це, їхні патріотичні подвиги й діла милосердя лишилися непоміченими, а грамоти з привілеями не збереглись, бо в пориві люті нападники кидали їх у вогонь. А от скарги, протоколи, судові рішення збереглися до наших часів.Утім, тим, чий прах змішався з журавненською землею, про це нічого невідомо.Та й не дуже вони довіряли словам, писаним на папері – догоджали Богу, будуючи храми й каплиці, хоча століття викришили й камінь.Олександр Домницький не залишив по собі справ у суді, а про славу не дбав так, як дбав про честь.Віддавна самотній удовець з малолітнім сином, він усе більше віддалявся від міста, і через силу виконував не надто складні обов'язки в магістраті.

Незважаючи на пізній час брама осідку Домницького була відчинена, і товариші Олександера, які колись вчилися з ним у Падуї, могли увійти. Нижчий зростом шляхтич, пан Миколай Р. подумав, що когось напевно тут чекають, або вже хтось прибув з родичів, хоча необачно так залишати браму незамкненою, а вищий, пан Лукаш Г. зауважив про себе, що лише велике горе має таку властивість відчиняти двері й серце навстіж. Тобто подумали майже про те саме, але в пана Миколая був розум більш приземлений, ніж у його товариша. Утім, гайдуки пана Домницького пильнували двір, добре освітлений факелами, і про прибуття відвідувачів знали, ще як ті, вийшовши з брами, минули стару дупласту вербу. Їхня присутність заспокоїла обох шляхтичів, які були такі засмучені й розтривожені, що не розтуляли вуст, берегли сили для битви. Що ж то була за битва? З ким мали битися двоє давніх приятелів, щоб захистити третього? Лиш вони знали, про яку битву йдеться. Ніхто в містечку про це навіть не здогадувався. Миколай з Лукашем хіба боялися, що справа зайшла надто далеко, й Олександр може наказати їх не пустити.

Але гайдуки, що стояли на високому ганку, поштиво відчинили перед ними двері. Виглядали напруженими і змученими. І хоч обидва шляхтичі приблизно знали, що їх очікувало, їм передалося оте відчуття непевності й напруженості ситуації. Відкрита чесна битва з видимим ворогом не викликає враження, що світ валиться. Той, звісно, валиться: гинуть люди, худоба, рвуться зв'язки між людьми, родинні гнізда охоплює вогонь і таке інше. Але підвалини його – бажання жити, віра в милосердя Господа та його справедливість – залишаються, хоча інші скарби душі, як написав згодом поет Андреас Сілезіус

...поганьблені навіки.

Дім без підвалин, дім без майбутнього – ось чим став дім Олександера Домницького за ці два тижні, в час, коли весна переходить у літо. І два приятелі, забувши про Марка Аврелія та Сенеку, ступили за поріг і вжахнулись від прірви, котра постала перед ними. Зазвичай Сенеку люблять мужі шановні, з достатком, славні ділами, перед якими виринає

пекло старості й посмертного забуття. Молодим і бідним Сенека нецікавий: їм не бракне завзяття протистояти розкошам і злидням, а про смерть вони думають з приємністю, а не з жахом, й усі без винятку вірять в переселення душ, і навіть кармічне коло їх не лякає.

У снігах дрімав пахолок, хлопчик років десяти. Він не встиг прокинутися, як повз нього майнули панове шляхтичі, і злякано витріщився їм услід посоловілими оченятами. А ті увійшли до зали, де пан Олександр зі своєю дружиною гостили колись цвіт журавненської шляхти. Тепер там витали ангели смерті. Посеред зали стояла домовина і довкола горіли свічі у високих срібних канделябрах, а на ослінчику сидів Олександр, опутивши голову на руки. Сам-один. Завжди при мерці чувало багато людей, молились, тихо бесідували про небіжчика чи небіжчицю, а Домницький був сам як палець у просторім покою, де стояв ще величезний креденс, марнославно виблискуючи срібним та порцеляновим начинням. Свічки опливали, блимали, чаділи, тріщали, наповнюючи повітря задухою. Заслонені вікна не пропускали ні терпкості майової ночі, ні блимання далеких блискавиць. Стеля тонула в пільмі, й, здавалось, що її немає.

Лукаш з Миколаєм знали, що побачать, але їх вразила порожнеча: порожній покій, порожня труна з білого дерева, у якій ховають простолюд, і повітря, хоч задушливе, але теж було його забагато. А в центрі тієї порожнечі – невеличкий старший чоловік в простій темній одежі, зі своїм горем, що було лиш у ньому, більш ніде. Лукаш, бажаючи пересвідчитись, що труна зовсім порожня, а, може, на spodі в ній щось таки є, зазирнув туди. Таки порожня. Ніби човен, котрий ще не просмолили, і тому не спускають на воду

-Вашмосць, — кахикнув Миколай. – Се вже не смішно. Отець Бартоломеуш сказав би, що то гріх, але ми знаємо, що тебе сим не злякаєш. Але подумай, що, може, на тебе дивиться Ганна-небіжка, мати твого сина. Якби вона жила, то не допустила б сього!

А пан Лукаш не знав, що сказати на підтримку патетичної орації Миколая, щось таке, що допомгло б розчепити стиснуті уста Домницького.Йому допоміг грім від грози, що перейшла нарешті Дністер.

— Зевс гнівається, — мовив він. – Не подобається йому те, що вчинив вашмосць.

І збентежився, бо Зевс, може, й сердиться, але на те і літо, щоб холод ставав до битви з теплом.Ні, вони не звикли бесідувати з німим Олександром, хоча ще задовго до цього прикрого випадку товариш їхній усе глибше занурювався у відомі лиш йому глибини, а зараз сидів на самому дні якоїсь пекельної студні , і що йому турки, що йому політика чи звичайні людські жарти... Скільки він отак сидів? Здається, три дні.Першим про дивацтво Домницького почув пан Миколай, коли вертався зі Львова.Стрінув на дорозі купця Сидорка, який їхав до Львова з великою партією сукна. А Лукаш гостив у свояка в Перемишлі, й повернувся лише пополудні. Вони сподівались застати тут якусь родину. Зрештою, може, була перед тим.

— Я так собі думаю, — перемінив тон Миколай. – Молоде, зелене, пішло собі шукати пригоди. Може, вчитися більше не хоче. Може, найшов собі дівку з простих? А в нареченої був?

Миколай був завжди хитрим. Почав розпитувати, бо одна річ картати, дорікати, а інша – ставити питання, на які легко відповісти. Після довгої мовчанки Олександр проронив глухо:

— Він розірвав заручини.

Ні, вони не чули про це.То вже був поважний трафунок , який загрожував війною між родами.

— А... – видусив з себе Лукаш, і його питання пірнуло в горішню темряву, так і не встигши стати словами.

— Ніхто про се не знає, — мовив Олександр. – Він прибіг до неї босий, увірвався в покій і сказав, що шлюбу не буде.

— Босий?

— Босий. Мій син не варіят, вашмосьці! Тільки я знаю, в чому річ. І мій отець, що, як ви знаєте, став ченцем у кляшторі. Більше ви від мене нічого не почуєте. Якби не гроза, я казав би вам лишити мене. Можете перечекати в сінях.

— Ми підемо, вашмосць! – пригрозив Миколай. – Але встидно не довіритись давнім приятелям, майже братам. Що ти від нас ховаєш?

Олександр гірко посміхнувся:

— Що? Сказати не можу, але покажу, якщо пообіцяєте, що залишите мене самого оплакувати сина, який, може, й вернеться, але то вже не буде мій син.

— А труна? Що се за комедія?

— Се — частина вистави, вашмосьці. Вона нагадує мені про мою страту. Ся труна— не для нього. Для мене.

— Господи Ісусе! – вигукнув Лукаш. – Для тебе?

Він подивився на Олександра іншими очима, очима лікаря, і побачив, як той постарів й змарнів. А в очі, що палали, страшно було дивитись.

Натомість Миколай відреагував по-своєму, жорстко:

— Покажи, що маєш показати. Де воно?

Він роззирнувся довкола, але не побачив нічого такого, що мало б його вразити.

-У тебе в кабінеті?

Олександр похитав головою і розстебнув поли. На білій сорочці, там де серце, виднілась пляма від заскорузлої крові.

— Се що, рана? – скочив Лукаш. – Треба лікаря! Ні, я сам лікар!

-Я вам показав, — спокійно відказав Домницький і почав зашпилювати гудзики. – Рана знову відкрилася. Доста з вас

-Може... – пополотнів Лука. – Се він, Матеуш? Скажи, се він?

Лице Олександера спотворила гримаса болю, й він видушив з себе:

— Ні.

Обидва приятелі дивились на нього зі щирим жалем, з цілковитою безпорадністю. Вони ще ніколи не почували себе такими безсилями. Бувало, вселенське зло в його найгрізнішому вимірі кривди чи наруги поставало перед ними, особливо, в молоді роки. Часом втрата була така болюча, що й у них на серці довго не заживала невидима рана. Але змирювались, мусили змиритись, бо цілий світ хилився покійно перед Долею, побунтувавши й повоювавши. Аби здолати кривду, мало людського віку. Тільки ті, що живуть по кілька соток літ, можуть щось вдіяти. Бо в них інший світ, й інші інтереси у ньому. І вони, й прості смертні намагаються не переходити дорогу одне одному. Але, як уже перетнуться, то цілий світ перевертається, земля зрушується. Боронь, Боже.

Переміна, що сталася з товаришем, вразила Миколая і Лукаша більше, ніж порожня труна в покої, більше, ніж рана на грудях. Мало що

могло трапитись. Може, між вітцем та сином зайшло щось острє, і завдало глибокої рани старшому. Тіні від свічок коливались на стінах, тіні від блискавок проривались крізь важкі заслони з оксамиту, через що здавалось, що поміж них трьох і порожньої труни метушаться потривожені духи, а відтак атмосфера ставала просто нестерпною. Лукаш відчув, що і його охоплює якесь безумство, і що він сприймає його як щось природне. Не зійде сонце, не защебечуть птахи, не відчиняться двері навстріч світові нормальних, статечних людей – і лишень оце справжнє, а все решта ілюзія.

Утім, пана Миколая, який завжди був серед них трьох найстатечнішим, найрозсудливішим, на перше місце завжди ставлячи обов'язок, це ледь черкнуло. А коли надворі лупнув грім так, що всі троє оглухли, він перший кинувся до дверей. Пахолок заповз у куток і від страху гикав.

Як свіча палала стара липа, що росла коло брами.

— Матко боска! – вирвалось у Миколая.

Дощ лив як з відра, однак липа все одно горіла, й іскри від неї могли спалити двір Домницького. За спиною Миколая з'явився Лукаш, а далі сам пан Олександр, чиєму обійстю загрожувала кара небесна. Челядь товпилася на ганку, так ніби зовсім не лягала спати. Миколай з Лукашем не знали, що вже три ночі в домі ніхто не спав, стривожений дідичевою поведінкою. Кілька бризок дощу привело Лукаша до тями, у голові в нього знову перевернулось, і він зрозумів, що ось це – справжнє, а те, що у домі – мана. Липу загасить злива, і вона, можливо, відживе, відхворіє, але відживе, бо дерева сильні духом. Навіть пень проростає. І до серця чоловіка вступила тиша. Він дивився, як води небесні гасили небесний огонь, і на устах його завітла ледь помітна усмішка вдячності.

Олександр стояв позаду всіх, і відчай у нього ледь-ледь зрушився убік, поступаючись клопоту господаря, у якого є чимало добра, нажитого

терпеливою працею, і є бажання, якщо не примножити свої статки, то хоча б уберегти. Але це тривало мить. Тут же рана нагадала про себе, і він відступив назад, відступив у тінь, далі в темряву дому, де чаділи свічки, а звідти – в глибоке підземелля свідомості, де ніхто не заважав йому переживати безкінечність солодкої муки.

Наче сновида спускався пан Олександр до просторої пивниці, що не раз у лихі часи була останнім порятунком, або ставала могилою для тих, хто потерпав від облоги, коли гинули останні захисники честі господаря та його дому, і залишались старі й жінки з малими дітьми. Утім, татари нападали здебільшого на села, а не на шляхетські укріплення. Небезпечнішими були війни домові: поміж самими шляхтичами. Вони спалахували від однієї іскри панського гонору, часом навіть через непорозуміння. Миколай з Лукашем були білими воронами у цій зграї, хоча, звісно, дітьми свого часу. Не встрявали в конфлікти, були обережні, уникали судів, і не вдавались до жодних радикальних дій. Але безпідставне, нагле розірвання заручин сином Домницького могло порушити цю гармонію. Для старшого чоловіка, незвиклого до насильства, виплеканого на молоці філософії стоїків, а не на крові, се була річ дуже прикра. І можливо, вистава з порожньою труною, імітація чування, виявилась свого роду захистом для пана Олександера.

У вухах його все ще відлунював грім небесної битви. Утім, спускався він до пивниці, дещо втішений, адже небесна битва не земне кровопролиття, а палаюча липа, як він упевнився, не становила безпосередньої загрози його обійстю. Та хоч би й згоріло. Нехай би здиміло. Його скарби залишилися б з ним. Він замкнув би за собою ковані залізом двері, одні й другі, і залишився б тут у будь-якому випадку. Не було задля кого боронити маєток. Олександр знав, що Матвій пропащий. Він умер. І пекло його інше, зовсім інше.

У пивниці Домницького зберігались волоські та угорські вина. Він був великим шанувальником цього шляхетного трунку і тримався власних купців-постачальників. Не мав військових трофеїв, поплямлених нехристиянською чи християнською кров'ю. Усе було ним куплене в чужих

краях ще замолоду: античні камеї, венеціанське скло, мушлі Середземномор'я, уламки мармурових статуй, книги...Але все це було нагорі, на світлі. Пивниця мала особливий відділок, куди заходив лише сам господар. Вважалося, що там скарбівня і найцінніші барильця вина, але за полицею, де вилежувались тиші й спокої старі вина, ховались двері до потаємної кімнати, про яку ніхто не знав. Отуди і прямував пан Олександр. Якась сила відтрочувала його від того місця, і вона ж його притягувала, ваблячи запахом свіжої трави і квітів, що просочувався крізь дверці з потемнілого дуба. Зупинившись перед дверима, пан Олександр поставив на підлогу олив'яний підсвічник і вставив у замок третій ключ: якось механічно, за схемою – двері, замок, ключ. Завжди робив це, навіть коли не мав спершу наміру заходити. Якась сила керувала його волею, формуючи потребу, коли ключ був уже вставлений у замок, і залишалось його лише повернути. З якоюсь гіркотою Домницький подумав, що в інші часи, і в іншій землі він не ховав би свою таємницю так глибоко, не охороняв би її так ревно від людей. У Римі? Стародавньому Римі, золотому віці всіх богів і всіх святинь? Чи, може, в сонячних Афінах?...

Двері тихо відчинились, бо завіси були щедро змащені, й Олександр втягнув у себе різкий запах трави, змішаної з земляним духом підземелля. Він став на порозі крихітної кімнатини, посеред якої на дерев'яному помості лежала брила сніжнобілого порфиру, багатства журавненської землі. Не стада худоби, що проходять нею з Волощини у бік пасовиськ Бескидів, не риба з Дністра, не щедрі плоди Церери, а білий, часом жовтий, сірий, чорний порфир, піддатливий для різця скульптора і каменотеса, за яким приїждять до Журавного з Німців, Чехів та Мадярщини.

Ця брила була чимось незмірно більшим, ніж коштовний камінь. Десь у її туманній молочній глибині переховувалась від суєтного світу душа Олександра, його горе, його щастя, його життя. Без найменшого ганджу, вилущена колись з товщі каменю, як зерня зі спілого горіха, гладка й прохолодна, завдовжки з тіло людини. Від світла камінь ставав прозорішим, колір його теплішав. Здавалось, світло жило в ньому завжди. Його слід було пробудити, як будять зі сну кохану жінку, і, ще не

розплющивши очі, вона знає, хто її будить, і лице в неї наповнюється світлом сонячного ранку.

Пан Олександр, посивілий, із лицем покарбованим зморшками, з руками, на яких понапинались жили, як на деревині граба, що починає втрачати пружність, не міг погамувати дроз. Якийсь час він так стояв, а потім, не обертаючись, зачинив за собою двері, наче боявся, що перетяг спровадить сюди увесь галасливий надокучливий світ. Поставив свічник на камінь, і свічка з каменем засяяла ще потужніше, ще яскравіше, зустрівшись після довгої розлуки. Домницький сів на долівку, припорошену пилом, і притулився щокою до холодної поверхні. Усе те, що було, нагорі, не вартувало нічого порівняно з тим, що він відчував зараз: неземну тишу, золоту благодать, солодке хвилювання. Роки зійшли з нього як зашкарубла кора, і якби хтось ненароком увійшов сюди, то застав би чорнявого тонкокого юнака з тонкими рисами обличчя, і подумав би, що це син його, Матвій. Запахи були як музика: фіалки змінювались первоцвітом, ружа любистком, рум'янок м'ятою... Але думка, що це блаженство триває лише поки він тут, торкається білого каменю, викликала пронизливо різкий запах скошеної трави. "Тому й смерть з косою", — подумав пан Олександр, здригнувшись. Він пригадав бачений у німецькому костелі танок Смерті. Смерть веде за собою героїв, магнатів, молодих жінок, дітей... Як у тому кривому танці, що на гаївках виводять дівчатка між церквою і цвинтарем. "У кривому танці не виведеш кінця..." Потім у нього затерпла щока, камінь почав холонуть і той холод діткнувся серця. Висмоктував з нього життєву вологу, перетворюючи чоловіка на стару зморшкувату почвару з вічномолодою безсмертною душею. Нічого не боявся так Олександр як старості: безсилля, тьмяних почервонілих очей, негнучкої кості, складок сухої шкіри. Старість – то ганьба людського роду, встид перед весною, бо навіть столітні дерева зацвітають до останньої живої гіллі.

А чоловік цвіте заледве кілька літ, і не встигає зрозуміти, яке то щастя бути молодим. Навіть у нужді, навіть у ярмі. І він того не розумів, прикутий до каменя, свого ідола, так і не ставши Пігмаліоном.

— Бо недостойний, — прошепотів Олександр задеревілими устами.

Гроза покотилась далі, до невидимих, але безперечно існуючих Бескидів, і впала їм до ніг, як пес, що набігався, а тепер зголоднілий вертається до господаря. Маєві грози лишають дерево без плоду. Так само гірко, як град посіче збіжжя, позбиває зав'язь. Тому тієї ночі палились громові свічі в Журавно, Галичі, Жидачеві. Посвячені на Стрітення, вони виймалися з-за образів, ще високі й не оплилі, бо то була чи не перша гроза. До осені з тих свічок залишались самі недогарки. Вірили, що це помагає, що святий вогонь здатний відвернути гнів Перуна чи Ілії. Зрештою, для людей то були лише два імені одного бога. Як святий Йоан та Іван Купайло, як Велика Богиня і Матір Божа. Дотепер не можна було їх розділити, і десь в глухих закутках краю, де священики були не надто вчені, або й зовсім невчені, старі й нові боги мирно собі співвіснували, а віковий дуб на галявині отримував такі самі почесті, що й християнський вівтар, а ігрища духів міг побачити кожен, або, принаймні, їхні сліди.

По тому, як відшуміла небесна битва, люди мирно поснули, сподіваючись на ліпші, а не на гірші, її наслідки. Бо хто б там не переміг на небі, на землі лишається руїна: спалені обороти та дзвіниці, потовчені городи, та інше лихо, спричинене силою вогню та води. Після задухи війнуло свіжим повітрям з гіркуватим присмаком диму та терпким крові зламаних рослин. Наче татари пройшла гроза тим самим маршрутом з-за Дністра, слід у слід. Свічки за порятунок погасили двома пальцями, і настав час для жалобних свічок. Порожня труна в домі пана Олександера стала останнім ложем для самого господаря. Втім, це трапилось пізніше, уночі, бо вранці дідича знайшов його маршалок Боніфацій, зауваживши незамкнені двері до пивниці. Подумав, що господар вирішив спуститися за вином. Боніфацій вірив у диво зцілення, та й сам бачив, як дідич з цікавістю дивився на палаюче дерево, і вираз його обличчя був цілком свідомий. Напевно, мосціпанам Миколаю та Лукашеві вдалося його вмовити. Маршалок спустився до першої пивниці, де тримались харчі, меди, не надто коштовні вина. Нікого. Але двері до другої пивниці теж були відімкнені. Боніфацій взявся за клямку і тяжкі

двері подалися на нього. Він почув свіжий дух трави, ніби двері вели просто до саду. Але чорна думка забігла поперед цієї: таж хтось міг пробити знадвору діру й пробратися до скарбівні вашмосця.

Маршалок схопився за груди, бо безпека дому лежала на ньому. А що, як зараз застане його пан Олександр, і подумає, що то він спровадив злодіїв і тепер зачищає сліди?

— Вашмосць, — хотів сказати Боніфацій, але дух йому сперло, і він лише хапав ротом повітря, густе, гостре, свіже. У пивниці так не може пахнути. Хіба що... Ні, не міг пан Домницький, уродзоний шляхтич, радця, чоловік статечний і вчений, займатися чарами, як якась баба-чарівниця. Боніфацій сам з ним об'їздив півсвіта і видів, як ксьондзи палили відьом та книжки, і що, власне, обридження до тієї жорстокості й безчинства знеохотило його пана до вандрівок і навернуло додому.

Що б там не було за дверима, Боніфацій мусив взнати, хоч і був безоружний. Поки збудить слуг, мало що може статися. Він ширше прочинив двері, й свічка в його руках затанцювала, як не намагався стримати тремтіння. Але виявилось, що за дверима не бракло світла, тільки то не було сіре вранішнє світло, а зелене, що йшло з найдальшого кутка. І воно пахло свіжостятою майовою травою, соковитою і товстою, наливою дощами.

Боніфацій виріс у цих краях і знав, що то може бути. Чув про істот, які з'являлись людям на полі, серед кущів терну й шипшини, у лісі, у воді. Про духів — ні злих, ні добрих. Отже, це світло йшло не від диявола, і запах був не від нього. Диявол смердить козлом, або ж смолою та сіркою, як повідав ксьондз в костелі. "Може, — майнуло в голові маршалка, — усьому причиною є грім, що вдарив у стару липу? Вигнав тих істот з їхнього помешкання, і ті сховались у пивниці, доки не знайдуть собі чогось ліпшого? А пан дідич тим часом спить в своїй опочивальні."

Звісно, Боніфацій боявся, але його страх був перемішаний з цікавістю, бо, кажуть, деякі з тих істот чудовної янгольської вроди, і можуть, коли на те їхня ласка, обдарувати чоловіка щастям, якого той найбільше собі зичить. Бо в кожного своє щастя. У того— гроші, в іншого— здорова сита худобина, в ще іншого – родюча земля. Боніфацієве щастя було в щасті його господаря, в його здоров'ї, багатстві й доброму гуморі. Був він старший від свого пана на шість літ, тобто в такому віці, коли вже пізно відділятися, аби звити власне гніздо, коли зростаєшся з місцем, де живеш, і втрата його – твоя смерть. Відрубане гілля не приймається: встромляй його не встромляй в землю.

Одне слово, Боніфацій не міг втратити нагоди підглянути за чарівними істотами, бо се дало б йому ще й перевагу над іншими, такими, як і він несаможитливими, шляхтичами, з якими часом доводилось гоститись. Із голови йому вилетіли статечність дворового слуги, тривога за господаря, останні моторошні події, усе те, чим день у день живе кожний чоловік, що вже не марить новими відкриттями. Бочівки з мальвазією і токаєм були викладені вище його зросту, тому він зазирнув у шпарину. При цьому на його обличчі з'явилась хитра посмішка дитини, яка знає, де тато сховав гостинець, і певна у його існуванні, хоч усі довкола кажуть, ніби його нема. Світло било в очі, й він пішов уздовж штабеля, шукаючи прохід. І незабаром знайшов той прохід: між бочівками і стіною пивниці й одразу побачив невеликі прочинені двері. Знав про них, і вважав, що пан дідич тримає там золото й срібло. Не надто розумно, бо рабівники можуть висадити ті двері за допомогою пороху. Звідти й било світло, і чарівні істоти напевно ховались там.

У останню мить Боніфацій зняв з себе хрестика на шкірянім шнурочку й повісив на чіп найближчої бочівки. Навіть, якщо Пан Біг це помітив, відмолить йому, скільки призначить ксьондз пацірів . Бо чув, що чудовні істоти бояться залізного хреста і гніваються, якщо до них приходиш в ньому. А позаяк опинились волею припадку в чужому домі, то будуть гречні з маршалком, який пошанував їх, знявши хрестика. Запах зрізаних квітів йшов хвилями, але світло залишалось незмінним, і коли Боніфацій

підкрався до прочинених дверей і зазирнув у шпарину, усю його грайливість наче рукою зняло.

Пан Олександр положив голову на довгий білий камінь, а сам сидів на долівці. Невидючі очі були спрямовані на Боніфація, а твар перекривлена від нестерпної муки. Рукою він вчепився у сорочку на грудях. Свічка в олив'яному підсвічнику горіла тим самим зеленим світлом. Більш не було нічого. Камінь, мертвий господар і свічка. Боніфацій ще не усвідомлював, що його життя зазнало повної руйни, що, можливо, дім ще отримає нове життя, але він — уже ні. Ця нора, печера, пивниця, осяяна потойбічним світлом, заворожувала, поглинала його, і, врешті, відібрала йому розум чоловіка поштового, прагматичного, давши навзамін розум дитини. Отже, він отримав те, чого підсвідомо прагнув усе життя. За те, що пошанував чарівних істот, знявши хрестика з шиї.

"Господи, помагай тому, хто мене має", — так було написано староруською мовою на перстені-печатці пана Миколая. Напис вився довкола птаха з розгорненими крилами. З огляду на мову, радця не користувався перстеном як печаткою, а носив на шиї як оберіг. Знайшли перстень разом зі срібними браслетами та гривнами, коли копали криницю в його сільці Воловині. Надибали обгорілі зруби, потрісканий камінь і людські кості. Либонь, належали до часів, коли волинський князь Данило Романович понищив непокірних галицьких бояр, або була то робота ще його вітця Романа Мстиславовича. Може, ті оздоби й не вартували багато, як, приміром, римські монети та мармурові фігури, але птах був гарним символом. Відійшовши від чужих пишнот, діла рук різьбярів, архітекторів, малярів, пан Миколай згадав, що земля, котра виплекала цілі покоління його роду, теж має свої таланти, і скромне срібло, якому бракувало витонченості, гріло йому душу. І одним з перших у краї він почав про це говорити, вишукувати давні рукописи, й собі пописувати віршики на оказію, правда, польською мовою, хоч ніколи не забував, що мати була в нього русинка і православної віри. Він так міркував собі: Руська держава відійшла, як Рим, як Афіни, і тепер є інша, Річ Посполита, яка підтримує лад у цих землях, боронить від турків, литви, московитів. Політичні погляди пана Миколая були доволі

ортодоксальними, і за ними стояла велич Риму й воскресла Італія Медічі, Макіавеллі, Данте. Він був застарий, щоб служити королю, але обидва сини Адам і Северин мешкали при дворі у Кракові, час від часу ходячи на виправу до турків. Третій син господарював у Воловині, а донька Маринка з зятем у Демні. Отже, тих родинних проблем, що їх мав Олександр, у нього не було, хоча всі ми під Богом ходимо, і не знати, як буде далі. А птах, що на печатці, був прив'язаний на шовковім шнурку, й лише дивився на Волоський гостинець та на хмари в небі.

Миколай першим з'явився у дворі Домницьких і спробував дати лад хаосу, що запанував там після того, як маршалок Боніфацій знайшов тіло Олександера в пивниці. Петро, старший з-поміж слуг, прибіг по нього сам, вважаючи Миколая найбільш потрібною людиною в такій ситуації.

— А що Боніфацій? – відчув щось підозріле пан Миколай, що відсипався після бурхливої грозової ночі. Він ще був у ліжку, коли прибіг Петро, і вийшов до нього в самій сорочці.

— А! – махнув рукою слуга. – Пан маршалок збудив мене й сказав: "Петрусю, пан-дідич нагло вмер, але то таке..."

— "Таке"?

— Ага, вашмосць. А потім він мовив: "Іди подивися, яке красне світло в пивниці!"

Перша думка, що виникла в пана Миколая, була про святість Олександера, бо той був чоловіком дуже порядним, але вся його душа миттю обурилась й запротестувала. Олександр давно вже поглядав у бік Кальвіна.

-Світло, кажеш? Яке світло?

-Я там не був, — опустив голову Петро. – Казав, аби ніхто не заходив до пивниці, доки не явиться хтось з вашмосців.

— Давай зробимо так.Зараз я зберуся, а ти тим часом заклич пана Лукаша.Він лікар і буде нам в поміч.

Миколай боявся, щоб потім його не запідозрили в приховуванні доказів.Смерть Олександера була логічна, і він, попри великий жаль, мусив це визнати і прийняти.Сей чоловік зробив усе, аби допровадити себе до загибелі.Монастир, можливо, продовжив би йому життя, як продовжив його вітцю Григорію, але Олександр ненавидів монастирський триб життя, і не раз про це казав.Як писав славний Ян з Киян: " У чоловіка три вороги: мир, спокуситель і плоть." Хто не годний з ними воювати, той взагалі не має місця в світі.Бо ніде не є безпечно.Вітер свище звідусіль, лупають двері, хтось зазирає в твоє вікно, а під подушкою ліпше тримати острий ніж, а не вервицю.

Миколай швидко вбрався і, відмовившись від супроводу, вирушив до двору Олександера. Не мав жодного сумніву, що Домницький вмер, і що ніхто йому в цьому не допоміг. Бачив рану навпроти серця на власні очі. Картав себе, що після зливи пішов разом з Лукашем додому, бо геть вимокли обидва.Треба було положити Олександера в ліжку й дочекатися, поки той засне.Але за те їх будуть судити вже на небі, а тепер слід віддати накази слугам Домницького і повідомити про лихий трафунк магістрат.

Натовп слуг Олександера чекав на пана Миколая як на пришествя Ісуса, з огляду на химерний душевний стан маршалка Боніфація.Той стояв посеред двору й дивився то на ясне небо, то на обгорілу липу, де прикро змішався зелений колір з чорним, і се його, здавалось, непокоїло більше, ніж смерть господаря. Жодного смутку на його лиці пан Миколай не запримітив, і переконався, що права рука його дорогого приятеля зазнала такого самого ушкодження, як і спалене дерево.Після такої урази важко повернутися до нормального людського життя.

— Честь, Боніфацію! – привітався Миколай якомога спокійніше, і в носі йому засвербіло від різкого запаху різнотрав'я, що йшов від маршалка. Наче той спав тієї ночі на грядці аптекарського городчика.

У пана радці склалось враження, ніби Боніфацій геть забув про смерть свого володаря. Зморшки на чолі маршалка розгладились, лице погладшало. Тільки в очах, десь на самому споді, ще неспокійно ворухилось почуття обов'язку – речі священної для пана Миколая, наріжного каменю його світогляду. Бо се обов'язок привів його сюди найперше, а вже потім почуття.

На ганку стояв гурт старших слуг, коло конюшні збились наче лошата пахолки, і всі дивились на пана радцю як на ангела справедливості. Тому його поведження не могло бути надмір схвильованим. Слуги розступились і утворили прохід до пивниці. Миколай рушив туди в супроводі старшого слуги, який освітлював і без того добре освітлене підземелля, покинувши стояти зачарованого небом маршалка, й непомітно намацав на грудях перстень з птахом.

Господи, помагай тому, хто мене має. Напис втискається йому в шкіру, запечатує серце, запечатує уста, щоб бути гідним мужем, виплеканим на молоці Цицерона та Марка Аврелія. Вуха йому заступило, коли він зійшов на сам низ, а до вогкості й холоду пивниці додався характерний запах зрізаної серпом трави. По стінах горіли смолискипи, встромлені в залізні петлі, тож Петро міг би загасити своє джерело світла. Однак того світла, про яке говорив Боніфацій слугі, Миколай не сподобився увидіти. За третіми дверима було темно. Пан радця змовив коротку молитву і увійшов.

Пан Лукаш, для якого смерть була конкурентом, а, отже, не мала в собі нічого містичного, і який частіше мусив ставати в ногах недужого, пускаючи в узголів'я її ясновельможність, також не здивувався наглій смерті Олександера. З першого погляду він констатував серцевий напад, і навіщось торкнувся твердої зимної руки, ніби збирався привітатись з небіжчиком. У голові його промайнула тінь латинської фрази " Salve,

sezar... приречені на смерть... Це мало означати, що і він, Лукаш, і Миколай теж невдовзі вирушать в далеку дорогу до тієї країни, звідки нема вороття. Але далі він опанував себе і мовив:

-Тіло задубіло швидко.

— Бо лежало на камені, — відказав пан Миколай. — Та й у пивниці влітку зимно, а взимі тепліше.

— Усе має значення, — згодився Лукаш. — Але коли тіло противиться смерті, то не вистигає так швидко. Не знаю, як його покласти в гріб такого скорченого. Що се за камінь, і що він, до дьябла, тут робив?

— Може, хотів узяти за надгробок. Дехто тримає вдома труну, аби не поховали як-небудь.

Обидва шляхтичі були надто шоковані, щоб жалувати за померлим. Тим більше, що їхній товариш виглядав тепер на щось цілком чуже, і душа його, либонь, поквапилася звідси назустріч іншому світові. Знали, що Олександр зовсім не був прив'язаний до маєтностей. Стратив двох дорослих синів, жону, і став чимось на подобу Йова зі Старого Тестаменту. А після смерті й поготів не збирався пильнувати за добром, якого все ще було чимало. Завдяки малжонці Ганні, особі практичній та енергійній, яка застудилась, наглядаючи в дощ, як вивозять збіжжя з поля, і до останньої хвили не вірила, що помре. Згодом вони відчують біль порожнечі, але зараз на їхні плечі спав тягар обов'язку.

Тіло Олександера не бажало розлучатись з білим каменем. Він був притулений до нього, наче зрісся, і аж потім слуги зрозуміли, що тіло стало надто важке, значно важче, ніж ті мертві тіла, котрі їм доводилось переносити — мається на увазі худобина. Десятеро людей врешті підняли його, але винести не було місця. Треба було пробивати отвір в стіні скарбівні. Утім, де ті скарби. У тісній комірці мертвий дідич, камінь і

догоріла свічка в олив'янім свічнику.Слуги пошепки висловили здогад, що срібло-злото міг переховати Боніфацій. Чесний-чесний, але міг і його дідько спокусити.Ніхто не відає, що в чужому серці. Хіба Господь. Але яким чином – невідомо.Не по— людськи в кожному разі.Боніфацій усе ще стояв посеред подвір'я і дивився то на небо, то на спалену Перуном липу. Може, прикидався блаженним, може, посміхався нещиро. Про всяк випадок пан Миколай наказав його відвести до конюшні й замкнути в комірці, де лежала кінська упряж.Той був такий покірний, що Лукашеві стало не по собі і він спитав:

-Навіщо се робити? Він — як мале дитя...

На лиці Миколая з'явився жорсткий вираз:

— Ти хочеш, щоб нас з тобою звинуватили в крадіжці?

— Крадіжці того, що немає, — відказав Лукаш. – Ти ж знаєш, що Олександр не мав великих статків.

— Доки не знайдеться тестамент, ми не знаємо, що в нього було, а що ні. Мусиш пам'ятати, друже, що світ сей для нас, і ми для нього.Шкода, що бургомістр ще не вернувся, і ми самі мусимо подбати про тіло й зголоситися в ратуші, коли його піднімуть нагору.

— То старий звичай, — зауважив Лукаш.

— Старі звичаї, як ти знаєш, мають більшу силу. Ніхто не посміє нас потім звинуватити у безчесті.

— Sic, — відповів Лукаш чомусь латиною. – Нехай буде так.

Мав він таку натуру: легко було його вмовити, як на лихе. так і на добре, але душі Лукашевої ніхто не сягнув дна. Покійний Олександр був

зовсім інший – непроникний як темна вода. Темна вода із зеленуватим відтінком, яка буває в лісовому озері.

— Не треба розбивати мур, — раптом сказав Лукаш. – Спробуємо по-іншому. Спини копачів.

— Що ти маєш на увазі?

— Почекай.

Лукаш підійшов до Петра і щось тихо йому мовив. Потім став на ганку і задивився у розкішне літнє небо, непевне, як людське життя. З тої ясної глибини могла знову виринути буря. У небі без жодної хмарини він відшукав свою втрату — чорну крапку. Вона притягувала його як магніт залізо ще з дитячих літ. І тому можна було подумати, що це все сон, і на цей раз обійдеться. Чорна крапка не втягне його у себе, не розплющить, не поглине. У останній момент хтось його збудить.

Петро вернувся швидко, бо костел св. Миколая був недалеко.-

— Свячена вода, — тихо мовив він до пана радці, але той і без цього все збагнув, кивнувши поважно. Дивно, що вони цього не спробували відразу.

Петро, Лукаш і Миколай знову спустились до пивниці. Лукаш взяв склянку з водою, швидко сказав:

— Во ім'я Отця, і Сина, і святого Духа...

і вилив воду на камінь і скорчене тіло Олександера Домницького.

Нічого.

А потім тіло легко сповзло з каменя й опинилось на долівці. Звичайне тіло нещодавно померлого чоловіка середніх літ. Двоє гайдуків легко винесли його з пивниці, положили на постіль, а далі нарядили відповідно до шляхетського становища і поклали до труни, що була приготована. Обидва шляхтичі пішли до ратуші зложити присягу. Пан Миколай про те, що був покликаний слугою Петром і перший побачив тіло. А пан Лукаш – що смерть настала від серцевого нападу, внаслідок нещастя, яке трапилось з його сином Матеушом. По тому з ратуші вийшло кілька присутніх там радців, які відразу пішли до двору Домницького.

Про нещасного Боніфація якось забули. Тільки увечері відчинили комірку й не знайшли там маршалка. Замість нього на стіні було намальовано вуглиною неоковирні крила. Утім, не до Боніфація тепер було. Передчуття пана Лукаша справдились. Наближалась гроза. Тільки не з неба, а з землі, й двоє товаришів юності Олександера Домницького незабаром опинились в її епіцентрі, переживши прикрі, як їм здавалось, незаслужені відчуття. Бо не в тому досконалість і велике серце, щоб дати і втратити, а в тому, щоб втратити і все одно давати.

Тіло дідича лежало в труні посеред зали, а осиротілі слуги тинялися двором, незвиклі до волі. Не знали на правду, що їм чинити, і їхня воля могла виявитися гіркою та голодною. Спробуй, проживши роки на одному місці, шукати інше в цьому вбогому, знищеному війнами й неврожаєм, краї. Спробуй, відслуживши в порядного і справедливого господаря, перейти до безецного і свавільного. Пан Домницький не втягав своїх слуг в різні авантури: жили собі мирно, тихо, лиш часом мусив відрядити когось на війну, як велів йому король, а як хто не вернувся, то що ж... Обидва старші сини Домницького теж зложили голови, боронячи край від турків.

Отже, зараз ніхто не клопотався долею слуг, бо дім поринув у жалобу. Малий пахолок Івась рубав тріски коло дровітні з трохи старшим Тимошем. Він тішився, що тепер напевно за ним приїде тато, а поки знайде йому нову службу, він ще встигне набавитися з меншими братом і

сестричкою. У Тимоша на устах блукала хитра посмішка, і раптом він сказав:

— Я знаю, що як панич верне, хоч сам він буде на лиці молодий!

— Що ти кажеш, Тимоше? Усі гадають, що наш панич втопився у Дністрі.

— Не, не втопився. Його виділи на Зеленому гостинці. Якби небіжчик дідич послав за ним, його б знайшли. Та він не схотів.

— Чому не схотів?

-Не знаю. Певно, злий дух би вгнівався.

-Який злий дух?

— Ти що, не чув ксьондза? До панича вступив злий дух, і якби його силою завернути додому, то Матеуш би вмер. Але наш дідич знав давні звичаї. А ви думаєте, що він стратив розум...

— Але ж дідич вмер!

— Старий був, то й умер. Ходи, щось покажу.

Івась потягнувся вслід за Тимошем, відчуваючи якусь непевність, навіть страх. Але найменше при тому цікавості. Вони пішли поза дровітню і пірнули в напівтемяву старих дерев, чиє листя пахло, віддаючи вогкістю землі. Але насправді пахло не листя, що вже встигло втратити яснозелену весняну свіжість. Запах линув від ями під самим фундаментом, розритої, аби у такий спосіб дістатися до найдалшого кутка пивниці. Отвір не розширили, бо пан Лукаш придумав ліпший спосіб винести звідтіля тіло господаря, облегливши його свяченою

водою.Випадок не той, щоб про нього розповідати. Петро тут таки присягнувся, що буде мовчати.Але його бачили, як виходив з костелу зі склянкою свяченої води.

Тиміш чхнув і сказав:

— Чуєш?

-Що? – наставив вуха Івась.

— Запах, дурню! З пивниці пахне зіллям.

Івась подумав: "Ну, то й що?". Але, очевидно, річ була не в запаху. Тиміш ліг на живіт, і встромив голову в діру. За хвилю малий почув його схвильоване сопіння.

-Тепер ти.

Тиміш встав, обтрусив землю з грудей, що трохи підсохла, й тому майже не лишила сліду на сорочці.

-А що там?

— Увидиш.А, може, не увидиш.Може, ти не вмієш видіти, — сказав Тиміш з притиском.

Малий покійно ліг на живіт і теж занурив голову в темний отвір, звідки линув тонкий запах польових квітів, який трохи перебивав гіркуватий запах золотистої кульбаби, що зараз доцвітала по темних кутках. Але спершу нічого не бачив, доки запах не проникнув у всі отвори його голови, аж кров почала бухкати в скронях.Хлопчик заплющив очі, що втомились від напруження, і аж тоді зумів увидіти: зеленувате світіння внизу, що мало обриси людської постаті, яка лежала на боці, і від

неї віяло солодким безтурботним спокоєм, невинним та щасливим. Малий слуга відчув, що і його дотикається цей солодкий спокій, і що нічого солодшого за нього бути не може. Нараз брутальна рука шарпнула його за комір і поставила на ноги.

— Видів? – спитав Тиміш, жадібно зазираючи йому в лице.

Малий кивнув.

— Що ти видів? Га?

Очі Івася все ще обволікав туман, і з несподіваною силою він вирвався з Тимошевих рук, кинувши йому в лице:

— Нічого!

І почав утікати. Побіг через подвір'я, не звертаючи уваги на челядь, що готувалась до жалобної церемонії. Ноги його не торкались землі, бо чоботята скинув ще учора, відколи його усунули від нудних обов'язків сидіти в сінях, чекаючи, коли покличе пан дідич. Тепер дідич вмер і не потребував його послуг. Босі ноги самі понесли Івася через відчинену навстіж браму, в рай різнотрав'я, де паслись коні, призначені для битви і подорожей, врешті став на горбі, й перед очима його постала мерехтлива блакитна гладінь води, там, де сходились дві ріки: Дністер і Свіча. Трава обвила йому ноги, спутала до колін, і він покійно віддався їй, відчуваючи якийсь безмірний жаль. Він тихо захлипав, припавши лицем до землі, а далі затих, бо відчув, що відтепер у ньому є щось таке, чого немає в Тимоша. Бо той старший, і серце в нього уже закрите. Звідки він міг це знати? Немає значення. Він отримав свій дар від світлої постаті і не міг віддати назад, хоч би й схотів.

Трава шепотіла до нього поки що нерозбірливо, бо Івасеві вуха ще не пристосувались до звуків її мови. Бо то була мова. А раз є мова, то є і душа трави. І зовсім трохи бракувало, аби Івась зрозумів, що вона каже,

а не просто здогадувався: не наступи на сю квітку, бо в неї стебло крухе, обійти мурашину стежку, переступи через цей лопух, не обертайся назад...

То були не лише звуки, а й запахи. Наприклад, запах крові рослин, які він столочив, щоб прокласти собі шлях туди, до великої води, над якої повис зелений моріжок з травою щільною та м'якою, наче килим у панських покоях. Скільки разів йому хотілось лягти на цей килим, привезений з далеких країв. Гладити долонями, читаючи письмо невідомих ткачів. Се не зашкодило б килиму, се не боліло б йому як траві, яку завтра чи післязавтра скосять, зіжнуть, столочать, з'їдять...

І так йому не хотілось завдавати траві муки, що аж тіло стало легким, й Івась йшов, ледь торкаючись трави, пригинаючи, не зламавши найтендітнішої стеблини. Ще трохи – і він взагалі не торкатиметься трави, а пливтиме над нею.

Хлопчик був уже близько від дерева, коли побачив, як з того берега плине вутлий човник, перетинаючи збурену дощами ріку. У ньому прокинувся жаль і до човника, наче той мав душу, мужньо злітаючи на гребені каламутних хвиль. Та вже наступної миті малий здогадався, що то не душа у човна, а той, хто пливе сюди від правого берега, віддав човникові частину свого страху і своєї мужності, а також сили. Постать, що стояла в човні, була темною і веслувала, може, не надто вміло, зате завзято, а Ріка з цікавістю спостерігала за нею, і сонце блимало упів-ока з-за хмари, навіть верби на березі завмерли, ніби їхня непорушність могла чимось допомогти чоловіку. Ні, вони не переживали за долю човна й людини, не відчували спорідненості з людською душею. Лише хлопчик, що стояв за кілька кроків від води, відчував цю спорідненість, єдність, і розрив, і відчуження, яке було між чоловіком у човні і світом, створеним Господом до появи Адама. Ясна річ, то було лише відчуття, а не слова. Хто знає, чи зуміє цей хлопчик колись передати відчуте й пережите ним словами, бо для того треба багато розуму й науки. Утім, одне слово він таки сказав, точніше, вигукнув, упізнавши чоловіка, що веслував до

берега в хисткій шкаралупці, схожій на долю людей, особливо, таких, як вони, дрібних й незначущих:

— Тату!

І те слово обірвало казку, в яку він щойно вступив. Ноги занурились в прибережне баговиння, руки запекло від кропиви, на шкірі з'явилися пухирі від оводів. Але це було ніщо порівняно з великою радістю Івася:

— Йой, таточку!

Чоловік, рано посивілий, згорблений клопотами й пригнічений удівством, обняв малого й полегшено зітхнув:

— Хочу тебе забрати, — сказав він. — Чув, я що пани будуть ділити маєток, і без крові не обійдеться. Найдємо тобі іншу службу, не бійся...

"А я не хочу іншої служби, — подумав Івась. — Тепер я не піду на службу. А як змусять, то втечу!"

Та від нього й не вимагалось відповіді. Отець так вирішив. Проте сам хлопець знав, що віднині уся його покірність буде вдаваною. Віднині його вчитимуть трави, дерева й вода, і вони ж його захищатимуть.

Аж тепер, коли над маєтністю Домницьких зависла реальна загроза, найближчі приятелі Олександера, чиє тіло чекало злуки із землею, вдалились до ретельних пошуків законного спадкоємця – єдиного сина Матвія. Пан Миколай розіслав гінців на всі чотири сторони світу повідомити про смерть господаря дому і відшукати будь-яку звістку про місце перебування Матеуша Домницького. Були перевірені всі корчми, лічниці й монастирі, усі, до кого міг податися хлопець. Даремно. Але пан радця не міг полишити справу, не довівши її до кінця. Він послав листа до свого щирого приятеля Ігнація Л., начальника сеймової канцелярії, бо уродзоний шляхтич, спадкоємець не надто великого, однак й не малого

маєтку, не міг отак безславно розчинитися як сіль у воді. І тепер чекав від нього доброї поради. Може, хлопець пішов до війська? Може, став жертвою чиєїсь захланності? Врешті, хоч і як не хотілось, пан Миколай вирушив до дому нареченої Матеуша, панни Теклі Ліської. Боявся спровокувати вибух так званого ображеного панського гонору. Що й казати, мало виховувалась їхня шляхта на європейський манер, наче жила за суцільною залізною стіною. Сам пан радця відвик від бенкетів, що миттю переростали у війну, ненавидів єдиний принцип, якого вперто трималися його земляки – око за око, зуб за зуб – що позбавив простий люд спокою, а шляхетський стан єдності. Коли ж ішлося про шлюб, то ворожнеча родин не раз ставала причиною трагедії молодого кохання. Правда, тут начебто не йшлося про кохання. Старшому Домницькому не терпілось швидше скинути тягар з плечей і віддатись, як тепер виявилось, незрозумілій пристрасті. Жодного разу Олександр не зізнався у ній, хоча, здавалось, не раз був близько до того.

Утім, тепер не згадати. Але щось було. Обидва, Миколай та Лукаш, були надто делікатні, аби допитуватись. Олександр завжди поводив себе розважливо, може, надто м'яко, дбав власну репутацію... Можливо, це було юнацьке кохання, а, можливо, бідака вимріяв собі якусь Беатріче чи Лауру, і встидався про це говорити, будучи чоловіком жонатим.

Кінь спіткнувся, і Миколай ледь не прикусив собі язика. Повітря було густим як киселиця, бо знову лив дощ і сива роса вкривала траву, що незабаром мала бути стята косою. Втішаючись видом щедрої зелені, що обіцяла добру пашу худобі, пан Миколай потрохи звільнявся від напруги останніх днів. Самітна мандрівка, бо чотири гайдуки поштиво їхали на відстані, й не наближалися без його знаку, завжди приводила до ладу його думки. І тепер вони, наче бджоли коло матки, скупчилися довкруг білого каменю завдовжки два лікті. Той камінь був останнім, що обійняли руки Олександера на цьому світі. І посеред зеленого раю, дихаючи повітрям свободи, пан Миколай прошепотів:

— Пігмаліон і Галатя.

Сю легенду вони знали ще змолоду, більше, як філософську алегорію краси, яку треба відкрити. Порфиру в Журавному вистачає, не треба за ним їхати в далекі краї. Тут навіть вапно випаляють з нього. І нікому не спаде на думку тримати в пивниці за трьома дверима камінь, який небагато вартує в сих краях, де мало хто чув про скульптури Еллади.

Аж тепер Миколай зрозумів, де треба рити, і вже перехотів їхати до Ліських. Утім, цікаво, чим не сподобав собі панну Теклю хлопака... Таке вчворити, якщо правда, ніби Матеуш розірвав сам заручини. Бо наразі від Ліських нічого не було чути.

Наближаючись до маєтку, Миколай проїхав повз великий виритий став, на якому аж роїлося від гусей з гусенятами та качок з каченятами, а з брами висипав чималий гурт свиней, що теж подались до ставу. Двір Ліських не виглядав гонорово, зате по-господарськи. Утім, господар, Стефан Ліський, прийняв пана Миколая в дорогому жупані, взутий у добрі чоботи і з підкрученими вусами. Миколай із зажуреним видом оповів йому про лихо, яке спіткало Домницьких, і, оминаючи погоду та ціни на збіжжя, одразу перейшов до справи.

— Здається, вашмосць, усе, що робиться, то на краще. Для вас, принаймні, бо ви не вплутані до цієї справи. Справи, що не обійдеться без розголосу...

— Ге, не вплутані, кажете?— зиркнув спідлоба Стефан. – Мені кажуть зголоситися до суду.

— Звісно, вашмосць, я б сам так зробив на вашому місці. Закон дає вам право на відшкодування в разі розірвання заручин. Ви ж маєте на руках документ?

Стефан втріщився на нього, а потім з кислою міною сказав:

— Ми мали скласти шлюбну угоду через півроку, як панич скінчить школу. А що?

Миколай ледве зумів приховати, як втішила його ця новина.

-То що, офіційних заручин не було? Лише слово шляхтича?

Стефан почухав потилицю:

— Та малжонка мені вперлася. Домницькі – католики, а ми – православні. Хотіла, аби Текля вінчалася в нашого священика. Ну, й посаг... Тільки мороки, вашмосць...

— Отже, панство не домовилося?

— Домовилося. Мусили домовитися.

— Певно, молоді були в себе закохані? – прижмурився хитро Миколай.

— Га? – не второпав господар.

Миколай кволо відмахнувся:

— Нічого. Пусте! А однак панна Текля була останньою, хто видів Матеуша. Може, він сказав їй, куди йде. Бачите, хлопець пропав. Треба конче його знайти живого чи мертвого. Йдеться про маєток. Знаєте, кілька ротів можуть на нього роззявити?

— А мені що до того?

— Як знайдеться Матеуш, пан може отримати сатисфакцію...

— Не треба мені ніякої сатисфакції! – відрубав Стефан. – Моя донька в дівках не лишиться.Текле, ходи сюди?

На порозі хутко стала наспіх причепурена панна Ліська, що, як і хлопець Домницького, була одиначкою.Миколай ледве не перехрестився: так вона була схожа на Олександрову малжонку замолоду.Таке саме рідке волосся, низьке чоло, пишні форми.Ідеал доброї господині дому. З сірими сталевими очима.Він аж зітхнув.І це його зітхання виразило всю глибину нещастя його бідного приятеля, драму занапащеної душі.

Увечері того ж дня він прийшов до пана Лукаша і видав йому звіт:

— У сій дівчині все нещастя.

Лукаш мовчки дивився на нього.

— Олександр шукав протилежність тому, що хотів насправді, — пояснив Миколай.

— Бо час такий.

— Часи часи завжди такі.І ти, і я обрали собі дружин, бажаючи, щоб вони були доброчесні й господарні, і щасливо прожили з ними кільканадцять літ, бо крім домовитості й доброчесності вони мали в собі якусь загадку, несподіванку, врешті – серце.Ти оженився б з Ганною?

— Ні, — скривився Лукаш.

— Гріх, може, й таке говорити, але щось вона мала в собі таке, як ото тупий ніж, що довго ріже.Жінка має бути легкою й гострою, як бритва.Одне слово, наш приятель пішов проти натури, а тепер натура пішла супроти нього. Я певен, якби не ті заручини, то Олександр досі був би живий.

Лукаш несподівано для нього перехрестився.Згадав про завтрашній день і всі неприємні процедури, пов'язані з тестаментом.

— Гадаю, — розважав далі Миколай, і голос його набував сталевих ноток, — що хлопець відчув небезпеку, і утік.

— Пощо йому втікати? Мав їхати до школи...

— Маю на увазі те, що тоді вночі щось його настрашило.Був повний місяць.Можеш подивитись у свій календар і дізнатись, що звістили зорі?

— Я закинув сю справу й більше не складаю прогнозів.

— Чому?

-Тепер їх можна всюди купити. Не мені змагатися з вченими людьми.

"Так, — подумав Миколай, — життя в провінції замирює чоловіка з його нездатністю піднятися вище." Річ у тім, що Лукаш складав свої прогностики для душі і власного вжитку, а не на продаж.Але не хотів зараз про це сперечатись.Цілоденна втома, нервове напруження.Усе це висотує чоловіка в літах і не відновлюється швидко.

— Ти все ще гарячий, Миколаю, — посміхнувся Лукаш. - Мене дивує поведінка Матеуша.Хлопець мав зимний темперамент.І був покірний, як теля. Може, його змусили...

— Ти так кажеш, ніби він - недоросток.У вісімнадцять літ - то вже мужчина.Мені він видавався потайним. Мав такий бистрий погляд, а потім знову лице ставало як з каменю.Гадаю, Олександр знав, що його, як ти кажеш, змусило. Бо в противному разі він би швидко знайшов сина.Я підозрюю, що Матеуш міг накласти на себе руки.Не треба було його пхати до тої женячки.Шкода, що Дністер великий, і пливе по чужих землях, тому тіла можна й не знайти....То навіщо було посилати гінців?

— Як ти не розумієш? Аби відвести ганьбу від роду Домницьких. Накласти на себе руки – гріх непростенний. Принаймні, така загальна християнська опінія. Хоч, — Миколай зітхнув, — не один з нас чує серцем, що така опінія не завжди слухна. Але ж мусить бути порядок, щоб віз котився в одному напрямі, а не шарпався в різні боки...

Лукаш позіхнув крадькома. Було вже пізно і в помешканні бракло свіжого повітря, як перед дощем. Утім, його завжди бракло, бо вікна виходили на торговицю.

— То що ти порадиш?

— Я сповістив Олександрового небожа, Яношика. Власне, зміст тестаменту ми знаємо: маєток переходить до Матеуша, а коли б той помер нежонатий чи бездітний, то найближчому родичу. Себто тому хитрому лисові, Яношику. Я вже подумав, чи зникнення хлопця не справа його рук, бо зараз не дуже добре йому ведеться. Але, з другого боку, хто міг передбачити, що Олександр так скоро вмере...

— Яношик, як я чув, тільки вчора вернувся з Волощини.

— Се ще нічого не означає! Закон мовить, що треба зачекати. Але якщо Матеуш стратив розум, то Яношик стане його опікуном. Та й панна Текля, яка бачила його останньою, може посвідчити.

— А я можу дати свідчення, що хлопець мав здорову голову. Панна могла спересердя й до наклепу вдатись. Чи вигадати те, чого не було.

Миколай з цікавістю глянув на розчервонілого товариша. Знав його, як чоловіка, що завше уникав товариства і судів. Такі люди зникають без сліду в темряві минулого, якщо не залишать по собі подвигів ти величних пам'яток. І раптом у нього вирвалось:

— А чому, власне, ми повинні рятувати Олександрів маєток? Йому воно вже не потрібне.

І тоді настала черга Лукаша зацікавлено звести догори широкі попелясті брови, бо ж знав Миколая як чоловіка, який завше повторював: "Навіть звір має якийсь обов'язок перед родом. Тож хіба не встидно чоловікові занедбувати свій?"

Можливо, через те, що Олександрові приятелі відчували, що ця справа потребує насамперед істини, і що ця істина, незалежно від їхнього бажання, рано чи пізно впливе на берег ріки людського життя.

Усі чутки, нібито небіж Домницького Яношик веде на Журавно військо з метою узурпації вуйкового маєтку, виявились цілковитою бздурою. То інший воячина з ватагою лайдаків прямував у бік Журавного, до малого сільця, аби відібрати його в іншого шляхтича чи бодай збити хлопів на квасне ябко, пограбувати і забрати худобину. Подібні виправи траплялись часто, і безпечно чувся той, хто мав гармату в своєму дворі й зо 30 гайдуків, розбещених свавіллям воєнних походів.

Так міг би вчинити і Яношик, але, незважаючи на те, що двір Домницького був легкою поживою, бо слуги порозбігались, прихопивши замість плати хто коня, хтось теля, а хто паця в мішку завдав собі на плечі, він був далеко не дурний. Знав, що за обійстям пильнує бурмистер, а найбільше свояк пана Журавницького – Миколай Р., що знає як покрутити законом. Та й мав він інший козир, що нічим не шкодив його репутації, а відтак спокійно й статечно вступив до осиротілої оселі вуйка.

З'явився Яношик на похорон разом із жоною, з поважними сусідами-шляхтичами, у пишному жалобному строї, усім своїм видом показуючи, що наразі не потребує добра сироти, який пропав безвісти, бо й так ведеться йому добре. Миколай з Лукашем подбали, аби гідно поховати свого найліпшого приятеля. Тіло було покладене, за звичаєм, аж у три домовини, не бракло коругів і штандартів, покрівців з парчі й оксамиту,

прибраних коней, одягнених пишно гайдуків, а ховати Домницького прибув біскуп аж із самого Львова. Тож Яношик мав чим пишатись перед панством, і йшов за катафалком як найближчий родич. Коли під плач найманих плакальниць кортеж покинув родинне гніздо Домницьких, у небі закаркав чоний крук і став кружляти над катафалком, чуючи запах мертвого тіла навіть через три домовини. Річ не така вже й незвична, але завжди викликає забобонний страх. Відтак, згадавши про пристойність, присутні відвели очі від неба й побачили, що назустріч їм їде простий віз, а обабіч нього на конях двоє гайдуків, що наглядають за берегом, і стали вони акурат за містком через рів, наповнений водою. Гайдуки-побережники спішилися, зняли шапки, і миттю виокремили з натовпу Яношика, зрештою, той сам допоміг їм, вийшовши наперед. Гайдуки зашепотіли щось йому в обидва вуха.

-Матко боска! – заламав руки Яношик. – Зглянься над нами! Ні, того не може бути!

Підборіддя в нього затряслося, а, оскільки сльози ніяк не впливали на люди, з юрби пань і панянок озвалася його малжонка Терезія, сухорлява й смаглява молодиця, донька волоського боярина:

— Братику дорогенький!

Жалобники поставали, закрутили головами – хто ж то відбирає у них хліб – і тут свічки в їхніх руках погасли. І свічки на щиті Олександера Домницького, і свічки на мечі Домницького. І свічки в руках поважної шляхти. І стало аж ніби темніше, хоч був білий день і достатньо світило сонце.

На якусь мить залягла тиша. Лише чути було тріпотіння чорного прапорця, що несли попереду процесії. Погляди прикипіли до Яношика, дивились як той несміливо ступає через місток до накритого воза й раптом сахається й затуляє носа мереживною хусткою.

— Що? Що? – загудів натовп. Цікаві побігли наперед. Затиснутий між натовпом і возом, Яношик вигукнув високим голосом:

— Сі люди привезли з Дністра тіло Матеуша Домницького!

І тут же озвався твердий зимний голос пана Миколая Р.:

— По чім, вашмосць, судить, що се тіло Матеуша Домницького?

-Так-так , — закивала шляхта. -Треба спершу опізнати тіло, запрягтися. То не порядок!

А дехто зразу укмітував: "Ото щастя приперло Яношику!"

— Я знаю, що кажу, — спам'ятався Яношик, витираючи з чола піт. – Слово гонору.

— Як найближчий родич, вашмосць мусить глянути на тіло і запрягтися, що се дійсно пан Матеуш Домницький, — голосно заявив пан Миколай, анітрохи не збентежившись.

— Так, звісна річ, — пробурмотів Яноших, повертаючи голову до воза, звідки йшов вельми неприємний запах.

— Сміліше, пане Яне. Ми теж оглянемо тіло того нещасного, а пан Лукаш, наш лікар, встановить причину загибелі.

А далі звернувся до гайдуків, що привезли тіло:

— То, правда, що на возі знаходиться небіжчик?

— Щира правда, вашмосць!

— Чому ви привезли його сюди?

— Було зголошено, що шукають сина пана Олександера Домницького, 18 літ, високого й чорнявого. Обіцяно нагороду.

— А чи ти знаєш, небоже, скільки молодих чорнявих хлопців тоне у Дністрі? А може, то хлоп-утікач? Або зрайдця?

— Утопленик мав на шиї золотий ланцюжок з хрестиком, де було вирізано "М.Д.", — спритно викрутився хлопака і витяг з-за пазухи шматину. Розгорнув і погойдав перед носом пана радці своїм трофеєм, що мляво зблиснув у повітрі.

Миколай покрутив хрестик. Дійсно, ця річ належала нещасному синові нещасного вітця. Хлопець отримав його в дарунок, коли мав 10 літ.

"Але й се ще нічого не означає", — майнула в нього думка.

Яношик, затуляючи хусткою носа й уста, вже стояв коло воза. Гайдук послужливо відгорнув верітку. Миколай уважно спостерігав за цією, добре знайомою, процедурою упізнання.

— Н-не знаю, — нарешті видусив із себе сплотнілий на виду Яношик.
- Риби об'їли.

Бідака кинувся в кущі. За якийсь час вернувся з краплями поту на чолі, трохи спокійніший.

— Ну, то пан не знає, чиє то тіло? – спитав іронічно пан Миколай.

— Матеуша Домницького, мого брата в перших, — випалив Яношик, люто обертаючи очима.

Пан Миколай запитав знову:

— Коли пан видів останній раз панича Матеуша?

-Відвезіть воза убік, щоб не заважав процесії, — замість відповіді наказав Яношик.

— Се ще нічого не означає, — мовив до приятеля Лукаш через пару днів, коли вони проходили по саду. - Якби не похорон, ми з тобою ліпше могли б роздивитись, зложити, врешті, скаргу...

— Тіло вже в домовині, а в якому воно стані, ти сам видів.

— Боюсь, ми ніколи не будемо знати, кого поховали: Матеуша чи якогось бідаку, що неохоче розлучився з життям.

— Відки ти се знаєш?

— Бачиш, у нього в руках були жмути трави, — мовив пан Лукаш.- Отже, се не самогубство.

— Якщо це не він, то ми колись його побачимо.Якщо будемо живі, звісно.

Лукаш зітхнув.

— Раніше я думав, що коли не стане когось із нас трьох, то утвориться велика чорна діра - наша втрата.Але Олександр відійшов, і нічого подібного нема.

— Бо він відходив поволі.Завжди був з нами, і завжди - ніби без нас.Уже багато літ він жив одночасно в нашому та в іншому світі.І я хотів би хоч краєм ока зазирнути у той інший світ.

Миколай торкнувся пучками молодої вишні з недозрілими плодами. У дитинстві йому бракувало терпіння дочекатись, коли вишні й черешні набудуть зрілої темної барви. Нині – терпіння було. "Хто терпен – той спасен", — завше говорила його мати. Того, хто живе чесно і праведно, можуть спіткати випробування Іова, а надто в ці непевні часи, коли Річ Посполиту шарпають то волохи, то московити, то татари, і чоловік, аби вижити і втримати для себе хоч трохи спокою, мусить за це дорого заплатити. Ні, Лукаш не розумів, що вони зрадили покійного Олександера, не докопавшись до істини, і якщо Матеуш колись повернеться, не зможуть подивитись йому в очі.

І тут Лукаш, віднайшовши серед вишень, нарожевішу, розкусив її, бо, прецінь, то був його сад, порядний виплеканий сад за міськими мурами, звідки відкривався чудовий вид на Дністер та Бокоцин. Він навіть не скривився. І мовив, наче придумав промову ще вночі, коли не спалося:

— Я знаю, що правда спливає поволі, дуже поволі. Можливо, ми навіть її ніколи не пізнаємо. Нехай Яношик господарює, нехай дім наповнить челядь. Дім мусить мати опіку. Хтозна, чи Матеуш дав би собі з цим ради. Ні, ми з тобою вчинили правильно, сказавши, що не знаємо, чи достеменно це син Олександера, але хрестик — його. Треба жити в мирі з Яношиком. Впливе правда – тоді й справедливість поспішить їй назустріч.

Утім, обидва боялись тієї правди.

Наступного дня падав дощ: довгий і терплячий. Дністер з його високими берегами втримався, натомість Свіча збурилась одразу й залила майовий покіс. Копички сіна плавали у воді, і був то збиток Олександрового маєтку, нехай незначний, бо то була лиш перша косовиця. Правда, перша трава найліпша й найпахучіша. Ну, сталося, то сталося. Не в тім річ, а в тому, що ся подія засмутила господарного Миколая. Усі встигли зібрати сіно, завезти додому, під дах, і про копиці Домницького подбали б, якби господар був живий. Не плавали б тепер копиці по Свічі. Ся незначна деталь стала тим порухом, що оголив досі

непробуджене до болю й каяття серце пана радці, й у ньому відкрилась наче рана. Пан Миколай стояв на пагорбі й дивився на копиці, які обступила вода, гублячи працю косарів, і вони здавались йому сиротами. На очах виступили сльози. Від Ріки тягнуло сирістю, і він стояв не знати як довго.

— Що се зі мною? – похопився чоловік. – Чого мені жаль тих копичок, коли я стратив дорогого приятеля? Що мені зробити, аби я став спокійний?

Він передчував, що се тільки початок, що далі буде гірше, що час, дощі, сніги й вітри затиратимуть сліди Олександра дедалі більше, і се болітиме йому ще гірше. Смерть, наче татарва, спустошує дім, виносячи з нього найдорожчі скарби, а решту залишає потроху занепадати, нищитися, щезати під землею. І це буде відбуватися в нього на очах. Хоча Яношик і доп'яв свого, він не господар цієї землі. Вона втікати від нього, або навіть пімститься у якийсь спосіб. Бо се родинне гніздо Домницьких.

Пан Миколай глянув на небо, на якому в тісноті товпились хмари. Звідти й грім, і вітри, й сльота. Важко повірити, що пан Бог мешкає в такій вічній непевності. Та й на землі вічна незлагода, чвари межі людьми. Теж товпляться, відпихають один одного, і правда на боці запальнішого й лютішого.

Матеуш вже поза тим. Будем думати, що втопився, пощо тішити себе надією? Більше не звідає, що то правдивий гріх, кривда, зрада... Бо тільки через них лежить шлях до людської фортуни.

Бокоцин курився сивим димом. "Духи гріються, " — кажуть люди. І цією згадкою з дитячих літ втішився старший вже чоловік, відлягло йому від серця. Що ж, він може теж дещо зробити. Викупити в Яношика Олександрового коня, замовити надгробки для батька й сина. І до кінця життя розгадувати таємницю їхньої загибелі.

Пан Миколай глянув на берег. Над хатиною перевізника Ілька теж курився дим, але живий, не примарний. У таку негоду він не зважиться переправлятися через Ріку. І охочих відрадить. І знову перед його очима постав двір Домницьких, передчуття майбутньої руїни й занепаду колись процвітаючого господарства. Миколай стріпався від води й приречено пішов туди, де під прикриттям верб чекав на нього кінь.

"Таж є ще мир на світі, — подумав він раптом. – Ні війни, ні пошесті, ні голоду. Треба цінувати те, що маєш, і не тужити за тим, що відходить. Адже Господь відає, що він чинить для нас. Мусить бути цього свідомий. І в його мудрості треба знаходити розраду в часи смутку. Ніхто не жиє без Бога. Хоч би не мав нічого, має Бога коло себе."

Під вербами було темно, але дощ там дошкуляв менше. Гнідий кінь дрібно тремтів, тулився теплими губами до Миколаєвої руки. І чоловік відчув теж, наскільки він безборонний супроти очей, що стежать за ним – очей духів води, лук і дерев. Їм, либонь, цікаве життя людей. Миколай не відчув страху, бо ж нічим не перешкоджає цим істотам. І вже йде, йде вже. Він поплескав коня по шиї, пригостив його кусником хліба і повів стежкою, що виходила до Західної брами. Хотів зайти до Лукаша. Чим ближче підходив до мурів, тим швидше набував виду шляхетного мужа, а не літнього чоловіка зі зраненим серцем. Вона не кровила, як у Олександра. Була всередині і він мусив її приховувати задля свого поважного стану. Ніколи б не наважився показатися на людях з відкритою раною. Що ж, і бідний його товариш теж приховував її довго...

Через пару неділь після похорону подвір'я Домницьких стало заростати травою, бо в цю пору всяке зілля несамовито росте вгору. Яношик повивозив усе, що було вартніше: килими, обруси, срібний посуд, перини, подушки, одягу. Вивіз і книжки, що теж вартували чимало. І всю худобину, окрім кількох коней, що збирався продати тут, в Журавному. Та все ще лишалося чимало добра, і за ним мали наглядати слуги Домницького Петро й Осип, найдосвідченіші й найчесніші. Пан Миколай сам їх рекомендував. Бо маршалка Боніфація і слід пропав, з того дня, як вмер дідич. Яношик ще не знав, що буде робити з маєтком.

Кортіло йому усе продати, але не пасувало так скоро. Тим часом, майже щонеділі, після служби в костелі приїжджав на оглядини. І щосуботи Петро з Осипом косили траву, а де не могли попхати косу, виривали кропиву й лопухи роками. А вже до наступної суботи було, ніби не кошено. Трава заволоділа дахом, підривала фундамент. "Се через дощі", — втішав себе Петро, гамуючи страх. Пивниця була замкнена, ключі мав тепер новий дідич, але в ній відчувався якийсь рух. "Щурі", — знову втішав себе Петро. У нього тепер часто сіпалася повіка на лівому оці. Зрештою, ніколи не жив отак, у порожньому домі, без людей.

Косячи траву Петро згубив мідного хрестика. Перетерлася сириця. Він зладив собі новий з двох патичків, а через два дні помітив, ніби щось лоскоче його на грудях, й побачив, що дерево пустило дрібні як павутина корінці. Мусив стратитися й купити собі залізного хрестика. Хоч дерев'яний є справжнішим, бо ж не на мідному й не на залізному хресті розіп'яли Спасителя, а на дерев'яному.

Не мав з ким поділитися своїми страхами. Найліпше було б висповідатися у священника. Але в свого, не чужого. За цим мусив їхати через Дністер. І поїде, як буде мати час. Лишити двір на самого Осипа він не хотів. Мало що може статись. Та й Осип геть вдурів: мало не кожної ночі бігав до вдови Грицихи, про яку казали, ніби вона зчарувала свого старого мужа на смерть, і вертався зрана зморений, як кінь після оранки. Та й потім цілий день дрімав. Петро не мав нічого проти того, бо молодий здоровий хлоп має свої потреби. Навіть трохи завидів йому: у жіночих обіймах забуваються всі страхи. Татари колись вивезли з села дівчину Петра, з якою хотів оженитися. Був він з-під Галича. Тепер замість села рівне поле. Тож Петро не мав до чого вертатися, і до кого. Сподівався вислужитися в нового дідича, купити трохи ґрунту, поставити хату, а там вже й господиню собі привести.

Та якби він знав, яку ціну має за це заплатити, днюючи й ночуючи в порожньому обійсті, де чути як коріння розриває землю, де в пивниці ночами дуднить, і звідти просочується зеленувате світло, то ліпше було б йому стати волоцюгою, втікти подалі чи найнятися до іншого дідича. Але

пізно. Не помагала їй свячена вода, якою Петро кропив усе, що здавалось йому якимись не таким. Раз вони під вечір сиділи з Осипом на ганку й дивились на пустку, на отворені двері конюшні, де залишився один лише старий кінь, на якому можна було поїхати до дідича й дати знати, коли щось станеться особливе. Тепер кінь скубав траву в садку, де вже висіли на гіллі маленькі зелені яблучка, що не набули ще жодного смаку, й такі самі, тверді як камінь, грушки. І ось що сказав Осип Петрові:

— Я, бра, вже би втік звідси давно, але пан обіцяв заплатити восени.

— Угу, — буркнув Петро, увесь блідий на лиці, аж зелений.

— Чуєш, Петре, моя Настя каже, що то не злий дух, раз не боїться свяченої води й хреста. То таке місце, розумієш?

І помовчавши, додав тихше:

— Таке місце... Не треба було тут ставити хату, аби їм не заважати.

— Кому не заважати?

— Тим, що живуть під землею і літають в повітрі. Колись їх було багато, і вони людей не боялися. Лише заліза боялися, не знаю, чому. Як стало більше заліза, то почали ховатися, в інші краї перебравися...

— То твоя чарівниця сказала?

Осип спохмурнів і вираз болю промайнув на його лиці:

— Хіба любити все живе – дерева, квіти, воду – се гріх? Господь усе це сотворив, а не диявол. І як хтось має ліпші очі чи вуха, то се дар Божий, а не диявола.

Петро аж рота розтулив від здивування, не знаючи, що відповіді на таку премудру мову. А Осип провадив далі:

— Восени підемо звідси, а тепер мусимо робити, що велить новий дідич. Вони слуг не скривдять.

Петро довго мовчав, а тоді спитав з викликом:

— А може, ти знаєш, що сталося з паничем, і від чого нагло вмер наш дідич?

— Не знаю, — зітхнув Осип. — Але вони знають.

— Хто вони?

— Ті, що живуть під землею і літають в повітрі. А як вони себе називають, ніхто не відає. Якби взнав, то дістав би над ними владу, таку як дідич має над нами, слугами.

— То закон має владу над нами, — заперечив Петро. — Пам'ятаєш, як небіжчик дідич казав? "Чоловік підкоряється не чоловікові, а закону" Наш дідич був учений, не те, що твоя Настя.

— Ба! — засміявся Осип. — Є розум, що з науки, а є розум, що мама дала, і ще треба помислити, котрий з них важніший.

На се Петро не знав, що відповіді. Не міг розділити в собі тих двох розумів. А може, й не мав жодного. Тим часом зійшла перша зірка на небі, просто над спаленою липою, чий вершечок стримів над буйними заростями дикого бозу.

...Може, то було й незле так жити: літо, тепло, уся робота — микати траву та догоджати старому коневі Сивульку. Бджоли роїлись, правда,

звідкись прилітали цілі рої, від чого в саду аж чорніло. Шкода було лишати їх на погибель. Осип з Петром знімали рої й продавали, а гроші складали на чорний день. Вони вперто не визнавали себе слугами Яношика і восени мали піти з дворища. Куди самі собі побажають. То добре, що їхні вітці заслужили собі шляхетське становище, відзначившись у війні з турками. Але ні Петро, ні Осип не воювали. Коли були молодими, рвались, але пан Олександр не пустив від себе найкращих слуг. А потім настав мир.

За небіжки дідички і тут була пасіка, але одної зими в сильний мороз бджоли вимерзли, а згодом вулики струхлявіли і їх порубали на дрова. Петро пам'ятав, як добре горіло дерево, вкрите воском.

Потім рої скінчились, а в неділю з'явився дідич з чотирма гайдуками та своєю панею. Яношикова малжонка ходила по спорожнілих покоях і нарікала, що пахне стухлістю, і порох не зметено, але сам дідич був у доброму гуморі й сказав, що Петро й Осип шляхетського стану, і якщо його панусі не до вподоби порох, нехай пришле сюди своїх служниць. Видно, що павутиння і порох зовсім його не обходили, головне, що було сухо, бо слуги раз на три дні відчиняли вікна й двері. Яношик вічно кудись квапився: то в гості, то на хрестини, то у справах державних. То правда, але було помітно, що се місце йому неприємне, чуже. А раз так – не бути йому тут господарем. Згадав також Петро слова Осипові про недобре місце й подумав, що Яношик мусив щось таке чути.

— Ось, що, Петре, — раптом спинився дідич, — візьміть ключі й отворіть пивницю. Може, там мокро, вода підійшла. Хоч би гриб догори не поліз.

І знову ж таки Петро зауважив, а він тепер примічав усе, як ловець звірини, від безділля й самотності, що Яношик намагається показати себе перед малжонкою, який статечний з нього господар. Від того він ще більше спротивив Петрові, що не був ніколи жонатий. Петро взяв ключі, й смутний спогад вколов йому серце. Той, хто мав ключі від пивниці, і був господарем дому. Ключі означали владу. Правда, перші двері відмикав

маршалок Боніфацій, але ключ брав у пана Олександера, не мав свого. Але Петро, хоч був старший над слугами, ніколи не спускався до пивниці сам.

Двері зарипіли, й коли Петро відслонив їх ширше, Яношик відскочив з криком:

— Єзус, що за...

Йому привиділись зелені руки, що тягнулись до нього з темного отвору, вимагаючи більше світла. Петро ж побачив лише свіжі лискучі пагони бузини, що розправились, коли відчинили двері. Але поза тим він встиг зауважити мерехтіння світлячків, що роїлись у пивниці.

Тієї ж неділі Миколай з Лукашем ходили на журавнівський цвинтар провідати свого приятеля. Звідти було видно дім Домницького, але тепер навіть комин ховався за зеленим пагорбом. Усюди було повно зелені, але там аж занадто. І хоч це здивувало, занепокоїло обох шляхтичів, ніхто не хотів говорити перший. Усі теорії залишались наразі непідтвердженими. Лукаш шукав розв'язку в книгах, Миколая більше цікавила особиста таємниця Олександера Домницького, так би мовити, *ab ovo*, й доля родинного гнізда.

На цвинтарі, під самим костелом не знайшлося місця. Домницьких, батька й сина, поховали не зовсім відповідно до їхнього суспільного статусу, однак ліпше було не зачинати цієї справи. Обидві смерті надто нагадували самогубство. Миколаєві довелося подарувати ксьондзові кобилу-дволітку, а біскуп не знав достеменно ситуації. Річ у тім, що хоч Олександр формально належав до Римської церкви, фактично давно вже став на бік протестантів, і стримувала його від вирішального розриву з костелом лише відсутність останніх в Журавному серед вершків шляхти. Смерть застала його не лише в розквіті літ, а й на піку духовних шукань. Сам Миколай теж не відзначався надмірною побожністю, однак його щедрість могла заткнути будь-кому чорний писок. Яношик би не

впорався з цією справою. І хоча Миколай зневажав цього типа, разом з тим вони перебували ніби в спілці. Вибір між миром і домовою війною був зроблений на користь першого. Це Миколай порадив йому продати маєток. Сам купити його не міг: не мав грошей, та й, правду кажучи, се ще більше би втягнуло його в цю, як він відчував, небезпечну історію.

У пана Лукаша були інші проблеми. Його повільно роз'їдала іржа знудження, безвиході, відсутності майбутнього, тобто те, що називають кризою середнього віку. Подзвін по Олександреру він сприймав як подзвін по самому собі. Мури його життя почали кришитися й осипатися, а двір Домницького весь час нагадував йому про це.

День був ясний, але задушливий. Парувала земля, пересичена дощами. Через дощі вони два тижні не провідували могили, які більше не було кому провідувати. Яношик просив скласти епітафію на гріб, і замовити надгробки з твердого каменю. Хотів один надгробок, бо поховали обох Домницьких поруч, однак Миколай дуже спротивився цьому. Сказав, що в Журавному навіть малих дітей ховають окремо, і такий відступ від звичаю може привернути небажану увагу, а пана Яна звинуватять у скупості. Однак справжня причина полягала в тому, що всупереч усім наданим доказам, пан радця не вірив у смерть Олександрового сина. Серце чинило опір, хоча розум погоджувався із загальною опінією.

І те, що Миколай побачив на цвинтарі, завдало удару саме загальній опінії. Дві могили стояли поруч, з дерев'яними хрестами, але як же вони тепер різнилися! На могилі Олександрера ріс величезний кущ шипшини, обсипаний блідорожевими квітами. А могила Матеуша залишалась голим горбком з жовтої глини, на якій пробивалась квола травиця. Жона Домницького спочивала не тут, а біля православної церкви.

— Цікаво, хто міг посадити кущ? – сказав Лукаш.

— Може, він сам виріс?

— За два тижні? Се неможливо. Боже, як прикро! Хіба ти не знаєш, що свербивус садять на могилах опирів? Треба сей кущ вирвати!

— Ні, — спинив його Миколай. – Не треба. Я завтра поїду до майстерні Вольфа замовляти надгробки, і нехай його помічники цим займаються. Ми з тобою не кривні, і не майстри. Ліпше нам не чіпати цей кущ.

— Дивний ти, Миколаю, — знизав плечима Лукаш. – Згоден, що звичаї й неписане право тутешнього люду ти знаєш досконало, але існують ще й інші звичаї – нашого стану.

— Гарний кущ...Певно, я старію, але мені шкода його виривати.До нього можна було б прищепити ружу.Навіть дві: білу й червону.Хто б не посадив його, мені здається, зробив без злоби в серці.

— То хай ще поросте, — згодився Лукаш, — але йому тут не місце.Ходімо в тінь, бо мені паморочиться в голові.

Миколай зауважив, що його товариш побілів на лиці, й покійно вернувся у затінок під липами.Зрештою, Лукаш завше погано переносив спеку, і незабаром стало йому ліпше. Обидва приятелі довго мовчали.Дивно, але часом спільна втрата замикає близьким людям уста.Наче вони бояться завдати один одному рани.

— Слухай, тобі снівся Олександр бодай раз? – раптом спитав Миколай.

Люди вже розійшлися після служби, і повітря заповнили рої дрібних істот, щебет птахів, млосне дзижчання джмелів, шелест листя.

— Ні, — з жалем зізнався Лукаш. – Зрештою, я своїх снів не пам'ятаю. Хоча залюбки слухаю чужі. Це допомагає мені встановити, на що терпить людина тілесно.

— Як це? – здивувався Миколай.

— От коли, приміром, комусь сниться, що його поцілила стріла, се означає, що в нього вражене серце чи печінка, хоч чоловік скаржиться на щось інше.

— У Олександера була рана на грудях. Ми ще думали, чи то не Матеуш його зранив. І от мені сниться, ніби небіжчик закриває ту рану, встидається її. Чи не може бути це підтвердженням того, що син хотів його убити?

— Я мав на увазі простіші речі. Щодо рани Олександра, то рана була за давненою, просто відкрилась знову. Мені більше спадають на думку стигмати. Як у святого Франциска, приміром.

— Ну, при чім тут стигмати? – заперечив Миколай. – Між нами, але наш дорогий приятель більше скидався на язичника.

— Так, звісно. Але коли чоловік щось довго в собі таїть, воно впливає назовні. Щось було в житті Олександра. Щось пов'язувало його з тим білим каменем.

— Я думав, ти цього не помітив.

Лукаш на те лише кволо посміхнувся.

Яношик упевнився, що дім треба продати. Поки його Станіслав доросте до женячки, тут усе травкою поросте. Та й не подобалося йому це місце, як не подобався його вуйко, Олександр Домницький. Якби не тета Ганна, рідна сестра його матері, той спадок сплив би до когось чужого. Він нічого не казав жінці, добре, що та не пішла з ним до пивниці, про зелені руки, що хотіли його вхопити. Правда бздуря, привиділось. Треба буде забрати звідти білий камінь, замовити з нього фігуру Матері Божої для журавнівського костелу, позатикати роти тутешній шляхті.

Завтра пошле віз за ним і повезе камінь до волоського майстра Якуба. Ся думка прийшла до Яношика, коли він обернувся на двір Домницького, і не побачив його за стіною буйної зелені. Матір Божа захистить його і його рід, — подумав утішено Яношик.

Дім приріс до каменя, чи камінь приріс до дому, але досить того, що підмурівок дав тріщину. Коли підвода з білим каменем виїхала за браму, пішла друга тріщина. Петро з Осипом не чули того характерного звуку, відчиняючи й зачиняючи браму за каменем, що лежав на соломі наче пласт снігу. Цей момент нагадував випроводжання небіжчика й викликав схожу полегкість: можна скинути з себе личину смутку й турботи, стати знову самим собою. Камінь мав би тішитися, що йде з двору, де ніхто вже його не любить. Сонце грало на його поверхні, дрібні часточки пилу сідали на нього, вітерець розносив запах каменю: трохи стухлості, трохи терпкої свіжості листя, трохи квіткового аромату. Їхати було недалеко, коні охоче тупали по м'якій запорошеній дорозі, бо камінь був легким, наче порожній всередині.

Коли підвода вїхала на роздоріжжя, звідки треба було звертати на захід, до майстерні Якова Флорентійчика, пішла третя тріщина в підмурівку, і дім важко зітхнув. Петро прислухався до дворища, потім до свого серця: нічого, все гаразд. Жодна сила не має нічого проти, аби з каменю зробили фігуру Божої Матері для костелу. Але Осип виглядав стривоженим. Знав щось таке, чого не міг знати Петро, який не засинав щоночі в обіймах чарівниці, і її сни не змішувались з його снами. Що ж, і вона ходила до церкви, клякала перед образами, сповідалась два рази на рік, і не вважала гріхом те, що робила, а, може, й не все розповідала священику. То ж не Богу сповідатися, а чоловікові. Різниця є, і чимала. Бог прощає, а священик розгрішає.

Осип відчував, що камінь дичавіє без пана Олександера, як дичавіє кінь, що заблукав у пущі, як дичавіє яблуня коло спаленої татарами хати, як дичавіє чоловік без жінки, а жінка без чоловіка. Звісно, дикому не треба дичавіти.

Але той білий камінь вже не був диким.

Ні Петро, ні Осип не здогадувалися, що тут потрібні були інші думки, інші образи, інші припущення. Бо чому завжди виходить не те, чого сподіваються? Це свідчить про людську обмеженість. А може, камінь насправді не хотів забиратися з двору Домницьких? Бо тут ніхто не посягав на його цілість, не завдавав йому болю різцем каменяра. Може, він був тим наріжним каменем, який спершу відкинули будівничі? А можливо, камінь хотів опинитися просто неба, де кришитимуть його сонячні промені, змиватиме дощ і посипатиме сніг? Чоловік не хоче жити вічно, хіба що він дурень. І камінь теж може не хотіти.

Пан Лукаш стрівся з каменем, коли вертався від недужого, і спершу подумав, що на возі знову лежить утопленик, але, підійшовши ближче, помітив, що стара верета прикриває камінь. У такі верети жінки збирають траву худобині на вечерю, і несуть на плечах з лісу чи верболозу, встромивши в клумак серпа. Такою латаною веретою вкрита була зараз єдина любов Олександера Домницького, журавнівського Пігмаліона.

Лукаш тицьнув пальцем зі срібним перснем— печаткою в камінь і спитав візника:

— Що се ти везеш?

— Прошу пана, сей камінь з двору Домницького маю відвезти до різьбяр Якуба Флорентійчика.

" Невже Миколай вирішив зробити з нього надгробок?" – здивувався Лукаш, але тут до нього дійшло, що візник був не звідси. Отже, се Яношик надумав.

Часу на розпити він не мав, бо на воза напірали ззаду інші вози, та й, навряд, чи чоловік знав щось більше. Тому Лукаш пішов до себе. Навіть не подивився у той бік, де в зелені сховався двір Домницьких. Відчував якусь

нехить, наче там досі знаходилися непоховані тіла Олександера та його сина. Сонце світило йому в очі, від води в міському рові йшов важкий дух, а вбоге передмістя аж роїлося мухами. Напевно, на дощ. Перед його очима постав образ: він притуляється гарячим важким чолом до білого, чистого і холодного каменю.

І хоч невидимі тріщини прорізали підмурівок, дім усе ще стояв, вибудований почасти з дерева, почасти з цегли і каменю-пісковика, якого в цих краях не менше, ніж руського мармуру. Петро й Осип, єдині доглядачі великого спустошеного обійстя, яке вже встигли облюбувати сови та сичі, випровадивши камінь, зачинили браму на всі три засуви. Так їм було велено: увечері не пускати нікого. Ні старця, ні безрідного волоцюгу, ні вельможного пана. Миколая й Лукаша це теж напевно стосувалось. Але Петро з Осипом пустили б їх потай, якби ті вирішили навідатись. Однак, ні один, ні другий не наближались до двору, хоча думки їхні витали довкола нього. І замість того, щоб потрохи віддалялись назустріч іншим справам, ставали все тривожнішими, поступово приходячи до усвідомлення фатального зв'язку Олександера з білим каменем у пивниці, схованим за трьома дверима, яким би абсурдним це не виглядало.

Світ довкола буяв собі літом, вибухав грозами і таємничими пожежами, відсвіт яких було видно вночі. Люди сварились, ворогували, присягались у вічній дружбі, й тут же зраджували. То було справді незвичайне літо. Багато дощу, багато сонця спричинили до небаченої пишноти різного зілля, що заглушувало збіжжя та городину, та до появи розмаїтого гаддя – у воді, на луках у нескошеній траві. Мав би бути добрий урожай, однак людям у тих часах кожен дарунок видавався підозрілим. Дехто вважав, що та буває перед великою війною. Буде кому сіяти, та не буде кому жати. Тільки не знати, з ким доведеться воювати на сей раз: з турками, волохами, московитами, а чи, може, з воїнством небесним, яке літає в повітрі на чорних конях і бряжчить зброєю. То там, то там бачили їх, і страх мали великий, хоч ніколи не чули, щоб небесні лицарі воювали з людьми. Отже, було над чим замислитись у Році Божому 1532 –му. Тільки четверо людей у містечку Журавне переймались

не долею світу і не власним льосом, а осиротілим домом, і через те по-іншому читали знаки, які їм з'являлись.

Петро з Осипом сиділи на ганку наче всередині зеленої печери, бо не лише трава вдарилась в ріст, не лише бур'яни заповнили зільник, а й ружі шалено цвіли, сповнюючи пахощами увесь двір. Слуги косили тепер два рази в тиждень, і то лише подвір'я, аби Яношик мав собі де походити.

Пустка дворища була заповнена травою, квітами, деревами, а пустку душі можна було лише заповнити думками та бесідою, живим людським теплом. Осип нетерпляче чекав, коли стемніє, і він піде до своєї Насті. Вони домовились з Петром, що в разі якоїсь напасті Петро і так нічого не вдіє, а тому краще буде, як він вийде таємним ходом і прибіжить по нього. А що Настя пекла їм хліб з панської муки, передавала сир, яйці, городину, то Петро не мав нічого проти. Та й звик уже ночувати сам, просто на ганку з піддашшям. А як стане зимно, перебереться до стайні, до Сивулька.

— Якби ж то все було так, — мовив до Осипа.

— Ага. Жиємо, як пташки: не сіємо, лиш косимо, а все маємо.

Осип любив слухати проповіді в церкві, мав добру пам'ять на почуте. Їздив не раз з покійним дідичем, і той розповідав йому про чужі краї. Але згадав про інше:

— Куди ти підеш, Петре, як осінь настане? Пристав би до якоїсь молодиці. Тутка повно шляхетських вдів.

Він не раз заводив про се розмову, але й тепер Петро відповів однаково:

— Не знаю.

Не був бистрий на думку. Інший вже встигне подумати, сказати і зробити, тільки не Петро. Він і на слова був тяжкий. Зате Петро відчував глибоко, переживав ще глибше, і про порухи його душі свідчили хіба руки, що безперестанку стулялись, розтулялись, наче хотіли втримати щось відоме його серцю.

Говорити про камінь, що пішов нині з двору, вони навіть не починали. І думати про це було страшно. Бо той камінь обіймав мертвий дідич, і лише свячена вода допомогла відірвати пана Олександера від каменя, чи камінь від нього. Яношик про се не знав. Пан Миколай сам казав менше про це говорити. Петрові було лячно йти з двору, куди він прийшов малим хлопцем. Тільки тут чувся безпечно. Попри все, що сталося.

Вони сиділи й мовчали, стежили, як повільно надходить вечір. Інші люди довершували денні справи, поралися коло худоби; хтось вертався додому, а хтось їхав на ніч, щоби вдень не терпіти від спеки... Досить того, що обидва слуги розуміли, що вони живуть в іншому світі, й час тут інший, і над ними один-єдиний клопоть чистого неба, який ще не захопили крони дерев.

— Ті, що живуть під землею і літають в повітрі, хто їх видів, Осипе? — раптом спитав Петро.

— Моя Настя. Малою загубилась у лісі. І стріла там пані, дуже гарну, і та сказала, аби далі вона не йшла, бо там болото. Взяла Настю за руку і вивела на стежку, сказавши, як треба йти. Дивно не се, що дитину хтось порятував, а звідки в таких нетрях взялася пані, вбрана як крульова...

— Байки розкажує твоя Настя, — буркнув Петро, але чомусь відразу повірив.

— Там, де нібито було болото, чулися музика, співи. Настя вірить, наче в неї дар від того, що пані тримала її за руку. А якби хто з'їв або випив їхньої страви, той уже не захотів би вертатися до людей, а мусив би там

служити. Ну, бра, нам до цього не звикати. Кожен комусь служить на сім світі.

— То правда, — згодився Петро. – Але як служба скінчиться, тоді що?

— Певно, вмирає, або я знаю...

— Мусить щось з того мати, — твердо мовив Петро, і на хвилю перед його очима постав гарний дім зі стайнею для худоби, чисто виконаними грядками, садком з пасікою, дім, який він хотів мати, але ніколи не мав. Може, послухати Яношика і піти до нього на службу? І тут же відігнав від себе лукаву думку. Має трохи наскладано – доста. Сорок літ прожив Петро на світі й знав добре, що багатство дістається не працею, а розбоєм, грабунком. Або у спадок.

ТРИ СНИ, ЩО ЇХ БАЧИЛИ ТІЄЇ НОЧІ В ЖУРАВНО

СОН МАЕСТРО ЯКОВА

Маестро Яків, що видавав себе за флорентійця, насправді замолоду провів у Флоренції лише два роки в науці, й утік через п'яну бійку, котра закінчилася вбивством, аж до Сілезії, а потім через гори, у цей варварський край. Тепер він був самотній, старий, і терпів на дихавицю, характерну недугу різьбярів та каменярів, але попри те не вступався з робітні допізна. Не мав великої слави, був чужорідним насінням на розлогому полі, де по-іншому бились, любились, сіяли і зажинали. Аби не розчинитись у незнайомому світі, дотримувався він лише одних канонів різьбярства, що їх зятимив за роки учнівства, й не визнавав жодних нових віянь. Тобто мав опору й захист від усякого баламутства. Через те учні в нього довго не тримались, а, пізнавши основи, йшли до Вольфа в Жидачів. Через те й у самого маестро зачаїлася образа на увесь світ, що було немудро з його боку. Бо якщо світ не оцінив його постійність, то і він не розумів, що у світа є чому повчитися.

І тому Господь, Пан цієї землі, бо у ті часи, як до того, і піля того, Бог ототожнювався з небесним володарем, якому підвладні нижчі духи землі, води й повітря, послав йому сон у його робітню, що притулилася до міського муру, неподалік від цвинтаря, де стояли виготовлені ним хрести й обеліски небіжчиків, що були колись заможними і славними. Хоча надгробки Домницьких узявся робити партач, як називав його Яків, з Жидачева, він мав ліпше замовлення від небожа покійного шляхтича: вирізьбити для костелу фігуру Діви Марії на свій смак і розсуд. Камінь привезли йому одразу ж, і маестро належно оцінив якість білого порфиру. Таку прозорість й чистоту зустрінеш не часто. Подібний камінь ще не потрапляв йому до рук. Каменярі намагались збути найкращий матеріал щонайближче до Кракова. Новий дідич знайшов камінь у будинку Домницького й вирішив зробити з нього щось на пам'ять про вуйка.

Брилу порфиру привезли пополудні, і маестро звелів одразу занести її до своєї робітні під дахом, де він виконував складні замовлення, поставити сторч, аби увечері він, попиваючи вино, зміг прикинути, як виглядатиме майбутній твір, а вже тоді домовляться із замовником. Прецінь, камінь то не глина: з ним треба дуже делікатно.

Маестро, мабуть, задовго дивився на камінь, бо й сон мав відповідний. Двоє хлопців-підмайстрів спали в сінях, а він лишився у майстерні, хоч мав пристойний дім, де приймав важливих персон, своїх клієнтів. Той дім свідчив про його достаток та артистизм. Там знаходились копії античних статуй, гіпсові зліпки, теки з ескізами, і вино подавалось у келихах з венеціанського скла на срібній таці. Там наш маестро заживав значно більше італійських слів, ніж зазвичай. На мові місцевого люду це називалось: пустити туману в очі.

Але поза тим у маестро Якова, як і у всіх нас, билосся в грудях живе й тепле людське серце. Він побачив, як у глибині каменя, від місячного світла з'являється щось темне, якісь плями, наче контури людської постаті. "Зіпсувався камінь, — зажурився Яків Флорентійчик. — От лихо. Певно, довго лежав на вогкому". Лише уві сні могло таке подуматися, бо

ж камінь не псується від вологи, особливо, мрамур, про що свідчать знайдені у землі Флоренції античні статуї. Здоровий глузд навіть увісні пручався цій думці, й маестро знайшов іншу причину. В камені оселився якийсь дух, і тепер ворушився від страху перед різцем і молотком маестро, тим паче, що знаряддя свого ремесла Яків періодично скроплював святою водою, бо ж вони були джерелом його добробуту.

"Се добре," — втішився маестро і став дивитися, що буде далі. Про те, що дух може накинутися на нього, Яків не подумав. Се ж був сон, непідвладний звичайній логіці. Йому не сподобалося, що тінь не вийшла, а камінь знову став напівпрозорим і чистим. Хай би вже вийшов, бо різець міг поранити духа. Бризнула б кров, а камінь призначений як-не-як непорочній Діві Марії. Ще як би зверху, а як всередині, то порфир би був безнадійно зіпсутий. Понад усе Яків боявся репутації партача в його поважному віці. Тому його роботи були позначені якоюсь несмілістю, незавершеністю. Він боявся заглибитись надто далеко, й вирішив, що Діва Марія буде тримати в руках голуба, а не малого Ісуса, аби не морочитись ще з дітям. Та й коштуватиме це значно дорожче, ніж захоче платити Яношик.

Яків перевернувся на другий бік, сон змішався з реальністю, і він встав, аби подивитись у вікно, звідки разом із місячним світлом струмувала якась невиразна енергія бажання, поклику, тривоги. Вікно виходило у сад, де стриміло кілька напівусохлих старих яблунь, між якими тіснилися купи порфиру, пісковика й граніту, чи простого вапняку — усе видобуте з надр цієї землі. З того ще можна було б витесати якийсь дріб'язок, тому й не вивозили. При світлі місяця штабелі й купи каміння нагадували химерні руїни якихось храмів чи палаццо. Забуте давно естетичне почуття охопило майстра. Це було гарно: місяць, каміння, покручені дерева. Тіні, які вони кидали на траву й міський мур. Із найгустішої тіні, що падала від кошлатої груші, виринула постать, закутана в чорне, й рушила в бік майстерні. Спершу Яків подумав, що то чернець, але міцна статура, довге чорне волосся, що зливалося з чорним плащем, срібна застібка на грудях, більше вказували на лицаря. Незнайомець став на відстані кількох кроків від вікна й застиг. У нього

було дивовижно вродливе лице, як у ангела. Якби ж то Яків міг вирізьбити ці насуплені брови, тонкий рівний ніс, вигнуті уста з ледь припухлою нижньою губою, випнуті вилиці...Це була недоступна йому краса, і вона наступала на нього, обпікала очі. Ніколи ще маестро не відчував так болісно своєї незугарності як майстра, і водночас як чоловіка старого, знищеного працею, в брудній запорошеній мармуровим пилом сорочці. А незнайомиць із зовнішністю ангела дивився крізь нього, в саму його душу. Вона розкривалася перед ним наче квітка перед бджолою, як рілля перед сонцем, як гніздо перед птахом. Непомітним жестом незнайомиць вклав у душу Якова те, чого різьбяр прагнув усе життя: одержимість, одним махом піднявши його не лише до великих майстрів, а й до самого Господа. А потім, не то вклонився, не то кивнув, і знову відійшов у тінь, і його відсутність була такою ж болючою, як і присутність...

СОН ПАНА ЛУКАША

У своєму сні Лукаш був тим, ким ніколи не прагнув стати: королем незнаної землі. Він бачив себе ніби збоку: на троні, оповитому зіллям, в короні з квітучого глоду, а скіпетр його обвивала змія, котра оживала, як тільки він починав говорити, й тяглася роздвоєним жалом до пальців. Через те Лукаш намагався більше слухати й мовчати.

Знаходився він наче під землею, бо з темного склепіння нависало коріння, а зі стін сочився сріблястий туман. Йому не подобався ні його статус, ні те, що мусив робити: вислуховувати людей і їх судити. Ніколи не намагався когось судити, і це місце більше пасувало Миколаєві, пану радці. Тому Лукаш виглядав несмілим і навіть переляканим.

Із імли впливла чоловіча постать, і Лукаш упізнав у ній Олександера, помолоділого й навіть веселого, й зрозумів, що судити його не буде, хоч би йому за це грозили муки пекельні. Олександр став перед тронем, наче не впізнавав Лукаша. Той раптом згадав:

— Та ти ж вмер!

І скочив з трону, замахав руками.Змія сковзнула по руці й обвилася в нього довкола шиї.А Олександр одразу став схожий на мерця: лице пожовтіло, риси загострились, а з ніздрі визирнув хробак.

— Знайди мого сина, — глухо мовив Олександр. — Скажи...

І Лукаш прокинувся на своєму самотньому ложі. Жона його вмерла позаторік, тож не було кому розповісти свій сон. Однак, мусив його запам'ятати.Намагаючись не дивитись у вікно, Лукаш прокрутив сон ще раз, ніби сподівався, що визнає те, що хотів ще сповістити йому Олександр. Але хоча й продовження сну не було, і до ранку Лукаш так і не заснув, думка про те, що Матеуш живий наповнила його якимось триумфом. Він готовий був зараз йти до Миколая, щоб сповістити йому цю новину.

СОН ПЕТРА

Хтось стукав у браму, а Петро косив траву.Він хотів сказати молодшому Осипу, аби той пішов подивитися.Обернувся, а він качається зі своєю чарівницею на городі: обоє голі.Який встид! А якби хтось їх увидів? Нагорі скрипнула віконна рама.Петро задер голову й побачив у отворі вікна лице пана Олександера. Той дивився кудись поверх подвір'я, на браму.Мав дивний погляд, ніби бачив водночас і браму, і те, що за нею, і Петра, і безвстидних коханків.Це, певно, у всіх мертвих такий погляд.

У своєму сні Петро відчував незручність, потребу кудись подітися.Аби його тут не було.Аби все діялося без нього.Однак мусив дивитися на блідого дідича, який визирав із вікна, і на невінчану пару, що любилася в траві, наче нікого, крім неї не було на світі. А в браму хтось продовжував стукати.Петро відчинив маленьке віконце і побачив, що за брамою ніч, і лише місяць її освітлює.І на тлі місяця чорний лицар, позад якого стоїть

вороний кінь. Далі брама сама стала відчинятися, а Петро намагався притримати її тілом.

— Тут нема того, чого ти шукаєш! — крикнув він і прокинувся, щоб ніколи більше не прокидатись. Піддашся з важких колод впало на нього.

А потім завалився увесь дім.

Власне, з якої причини завалився дім Олександера Домницького, ніхто не знав. Він згорнувся, ніби прочитана книжка, і від того усі відчували якусь полегкість. Прогниле дерево розтягли на паливо, а тіло слуги Петра так і не знайшли. Певно провалилось до пивниці, а звідти ще кудись. Осип, що зазвичай не ночував у дворі, ще сподівався, може, Петро встиг врятуватись. Однак брама була зачинена, продовжуючи охороняти руїну.

Минуло літо, настала осінь, але й вона минула. Нарешті явився Михайло на білому коні, а в Журавно сталася прикметна подія.

На саме Введеніє мали посвятити фігуру Діви Марії, виготовлену майстром Яковом із Флоренції. Правда, великих знавців різьбярства в Журавному не було, хоча чимало шляхтичів вчилася замолоду в Падуї, Болоньї, і бувало в Римі та у Флоренції, і бачили тамтешнє мистецтво, й могли порівняти. Але доки чоловік не полюбить камінь і не витеше з нього щось своє, хоч би стовпа, то не може вважатися знавцем. Так думали в Журавно, і ніхто не міг переконати в іншому: що є люди, які ніколи не тримали в руках долота чи пензля, а однак здатні оцінити, чого вартує той або той утвір мистецтва. Був, правда, ще один спосіб визначити, чи доста славна робота майстра: се скільки майстер бере за роботу. Тобто оцінка тимчасова.

Серед нудьги пізньої осені плелися різні чутки, розпалюючи цікавість у громаді. По-перше, інтригувала саме походження каменю, схованого у пивниці покійного Домницького за сімома замками. Ніхто не міг пригадати, звідки взяв камінь небаченої краси і білизни пан Олександр

та яку ціну за нього заплатив: грошима, кров'ю чи, боронь, Боже, душею. Бо ж чули, що в інших краях за коштовний камінь брат убивав брата, король розпочинав війну.

По-друге, невідомо, чи можна з такого каменю робити фігуру Діви Марії. Так вважали найбільш забобонні журавчани, як наприклад, торговець худобою Стефан з Чорторіїв, фундатор та опікун костелу, але не шляхтич, що позбавляло його в такому випадку вирішального слова. Однак, освічені люди вважали це цілковитою бздурою. Пан Олександр був чоловіком завжди поштивим, і лише після смерті двох синів та жони підупав духом і тілом.

По-третє, замовлення, може, й не дуже велике в масштабі Речі Посполитої, але важливе для самого майстра зі Флоренції, дивним чином вплинуло на нього самого. Уже півроку він трудився над ним, хоча надгробки, хрести, свічники, як і раніше, вилітали з його робітні як вареники з окропу в полумисок. До своєї комірчини, куди звелів перенести камінь, нікого не пускав. Там навіть не було вікна. Зрештою, фігура мала потім стояти в напівтемному костелі, і на денному світлі їй не залежало. Костел потребував оздобити, і ксьондзи гадали, що від присутності Наясвятішої Панни там стане ясніше, бо ж камінь білий як сніг. І чекали з великим нетерпінням.

Не бачив фігури і Яношик. Дав завдаток, а коли почали пліткувати, таки приїхав. І майстер з порога йому заявив: "Не в моїм звичаї, вашмосць, показувати незакінчену роботу. Ми домовились, що то буде Діва Марія зі святим духом у вигляді голуба. Нині в моді такі фігури." Отже, маестро Яків заговорив навіть про моду, хоча ніколи не зважав на неї.

Підручні майстра теж не бачили фігури. Під кінець майстер навіть спав у комірці, кинувши туди на дошки оберемок соломи. Охороняв своє найліпше творіння. Уперше, на шістдесятому році життя на нього зійшов дух одержимості. Увійшов через серце, заволодів очима і руками, й між ними запанувала згода. Якесь чуття підказало йому, що не молитви

потребує камінна душа, а дарів. І приносив до майстерні квіти, потім осінні листя, дикі яблука й грона калини. Звісно, потай, бо встидався. Маестро аж помолодшав на виду, став лагідніший з челядниками. Не давав стусанів межи плечі, як раніше.

Але в тому не було жодного дива. Просто в чоловіку прокинулось те, що він мав завжди. Довго визрівало і проросло диким стеблом, трохи ушляхетненим наукою життя. Був кривджений — і сам кривдив, був зневажуваний — і сам зневажав, брав — і віддавав натомість. Та одержимість — це вогонь, який спалює чоловіка чи жінку, і сутність її не може збагнути той, у кому він ніколи не спалахував. Лише дві особи в Журавному могли б зрозуміти Якова: Олександр та його син Матвій. Вони б розповіли йому, що таке бути іншим, про почуття неісповідимої самотності, про розз'єднаність і страх втратити вогонь, котрий змушує концентрувати в одному напрямку волю, а коли вона досягає цілі — настає щось устократ гірше ніж смерть. Бо смерть милосердніша ніж тотальне спустошення, що є прірвою без дна, драговинням, пусткою, холодом пекельним.

Тому Яків не квапився, і не хотів слухати, щоб якимось прискіпити роботу. Той лицар у чорному більше не являвся, хоча Яків не раз серед ночі виходив надвір, дивився на місяць серпом і колесом, на купи каменю, обплутані мертвою травою, і пригадував ту ніч. Духи каменю, землі, повітря вилися довкруг нього, він відчував їхню присутність: здригався, озирався. Але нічого не бачив і не чув. Бо, зрештою, то була не його земля: скільки не тулитимешся, не зігріє як рідна мати. Та й байдужим був флорентійський заброда до всього, що не стосувалось його ремесла. Мусив триматися, як не корінням, то хоч гіллям, щоб знову не звіяло в чорну прірву безпритульності. Був уже немолодий, і охолов до жіночого тіла, стилетів, карт та інших пустощів. За тих півроку маестро не раз згадував молодість і думав, що, якби міг її повернути, то витратив би на пошуки чогось досконалого і прекрасного.

На світанку по білій землі привезли на возі дбайливо закутану фігуру і виставили на помості перед костелом для освячення, перед тим, як її

мали внести до храму.Цілу ніч Яків не спав: полірував камінь, змивав водою, здмухував порошинки.Найліпші свічки горіли в комірчині, тіні перелітали з одного кута в інший, а старий маестро чувся так, ніби завтра він продасть Прекрасну Панну пихатому короткононому шляхтичу, як отець продає дочку, брат сестру, а коханець коханку в дім розпусти. Такий світ, і йому, різьбярєві, дозволено було піднятися над ним, на одну мить, на висоту пташиного польоту, але не вийти за його межі. Не та в нього сила.І відтепер його життя покотиться донизу, як круглий камінь з горба. Потім він закутався у ряднину й ліг у кутку, подумавши, що добре було б тепер заснути і не прокинутись.

Усім хотілося подивитись на нову окрасу костелу, тому сніг довкола помосту швидко витоптали.Коли прибули ксьондзи з біскупом, шляхта, і сам Яношик з усім почтом, гайдуки швидко впоралися з хаосом, що в даному випадку було цілком доречно.

Нарешті зі статуї зняли білий лляний покров, біскуп під спів ченців наблизився до неї.Не кожен спершу помітив у долонях Марії голуба. Більше дивились на її лице.Воно сміялось як сніг під сонцем, таке саме оманливе й зухвале.Під схвальні вигуки біскуп махнув кропилом, свята вода потрапила на обличчя Діви, на її шию, рамена. врешті на голуба.І тієї ж миті голуб вирвався з її рук і злетів угору.Ті, що стояли ближче оповідали, ніби Найсвятіша провела його політ очима й ледь зітхнула. Але то, не могло бути правдою. Долоні мала стулені, як до молитви, звідки ж мав узятися там голуб.

Фігуру внесли до костелу, поставили на мармуровий постамент, і почалася відправа.Людське дихання наповнило костел.Стало тепліше.

Уночі маестро Яків отримав ще одну нагороду, окрім капшука з обіцяними флоринами: помер уві сні.І таким чином став поза межі світа сього.То було його потаємне бажання, ніколи не вимовлене вголос. Однак ті, що літають в повітрі й живуть під землею, знають, що кому потрібно насправді.

Частина друга: Ті, що літають в повітрі

Корчма коло Гніздичева

Той, кого ще вчора звали Матвієм (Матеушем) Домницьким, а сьогодні не усвідомлював себе ніким, лише раною на власному серці, став і для інших порожнім місцем. Лише золотий хрест на грудях, прикритий сорочкою, міг би нам про нього розповісти. Якийсь час він блукав полями та луками, просочуючись запахом зілля, роси і землі, на якій спав. Був би здичавів без людських голосів, якби у вухах йому не звучала музика, почута лишень один раз. Та вона встигла змінити його незворотно, асоціюючись з образом пані, що її ця музика супроводжувала. Він тепер шукав не то музику, не то пані, сам не відав чого саме. Будь-якою ціною, і вже немала ціна була заплачена: смерть батька, руйнування родинного гнізда. Він нічого про це не знав, та й навряд чи воно б його зупинило. Жодного разу не подумав про те, що залишив за собою.

Трави не казали йому нічого, дерева відвертались. Птахи, вітер, хмари? Він не розумів тих знаків, що вони йому подавали. Лишалися люди, і Матвій пішов до них.

Якось надвечір, до корчми, що стояла при дорозі, не доїжджаючи до Гніздичева, увійшов молодий хлопець. Був у самій сорочці з червоною плямою крові на грудях, та в штанях. Кочмар Іваниця одразу впізнав у ньому шляхтича, бо руки мав білі, а поведження, хоча й несміле, теж панське. Неважко було здогадатися, що хлопака потрапив у халепу, і, якщо догодити йому, можна отримати винагороду від родичів. Міг навіть втекти з турецького полону, по дорозі стративши пам'ять. Таке буває від пережитого. Не кажучи нічого, Іваниця всипав до миски юшки з грибами, звареної для нього самого. Хлопець гречно подякував жестом і заходився помалу їсти. Видно було, що шлунок йому стисся від тривалого голоду, однак помалу з'їв усе.

— З полону, вашмосць? – нахилився до нього корчмар.

Той довго дивився на нього, ніби не розумів, врешті кивнув. Корчмар злякався, чи той бува не німий, бо це значно ускладнювало справу. Бусурмани часом калічили невольників, відрізаючи їм язика.

— Ой, біда, біда! – похитав головою Іваниця. – Але нічого, вашмосць. Ото радість буде родичам, як дізнаються. Я маю коні, міг би пана відвезти завтра зрана.

Хлопець наче не чув, лише опустив голову й зіщулився.

" Чень не сирота? – ще більше розтривожився корчмар. – Або ще гірше – несповна розуму. Приб'ється, а потім не відстане. Узнати б чий він, сповістив би одразу." Він скопив око на повалений пліт, а далі на шестеро бахурів, що позбігалися дивитися на дивного хлопця, міркуючи, з якої б то речі тато гостять його їхньою вечерею. А Іваниця тим часом уявляв, як втішені родичі щедро винагородять його за знайду: може, грішми, може, худобою. Він мріяв, а осмілілі діти приступали все ближче. Або когось з дітваків узяли б до двору.

Корчма була порожня. Не так далеко, при тій же дорозі стояла корчма Гриця. Пияк та розбишака, зате вдатний на язик. Та ще й мав молоду жінку. Тому до Іваниці потрапляли лише ті, хто не мав сили терпіти далі труднощі дороги, або самі хлопці. Затє шляхта не біла горшки і писки один одному в його корчмі. Тож невідомо, кому ліпше велося. Казали, ніби Гриць купив у попереднього корчмаря ще й антипка, бо раз навіть корчма йому зайнялася, а далі вогонь погас. Кажуть, ніби зараз надійшла хмара, стала просто над кормою і залила пожежу. Чудо з чудес.

Іваниця не знав, що казати далі. Нарешті погляд його упав на закривавлену сорочку.

— Треба обмити панові рану, аби не запалилася. Піду принесу води, — мовив він поважно, почувши себе милосердним самаритянином, адже не Гриць, а він приймає у себе шляхтича, що утік з турецької неволі. А що? Гриць, може, й не розпізнав би у ньому шляхтича: вигнав би нещасного. Так-так, напевно би вигнав!

Коли Іваниця вернувся з мискою теплої води й полотном, а через плече мав перекинуту не нову, а чисту сорочку, то побачив, що дітиська обступили панича як курята квочку, а найменший Ясько сидить в нього на колінах і тримає в руці на ланцюжку золотий клейнот.

— Ану геть звідси! – визвірився корчмар. – Ясю, віддай панові клейнот, борзо!

"Гей, — подумав він, — по такій штуці можна пізнати, чия вона!" Подібного хреста, тільки срібного, він бачив у одного шляхтича, що підковував у нього коня. Джура казав, що усі лицарі мають такі клейноти з іменем, аби в разі загибелі можна було повідомити родичам. Корчмар кинувся як яструб до дітей, і це була його помилка. Старший, Микита, вирвав у малого ланцюжок і шаснув за двері. Ясьо заревів, а решта бахурів поховалися під лавки, бо у дверях з'явилася їхня мати з повним подолом огірків, що акурат несла з городу. Однак вона й не подумала спинити малого здрайцю.

Іваниця вибіг надвір, але Микита вже щез. Зразу за дорогою починався ліс, а на городі не було де сховатися. Не гаючи часу корчмар пішов тією стежкою, якою зазвичай ходилося по гриби.

Матвій обвів очима корчму: довгий стіл, лави, низький закурений сволок, піч.

— Ти чого розсівся, небоже? – grimнула дебела молодиця в брудній запасці. – Хочеш на дармицю їсти? Ану бери коновки й принеси води!

Вона була трохи підсліпувата, та й мислити так масштабно, як її чоловік, не вміла.

Матвій здригнувся від різкого звуку її голосу, підвівся й почвалав надвір. Перейшов подвір'я й опинився на дорозі, а відтак ноги самі понесли його назустріч долі.

Микита тим часом сховався за оборогом. і побачивши, куди пішов розгніваний отець, сховався у кущах. Він бачив, як з корчми вийшов панич і пішов дорогою в бік Жидачева. Ні, не відразу. Спершу постояв, пороззирався. Малий пригнувся, чи не його він шукає, шаснув у зарості ліщини, скотився у яр, і побіг низом. Ні, згори його буде видно. Ліпше зайти далі в ліс. Він видряпався нагору, знайшов кілька товстих буків, за якими можна було сховатися. Спершу прислухався, чи не тріщить хмиз. Панич був босий, а тато в постолах. Ні, було тихо.

Микита сів під буком, розтулив затерплу долоню, намагаючись впіймати сонячний промінь. Ланцюжок так гарно обвився довкола його руки. Нарешті кволий промінець упав на блискучу поверхню хреста, і вона спалахнула, освітивши зелену напівсутінь. Він довго бавився клейнотом, нарешті повісив його собі на ший, пізнаючи дивне відчуття доторку металу до тіла. А коли відчув якийсь рух позад себе, було вже запізно. Майже запізно. Він рвонувся вперед й покотився по слизькому торішньому листі, керуючись інстинктом порятунку, властивим дітям та звірятам. Навіть не встиг злякатися, лише щось у животі стислося. Стаючи на ноги, почув крик:

— Борзо лапай, бо втікне!

Але не мав часу обертатися. Перед ним був яр, з якого він недавно вибрався, але в цьому місці було глибоко й стрімко. Хлопець знав, що на рівній стежці його наздоженуть чужі люди. Двоє, а може, й більше. Він чув різкий сморід немитого тіла й прілої соломи. Приїжджі казали, що в лісах ховаються здрайці, нападають на мандрівників, грабують, а потім

вбивають, аби ті їх не впізнали.Йому не лишалося нічого, як скочити просто в яр, де між присипаним листям камінням сочився потічок.На один із таких каменів він і впав скронею, зачепившись об суху гіллю.

Двоє волоцюг, таких бідних, що не мали навіть ножа при собі, а лише грубі бучки, незабаром спустилися в яр і схилились над тілом.Шия в хлопця була вивернута, очі напівзаплющені, й він уже не дихав.З дна яру тягнуло холодом пивниці.Волоцюги дивилися не так на мертво дитину, як на золото, обвинуте довкола шиї. Що ж, у цьому світі золото вартує людського життя і не одного, — як сказав би сумно-іронічно пан Миколай Р. із Журавно.Щоправда, золота йому не бракувало, і легко було так казати.

Двоє волоцюг, викинутих життям на узбіччя, як стебла соломи, поховали тіло в ямі, вишпортавши її у товстому шарі змертвілого листя, обклали її зверху камінням,присипали знову листям, аби хлопця так швидко не знайшли, або й не знайшли взагалі.За ними спостерігала сойка, яку теж більше цікавило золото, ніж мертва дитина.Вона провела волоцюг аж до узлісся. Ті дуже квапились.

За іншою драмою, що розігралась кілька днів по тому, спостерігав великий чорний крук.Золота цяцька була надійно схована під лахміттям, а,отже, крука цікавив не блискучий метал, а те, що невдовзі буде мертвим.Круки чують завтрашніх мертвих.Вони кружляють і каркають над селом, і кожен думає зі страхом, що це каркання для нього. Смерть висилає своїх гінців, і ті ніколи не помиляються.

Волоцюги не ризикнули продати золото тут. За Дністром вони почувалися в більшій безпеці.Несли по черзі золотий клейнот,і думка про багатство, яке їм не снилось, скувала їх значно міцнішим ланцюгом, ніж той легкий вигадливо сплетений ланцюжок Матвія Домницького. Не довіряли один одному й не спали цілу ніч, трусилися від холодної роси.Десь далеко палало вогнище: пастухи пасли коней.Ще далі світилися вежі замку заможного шляхтича.У небі мигтіли зорі.Обидва волоцюги були ще дуже молоді, не надто при звичаєні до мандрів, і не

хотіли бути скараними на горло.Тому сиділи в темряві, прислухаючись до кожного шелесту.А на світанку спустили на воду човника, вкраденого в одного хлопа просто з двору, куди той зотягнув його полагодити. Не вміли ним правити.Не вміли також косити, рубати дрова чи орудувати шаблею.Нічого не вміли.Бо якби вміли, то і їм би знайшлося місце на землі, а не на дні Ріки, куди зотягнув їх дністровський вир перш, ніж зійшло сонце, разом із золотим клейнотом.

Жидачів, торговиця

Дорогою зі Гніздичева Матвій дійшов до самого Жидачева, містечка більшого від Журавно, на березі ріки Стрий.Власне, куди він міг би ще потрапити, не звертаючи з дороги...Дорога була понівечена слідами коліс, копитами і ратицями, відбитками босих ніг, постолів, а то й чобіт. Розглядання тих знаків дороги видавалося Матвієві чимось дуже важливим, ніби він читав книжку.Міркував, що небесні коні десь мусили би спуститися на землю, разом з музикантами і Панею з жовтим волоссям. Кілька днів перед тим він багато спав.Під небом коло покинутих багать, в копицях сіна, в кущах.Усе це видавалося йому цілком звичайною справою, хоч ніколи перед тим цього не робив.Був, прецінь, шляхетським сином.Але тепер не був ним, ані кимось іншим. Просто згустком бажання, одержимим. Зі здичавіння вирвав його сон, з якого пам'ятав, що мусить продовжувати свої пошуки.Те ж саме підказувала йому реальність.Йому починало здаватись, що серед людей випадково може почути щось таке, що вкаже йому шлях.Чи побачить. Юшка в корчмі підкріпила його сили, і він пам'ятав, що заплатив за неї золотим хрестом.Бо вже нічого більше не мав, oprіч сорочки та штанів на тілі.

На світанку на дорозі почали з'являтися люди, кінні та піші, що прямували в той бік, що й він.Їхні голоси, рев худоби, скрипіння коліс заглушили приємний спів пташок і збаламутили вистояне за ніч повітря.Але він увійшов у гомін так само легко, як і в тишу.

Місто, куди прийшов Матвій, вражало своє беззахисністю. Стояло посеред рівнини. Коло нього, на невисокому пагорбі стримів замок, оточений валом і парканом, з чотирма вежами, вкритими гонтою. На цих зелених валах, що кидали свіжу тінь на дорогу, спочило запалене око Матвія. Дорога оминала замок, стаючи дедалі ширшою, і за брамою міста переросла в торговицю довкола ратуші. І Матвій згинув у юрбі, серед кошиків з городиною та садовиною, бичків, гусей, курей, зброярськими та гончарними ятками. Тут всі продавали, або купували, однак вистачало і тих, хто хотів би купити, та не мав за що, проте сподівався пожитись, як ото горобець крутиться коло торби з вівсом, призначеної для коня.

Якби Матвій мав з собою капшук з грошима, то купив би собі жупан, нову сорочку, сап'янці, шаблю чи пістоль, а на руку срібний перстень, на якому було б написано: " Хто мене має, тому я помагаю". Власне, він конче потребував якихось чарів, як кожен нетерплячий закоханий. Він купив би собі срібний пояс, вороного коня, сідло, інкрустоване сріблом, шкіряні сакви, куди поклав би подарунки. Наче дівчина жадібно дивився Матвій на легкі шовки й важку, шиту золотом парчу, найтонші серпанки, які міг би подарувати своїй Пані. Перед його очима на таці лежали перлові намиста, кульчики з рубінами, коралові нашійники, каблучки зі смарагдами, браслети зі срібного мережива. Якби зараз хтось погодився купити в нього душу, він радо віддав би їх за всю цю красу, щоби Пані лишень всміхнулась до нього.

— Ану, відступи, лайдаку! – чиясь рука брутально штовхнула його в груди. Він ще подумав, що до Журавно далеко, і він не встигне за день продати маєток і вернутись сюди.

Груба баба з кошиками вишень, агрусу та малини, озирнулась в пошуках підмоги. Її чоловіченько, що невпинно віддалявся у напрямку корчми, уже щез. Баба зауважила, що незважаючи на штурхан, хлопака тягне руку до розсипу темно-червоних вишень, й заверещала:

— Злодій! Тримайте злодія!

Крик, настільки звичний на всіх торговицях, що обіцяв лише розвагу з гонитвою, наступним биттям і ганебним стовпом. На щастя, тільки невідомо, на чиє, поруч виявились два міські стражники. Вони повернули голови на крик. Се вже було не так цікаво, бо влада не розважалась, а, опитавши свідків, тягла злодія просто до ратуші. Крик пробився крізь мерехтливий туман й до самого Матвія, і він побачив те, що бачили усі: червону від гніву Феську й кошики з плодами її садка. Він відчув якусь слабкість і почав хилитись. Ніхто не підхопив його, і він упав на землю, притрушену соломою, і далі вже нічого не чув і не бачив, бо віднедавна бачив і чув лише те, що вартувало його уваги.

Стражники нахилились над ним. На сорочці нещасного розпливалась червона пляма.

— Гей, — здивовано мовив старший стражник, — пощо ти забила хлопця, бабо?

Молодший, що недавно тільки вступив на службу, перехрестився і побілів на виду. Йому здавалось, що це йому сниться. Він лапнув за шаблю, що мирно спочивала у піхвах, щоб переконатись, що то не вона нанесла смертельну рану без його відома. Баба не бачила падіння Матвія, бо тіло хлопця загороджували широкі спини стражників. Нарешті старший повільно обернувся, ковзнув поглядом по заплямлених вишнями пальцях, і виразно побачив на них кров.

— Пощо ти забила хлопця? – тихо і грізно запитав він. — За отсе?

І показав на товар, що вже напевно не вартував життя християнина.

Нарешті баба побачила закривавлену сорочку і затряслася, коли зміст слів стражника дійшла до неї. Очі він мав прозорі, ніби риб'ячі, і в них вона побачила спершу поміст і ката з сокирою, а далі видіння перемінилося на кострище, на якому стояла вона, прив'язана до стовпа. Вона згадала як дівкою задушила новонароджене дитя і втопила

у Стрию, замотавши разом з каменем у сорочку.Тоді їй вдалось се приховати. Феська чомусь глянула на небо. Там пливла біла кучерява хмара, а на ній спочивав Господь разом з ангелами. Він навіть не глянув на неї.

Бідолаху повели до ратуші, й голова у неї моталася, як у вмерлої, і вона не чула, що люди говорили про неї:

— То Феська з Кораблищ зарізала молодого хлопця, свого коханка.

— Ножем у саме серце.

— Дивіться, то якась опириця, а не кобіта.

Феську відвели до пивниці ратуші, замкнули, а міський герольд вийшов, аби зголосити про вбивство і закликати тих, хто що бачив, для свідчень. Сусіди Феськи здиміли з торговиці, а її чоловік тим часом провадив цікаву бесіду в корчмі з якимось поважним міщанином, не відаючи про лихо, що трапилось з його жоною, і не тільки з нею.

Матвій лежав нерухомо, блідий, із заплющеними очима, як раптом повіяв легкий вітерець, і тіло почало підійматись в повітря.Спершу на палець, потім на два...

Нарешті новина сягнула корчми.Поважним міщанином виявився пан Лукаш, журавнівський лікар.Натягнув міщанську одержу, щоб викликати більше довіри, бо міщанин то щось середнє між простим чоловіком і чоловіком з шляхетською грамотою.А пан Лукаш хотів провести власне невеличке розслідування, та, походивши по торговиці, сів у корчмі, чекаючи на когось балакучого й напідпитку.Чувся трохи втішеним, що саме його покійний Олександр попросив знайти сина, а не Миколая. Може, він ще присниться, і докаже те, що мав доказати.Хай Миколай займається пам'ятниками, але істина важніша.Отож він засів у корчмі й завів мову про неслухняних дітей, тяжку ношу вітця і матки.На той

випадок, якщо у корчмі з'явиться хтось зі знайомих шляхтичів, він придумав ось що. Прикладе палець до уст і мовить пошепки: " Мовчи, вашмосць, я виконую наказ найяснішого круля." Усі знали, що замолоду він виконував різні потаємні доручення, а зараз відійшов від справ. Хоча від такої служби ніхто ніколи не звільняється цілком.

Пан Лукаш завів розмову спершу філософську, а далі натякнув, що деякі дітиська не розуміють свого щастя і розривають заручини, накликаючи ганьбу та нещастя на свій рід. І що один чоловік навіть вмер з горя через таке.

Якийсь хлоп, що він сів коло нього, лише кивав і пив горівку. А інші були зайняті власною розмовою. Натомість корчмар сказав раптом:

— Ви се про журавнівського шляхтича Олександера Домницького?

— Ну... - зам'явся пан Лукаш. - Може, й так, а може, й ні. Се залежить...

Тут до корчми вбіг якийсь хлоп і крикнув:

— Федю, твоя жінка зарізала хлопця! Йди борзо!

— Га, що? - спитав п'янений хлоп.

— Уже її повели до ратуші!

— Ну, то тим паче я їй не допоможу! - буркнув Федьо. - Я завше казав, що моя Феська когось заріже. Дуже люта баба. Дуже!

І впавши головою на стіл, захропів.

Запала мовчанка. Нарешті корчмар похитав головою:

— Сі хлопці як бидло. Серця не мають.

Хлоп, що приніс цю звістку, хвильку постояв з розкритим ротом, а далі вдарив шапкою по лаві:

— Налийте мені пива!

— Се має бути цікава історія, — зауважив пан Лукаш. — Пригостіть чоловіка за мій рахунок, шановний. То ти видів се на власні очі?

Тепер новина зацікавила усіх присутніх: двох дрібних шляхтичів і трьох купців.

— Ага, прошу пана, ціла миска крові, — кивнув хлоп. — Страх! Ніколи би не подумав, що Федьова може запхати ніж комусь у серце!

— Палке у нас жіноцтво, — всміхнувся Лукаш. — І за що вона його зарізала?

— Певно, туман у голову зайшов, — випалив хлоп і очі його спалахнули. — Відколи перед Зеленими святами пронеслися Ті, що літають в повітрі й живуть під землею, чимало кому вони заморочили голови.

Дехто розуміюче кивнув, в тому числі й корчмар, однак для Лукаша то була новина.

— Про що ти кажеш? Перший раз чую?

— То пусте, — махнув рукою корчмар. — Може, й неправда. А ти, чоловіче, знаєш того хлопця?

— Якийсь волоцюга. Якби хтось опізнав тіло...

Пан Лукаш здригнувся, згадавши, як доводилося опізнавати потопельника місяць тому. А зараз тим більше не мав охоти дивитися на трупи, хоч це й входило до його професійних обов'язків. Але позаяк був перебраний на міщанина, то не міг до них приступити, не зрадивши свого становища. Тому він зостався з корчмарем і п'яним Федьом, чию жінку либонь тепер скарають на горло за вбивство.

У корчмі стало порожньо і тихо. Мухи позалітали у відчинені вікна, чути було звичний ярмарковий гул. Лукаш раптом відчув себе дуже незатишно. "Ану ж, — подумав він, — корчмар послав когось повідомити, що я тут розпитую? І хлоп щось підозріло скоро впився. Не виглядає на слабака. Чого це я, старший чоловік, вплутуюсь у справу, що може для мене скінчитись зле. Якщо Матеуш дійсно живий, то розпочнеться щось страшне. Яношик не вступиться з гнізда Домницьких. А мені може помститись."

Лукаш згадав, як "опізнав" потопельника, і чого може коштувати для нього відмова від слова шляхтича. Так, пошуки істини виявились йому не під силу самому. Потрібен Миколай.

Чоловік зітхнув і глянув на п'яного. Той прикидався. Дивився з-під ліктя кудись у кут, як звір, зацькований мисливцями, і мав несамовите бажання щезнути. А він, Лукаш, йому заважав. І в той же час Федьо не смів встати, бо за дверима корчми було ще більше мисливців. Вони його не залишать в спокої. Певно, належав до двору. Якщо він, Лукаш, не чується безпечно, то яка безпека в підневільного хлопа?

Пан Лукаш підвівся, поклав на шинквас пару дрібняків і сказав голосно, аби Федь зрозумів, що може посунутися по лаві і непомітно щезнути, а там кудись втікти, вичікуючи нагоди повернутись додому:

— Бувайте здорові. Мені вже час.

Корчмар подивився на нього і тихо спитав:

— Як ви гадаєте, вашмосць, той зарізаний хлопака теж із неслухняних дітей?

Він його безперечно впізнав. Це дуже не сподобалося пану Лукашеві. Не відповівши нічого, він вийшов у спекотний ярмарковий тлум. Перед очима шляхтича постали картини, бачені ним колись у Сілезії, що розповідали історію блудного сина. На одній з них була сцена в корчмі. Може, Матеуш сидить десь і п'є, з дівкою на колінах? Однак се якось не узгоджувалось з тим хлопцем, якого він знав від малого. Та й без коня, без пристойної одежі, без грошей – куди той міг подітися? Радше міг опинитися в якомусь монастирі. Ся думка понесла його з торговиці, обдарувала надією. Монастир – се найліпше місце для чоловіка або жінки, які не можуть жити в світі сьому, що вимагає від них обов'язків, не властивих їхній вдачі. Се пояснило б майже все.

Матвій завис над землею на три долоні, але цього ніхто не зауважив. Руки повисли вздовж тіла. Під ним була порожнеча, довкола була порожнеча, бо ніхто не хотів свідчити ні за нього, ні супроти нього. Але те було йому байдуже. Він просто висів, не почуваячи жодної незручності.

Легенький вітерець, що підносив його над землею, зник, і хлопець відчув погляд, який пік йому лице. І причувся йому голос пана радці, Миколая Р., якого завжди трохи побоювався, як боїться молоде деревце чоловіка, що проходить повз нього з сокирою:

— Що ти тут робиш, Матеуше? Тікай звідси!

І хлопець впав на землю. Довкола нього роїлися оси, припадаючи до ягід, що стікали соком. Він не вже не пам'ятав, що було перед тим. Просто дуже боліла голова. Певно, від сонця. Матвій підвівся, трохи хитаючись, і пішов, даючи кожному дорогу.

Феська, побачивши ката, що прийшов просто на неї подивитися, призналася, що колись вродила дитину, задушила і втопила. І що поробила на смерть тому, хто допровадив її до тяжі. Про зарізаного хлопця ніхто їй не випоминав, бо той зник, забравши з собою усю пам'ять про випадок на жидачівській торговиці.

Орішківці. Піч.

Власне, від села залишилась сама назва поля, на якому росло зараз жито. У житі сховався підмурівок дзвіниці, розмитий за 15 літ дощами, зате видно було рештки великої печі. І ще яблуню. Стовбур згорів, і від нього розповзлися пагони. На покрученому гіллі росли тепер дрібні яблучка. Дереву ніяк не вдавалося підрости. Від близькості вогкої землі гілля пустило коріння, і лише одна гілля пнула догори, обіцяючи колись стати справжньою яблунею. Жито було високе й густе, як щітка, бо виросло на землі, що вигоріла дощенту, а потім вітри рознесли попіл, дощі й сніги загнали сю сіру субстанцію вглиб, і ще на цьому ґрунті два роки виростала трава.

Орішківці були не єдиним селом на Журавенщині, котре спалили тоді татари. Погоріли ще Сугрів і Дзюрки. Іноді, через якийсь час, вцілілі мешканці верталися, копали землянки, а потім починали спинатись догори, як та обгоріла яблуня. І село відроджувалось знову. Та найчастіше не було кому вертатися додому. Хто не згорів, не зітлів, стятий шаблею чи підкошений стрілою, той опинявся там, звідки не вертаються – в неволі. Декому велося там незле, і не хотілося йти знову під руку захланного дідича. Приймав чужу віру, міркуючи, що Бог – один, просто його називають по-різному. У такому разі боялись козаків, як колись татарви, бо вони жорстоко розправлялись з перекинчиками. Кому ж було зле, той, звісно, утік додому чи приєднався до козаків і мстився: убивав, гвалтував, спалював, грабував. Отож, світ перебував у такій собі хисткій рівновазі. Усе залежало не від політики, а від того, скільки людей на одному боці, а скільки на іншому; скільки відомщено, а скільки покривджено. Тобто від маси. Окрема душа не вартувала нічого, хіба могла виспівати, виговорити свою муку і велике терпіння. Як

подумати, то по-справжньому чоловіка прив'язувала і вабила до себе лише така дрібниця, як кусник землі, на якому стояла його хата, та, може, ще надія, що десь у чужому селі відшукаються кревні. Але й цього вистачало, щоб перебороти страх. І воно було сильніше за всі армії та орди на світі.

Траплялось, село трохи посувалось туди, де начебто було безпечніше, і називалось так само, або трохи змінювало назву. Орішківцям не судилось відродитись. Землю розорали, залишивши чомусь піч та підмурівок дзвіниці, можливо, для того, аби позначити межу володінь. Піч мало чим нагадувала піч, бо не мала комина – палилася на чорно, а дзвіниця нагадувала зруб криниці. На її вичовганій долівці ніяк не вдавалось прорости траві.

На долівці спав чоловік, з одежі дрібний шляхтич, але геть зарослий і обдертий. Скрай поля ходили буськи і круки, ніби пильнували його сон. Буськи насправді збирались у вирій, а круки вишукували щось у розмоклій від недавніх дощів землі. Може, сподівались знайти там щось блискуче, бо невідомо, що було до того зниклого села: якесь інше село, місто, замок.

Чоловік був вимашчений сажею, бо ночував у печі, як у норі. Він сам не знав, чи ця земля була колись його чи ні. Міг помилитися, бо пішов на службу ще дитиною, і ніколи не вертався, аж донині. Коли служба його скінчилася.

Він ночував тут уже кілька днів. Не міг покинути цього місця. Як тільки виходив край поля, щось його завертало. Почував такий страх, що ноги йому німіли, й нападав плач. Іноді йому ввижались чорні вершники на чорних конях, без лиця. Наставляли на нього блискучі списи, і не пускали. Часом перед очима бухкав огонь і клубочився чорний дим. А іноді стрічала його якась музика, така смутна, що тікав, аби серце не розірвалось. Плакав ще й від того, що крила його поламалися, коли він упав акурат між тим, що було дзвіницею, і тим, що було піччю. Пір'я обсипалось, і він на ньому спав у печі, а кості склав у кутку. Уночі вони

часом торохкотіли, нагадуючи про нетривалий політ. А на його тілі ще не зажили рани від падіння.

Не знав, куди йти.Теребив колосся, збирав у лопух росу, і не можна сказати, щоб це було уже так зле. Птахи співали над ним, сюрчали коники, літали метелики та мухи, й часом у ньому оживали відчуття дитинства: безпричинна радість і солодка захищеність. Вони п'янили наче вино, насувались тисячею звуків і запахів. І може тому на сторожі їх стояли вершники на чорних конях та стіна вогню.

Але він знав, що прийдуть жінці з серпами, зітнуть жито, і він змушений буде покинути свій притулок. А далі ще гірше – зима, сніг, мороз.Чув, що є печери, геть далі, і зовсім близько Чорний ліс. Але піч була до нього така добра. Піч його дитинства.Була замість мами.

Якось пополудні він почув писк у житі, й кинувся туди, щоб порятувати якусь малу істоту від великого хижака.І побачив ласицю, котра наступала на щось кошлате, яке завзято оборонялось загостреним патичком, і вже знемагало від ран.Чоловік криком і тупанням відігнав ласицю, і та рудою змієюкю шелеснула в жито, дуже неохоче, бо від запаху й смаку крові втратила контроль.Чоловік нахилився над звірям.То була якась кошлата почварка завбільшки з кошеня, з крихітним людським личком.Важко дихаючи, істота опустилась на землю.Спершу чоловік злякався, а далі, побачивши, що почварка спливає кров'ю, відірвав смужку від сорочки й перев'язав рани, а тоді взяв на руки й поніс до свого дому – печі.По дорозі раптом згадав, що то може бути хатник, котрий є у кожному порядному домі. Для хатника треба ставити грудочку каші на ніч, чи черепок з молоком, і, боронь, Боже, щоб не дати до страви солі. Сам він, будучи маршалком, лягав пізно і не раз бачив якусь кошлату тінь в покоях чи на кухні. На жаль, ця істота нічого не говорила, тільки часом тихо стогнала. Голос у неї був, напевно, ще тихіший.Та й чи бесідували хатники з людьми? Хто зна...Їм, як котам, важливо, щоб був дах над головою, теплий припічок, і щоб люди дбали за них.Чомусь йому подумалося, що усі ці істоти, що їх ксьондз обзиває бісівськими вилупками, мусять тепер ховатися.Але ж

хатники не бояться ні хреста, ні свяченої води. Може, се їм і неприємно, але мусили змиритися. Тепер кожну хату посвячують.

Думки в нього почали плутатися, бо всі ці дні він спав, ослаблений голодом і нічною вогкістю. Ніколи не снилося йому попереднє життя, а щось тепле й солодке, як дитині, що лежить в колисці. Часом м'які котики тулились до нього, часом він був ніби загорнений у пір'я, часом у свіже пахуче листя. А коли прокидався, то відчував страх. Навіть худобина знає, що прийде зима, бо сам Господь запровадив переміни в природі. І вершники на чорних конях його не пускали. І вогонь у людський зріст. Біда.

Прокинувся він, бо мусив прокинутися. У темряві горіли червоним очі хатника і він хрипів. " Кінчається, " — здогадався чоловік, і так йому стало шкода бідолаху. Бо міг би видужати, і вони б придумали, як перейти межу поля. Він простягнув палець, щоб помацати лоба хатнику, і відчув, як зуби вп'ялися в той палець. Так заболіло, що він втратив на мить свідомість. Коли отямився – була тиша. Мовчали цвіркуни, мовчало жито, мовчали миші в своїх нірках. Така тиша настає, коли душа відлітає від тіла. Він подумав, що сам вмер. Але усе ще болів укушений палець. Його кінчик світився ледь зеленуватим світлом. Він підніс його до очей, і поки світло згасало, встиг роздивитися хатника. Лице в того розпогодилось, очі мав заплющені, і здавався довшим, хоча й мізернішим. Бо коли дух виходить, тіло спласає. Він не раз бачив. Пережив дві моровиці: підчас першої вмер отець, а після другої – мати. І тут палець знову засвітився ясніше, і чоловіка пронизала думка: та ж пан-господар теж умер, і щось мусило трапитись з домом. Бо чого б хатник прийшов до нього. По тому в його серці утворилась пустка й почала ніби засмоктувати чоловіка всередину. Мертві випромінюють страх. Він не знав, що робить, але закопав тут-таки в печі тіло хатника, завинувши його в шмат сорочки, й виліз надвір. Небо блідло. Здалеку озивалися півні. Срібно блищало жито, вкрите росою.

Палець засвітився знову. Чоловік чекав, яка тепер думка прийде до нього, але нічого такого не було, тільки наростало гупання серця.

А потім, як сонце почало сходити, з'явилося троє косарів: двоє старших і хлопець, майже дитина. Мали при собі клумачок з хлібом і глечик з водою.

Чоловік розвернувся і пішов у протилежний бік, туди, де мало заходити сонце, де чорнів на обрії безконечний ліс. Він зрозумів, що втомився від людей. І не хоче їх бачити. Знав також, що чорні вершники на чорних конях, стіна вогню, й несамовито сумна музика більше не стерегтимуть його.

Село. Весілля.

Хлопець йшов дном яру, де вже сизіли ягоди терну, провісники перших заморозків, на плодах шипшини зелень статечно переходила в жовтизну, довгі пасма висохлої трави мішались з темнозеленими твердими стеблами кропиви, сірі лопухи приховували ледь помітний струмочок. Усе було майже дозріле, усе перебувало на межі, переступивши яку можна говорити про виконання призначення, і спокійно віддатись сну, після чого прокидаються або ні. Залежно від того, ким ти є: травою, деревом, метеликом чи кротом. Сонце щедро освітлювало дно зовсім неглибокого яру і стежку, що провадила ним.

Дорогу хлопцеві перетнув куш дикого бозу, щедро всипаного кетягами ягід. Він взявся за нього рукою, і долоня забарвилася чорнильним соком. Це нагадало про науку, яку Матвій відбував упродовж кількох років далеко від дому. Він глибоко зітхнув і тут почув музику. Вона увірвалося в його вуха, ніздрі, рот, очі – й він аж захитався. Усе тіло охопила млість. Та музика чимось нагадувала оту. Тільки була більш земна, веселіша. Матвій з розпачем подумав, що це омана, що це йому причувається. Заплющив очі, щоб додати цьому несподіваному явищу більше ілюзорності, і стояв так якийсь час, а коло нього роїлися оси й джмелі, що він їх потривожив, ступивши в солодку й пахучу тінь дикого бозу. Він уявив собі обличчя музикантів, на яких як і тоді не відображався настрій музики, ніби сопілка й скрипка грали самі, забираючи в них не лише голос і дихання, а й душу: бліді, довговиді з темним волоссям, що

спало на плечі.Такими, як тоді вночі. Тільки тепер темрява була створена ним самим, з червонуватими відблисками.

Потім розплющив очі.Музика пливла над яром, відчайдушна, дзвінка, дика, то наближаючись, то віддаляючись. Матвій кинувся догори, просто між два кущі терну, не почувачи болю від колючок, що роздирали йому лице й руки, так боявся, щоб музика не втекла, ніби це справді від нього залежало.У своїх мандрах він дійшов до краю, і йому нарешті мав бути поданий знак, бо досі він просто ходив, дивився, слухав, але люди нічого не знали, справді не знали.За цей час він збагнув, які всі люди йому чужі, як важко до них озватись.Як важко бути таким, яким він був раніше.Та якби він зустрів себе колишнього, то не впізнав би, бігме, не впізнав.

Нарешті Матвій вибрався нагору.Сонце спершу осліпило, бо став супроти нього.Але потім розгледів процесію, що прямувала туди, де із зеленого шумовиння виринала верхівка церкви, вкритої гонтою.Щось барвисте, веселе, однак музика линула не звідти, а з-поза короткої сріблястої нивки жита.Білі клапті хмар швидко пливли

глибоким синім небом.Угорі був вітер.А музиканти були за нивкою.Матвій помахав їм рукою, але ті навіть не повернули голів.Не вагаючись, хлопець кинувся їм навперейми, через жито, але дорогу йому заступив житній вовк, здоровенний, з трохи скошеними жовтими очима.Не загарчав, не вищирив зуби, лише загородив дорогу могутніми грудьми. Матвій кинувся вздовж нивки, і наздогнав музикантів вже на дорозі, коли ті вийшли навперейми процесії. То було хлопське весілля. Молодий їхав по молоду, аби з нею повінчатися. Але без музики. Отож люди зупинились і слухали гру музикантів, як слухають вітер, що виривається з гір в долину.Доки вони стояли, Матвій рухався, але сонце било по очах дружбів, і вони не бачили високого хлопця із закривавленою на грудях сорочкою.

Музикантів було не троє, а двоє, але Матвій їх упізнав по блідому виду.Той, що зі скрипкою, кивнув, а другий відняв сопілку від уст і сказав Матвієві:

— Бери бубон, будем грати на весіллі. Що то за весілля без музики.

І відчепив від пояса невеликий бубон, завбільшки з решето. Матвій не встиг отямитись, як уже опинився разом з музикантами попереду весільної процесії, і бив у бубон подряпанними терном пальцями, ляскав долонею, відбиваючи такт. Той, що був з сопілкою, накинув йому на плечі латаний кунтуш з повідриваними гудзиками, і це перемінило хлопця на щось більш людське. Він ще послинив руку, пригладив розкустране волосся. І от вони забрали молоду й повели її до церкви вінчатись, але до церкви, звісно, не увійшли. Музиканти стояли осторонь; перешіптуючись між собою, позирали на Матвія. А той сперся на липу й крутив бубон у руках. Було йому трохи не по собі. У голові почало розвиднюватись, правда, повільно і несміло, як то буває пізньої осені, коли туман особливо густий. Спочатку він здивувався, що тут робить. Навіть згадав батька: ото б він розсердився, якби його побачив з бубном на чужому весіллі. Поки йшло вінчання, він мав час також ліпше придивитись до музикантів. Не мали сріблом шитої одежі, але були схожі на тих, хоч тепер Матвій не зовсім був певний. Більше нагадували пастухів своїми обвітреними лицями. А може й були колись пастухами, доки світ не перевернувся для них з ніг на голову.

Із високої трави ледве визирали потемнілі хрести могил, забутих на час жнив. У такий час і весілля не справляють, однак Матвій, відірваний від селянського побуту, про це не знав. На якийсь час очі хлопця прикипіли до білого голуба, що кидався від бані церкви до дзвіниці, туди й назад, і кожного разу, коли тіло птаха опинялось в тіні, Матвієве серце чомусь стискалось, ніби тінь збиралась захопити голуба в полон. Було тихо, чулось лише тріпотіння крил. Із зачиненої церкви не долинали ні звуку. Здавалось, що молоді звідти ніколи не вийдуть. Неподалік пасся білий віл, хвостом відганяючи надокучливих оводів. Він скопив на Матвія лілове, майже чорне, око, й важко зітхнув.

Врешті двері церкви зі скрипінням розчинилися і звідти першими випали дітиська, голосно сміючись, аж не пасувало так сміятись. А за ними – молодий з молодою, пара як пара, трохи перестрашена увагою до

себе, далі вийшли поважно гості.Музиканти, обтріпавшись від мурах та сухих стеблин трави, сонно підвелися, приєднавшись до процесії вже за церковною брамою, хоч, власне, самої брами не було – два ветхі похилені стовпці.

Спершу Матвій, не знати чим розтривожений, не міг потрапити в такт, та коли скрипаль суворо глипнув на нього, руки самі завертілись, а ремінь бубна приріс до шиї. І все це без зусиль, так легко, наче Матвій ще в колісці мав бубон і бив по ньому ногами.Він не звернув уваги, що насправді церква стоїть сама, без села, і те, що здавалось хатами, насправді копиці сіна.Уся його увага зосередилась на власних руках.

Відтак ступили на подвір'я молодії: піше весілля бідних людей, що й музик би не мало, якби ті самі до них не вийшли.Зрештою, Матвій ніколи не бачив перед тим весілля, і з цікавістю придивлявся до обряду, в якому було стільки невдаваного смутку, що він почував себе ніяково і не міг їсти, посаджений за стіл разом з гостями. Їв сир зі сметаною і зеленою цибулею, грубо покраяні огірки, смажені гриби, і пив підсолоджену горілку, що віддавала часником. А потім старший виліз з-за столу зі скрипкою, що лежала весь час у нього на колінах, і став під грушкою із зеленими незрілими плодами.Оскільки другий музикант не рушився з місця, то мало бути соло.Зелена тінь від груші огорнула скрипаль як плащ, лице стало білим як папір, і сам він наче виріс.Перші звуки скрипки були такі тихі, що ніхто не звернув на них уваги, та за хвилю ложки повисли в повітрі.Матвій здавив у кулаці шмат чорного хліба і вп'яв у нього нігті.На уста другого музиканта спурхнула посмішка.

Матвій намагався прочитати щось на людських обличчях, бо зі скрипалем усе було зрозуміло. Той грав для тих, хто може оцінити його гру, піддатись її чарам.Він загравав з ними і водив напівзаплющеними очима вздовж грубо збитих столів, не пропускаючи ні молодиці, ні діда, ані дитини, ні зрілого мужа.Дівки з парубками товпились коло плота, чекаючи на танці, і він приділив їм уваги ні більше, ні менше, аніж іншим.Скрипка запитувала:"Хто ти? Що ти? Ким ти єси?" І на це мало дати відповідь кожне серце під полотняною сорочкою. Матвієві навіть

здавалось, що він чує оті відповіді. А скрипка все ходила від одного до другого серця, що зупинялось, перш ніж дати відповідь. Обличчя мінялось, набуваючи дитячих рис у старих, старечих— у дитячих, жіночих— у чоловічих, чоловічих— у жіночих, або й просто звіриних. А коли скрипка дійшла до молодої, звичайна сільська дівка, присадкувата, широка в плечах з низьким чолом, видовжилась, потоншала, ніби різець скульптора відсік усе зайве, й Матвій побачив перед собою тінь тієї, що звела його з розуму.

— Пані! – не то крикнув, не то прошепотів він, простягаючи руки до тієї, що пробудила в ньому несамовиту спрагу розкоші.

Бубон тріснув, і з його нутра побігли миші, повно сірих мишей. Піднявся крик, бо миші кинулись на стіл і миттю зжерли увесь скромний почастунок, а далі почали скакати по людях. Одна з них скочила молодій за пазуху, і та стала знову тією, ким була: звичайною сільською дівкою. Матвій сидів нерухомо, з розірваним бубном на колінах, а скрипаль дивився на нього з осудом, навіть гнівом. Від того ноги в хлопця затерпли, і голос просто в саме вухо сказав:

— Не шукай нас більше!

Він бачив, як ті двоє віддаляються, а все інше було байдуже. Чари, а то були безперечно чари, така вже сила музики, розвіялись. Побачивши, що Матвієві зле, люди відвели його під пліт, положили просто на твердій землі. А там і забули про нього.

Журавнівський цвинтар

Пан Лукаш тепер, кожного разу приходячи до костелу на недільну службу, блукав цвинтарем. Раніше він так не робив: чим чоловік старший, тим більше боїться смерті й того, що про неї нагадує. Може, пан Лукаш і далі боявся смерті, але власного сумління він боявся більше. Мав у кабінеті образ, привезений із Праги: з людським черепом і лілією, що

проростала крім нього, і бридкою жабою, котра примостилася під квіткою. Був там і напис, відомий кожному, бодай трохи знайомому з латиною – memento mori. Ще коли жона була жива, висів той образ у найдальшому кутку, бо викликав у неї страх. Дивно, що таке прикре враження справляв невеликий образ. Адже на ярмарках і на празниках часто ставили вистави, де грала Смерть з косою (якийсь спудей заробляв собі на життя). І нічого: сміялись, зачіпали "смерть", смикали за дерев'яну косу.

А в потаємному сховку пан Лукаш тримав правдивий людський череп і кості гомілки, які показував напідпитку лише колегам, коли ті приїжджали до Львова: пану Амбодику і панові Яну Ліщинському. І більше нікому. Прості люди вважали, ніби лікар при звичаєний до смерті, бо ж тільки він бачить смерть у ногах чи в головах недужого. Однак Лукаш ніколи нічого подібного не бачив, і мав надію на одужання хворого доти, доки не наставала якась тиша і його не охоплював страх. Або чув особливий подих, що свідчив також про те, що бідака ступав на дорогу, що провадить на той світ, звідки не вертають. Але менше з тим.

Чим могло заспокоїти Лукашеве сумління споглядання міського цвинтаря, знав лише він сам. Навіть на сповіді не смів признатися, що часто сниться йому один і той самий сон: Олександрів син у закривавленій сорочці йде попід руку з ярмарковою смертю, завиненою в біле простираadlo, наче парубок з дівкою. Ксьондз міг би напевно розтлумачити сей сон, на свій, ксьондзів, лад, але то було б надто просте тлумачення. І вже ксьондзові безперечно не сподобалися б сумніви пана Лукаша, який "упізнав" у потопельнику Матеуша Домницького й присягнув.

Однак лише істина могла б допровадити Лукаша до душевного спокою й миру. Бо ж і Миколай любив говорити: істина не є ні доброю, ні злою, а тому слід приймати усе, що вона промовляє до тебе. Лише дрібна душа труситься й ховається від істини, як миша від кота. Щира правда, але ж не Миколай свідчив перед лицем посполитих, цвітом шляхетства, і, врешті, перед лицем покійного Олександера! Тому журився пан Лукаш,

блукаючи по цвинтарі між могил багатих і бідних, доплеканих і забутих.Що ж, їздив він до Жидачева, слухав, що кажуть люди, але насправді не уявляв собі, що робитиме, коли стріне живого Матеуша.Що скаже йому і як.Бо хлопець таки був винен у наглій смерті батька, се безперечно.Нещасна родина! Два сини зложили голови у битві, отець Олександера пішов у монастир, і ніколи не давав про себе чути.А пані Ганна, малжонка Олександрова, була жінка як жінка, чужої крові. Схоже, вона до самої смерті вірила, що в мужа від неї немає жодних таємниць. Але Миколай з Лукашем здогадувались про таємницю, однак товариш не відкрився їм, тому й здавалося, що йдеться про якусь милу пам'ятку молодості, про яку чоловікові з сивим волосом на голові незручно розказувати.

Жовтий лист час від часу повільно лягав на гробівці тих, хто були його пацієнтами, і тих, хто загинув від шаблі чи кулі на своїй землі, хто згорів у рідному домі, кого убив грім, хто втопився.З потаємною нездоровою цікавістю Лукаш спинив погляд на гробі Олександера. Корч свербиуса, що виріс дуже скоро, обгорнувши колючими тонкими пагонами горбок, уже вкрився плодами, котрі набули червонуватого відтінку.Зелені пагони не цвітуть, а ці зацвіли, а Лукаш надто добре знався на всякому зіллі, щоб сприйняти цю аномалію як щось звичайне.Це відкидало йомовірність, що кущ посадили зумисне.Цікаво, чи звернув єгомосьть увагу на дивовижу, що постала з мертвої плоті старшого Домницького? Лукаш чув байки про людей, які після смерті ставали деревами, квітами, птахами, та й читав Овідієві "Метаморфози".Але ж був він чоловіком ученим і розум не сприймав подібних перетворень.Мав дорослий розум, розвинутий наукою і практикою. Єгомосьть міг би зреагувати, якби на могилі раптом вирости білії лілії чи щось світилось уночі.Але він був мудрим чоловіком, і, можливо, чекав, що хтось зітне кущ і поставить кам'яний надгробок.Це мав би зробити Яношик, як найближчий родич, але ніхто йому про це не казав, та й небіж Домницького нетерпляче намагався позбутися маєтку, обернувши поля, луки, ліс і двір у золото.

Із другою могилою було все гаразд: порожня, обкладена дерном.Обидві були собі чужі, й це ще більше розтривожувало сумніви

пана Лукаша.Золотий хрестик, знайдений на тілі, засліпив усім очі, але не міг засліпити Отця Небесного, що видить усе на землі й під землею.

Якийсь шелест черкнув Лукаша по спині, і той здригнувся.Було заледве пополудні.Золотаве осіннє сонце осявало могили, і від того не ставало тепліше. Лукаш повільно обернувся.До нього йшов Миколай.Усміхався, як завше приязно, але очі мав зболені, сумні.Лукаш усім серцем потягнувся до нього, бо ж обидва не сміли зізнатись нікому, як тужать за Олександром.У кожному з них щось наче відмерло, і тлін душі мав запах всохлої трави.А сам Олександр помер цілком, не попрощавшись, не залишивши жодних пояснень, і обох товаришів мучило одне:що вони могли зробити і чого не зробили?

Кивнувши на могилу Олександера, Миколай мовив якось різко й голосно, наче переборював щось у собі:

— Міг би Яношик щось зробити з тим кущем.Віриш мені, навіть молитися не можу на тому гробі.Щось мене наче відтручує.

— Може, се знак, — мовив тихо, але сміливо,Лукаш. - Може, Олександр хоче нам щось сказати.

— Еге ж, тутешній простий люд спалює опирів на терновому та шипшиновому огні.Може, нашого Олександера потяв опир?

Лукаш жваво уявив собі цю сцену: опир потинає Олександера у власному домі, й криво посміхнувся, бо знав, що Миколай іронізує.А той продовжив:

— Маршалок Боніфацій, пам'ятаєш? Стратив розум, то замкнули його в коморі, а він звідти втік через отаку-о шпарину.

Розмова набула легковажного характеру.Се не сподобалось Лукашеві, й він спересердя махнув рукою, зачепившись за пагін

свербивуса. Відчуття було таке, ніби хтось вхопив його за рукав. Він шарпнувся і колючка шкрябнула по долоні до крові.

— Тихо— тихо, — заспокійливо мовив Миколай, простяг руку, і його теж вхопило.

На якусь хвилю обидва завмерли.

— От тобі й знак, — видихнув Миколай. — Не хоче нас відпустити пан Олександр від себе.

— Так, — кивнув Лукаш.

— Хоче, аби ми щось зробили.

Лукаш увесь напружився, і піт зросив йому чоло.

— Я тут подумав, що треба поїхати до отця Григорія в кляштор біля Раделич. Як-не— як, то Олександрів батько. Його сповістили, ясна річ, але не пасує лишати старого в невіданні. Нас він знає ліпше, ніж будь-кого. Що ти на се скажеш?

— То було б добре. Хоч завтра поїдем.

— Який ти бистрий, Лукашу. Може, за тиждень чи два. І не ходи так часто на цвинтар. Мерцям ліпше бути з мерцями. Я, власне, проходив поруч.

Миколай легко відчепився від свербивусу й пішов до цвинтарної брами такою легкою ходою, ніби нічого не сталося. Одним махом зірвав колючку зі своєї одежі, так ніби зірвав її з власної душі. Проте Лукаш надто довго знав Миколая, щоб у се повірити.

Село. Знову весілля.

Матвій прокинувся від того, що джміль загудів йому просто над вухом. Ні, джміль приснився. Низький звук, від якого усе стискалось всередині, долинав звідкись за пагорба. Він не був схожий на ту музику, що текла вогненною рікою в його пам'яті, але так само в ньому було щось невідворотне. Доля кликала його до себе, і хлопець знав уже, що побачить, збігши на пагорб. Вісників його, Матвієвої, долі. Пізнав їх по музиці, що була нелюдською. А як вони виглядали, то вже не мало значення: високі, низькі, старі, молоді, в лахмітті чи чудернацьких строях зі срібним вишиттям. Могли явитись будь-ким і де, тільки б грали свою музику. Це було цілком логічно й прийнятно для Матвія. Відчужений від людей, він загострив у собі приспане відчуття небезпеки, й проходив неушкодженим крізь смерть і життя. Його помічали тоді, коли він цього хотів. Тепер це здавалось Матвієві звичайнісінькою річчю. Він вважав, що так буває з усіма, хто покидає рідну домівку.

Двоє музикантів сиділи на горбку, тішачись сонечком, котре усю свою силу віддавало тому пагорбку з одинокою грушею-дичкою, залишаючи дім у сірості й тьмяності пізнього літа. Від того сонце здавалось якимось примарним, забарвлюючи обличчя в жовтувато-золотистий колір. Один з них щось розкладав на шматині, а другий грав на флейті, втиснувшись плечима в порепаний стовбур груші. Довкола гнили спілі плоди, щедро розкидані руками дерева, а над ними кружляли оси, джмелі, мухи. Матвія вони ніби не зауважили, хоч не могли не бачити, як той видирався до них вузькою стежкою. А коли хлопець став перед ними, той, що розкладав на скатертині, мовив, не повертаючи голови:

— Не заступай нам сонця!

Флейтист виявився сліпим. Мав на очах більма і се виглядало моторошно. Він пошкодував грати для чужого й поклав флейту собі на коліна.

Матвій відступив, але дивна річ: у який бік він не посувався, весь час застував сонце, і тим перешкоджав музикантам втішатися теплом. Се його дуже засмутило, бо з усіх істот на світі йому найбільше залежало на них.

— Ти зіпсував нам весілля.

"Я? – здивувався Матвій. – Хіба то я чарував грою на скрипці, перемінивши людей на тих, ким вони не могли бути?"

— А таки зіпсував, — озвався сліпий. — Бо не вмієш грати.

От це було правдою. Але ж вони знали про це, коли брали його на весілля! Зробили йому добре, прийнявши волоцюгу до свого гурту. Матвій похнюпився.

— Що ж, — мовив той, хто ламав хліб, — спробуєш ще. На тому самому весіллі. За кару гратимеш на флейті. А тепер сідай, поїси.

Матвій кивнув. Умови його не влаштовували, бо на флейті він ніколи не грав, і не уявляв, як це робиться, але якщо музиканти так вважають, то треба спробувати. Та й вигляд їжі наповнив його рот слиною: хліб, грудка сиру, загорнута в лопух, квашені огірки, молода цибуля. Руки сліпого з довжелезними пальцями, не зовсім чистими, нишпорили, намацуючи то хліб, то огірок, і Матвія се трохи бентежило. Коли вони поїли, зрячий мовив:

— Пора йти на весілля.

Матвій підвівся разом з ним, а сліпий приклав вухо до землі, й щось там слухав. На лиці його з'явився вираз безмірної туги.

-Ну-ну, — заспокійливо поклав руку йому на плече скрипаль.—
Ходімо, молодий уже йде по молоду.

Вони на мить стали на горбку, визираючи зручну стежку, а внизу чимчикувало піше весілля: молодий йшов по молоду з одного села в інше. " Де ж їхні коні?" — озирнувся Матвій, маючи на увазі коней музикантів – диких, чорних як ніч, коней. І згадав, що теж мав колись коня. Чому не взяв його з собою? Не до коня тоді було, та й коня треба любити, пильнувати, а він міг тепер любити лише її – свою Пані. Як ченчик любить Бога, зрікаючись земного життя.

Музиканти почали спускатися. Зрячий вийняв бубон і подав сліпому, а той віддав Матвієві не флейту, а сопілку. Малим хлопець колись пробував грати на бузиновій сопілці, випросивши її в пастушків за кусень пирога з малиною. Ото і увесь його досвід.

Зрячий тримав сліпого за руку, суха земля осипалася з-під ніг, а сонце бігло вслід за ними, ніби не хотіло залишатися само в полудневій пустці, і невдовзі обдарувало золотом весілля. Обличчя людей з діловитих, зморених жнивнами, посвітлішали, й у очах спалахнула радість, коли вони побачили музикантів і почули голос скрипки та бубна.

Усе почалося знову. Тепер Матвій знав куди звертатиме процесія, прямуючи по молоду, і що з отих-от воріт вискочить рудий кудлатий песик і почне їх обгавкувати. Тому значно цікавіше йому було роздивлятися людей, вбраних у святочну одягу. Тільки молодий мав чоботи, а інші були в постолах, а дехто й босий. Поводилися статечно, але за той короткий відтинок шляху музиканти зуміли їх розвеселити. Матвій то прикладав сопілку до вуст, то віднімав, бо не знав, чи в нього вийде. Однак жодного докірливого погляду від музикантів не було. Це його втішило і збентежило. А далі почалась вистава з викупом молодої, торгами, і жалібним голосінням. Іноді спів зачіпав його до глибини душі, й він аж починав переживати, ніби сам був молодим, і тепер на його плечі лягає увесь тягар відповідальності за дівчину, яка має стати йому жоною. І стало йому шкода себе, бо люди одружуються задля того, аби об'єднати землі, здобути якусь вигоду для себе, а в цьому випадку вигода полягала в тому, щоби додати до господарства пару робучих рук. І всі люди добре про це знають, і сприймають се, ніби так повелів Господь,

а його треба слухати. Що батько, що Бог, що пан – усіх треба слухати, хоч би як пручалось серце.

І спересердя Матвій стиснув кулаки, від чого старенька бузинова сопілка розламалась надвоє. Він озирнувся й побачив, що обидва музиканти вже на дорозі, і вже їх нема, тільки закурилось. Він кинувся за ними, спіткнувся і впав...

Хата край села. Вечір.

Велике колесо місяця зависло над крайньою хатою, де блимав червонуватий вогник каганця, незважаючи на пізню годину. Маленька така хатина, стара, вросла в землю, з обшарпаними негодою боками. Проте кожен подорожній знає, що саме в таку хатину, що стоїть віддалік, можна попроситись на ніч. Бо ті, хто живе у ній, ніби перебувають на межі двох світів, і не бояться нічого. Мають надто мало, щоб боятись. Ось до такої крайньої хати й прибився Матвій Домницький, знесилений холодним дощем, що падав уже другий день. Не те, щоб шукав її зумисне: мусив тікати від напасливих псів, що гнались за ним від церкви, а один вкусив навіть за литку. Жовте листя поцяткувало розкислу дорогу, і пси осені доганяли Матвія, як загнаного оленя.

Швидко сутеніло, дощ став сильнішим, а під хатою була суха призьба й стіна, що зберігала в собі тепло літа. Пахло сухим зіллям, не сіном, а квітами, що зв'язані в пучки, висіли під стріхою.

Жінка, що сиділа за веретенем, випрядала долю тих, хто наближався, гнаний псами осені до неї. Від хвилювання нитка виходила нерівною: то загрубою, то затонкою. Та й пряла вона не для того, щоб нитка пішла на полотно для сорочки. У сні їй приснилось, що вона б'є свого небіжчика вітця, який мертвий і страшний насмілився переступити поріг, а, отже, крім переміни погоди, це означало, що хтось приб'ється до неї. І хотіла знати, хто. Один раз уже вогненний змії спалив їй хату, і вона пішла туди, де ніхто її не знав. Відтоді минуло кілька літ, вона називала

себе вдовою, а люди знали її як чарівницю. І якщо щось ставалось у селі, то мусила пильнуватися, хоча в нічому не була винна. Знала, де буде тікати. З комори мала виритий потаємний хід до яру. Бо то не перше було село, де вона купувала собі хату, завше крайню.

Хотіла прожити життя в спокої та мирі, скільки їй суджено, аби лиш не надто багато. Пряла, тримала невеликий городець, варила помічне зілля, як вчила її колись тітка. Відробляла панщину, ходила до церкви, але все одно різнилася від інших людей, була для них чужою. Ніби мала на собі невидиму печать, і, куди б не йшла, була оточена невидимим колом, через яке ніхто досі не зважився переступити. Вона знала, що те коло зробила собі сама, що то був знак для інших: не руш мене, не завдай мені болю. Однак люди могли відчитати лиш першу частину того послання, а другу – ні.

Звали її Докія. І долею її була крайня хата, котру зараз сік дощ. Оскільки вона мало знала людей, то спершу вважала, що ті майже такі самі як вона: наділені чуттям небезпеки, вміють тлумачити сни, часом вгадують, хто зараз щось скаже, і таке інше, тому й не думала, що має дар. Або просто не хотіла про це думати.

Крайня хата мала переваги й недоліки. Сюди не сягав вогонь, як була пожежа, звідти легко було втекти через яри, що тягнулись аж до далекого лісу. Але й допомоги не було. Чи тяжко заслабне, чи хтось напасливий і прикрий захоче поглумитися над самотньою вдовою. Тому від такого життя її чуття надзвичайно загострились: досить було Докії глянути на незнайомця, щоб дізнатись, що робиться в того на душі. Нераз думала, дивлячись на далекий Чорний ліс, що там її б ніхто не дістав. Якщо Господь захоче забрати її, то піде вона туди вмирати, як дикий звір, на звірячий цвинтар, про який чула, ніби туди сходяться німічні старі тварини. Навіть бачила сон: як лежить вона на опалому листі поруч з мертвим ведмедем і мертвою сарною, а сріблястий туман хвилями котиться з височезних буків та дубів. Жити на межі, ніколи не переступаючи ні на той, ні на отой бік, — тяжко, а у хвилю смерті доведеться лягти на якийсь бік: людський чи звіриний. Їй здавалось, що

вона вибере Чорний ліс. Се давало неабияку полегкість: знати, що існують двері, через які можна вийти.

А щодо тих, хто випадково чи не випадково опинявся у її крайній хаті, то вони думали про сховок від темряви та негоди, і ні про що більше. Відходили не озираючись, бо у кожному селі, в кожному зі світів завжди знайдеться крайня хата, господар якої чутливо спить уночі, а вдень раз по раз виглядає у вікно. Вона побачила молодого чоловіка в самій сорочці, що прилипла до тіла, кров на його грудях, те, як він брів босий по болоті, засліплений дощем, і серце їй пронизав гострий жаль, що затьмарив їй розум. Хоч то міг бути Вічний Жид, навіть сам Нечистий. Нічого не могла з собою вдіяти: серце мала більше, а розум менший.

Докія не вийшла з хати, не стала на порозі, тримаючи за спиною ломаку. Завше могла сказати, що зараз покличе господаря, мурового хлопа, якщо то був якийсь заброда. Серце їй стислося і не відпускало, руки й ноги похололи, а нитка на веретені увалася.

Ніхто не поторсав двері, тільки здригнулася стіна від призьби, з чого Докія зрозуміла, що хлопець притулився до стіни, між дверима та вікном. Матвій знеможено сів, заплющив очі. Тут було сухо, навіть тепло, й вітер більше не шпурляв у нього пригорщі дощу. Пахло димом, старим деревом і сушеними грушами. Він не знав, чи є хтось у хаті, головне, щоб його не побачили, не прогнали в пустку осіннього поля. Відчував, що дійшов до крайньої межі втоми й розпачу, але знав, що знову оживе, коли почує голоси скрипки і флейти. Часом вони йому причувалися увісні, він зривався на ноги, вдивлявся у темряву. Знати, що це тільки сон, було гірше ніж смерть.

У спині кололо, горло спеклося, і він підставив долоню, щоб напиться дощівки. Від холодної води кинуло в дрож, його тремтіння передалося хаті, а Докія відклала веретено і вийшла.

Матвій дав себе завести до хати й посадити коло столу. Відтак з нього стягли мокру сорочку й штани, завинули плечі веретою, влили в рот якоїсь теплої страви. То була жінка. Вона щось говорила, але у хлопця у вухах стояв шум, і він не міг нічого розібрати, може, вона говорила своєю, а не його, мовою.

Докія спитала, як його звати, і куди він йде, та невдовзі зрозуміла, що хлопець недужий, виснажений, і, може, навіть німий. Вона не могла собі уявити, де той блукав досі, але розуміла, що хлопець дійшов у чомусь краю, й не годен йти далі. Ще коли завивала його веретою, побачила на сорочці, там, де серце, засохлу кров, і се її дуже збентежило. Вона розпалила в печі, поклала хлопця на припічну, накривши поверх верети кожухом, а потім кинула в горнець сухих ягід дикого бозу, патичків малини й липового цвіту.

Матвій відчував під плечима тепло, і не мав сили перевернутись на бік. У хаті споночило, лише відсвіт вогню блукав по чорній задимленій стелі. А далі прийшов глибокий цілющий сон. Вогонь поволі згас, і жінка полізла на піч. Як подумати, нічого незвичайного не сталося. Їй не раз доводилось рятувати подорожніх, часом поранених. Дехто обіцяв повернутися й віддячити їй сторицею, і спершу вона чекала: ось мине зима, весна, літо, а там уже й осінь. Однак усі пори року залишались для неї порожніми. Ніхто не повертався.

Але цей хлопець був інший. Вона не була певна, що він затримається в неї. Може, завтра вона прокинеться, і він розтане, як дим, відігрівшись, бо від цього зілля дістаєш велику силу. Вона ще вкинула туди дрібку меду й грудочку масла. Те, що нендзний, босий, пусте. Але сорочка з доброго полотна, хоч брудна й подерта. Десь напали розбишаки і обібрали. Таке буває. Життя, однак, лишилося при ньому. Тільки погляд його непокоїв – у ньому світилась несамовитість. Може, він сам розбишака, готовий на все, що втік з темниці? Для таких люди – не люди, Бог – не Бог. Що буде, як його знайдуть в неї в хаті? Якусь мить Докія міркувала, як звичайнісінька собі жінка, бо все вказувало на звичайну історію чи то пограбування, чи втечі. Та наступної миті вона вже думала по-іншому, згідно до своєї

справжньої сутності – безстрашної, сильної, гордої. До неї прийшов хтось такий самий безмежно самотній, як вона, і немає значення, коли він піде і куди. Він завжди буде з нею, бо їх єднає щось спільне.

З-під припічка виліз хатник і заходився поратись в хаті. Вона відчула його напруження, а далі страх, що чорним волохатим клубком котився з кутка в куток. Хатник шкрябнув нігтем по порожньому горщику й завмер прислухаючись. Озвався дощ за вікном, ніби чекаючи слушної нагоди. Попереду була довга-предовга ніч. Не всім судилось пережити цю ніч: не всім звірятам і людям. Тієї ночі осиротів колишній пахолок пана Домницького, Івась, хоч доля його визначилась раніше, ще тоді, коли він наповнився дивовижним зеленим світлом. Тиша настала після ночі, наповненої хрипінням вмираючого батька, що застудив собі легені перед першою пречистою, і хлопчик відчув полегкість. Сестра Маруся ще тільки розкривала рота, щоб заголосити і плачем збудити малих, але він приклав палець до вуст. Тишу треба було втримати ще хоч на мить. За цю мить він уже все вирішив. Сестра була вже віддана і жила без свекрухи. Вона забере до себе менших братика й сестричку. Але Івась був уже великий і мав іти знову на службу чи в науку до когось. Ніхто не знав, що хвороба батька лише затримала його від вирішального кроку. Через дев'ять днів він вирушив до Чорного лісу, з одною переміною сорочки, хлібом у торбі й кількома грошами, що дала сестра, не знаючи, куди насправді він прямує. Він минув крайню хату, бо світило сонце, і куц шипшини з червоними ягодами сказав йому: " Не йди туди. Ти ще здибаєшся з тим, хто там є."

Власне, саме тоді приблудний Матвій ходив з Докією по яру, збираючи хмиз. Він вже майже одужав, але ніяк не міг зважитися піти назустріч зимі. Та й ця, не така вже й молода жінка, чимось приворожила його. У ній була така сама глибина відчаю, як у нього. А може, справа була в доброзичливості, милосерді, від яких він відвик, хоча раніше, в домі батька, не потребував їх аніскілечки. Йому подобалося також, як вона дивилася на нього, як торкалася, приміряючи сорочку з грубого полотна, яку пошила власними руками. Був би він старшим,

досвідченішим, то скористався б цієї довіри, або пішов би геть, вважаючи Докію чарівницею. Як ті, що приходили до крайньої хати.

Що їх зближувало – те і розділяло. Чи ці дві самотні душі дивились разом на місяць, чи визбирували сухі гілляки, розкидані вітром, чи лущили квасолю – між ними була стіна мовчання. Не йшлося про звичайну бесіду, яка конче виникає між людьми, що їдять борщ з однієї миски, а розмову про речі важливі для кожного. Матвій нічого не знав про Докію, вона ж нічого не знала про нього. Занурені в тишу осені, яку порушував лише свист вітру й крик ворон, вони ніби забули про свою роль у грі, замисленій кимось чужим, однак пишались тим, що їх обрали серед тисяч інших людей.

Та якось у неділю дзвони розірвали тишу навпіл. Уже розвиднялося і перше, що подумала Докія: "Татари!" Їх не було за ті два роки, що вона тут прожила, а мешкала раніше вона в горах, куди орда рідко набігала. Але тут був діл, і лише на обрії виднілась смужка Чорного лісу. В лісі добре ховатись від будь-кого.

Татари чи не татари, але дзвін бив на сполох. Докія рада була, що ще не встигла розпалити в печі. Вона саме розчісувала волосся, уникаючи дивитись на Матвія. Отак із гребенем вибігла надвір. І зрозуміла, що ліпше їм сховатись.

Матвій теж вийшов надвір. Здавалось, що калатання дзвонів шматує хмари.

— Треба сховатись, — тремтячим голосом мовила Докія. – Я знаю місце.

Вона не стала заплітати косу, накинула на голову хустину, поклала у вузлик трохи харчів. Одне тішило: полювання було не на неї чи Матвія, а на всіх людей, тож можна було сподіватися, що її хатини в оточенні дерев, з яких не все ще облетіло листя, не помітять. Зрештою, доки

дзвонять, є ще час. Жінка припала вухом до долівки, але не почула тупоту кінських копит. Однак небезпека існувала. І про кого б не повідомляв дзвін, їй з Матвієм краще сховатись.

Наче малу дитину, вона повела хлопця за руку дном яру, всипаного опалим листям, ще жовтим і багряним, сторожко прислухаючись. Коли дзвін замовк, у неї наче щось обірвалось всередині. Там, де потічок розпливався у довгій сухій траві, вона вилізла на пагорбок й виглянула за куща ялівцю. Потім пригинаючись, вони побігли через смугу поля, що відділяла один яр від другого. У густих заростях терну був прохід, заставлений колючим гіллям, а під каменем вирита печера. Колись тут хтось переховувався, невідомо від кого, й досі пахло звіром. Докія вичистила печеру від кісток, натягла туди соломи, знаючи непевність власного життя і життя взагалі. Колись вона виходила тут пораненого, може, вбивцю, може, злодія, бо не сміла тримати його в себе у хаті. Він зник, коли одужав, навіть не попрощавшись. Стражники заїжджали до неї, питали, утім, не сказали, в чому провина того чоловіка.

Вони залізли в печеру і потяглись довгі години чекання. Щоб зняти напругу, Докія пожартувала:

— Ми, як ті, що живуть під землею, й літають в повітрі.

А оскільки Матвій промовчав, зітхнула:

— Ні, нам до них далеко.

Мусила щось говорити, бо сиділи майже впритул, і близькість особи чоловічої статі її хвилювала. І розповіла вона те, що ніколи не розповідала, бо не було кому – свою зворушливу, прекрасну й моторошну історію.

Розповідь Докії

— Сама я родом з гір, але ще малою мене отець з матір'ю привезли до тітки, а самі обіцяли повернутись, але більше ніколи я їх не бачила. Тітка була вдовою і жила з того, що ворожила і варила помічне зілля. Уже геть потім я зрозуміла, що мене віддали їй в науку, бо вона сама попросила, сказавши, що з мене щось вийде. Та й вдома було нас шестеро. Отак я й росла коло неї, й було мені добре. Коли мені виповнилось 16 літ, прийшли свати, однак тітка сказала, що не для того мене плекала, аби я плодила дітей і годила мужу. Мене це влаштовувало. Тим паче, що тітка нерозумно говорила, що після її смерті я можу йти за кого хочу, а вмере вона через вогненного змія. Скільки я не допитувалась за вогненного змія, вона нічого не хотіла розповісти, мовляв, прийде час – сама визнаю.

Може, Матвій і заснув, бо очі мав заплющені, однак, розгойдуючись, наче колисала в собі ненароджену дитину, Докія оповідала далі:

— З дівчатами я не водилась, на хлопців боялась дивитись, а в неділю ходила з тіткою до церкви. І з нею верталась назад, ні до кого не заговорюючи. Позаочі тітку називали чарівницею. Сама я не хотіла бути чарівницею. Не подобалось мені варити зілля, хоч по нього ходила охоче до лісу. Мабуть, тітка се відчувала, але й вона була колись молодою, і розуміла, що мій час ще не настав. Якось, коли вона милася, я забігла за чимось до хати й побачила, що плечі у неї усі в рубцях. Розгнівана тітка пояснила, що то бив її покійний чоловік, але я в се не повірила, бо чула, що він був хорovitий і помер через рік після шлюбу.

Часом уночі тітка вставала, замикала мене в хаті, й верталась аж під ранок. Се ще більше мене противило до неї, і я чекала її смерті, щоб стати вільною.

На третій рік я постелила коло ріки відбілювати полотно, а коли повернулась по нього, то побачила на ньому брудні сліди від чобіт. Якийсь пан чи підпанок знехтував моєю працею, що ж тут вдієш. Так і згорнула я полотно, бо вже заходило сонце, й віднесла додому, щоб завтра запрати сліди. І чомусь не сказала нічого тітці. Наступного дня

знову винесла полотно на ріку, і хотіла випрати, але жодних слідів не побачила. Може, мені привиділось? Тітка якось казала, що коли щось таке привиджується, це означає, що час трохи забіг наперед або повернув назад. Тепер я зрозуміла, що час стер сліди і шкоди немає, а полотно навіть стало білішим і тоншим. Я повернулась додому, бо мала прополоти грядку цибулі, і сліди перестали мене тривожити. Далі треба було принести води, потім тітка посадила мене розтирати в мисці сухе зілля і ще щось схоже на маленький кігтик, і щось таке як земля, й намагалася якнайшвидше це зробити, аби хтось чужий не зайшов до хати і не побачив, бо то були чари. Тітка сказала, нащо чари. Приходила невістка старої Гандзі, принесла грудку масла й сиру, жалілася, що чоловік від неї в постелі відвертається. Ну, то ще не страшно, коли жінка хоче, аби муж її любив. І хоч тітка божилася, що ніколи не чарувала на хворобу чи смерть, я сама бачила, як вона ліпила з воску ляльку.

Та то пусте. Отож, увечері я пішла знову по своє полотно і побачила, що воно геть зібгане, і слідів ще більше. Стало мені прикро, бо не мала я ні вітця, ні матері, й віна не назбирала. Усе полотно, що я ткала, тітка продавала, і зрідка шила мені якусь одежину. Не мала я ні стрічок, ні коралів, не вміла вишивати, і цим різнилась від найубогіших наймичок. " Не треба тобі стрічок, — мовила тітка. — Сплети собі віночок з квітів. Твоїй вроді він більше пасує. А по моїй смерті, що вже скоро, усе дістанеш. Ти й не відаєш, яке то багатство."

Правду кажучи, я більше боялась тітки, аніж була цікава до її багатства. Жили ми бідно. Старенька хата, дві курки й латка городу коло річки, яку не раз плюндрувала повінь. Я знову нічого не сказала, бо якщо у тій справі був замішаний хтось із села, тітка могла пімститись. Коли я внесла полотно до хати, то побачила, яке воно біле. Тітка підвела голову, вона часто отак сиділа, поринувши у тяжку задуму, й спитала:

— Що, вже вибілилось?

— Та ні, — відказала я. — Ще завтра піду.

Докія зітхнула й подивилась на Матвія. Той спав, і йому снилась її розповідь. Далі вона вела її вже подумки, пригадуючи щораз інші деталі.

...Коли вона розстелила вранці полотно, яке було чистим і білим, без жодних слідів, то сховалась у лозах, аби подивитись, що буде далі. Мала трохи часу, бо тітка, прихопивши наготоване зілля, пішла до села.

— Скільки я там просиділа, не знаю, здається, навіть задрімала, коли побачила, як тінь торкнулась білого полотна. А слідом за тінню – пана в чорному вбранні з довгим чорним волоссям, що почав ходити по моєму полотні, якимось дивно при цьому посміхаючись. Він глянув у мій бік, і наче невидима рука розхилила лози. Потім сплеснув у долоні, й моє полотно перетворилось на великих білих птахів. Вони закружляли довкола пана, а далі піднялись у небо й зникли. Я була така вражена, що навіть не пошкодувала за полотном, і вже ж не могла вимовити ні слова. А він підійшов до мене й мовив таким голосом, що за нього я віддала б не лише сувій полотна, а й усе на світі:

— Ти будеш моя. Твоя тітка пообіцяла мені. На цілий рік, а потім ми розлучимось.

— Чому?

— Бо такі квітки, як ти, в'януть. І взяти тебе з собою не можу, бо в мене є своя пані.

Тут Матвій застогнав і повторив:

— Пані, моя пані.

Докія зрозуміла це, як відлуння своєї розповіді, й продовжила уже вголос:

— Я кинулась тікати й на подвір'ї зіткнулась з тіткою. Вона одразу все зрозуміла й сказала:

— Розпали вогонь у печі, будеш мити голову.

А оскільки я мала дуже перестрашений вигляд, додала спокійніше:

— Він вибрав тебе, ще коли ти була маленькою дівчинкою.

— Хто? Хто?

— Той, що літає в повітрі й живе під землею. Він князь їхній.

Це нічого не означало для мене. Ніколи не чула про тих, хто літає в повітрі й живе під землею. І що мене вибрали – теж. Зрозуміла, чому тітка не хотіла віддавати мене за простого хлопця. Отже, йшлося не про шлюб, а панську забаганку. І я тихо, але з погрозою, сказала:

— Могли б мене спитати. А коли я не схочу?

— Не мели дурниць, — гостро відрізала тітка. – Що доля призначила, не від твого хотіння залежить. Та й красний той князь, як янгол. Правда, бракує йому мізинця на лівій руці, але так у них заведено, щоб чогось бракувало тілу. Вони ж не люди. Зрештою, побудеш з ним рік, та й усе. Він тебе винагородить, як будеш шануватись. Чи ти волієш, аби тебе якийсь шляхтич збезчестив і кинув?

— А хіба ж не так зі мною вчинять?

— Ні, — похитала головою тітка, — не так. То така велика різниця, як між небом та землею. Якби тебе полюбив янгол – хіба б то було безчестя? У Біблії ж написано, як сини неба сходили на землю і брали собі жінок

земних. Так казав священник у церкві. До того ж ніхто про се не знатиме. Скажу, що поїхала до матері недужої. Нині вночі...

— Що нині вночі?

— Він тебе забере.

Тітка викупала мене в пахучому зіллі, змила голову, й казала не заплітати коси. Я сиділа на призьбі й цокотіла зубами. Тітка сказала, щоб я нічого не їла й не пила. Ошалілими очима я дивилась на світ, ніби приречена на смерть. Тітка витягла зі скрині нову сорочку й наказала вбратись. Вона не спускала з мене ока, певно, боялась, щоб не втекла. А куди могла втекти молода дівчина, коли світ повний розбишак та вбивць? Завжди було так. Хлопець може втекти, піти на службу чи до війська, а мене прийняли б, може, до корчми прислугувати, і там кожен міг би чинити наді мною глум. А в монастир треба мати гроші. І ще тітка, пораючись коло мене, як коло відданиці, не забула сказати:

— То не злий дух, ні. Не слухай нікого, Докіє. Вони ще перед Христом тут були. Там, де ти будеш, немає церкви, але як хочеш молитися, то молися про себе.

— А вони що, в Бога не вірують?

— Ну, сього я, дитино, не знаю. Мусять вірити. Бог – один.

Дивно. Але я знала, що і в татар є свій Бог, і в жидів. Утім, тітка зняла з мене залізного хрестика.

— Був би золотий, то нічого, але залізо їх пече.

Почало заходити сонце. Я дивилась на нього з розпачем, бо як вони живуть під землею, то й мені сонечка не видіти. Без церкви я обійдуся,

бо прикро мені чути за спиною:" Ото пішла відьмина годованка!" Але як же без сонця?

На обрії залишилась червона смуга, потім сіра, настала ніч.Я сиділа на лаві, склавши руки, наче у празник, а тітка навпроти мене. Нарешті вона здригнулась і сказала:

— Ходімо!

— Куди?

— Туди, звідки князь тебе забере.

Я подумала, що це все сон.Ще вранці несла вибілювати полотно, і моє життя було наперед відоме: день за днем, будні, свята, зима, літо. Ми вийшли з хати і тітка повела мене на роздоріжжя за селом.На землі світив повний місяць, і було досить ясно.Колись на тому роздоріжжі закопали живими перелюбників: жінка лишила мужа, а муж жону. Давно се було, але оповідали, що інколи з-під землі чути плач.

— Стань отут і чекай, — наказала тітка.

— А ви?

— Мені не вільно тут лишатись. Не бійся нічого. Як тебе вибрали, то вже не скривдять. Вони не чинять зла тим, хто їм не перешкоджає.

Це трохи мене заспокоїло. Я лишилась на роздоріжжі.Було трохи зимно.Невдовзі повіяв легкий вітерець, закалатали дзвоники і почулась музика.Щось наближалось у темряві.Але земля не дудніла під кінськими копитами.Зашуміло листя на вербі, що росла на межі.Вона пригнулась, і я вслід за нею.Не торкаючись землі з темряви виринули сиві коні, четверо сивих коней, запряжених в повіз, де сиділо й грало троє музик.Вони пролетіли наді мною, і слідом за ними показався вершник на чорному

коні. Якась сила, схожа на вітер, підхопила мене, і я стала підійматися вгору. Вершник, закутаний в чорне, обійняв мене, посадив поперед себе і шепнув на вухо:

— Княгине!

Докія заплакала. Вона давно не плакала, та й з віком не виплакані сльози висихають. Плакала за тим, що вже ніколи не буде, що ніхто не назве її княгинею, не посадить на коня, щоб літати разом під місяцем. Їй і раніше було гірко, але не так. У звіриній норі, що пропахла страхом і змертвілим листям, вона не відчувала себе ні живою, ні мертвою, як камінь, що має серце, але те серце ледве б'ється. Вона тужила не так за тим світом, що покинула, як за молодістю, такою, як у цього хлопця. Йому можна все розповісти, і він у своїй великій тузі не здивується нічому. Вона обняла його, притулилась до такого чужого й сплячого, хто бачив сни з розплющеними очима. Але знала, що він не розповість їй нічого натомість, і руки їй ослабли.

Знадвору лилося синювате повітря присмерку. Докія встала, вийшла з печери, торкаючись грудьми терну, з якого давно облетіло листя, але він залишався таким густим, що нічого за ним не було видно.

— Через рік я опинилася на тому самому роздоріжжі в тій самій сорочці. Там був не рік, а цілих сім, бо час серед тих, що літають в повітрі й живуть під землею, спливає по іншому. І тільки я торкнулася холодної землі, одразу подумала, чи застану тітку, і чи стоїть ще наша хата. Бо, як я вже казала, ремесло в моєї тітки було небезпечне, а часи непевні: то війна, то посуха, то моровиця. Якщо у війні тітку звинуватити не могли, то в усьому іншому дуже легко. Я тут же посміхнулась цій думці, бо насправді мені було тепер байдуже, що тут діється. І побувши сім літ княгинею, мусила вчитись жити і вмирати на цій землі.

Нічого не змінилось. Так само світив місяць, і панувала нічна тиша. Перейшовши місток, я зауважила, що в тітчиній хаті

світиться.Отже, вона чекала на мене.Та коли я переступила поріг, то побачила, що стеля розібрана, а тітка лежить на смертній постелі, без тям.

— Чому стеля розібрана? – пошепки я спитала бабів, не подумавши навіть, як вони сприймуть мою появу серед ночі з розпущеним волоссям у самій сорочці. – Що тут діється?

Бо я вже не була тією несмілою відьминою годованкою, що ховала очі, намагаючись пройти непомітно. Я була княгинею, хоч для тих, хто літає в повітрі й живе під землею, лише забавкою.Однак я навчилась повелівати, не боятись, і дивитись на все згори.Дві бабці охнули, почали хреститись, і я дозволила їм втекти, повернувшись до них спиною.

Тоді присіла на край ліжка, взяла тітку за руку.Видно було, що її палив вогонь, а тепер, виївши все нутро, почав пригасати.Мій доторк повернув її до пам'яті й вона застогнала.

— Тітко, хто розібрав стелю?

— Се... – кволо озвалась вона, — аби душа могла вийти.Грішна душа...її двері не пускають...вікна не пускають...

Я забрала свою руку, бо її тіло тхнуло мерцем, а я сім літ не бачила ні мертвих людей, ні звірів, й живих також, тому відчула обридження.

— Дурниці ви кажете, тітко! Якби-сте мали душу, то не віддали б мене князю.

У очах тітки на мить зблисла жадібність, і я зрозуміла, що вона понад усе в житті прагнула багатства.Ніби з таким куцим як заячий хвіст життям можна чогось бажати.

— Ти...— прохрипіла вона. – Що ти дістала від нього?

— Нічого! Ні куферку з золотом, ні клейнотів.

— Ч-чому?

— Бо я не хотіла.Те, що там золото, тут сухий лист.Те, що золото тут, там ніц не варте.З чим пішла, з тим прийшла.

— Дурна...

— А вам не всеодно? Й так зараз вмрете.Самі казали, що як вмрете, віддасте мені усе.

У тітчиному голосі задеренчав сміх:

— Бо мушу віддати.Візьми мене за руку, і моя сила перетече в тебе.Тоді я відразу вмру. Куди ти?

— Знайду собі хустку, бо зимно, — мовила я і пішла до комори, де на жердці мала висіти тепла одіж.Найшла драну верету, а в скрині лежала тітчина одежа на смерть, геть погризена мишами.

— Докіє, Докіє... - просила тітка, а я сиділа на краю скрині, тремтячи від безсилої люті, доки не настала тиша.

— Нехай воно все згорить!

І тієї ж миті з-під моїх ніг вирвався стовп вогню, і я ледве встигла вискочити.Хата спалахнула миттю. Я дивилась на це байдуже.Але стало тепліше. Вогненний змії обвивався довкола стін, дверей, вікон.І я пішла геть, не чекаючи поки збіжаться люди гасити непогасиме.

Село.Вечір.

Тоді часто траплялось, що почувши про наближення орди, мешканці сіл тікали до лісу, або в гори, наким великим був їхній страх перед татарами. Вони повертались додому через кілька днів і могли застати замість села попелище. Але часом тривога була фальшивою. Можливо, це трапилося і цього разу. Докія побачила свою крайню хату цілою й неушкодженою, та й запаху диму не було чутно. Отже, й селом усе гаразд. Утім, сусідами вона не так уже й переймалася, бо мешкала тут недовго, і доля виписала їй на окремому листку, що ніде довго вона затримуватися не буде, не прикипить серцем до жодної людської істоти. У словах "ніколи" й "життя надто коротке" вміщалась її доля та доля інших людей. Тільки вона не просто знала це, а й глибоко болісно відчувала. Її людська сутність потребувала їжі, даху над головою, тепла і ласки, а душа потребувала порожнечі.

Докія не відмикала дверей, просто сіла на призьбі, дивлячись, як наступає на її двір темрява. Вона ще вагалась йти чи не йти до села, але, глянувши на хлопця, зрозуміла, що піде туди не сама. Ноги були наче не її від цілоденного сидіння в печері, та йти було недалеко.

Вони піднялись стежкою на горбок, звідки було добре видно світлу смугу на заході й саме село. Ніде не світилось. Якби не стежка, що вела на дорогу, а дорога до села, міг би вчепитися блуд.

— Ми подивимось, чи є там люди, — пояснила Докія. — І вернемось. Я просто хочу знати, що там діється.

Село вони знайшли німим, позамиканим, без диму, гавкання псів, без теплого духу худоби. У темряві губились деталі, але Докія знала напевне: село покинули. Можливо, на одну ніч. Можливо, назавжди. Причин могло бути багато. Докія підходила до кожної з двадцяти хат, стукала у двері, вікна. Жодного звуку. Матвій ні про що не запитував: його непокоїв місяць, що розростався на ціле небо, наче тісто в діжі, й він намагався стати в тінь. Церковцю і дзвіницю вони відвідали насамкінець. Докії вперше трапилась нагода побути в церкві самій, і вона сказала Матвієві:

— Почекай!

Увійшла туди, і оминувши бабинець, стала перед престолом. Перехрестилась і проказала "Отче наш" уголос. А тоді "Богородицю". Образів було мало, бо село було бідне і церква так само вбога, однак стійкий запах воску запах воску викликав відчуття, що вона в храмі Божому й захищена. Як тоді, коли була маленькою і батько з матір'ю водили її по неділях до церкви.

Та наступної миті подумала, що було б, якби вона розчинила царські врата, чи покарав би її Бог за це блюзнірство? Чи так, як карає тих, хто віками чинить наругу над душею і тілом ближнього? Тобто ніяк. А якби вона спалила село і цю церкву?...

І раптом їй стало страшно. Тіні з кутків посунули на неї, старе дерево заскрипіло, ніби знадвору церкву стискали могутні долоні вітру, й не тямлячи себе, жінка вибігла. Не треба було сюди йти. Бог не має милосердя. Він – такий самий, як ті, що літають в повітрі й живуть під землею.

Про Матвія вона забула. Той сидів скорцюбившись під дзвіницею й не бачив, як Докія тікала з церкви. Місячна дорога перетворилась на сувій вибіленого полотна, й наприкінці того сувою стояв князь, такий як і колись, юний і прекрасний. Він обхопив її руками, притулив до себе й мовив:

— Княгине! Я зробив се для тебе!

— Що?що? – тремтіла Докія.

— Забрав людей з села.

— Навіщо забрав?

Князь тихо засміявся і показав на місяць. На його великому колесі тулились люди, вкупі з коровами, телятами, свиньми, курми, котами й собаками, і клунками. Видно було, як їм страшно на такій висоті.

— Але ж я цього не хотіла? – здивувалась Докія.

— Мені легше зробити це, ніж те, що ти хочеш...

Тіло князя почало розпливатись, зник і сувій полотна під ногами, і Докія знову опинилась сама на роздоріжжі. Тіло її ще зберігало дотик князя, отже, це був не сон.

Жінка пустилася йти дорогою, цілком розтерзана словами князя, і тут згадала про хлопця, того причинного знайду, яким опікувалась віднедавна. Байдуже їй було до людей, бо ставились до неї погано, але лишати хлопця вона не хотіла, на зло князю. Вона різко повернула назад до церкви, і раптом побачила, що там світиться, хоча саме село темне.

Упіймала Матвія, коли той уже взявся за клямку церковних дверей.

— Не смій! – просичала і потягнула хлопця за собою.

— Чому? – спитав той.

— Бо там правиться для мерців. Тікаймо звідси!

Із церкви долинав спів, що намагався заманити хлопця.

— Хіба ти не знаєш? Як тебе увидять, то роздеруть на кавалки. Не вільно заходити до церкви вночі.

Хлопець слухняно кивнув. Але на роздоріжжі вийняв свою руку з її.

— Мені туди, — показав на дорогу, що вела від села. – Там – моя Пані.

— Яка ще пані? – визвірилась Докія.

— Я її шукаю, хіба я тобі не казав?

— Ти навіть не сказав, як тебе звати!

— Матвій. Яке це має значення, коли я не знаю імені моєї Пані. Я бачив її один раз. Вона летіла на коні, і вогонь побіг за нею.

Докія втратила на мить мову й лише хапала ротом повітря. У голові блискавкою промайнула думка: "Могла б здогадатись, що в нього та сама недуга. що в неї." Вона вхопила хлопця за руку, повернула до себе:

— Дивись на мене! Дивись!

Матвій подивився.

— Я схожа на неї?

Хлопець закусив нижню губу й чітко відповів:

— Що ти кажеш, жінко? Пустити мене, моя Пані чекає.

— Нещасний! – тільки й вимовила Докія. Їй хотілось заплакати, але всі сльози вона вже виплакала сьогодні, в лігві диких звірів.

Матвій зник у темряві. Місяць тим часом затулила хмара, і Докія раптом зрозуміла, що не знає, якою дорогою їй іти, бо вчепився блуд. Тоді вона пішла першою-ліпшою.

Чорний ліс. Ранок.

Підмерзле листя позасипало усі стежки, як жовте, так і зелене. Цієї ночі вдарив мороз, що попереджав: невдовзі випаде сніг. І якби з неба надумав пролитися дощ, то став би над Чорним лісом снігом. Звірі завжди готові до таких перемін, а люди – тих зима застає зненацька. Навіть господарних.

Невеличкий гнідий коник тягнув такого самого невеликого критого возика, і, перш ніж увійти під дах лісу, спинився, зітхнув, замислився, і таки вирішив увійти, розраховуючи на жмут трави чи кислицю в підліску. Оскільки був молоденький та недосвідчений, то прийняв просіку за дорогу, й возик зачепився за пень. Коник став як укопаний. Деревна скрипіла, обговорюючи цю новину, і від страху коник заіржав. Мабуть, у Чорному лісі на поклик відгукуються швидко, бо через якийсь час два чоловічки, вбрані в химерну одіж, сплетену начебто з трави, спритно відв'язали коника від воза, не залишивши на ньому жодної упряжі, через що той став одразу схожий на брата свого, дикого лісового коня, тільки без темної смуги на хребті, а тоді один з них вийняв рум'яне яблуко і запропонував коневі. Цього вистачило, щоб кінь охоче пішов за ними, трохи збентежений, зате радий, що звільнився від тягару.

Ні віз, ні упряж не зацікавили чоловічків з лісу. Байдуже їм було і до мертвого, що лежав на возі, померши своєю смертю від недуги, занесеної вітром з півдня. Не виявили вони цікавості й до товару, що був на візку – штаб заліза, що не встиг розпродати купець, і повертався коротшим шляхом, аби лікуватись вдома. Та кінь не міг знати дороги і заблукав з мертвим тілом. Одне слово, то була абсурдна ситуація для лісу і для його мешканців, які жили так довго, що вже й не помічали безконечного кружляння смерті довкола них.

Кінь йшов спокійно, доки його не злякало виття вовка. Тоді другий чоловік витяг з-за пазухи велику жовту грушу й дав коневі. Ліс ставав дедалі густішим, а дерева вищими. Стежка йшла то понад яром, то яром. Біля джерела, по краях якого тулилося жовте листя, усі троє перепочили й напилися води, і невдовзі опинилися на галявині, в кінці якої ріс густий ялиник, наче зелена брама, й увійшли туди.

За тією, так би мовити, брамою, був світ, куди могли потрапити лише безневинні й безгрішні істоти з куцим віком. Якщо є місце, куди невільно увійти небагатим і невельможним, то чому б не бути такому місцю, де можна потрапити лише загубленим і заблуканим? Але це — ще характерне людське мислення. Істоти, що літають в повітрі(не всі), і живуть під землею(теж не обов'язково), підібравши заблукану істоту: чоловіка, коня, kota, роблять це не з милосердя, а тому, що зникає стіна, що ніби розділяє їхні душі. Панове богослови та панове філософи досі сперечаються, чи є в тварин душа, навіть, чи та взагалі існує. Суперечки, можливо, припинилися б, якби ми стали вважати душею усвідомлення себе як чогось окремого. У опирів, наприклад, є аж дві душі, тому їх називають дводушниками, щоб підкреслити їхню силу. В Чорному лісі мешкали й опирі, втім, у ті часи, про які йдеться, їх було всюди багато. Уявлення про цю похмуру расу здебільшого не відповідають дійсності. Усі їхні дії, спосіб життя були, власне, спрямовані на те, щоб вижити й процвітати, а не завдавати шкоди. Такою була їхня природа. Пану Лукашу здавалось, що він шанує й розуміє природу, а пан Миколай вважав, що подібних пережитків темних часів – домовиків, русалок, опирів – допоможе здихатися світло розуму. Обоє були надто далекими від істини, й не могли би пройти через зелену браму. Заблукали ж бо не в лісових нетрях, а в людській суєті.

Втративши усе, Матвій не відчував втрати. Втративши дім, де прослужив багато років, господаря, Боніфацій теж не відчував втрати. Обидва позбулись власних пут за крок до повної втрати свободи. Малий пахолок Івась втратив батька й матір і теж щасливо уникнув пут, які могли на нього накинути. Коник втратив господаря, і, зачепившись за пень, міг померти від голоду й спраги, стати поживою для вовків, і тільки позбувшись пут, здобув собі життя.

Молодого Домницького одержимість зробила блукаючим духом, а Боніфацій, Івась та коник опинились за зеленою брамою, під опікою лісового люду, який цивілізація загнала в глибину Чорного лісу, тієї terra incognita, котру охороняли досі страх і забобони. На вік Івася та Боніфація вистачить.

...За стіною яличок, у світі, що жив за своїми законами, була ще одна галявина, оточена столітніми буками та дубами, де в дуплах, куренях, земляних норах мешкали лісовики. У повітрі вони не літали, хіба що з дерева на дерево. Саме туди привели заблуканих Боніфація, Івася і коника, перед самим початком зими. Матвія не було між ними. Як той куртуазний лицар, що лягає, встає і чинить славні діла з думкою про свою Прекрасну Даму, як чернець, залюблений в Ісуса чи Діву Марію, він намагався упіймати недосяжне, а досяжного просто не помічав.

Боніфацій намагався сплести з кори якусь взувачку й був цілком зосереджений на новій для нього справі. Він поздоровішав і помолодшав, з лиця зникла жовтизна від перебування в домі, і виглядав цілком задоволеним з такого життя. Увечері коло вогню можна було пити ялівцеве пиво й слухати цікаві історії. І здавалось, що іншого життя просто не може бути. Хоча й чудернацьке воно було, зовсім не схоже на людське. Лісові жителі мешкали де, кому було до вподоби. Деякі з них нагадували звірів – ведмедів, борсуків, лисів, зайців, маючи щось з їхньої оздобы: вуха, хвіст, ніс. Часом сюди приходили звірі зі скаліченою лапкою, ранами, а дехто просто, щоб заснути навіки. Дерева тут були у великій шані, й Івасик продовжував відкривати для себе їхню мову, подовгу сидів, слухаючи їхню бесіду. Ці дерева не знали людської підступності, були не такі боязкі, як дерева в садах чи біля доріг. Можливо, Івась не потрапив би сюди, якби не отримав заздалегідь дару, зазирнувши у льох Домницького у ті страшні для шляхетського двору дні. Якби не цей дар, хлопчину вивели б з Чорного лісу просто на битий шлях людського роду, сповнений злиднів та нещасть. Душа б його обросла корою, а серце билось б повільно, як б'ється серце у каменя. Отже, думав хлопчик, життя дороге усім істотам. І кожен живе так, як йому призначено. Людям призначено чинити кривду усім, хто слабший від них. А яку кривду чинить дуб?

— Великої кривди дуб не чинить, — відповів йому Боніфацій. — Хіба що не дає рости меншим деревам. Але він не краде в ближнього, не кляне, не знущається. Утім, спитай у лісових істот.

Але Івась знав, що лісові істоти не вміють відповідати на людські питання, що пахнуть залізом і смертю.

Коник, позбавлений упряжі, виринув із сіро-жовтої імли ранку, і ступив на галявину вже цілком заспокоєний. Двоє лісовиків, один зарослий щетиною як кабанець, а інший, з жовтими як у лиса очима, привели його сюди з іншою метою, ніж свого часу Івася та Боніфація. Мав побути тут, доки не позбудеться запаху людини й звичок їздового коня, а тоді вже приєднатися до невеликого табуна диких лісових коней.

Ті, що літали в повітрі й жили під землею, мали коней іншої породи, які не знали хвороб і смерті. Деякі з них літали, інші плавали під водою, і жоден кінь, виплеканий людиною, не міг іти з ними в порівняння. Матвій бачив саме таких. Утім, Докія знала все про тих, що літають в повітрі, однак не наважилась розповісти. Може, тому, що словами не опишеш їхнього вигляду, звичаїв, та й хотіла залишити для себе відчуття простору й часу того прекрасного світу. Той, хто не був там, ніколи не зможе цього відчутти.

-Дивись, Боніфацію, кінь! – вигукнув Івась, і побіг назустріч процесії. Звісно, дитина.

Боніфацій не був такий смілий. Знав, що перебуває у гостині й залежить від чужої ласки, і що людську породу є за що не любити. Перед очима в нього все ще стояв поранений хатник, а видіння перерізаного горла сарни викликало в нього відчай.

Малий підбіг до коня, щоб погладити гриву, але той раптом сахнувся, вищирив зуби, і певно би вкусив хлопця. Схожий на вепра лісовик щось сказав хлопцеві й він побрів назад. Мовив щось і до коня, й той одразу заспокоївся і сам увійшов до плетеної з хмизу загороди.

Івась повернувся до Боніфація тихий і замислений.

— Що він тобі сказав?

Хлопчк здвигнув вузькими плечима:

— Щоб я стерігся цього коня.

Обидва розуміли, що зміст слів був переданий неточно, що вони означали значно більше. Потрохи звикали до того. Ніхто нічого їм не пояснював. Якби, приміром, Боніфація про щось би спитав кіт, вийшло б приблизно те саме. Недаремно коти так уважно придивляються до міміки, жестів, тембру голосу людини. Зміст багатьох слів для них незрозумілий. Утім, Боніфацій з Івасем сподівались, що справи їхні колись підуть краще. Колишній маршалок не раз думав про те, як поводив би себе якийсь гоноровий шляхтич, що ж то було би з його гонором серед лісового люду? Боніфацій звик жити за законом: шануй господаря, ким би він не був. Ніхто тут не питав його, що він за оден. Лісовикам і так було видно усе з його лица, чутно з його подиху і биття серця. І Боніфацій пишався, що ті його прийняли до себе, незважаючи на подерту одежу. Тільки одне непокоїло його: чи не виростуть у них звірячі вуха або хвіст. Не був до того ще готовий.

...Усе густішим і тривалішим ставав вранішній туман, і на опалому листі в затінку залишався лежати іней, а від хмар, що чіплялись за верхівки дубів, пахло снігом. Боніфацій з Івасем помагали зносити опале листя в печери, схожі на нори. На обличчях лісовиків з'являвся сонний вираз, із кожним днем їх ставало менше. Якось було особливо холодно, і хоч вони сиділи коло вогню, однак мерзли в спину. Ні в Боніфація, ні в Івася не було теплої одежини.

— Завтра випаде сніг, — сказав малий.

Чоловік-вепр мовчки кивнув і презирнувся з чоловіком-оленом.

— Доведеться нам вертатись, синку, — тихо мовив Боніфацій. – Зима – то не жарт.

— Я не хочу звідси йти, — так само тихо відказав Івась.

— Думаєш, я хочу?

Бо у світі людей їх ніхто не чекав і не зробив запасів для них на зиму. Та й взимку важко знайти службу. Поки наймешся, замерзнеш під плотом чи заметиє снігом у полі.

— Вам і не треба йти, люди, — сказав чоловік-олень, і від нього повіяло такою впевненістю, що серце потепліло, а від нього спина й ноги, а руки мав теплі, бо тримав їх над вогнем. Боніфацій подумав, що їх відведуть до тих, хто живе під землею, і з цим заснув втішено у своєму курені.

Наступного ранку Боніфацій прокинувся, як йому здавалось, пізно. Але то просто випав перший сніг, додавши ранкові білого світла, а повітрю терпкої свіжості. Коли Боніфацій збудив Івася, надворі вони побачили, як чоловік-олень засипає невеличке багаття снігом, а поруч стоїть дерев'яна чаша із паруючим пивом.

— Що ти робиш? – хотів спитати Боніфацій, але Івась смикнув його за рукав. Він завжди чомусь знав більше, ніж старший Боніфацій.

— Не бійся, — мовив Івась і пішов уперед.

Чоловік-олень всміхнувся до нього, підняв чашу, надпив з неї, а тоді подав малому. Той озирнувся на Боніфація і на його обличчі з'явилась тінь сумніву. Боніфацій хотів крикнути, щоб не пив. Може, те питво не шкодить лісовикам, а чоловікові від нього буде лихо. Але язик примерз до піднебіння. Івась випив, а тоді чоловік-олень сам підійшов до Боніфація, простягаючи йому питво.

Хоч би сказав що. Боніфацій окинув оком галявину, де майже не було слідів. Чоловік-вепр кудись щез. Боніфацій зрозумів, що це випробування, і він мусить його перейти, долаючи внутрішній опір. Він дивився на Івася, а той дивився на небо, з якого почав падати сніг. А потім випив решту трав'янистого густого напою, що пахнув димом. Нічого не сталося. Чоловік-олень повів їх до нори, наповненої листям і показав жестом туди лізти. Першим поліз Івась, за ним Боніфацій. Там було м'яко і затишно. Чоловік-олень завалив листям вхід і підпер знадвору гіллякою.

— Не бійся, Боніфацію, навесні ми прокинемось, — запевнив позіхаючи Івась.

— А як ні? – стривожився Боніфацій.

Може, це смертне зілля? Та ні, чоловік-олень теж його пив. І він теж пішов до своєї нори, хоча олені взимку не сплять. І люди не сплять. Хоч то було би ліпше для них. Не довелося б тратитись на дрова, харчі та одєжину.

Сніг усе падав і засипав сліди. Ніхто тепер би їх не знайшов. Але й ніхто не шукав.

Дорога до монастиря. Весна.

Пан Лукаш мав на лиці кислий вираз. Всупереч його думці, що виїжджати в день Марса небезпечно, Миколай призначив на цей день від'їзд до монастиря поблизу Раделич. Мав обладки у Львові, й не хотів вертатись до Журавно. Усе робив так, мовлячи, що Божа воля сильніша за зорі, наче Всесвіт не Господь створив, а диявол. "Легше, — казав він, — усі свої нещастя звалювати на затемнення Місяця, на рух планет замість того, щоб шукати причину у власній вдачі." Отже, про волю Божу тут не йшлося, і таким чином Миколай суперечив собі. Може, у його випадку вдача й справді вплинула на фортуна, бо пан Миколай не стратив досі ні дітей, ні жони, ні маєтку. А Лукашів єдиний син помер,

тільки-но вхопивши повітря, у суботу, день, коли народжуються люди самітні й понурі. Можливо, малий Каспер не захотів мати таке життя, і в райському саду йому значно краще. Зрештою, пан Лукаш не вважав відсутність дітей таким уже великим нещастям. Жона його вмерла, то за нею він банував, а діти... Знаком, що у цьому світі не варто жити, була біда, що спіткала Олександера Домницького: двоє синів згинуло на війні, а третій довів вітця до смерті, й сам пропав.

Невдовзі мав бути рік, як рід Домницьких скінчив своє земне існування, тому відвідати отця Григорія було справою честі. Миколай написав листа старому, але відповіді не отримав. Збирався поїхати туди вже давно, але справине відпускали. Лукаш сам не хотів їхати, боявся. Після смерті Олександера він якось змалів, усохся; серце його наповнилось старістю, як чаша вином, і він мав її випити або нахильцем як добрий шляхтич, або по краплі як філософ. А не шукати мертвих поміж живих, що вони збирались з Миколаєм зробити під прикриттям благочестя.

Перед Великоднем вони поставили пам'ятники на могилах Домницьких, виконавши перед світом свій товариський обов'язок. Однак існував ще інший світ, перед яким у них теж був обов'язок, значно поважніший, бо йшлося про спасіння душі, аби не постати перед Господом з нечистим сумлінням. Є віра показна, а є віра глибока і щира, і обидва добре се розуміли, будучи мужами, чиє сонце не сходило, а заходило.

Отже, після Великодня двоє шляхтичів вирушили в недалеку мандрівку до православного монастиря. Утім, нічого дивного у тому не було: церковне питання ще не розірвало суспільність, кривава ворожнеча ще мріла десь на обрії, зблискуючи поодинокими рухами меча. Везли з собою дари: вино, полотно і мед. Не знали навіть, чи живий отець Григорій. Лукаш сподівався побачити знаменитий монастирський сад, слава про який дійшла і до Журавно.

Попереду їхали верхи Лукаш з Миколаєм, за ними візок з припасами і дарами супроводжувало четверо гайдуків. Небагато людей, але Лукаш з Миколаєм теж могли стати супроти грабіжників. Ще до обіду вони переїхали Жидачів, вступаючи в бесіди зі знайомими шляхтичами та купцями, а вже потім могли зосередитись на самій мандрівці. Бо в цій спільній подорожі було щось хвилююче. Хоча, звісно, молодість давно минула, перспектива пригод більше лякала, ніж збуджувала. Але вони квапились до монастиря, щоб скинули тягар з плечей, підозрюючи, що це нереально. Чоловік, як відомо, старіє від тягару, що його не може позбутися.

День був приємний, теплий. На полях трудились орачі та сіячі, як за часів Гесіода, і ця картина зворушувала. Природа оновила землю, намагалася залатати згарища, заліснити пустку. Минуло б отак літ зо тридцять, і не лишилося б ані сліду від руїн гвалтовно нищеного людського побуту, навіть рани душі зарубцювалися б.

Дорога не цуралася ні пагорбів, ні низин, ані лісу, потічків та річок, що у повінь ставали нездоланною перешкодою для подорожніх. Тому найчастіше корчми та заїзди ставилися в таких проблемних місцях, там же й були кузні. Сама ж дорога, уся в ямах, могла бути мокрою або сухою, залежно від погоди. І хоч нині був день Марса, день пригод та несподіваних зустрічей, пан Лукаш забув про це і, похитуючись в сідлі, навіть задрімав. Вітер все ще був холодний, наганяючи із заходу важкі свинцево-чорні хмари. Вони ще були далеко, ті хмари – можна встигнути до двору Лешка Грибовецького, родича Лукаша.

Шлях їм перетнула невелика річечка. Подорожні злізли з коней, щоб дати їм напиться, а собі розім'яти ноги. Поміж вербами були порозстелювані широкі смуги полотна для вибілювання. на тлі молодії травиці воно аж сяяло.

— Колись ще замолоду, — посміхаючись мовив пан Миколай, — чув я у Франції одну оповідку. Ніби й була вона мені зрозуміла, ясніша яснішого,

але тепер на схилі віку, та ще після отих страшних подій, згадалася знову. І весь час крутиться мені в голові.

— А що за оповідка? – поцікавився Лукаш, шулячись від вітру. – Може, ти вже розповідав мені?

— Про сорочку.

— Сорочку?

— Трьох лицарів і сорочку. Ні, не пригадую, щоб я комусь розповідав. Почув і забув. Я тоді довго був сам: вертався додому, бо треба було навідати хорого вітця. Тебе й Олександера зі мною не було, пам'ятаю се добре. Але ти, звісно, чув, що в давнину лицарі частенько здибались на турнірах, і бились задля забави. Зараз таке теж буває, при королівських дворах, але рідко. Отож, троє лицарів полюбили одну й ту саму пані, й вирішили зійтися в герці, щоб доказати, хто любить її більше...

— А муж її?

— Ну, йшлося не про те, чи та пані віддасть комусь з них руку й серце. Коханню, Лукашу, буває земним і небесним. Користь з того мала насамперед дівчина чи невіста, бо то була честь для родини. А лицар мав нагоду показати, на що він може піти задля жінки. От і мало битися троє лицарів. Але ся невіста зробила перед змаганням одну річ. Вона послала кожному з лицарів по своїй сорочці й передала: "Моя сорочка захистить того, хто мене любить". Не знаю, що зробили двоє лицарів зі своїми сорочками, а третій цілував цілу ніч сорочину милої, а на ранок вбрався у неї й пішов на поєдинок, без панцира і лат. У тому бою довелось йому дуже тяжко, був цілий зраний, ледве не вмер, але переміг. І попросив свою пані, щоб коли вона вирушатиме до королівського двору на празник, накинула на себе ту закривавлену сорочку. І вона се зробила...

Лукаш скривився:

— Цікаво, чи один лицар зробив би нині се для своєї любки, не мовлячи вже й про чужу жону? До чого ти розповів мені се, Миколаю?

— Якби йшлося про нас трьох, мене, тебе й Олександера, то, як ти гадаєш, хто б з нас бився у самій сорочці?

Лукаш нічого на це не відповів. Лице раптом йому потемніло. Він повернувся і пішов до коня.

— Лукашу, — тихо але виразно мовив йому вслід Миколай. - Щось мені підказує, що розгадка саме в цій оповідці.

— Не знаю! - буркнув Лукаш. - Якась дурна історія. Хто б вдягав жіночу сорочку? Його б засміяли.

— Правдиве кохання не має встиду.

— Яке кохання? Земне чи небесне?

— Те, в якому змішуються земля і небо! - крикнув Миколай йому навздогін. Він ще не сів на коня, а Лукаш був уже на тому боці потоку.

" Дивно, що це його так вразило," — подумав Миколай, і чим більше про це думав, тим більше переконувався, що зачепив у Лукашеві щось таке, про що ніколи не здогадувався, якусь сердечну рану.

Але він помилявся. Йшлося насправді про професійну честь Лукаша. Той згадав сорочку, закривавлену на грудях у Олександера, яку прийняв за рану, заподіяну сином Матеушем. Далі чомусь згадалися стигмати святого Франциска, над якими не раз посміювався, бо його віра в Бога ніколи не переходила меж пристойності. Чому Миколай завдав

йому цього удару саме тепер, коли вони вибрались у не надто веселу мандрівку? Миколай завжди випереджав його. Був сильніший, багатший, мудріший, і навіть оженився з тією, на яку спершу Лукаш поклав око.

Лукаш озирнувся на Миколая, що не квапився його наздоганяти, побачив розгублений вираз у того на обличчі, і раптом йому стало гидко самого себе. Великий гріх завидіти. З ним ніколи не зійдеш з лихої стежки, що веде до самісінького пекла. І вираз лиця в Лукаша раптом перемінився на заклопотаний.

— Треба поспішати, поки не стемніло.

— Людоловів тут нема, — окинув поглядом напівпрозорий ліс Миколай. — А розбишаки не посміють напасти на людей, що їдуть з дарами до святої обителі.

Він вимовив це з такою впевненістю, ніби міг бачити майбутнє.

— Яюсь у одному кляшторі при виїзді і при в'їзді над брамою я бачив напис: Бог з тобою всюди. Тобто в мурах і поза мурами, і вночі посеред лісу, і на воді...

— Не думав, що ти такий побожний, — здивувався Лукаш.

— Бо поклоняюсь не ідолу, брате, — відказав Миколай, і хоч міг продовжити, залишив фразу так.

— Я теж не поклоняюсь ідолу, — зауважив Лукаш. — Ідоліві, званому Богом.

— Бог насправді не має імені, або ми не знаємо його. Щоб і з імені не зробили ідола.

Зрештою, вони могли дозволити собі таку розмову вдома. І ніхто не назвав би їх єретиками, не страхав би пеклом чи земним судом отців-інквізиторів. Їхали поруч, ухиляючись від тонких гілок, сонце падало на стежину, але трохи далі вставав туман, і в тому тумані ворушились невиразні постаті лісових духів, у яких, можливо, теж була схожа віра, зіткана зі снів, видінь та переконань. Тільки вона мусила відрізнятись від людської, котра мала два наріжні камені й два камені спотикання : добро і зло.

— Щодо ідола... – мовив Лукаш, намагаючись керувати розмовою, то хіба ми не можемо припустити, що отой білий камінь, стовп, котрий Олександр мав у пивниці, чи не був він ідолом для нього?

— Що? – аж спинився Миколай.

Лукашеві аж перехопило подих від власної відваги.

— Я думаю, нещастя сталося через той камінь!

— Через камінь, що став ідолом? – з усмішкою перепитав Миколай. – Хіба ти не знаєш, що з того каменя зробили фігуру Пресвятої Діви і стоїть вона тепер в нашому костелі?

— Але різьбяр вмер. Якуб Флорентійчик. Як лікар можу сказати, що вмер він від страшного виснаження. Яка йому користь тепер зі свого творіння?

— Ну, се окрема тема для бесіди, — поважно мовив Миколай. – Справжні мистці схожі на тих закоханих, що кохають небесного любов'ю.

— А ти пам'ятаєш, як воно починалося?

...Звісно, обидва згадали той ясний день, коли молоді, але вже жонаті, їздили за Дністер вибрати камінь для оздоби каплиці, що її

надумав отець Миколая спорудити у себе в маєтку. Старий чомусь вважав, що син, повчившись сім літ в чужих краях, мав би розумітись на шляхетному каменю. Але торгуватись батько збирався сам. Їдучи до кар'єру, Миколай прихопив товариство. Буває так, чоловік ожениється, приліпиться до жони, до родинного огниська так, що забуде молодечі звички, стратить до них охоту, та ще коли родина не заохочує до цього, і, знай, торохкоче про обов'язок. Але в цьому випадку троє молодих лицарів, виплеканих на молоці шляхетної Еллади і привчені до суворого блиску давнього Риму, вважали дружбу чимось важнішим, ніж обов'язок перед родом, та й одружились з тими, кого підшукали батьки, отже, теж з обов'язку, а не з кохання. Ні, жахливого в цьому нічого не було. Ніхто їх не силував. Вони були зліплені з того доброго шляхетського тіста, що вже перестало рости і готове лізти у піч.

На перевозі перепливали Дністер і тепер виїжджали на Бокоцин, порослий лісом, за яким на пагорбах під шаром глини була біла, часом жовтувата, наче кість, твердь. Пекло сонце, повівав вітер все ще молодечої свободи, і олександр задивився на широку стрічку ріки, в якій відбивалося небо, і запах трави такий, як в домі його вітця. Утім, отець відразу по весіллі Олександера пішов до кляштора. Увечері сказав, а вранці пішов – і запах довго зберігався в домі. " Чи і я колись так мушу піти? " — майнуло в думці у нього, і він загубив своїх товаришів. Чи очі йому засліпило біле каміння, але він справді не бачив Миколая і Лукаша. Вони зникли. Олександр відчув якийсь страх, ніби то були чари з метою заволодіти його душею. Олександр зійшов з коня й рушив до юрмиська каменярів та землекопів, що здалеку нагадували працюючих мурах. Наближався і запах трави ставав дедалі сильнішим. Він побачив, як з ями витягують довгасту брилу незвично білого кольору й відносять на руках, кладуть на траву, й підійшов, щоб роздивитись камінь, усвідомлюючи, що той уперше виринув з підземного мороку на сонце. І сам став тим каменем, серце його билось в нім. І коли Олександр зрозумів, що він уперше побачив сонце після вічної ночі, сльози зворушення виступили в нього на очах. Він нахилився і торкнувся каменя. Той не був таким холодним, яким би мав бути, і в його напівпрозорості була замурована якась істота. Чи так падала тінь, чи світло, чи він повірив

остаточно й безповоротно у диво – не знати. Він навіть не відмахнувся:
"То пусте!"

Коли вгамувалось тремтіння, Олександр підвів голову й побачив, як коло штабелів руського мармуру Миколай з Лукашем п'ють пиво з якимось купцем, і се якимось неприємно його вразило. Він глянув на свого коня. Той стояв на пагорбі й дивився на ріку, чорний супроти сонця. Олександр міг би зараз сісти на коня й перелетіти Дністер. Але в ньому міцно вкоренився страх. Він ще думав про те, що станеться зі світом, коли він це зробить. У той світ він вже не зможе повернутися. і не зможе побачити Каменя.

Наступного дня він віз камінь через Дністер. Було дивно думати, що камінь може пливти по воді. Тоді йому здавалось, що мине небагато часу і камінь розтріснеться як яйце, й з нього постане прекрасна істота. Натомість камінь поринав у сон, занурювався у нього дедалі глибше. Часом по ньому пробігали тіні, й Олександр був переконаний, що там ніби щось жило всередині. Заворожений, він не зводив очей з цього дива. Вона вийде колись звідти. "Се жіночий камінь, вашмосць, — казав йому майстер. – Дуже делікатний. Надгробок з нього не простоїть довго, тому й коштує такий камінь недорого". Утім, Олександр й гадки не мав віддавати його різьбярєві. Долото чи різець завдали б їй болю. Вона сама вийде.

З тих пір Олександрові почали снитися сни про камінь. Як він занурює в нього руки, наче в молоко, і не може сягнути дна. Або розтає наче лід. Як починає кривавитись від того, що хтось поклав на нього залізний меч. Переживав за нього уві сні, і так приліпився до кам'яної брили, наче до коханої людської істоти. І жодного разу не подумав, що се підозріло, що хтось збиває його душу з пуття. Жодного разу не признався на сповіді, що відчуває до каменя.

Жона була в тяжі їхнім третім сином, але йому було від того ні холодно, ні гаряче. Виглядало, ніби свою кров і тепло Олександр віддавав каменю, а той натомість наділяв його твердістю. Як не дивно,

ніхто не помічав цієї дивної приязні, бо це було б абсурдно, і таке взагалі не могло спасти на думку розумному чоловіку. У тому світі більше воювали, ніж любили. Воювали за межу, кусень поля, хоч землі було багато, а людей мало, утім, землі дикої, а не прирученої, не взятої в рабство. Воювали й за владу, із заздрощів чи зі страху, бо так мало бути. І часом Олександр відчував, що так би не мало бути. Але нічого не міг з тим зробити, тому й тримав свої думки при камені, схованому за трьома дверима.

І так минали літа за літами. Жінка сама правила сімейним кораблем, сини вчилися, тоді пішли воювати, і коли обидва загинули, щось мусило зрушитись. Жона мовила до Олександера:

— Хіба тобі їх не шкода?

І стримувані упродовж багатьох років почуття Олександера прорвалися крізь серце, що билось так само повільно, як серце його каменя, через його плоть і шкіру. Й кров проступила крізь сорочку. Жона, що прожила з ним стільки років, народила трьох синів, зрозуміла усе вірно.

— Бідний, — мовила ця вже немолода жінка, знищена клопотами, сей заведений дзигар, що не знав ніколи спочину. І вона вийшла, щоб чоловік виплакався. Ні їй, ні йому не спало на думку пережити горе вкупі. Між ними був білий камінь, холодний і прекрасний.

...Миколай з Лукашем їхали поруч по рівнині, серед полів, відвойованих людиною в дикої природи.

— Як на мене, — всміхнувся Миколай, — то земна любов набагато привабливіша. Іноді вона буває тим же орлом в небі.

— Журавлем, — поправив Лукаш.

— Нехай журавлем. Суть така сама. Журавля важко спіймати, але його можна підстрелити. Чи не тому Амура завжди зображають з луком.

— І сліпим, — знову втрутився Лукаш. Його дратував трохи зверхній усміх товариша. Зараз, далеко від дому, мали обидва нагоду й підстави підняти над буденністю й зрозуміти, що їхній приятель та його син пізнали щось таке, що можна лише порівняти з гармонією світил, стигматами та одержимістю. І про те варто було думати, а не про безголових амурів чи підстрелених журавлів. — Ти говориш про кохання, ніби се лови. Загнати дичину — невелика честь.

— Головне її здобути, — мирно зауважив Миколай. — Чоловік — той самий звір, і знаходить втіху в тому, аби щось упіймати. Усі ми прагнемо затримати собі здобич. Решта — се хвороба. Хорий завше має якісь витребеньки. Та ти ліпше це знаєш за мене.

— Чим же є тоді любов до Бога, як не дивом? Дивом, котре змінює чоловіка і робить усе потрібне непотрібним і навспак. Хіба наша подорож не є чимось більшим, ніж відвідини чоловіка, що зрікся світу? А ти кажеш про здобич... Я зі свого досвіду знаю, що коли хорий не бажає видужати, то його хвороба є здоров'ям. Буває й таке. Тому я завжди намагаюсь дізнатись, чи пацієнтові залежить на одужанні.

— Не перекручуй моїх слів, Лукаше. Цілий рід пішов у землю на наших очах. Доводити себе до смерті — великий гріх не лише перед Господом, а й перед родом.

— А ти не думав, що чоловік часом не годен опиратись бажанню смерті? Така природа його недуги.

— Олександр мав нас. Прикро, що він нам не довіряв.

Так, він завше був не такий, як вони. Лукаш гриз науку, Миколай тішився замолоду молодечими розвагами. А коли пригадати

Олександера, то він кидався то від однієї крайності до іншої: або пересиджував у бібліотеці, шукаючи щось відоме лиш йому, то вештався поночі, і раз навіть дістав ножем у бік. А коли напружити пам'ять, то вона виявиться решетом із завеликими дірками, куди вилітали речі, на перший погляд, незначні, наприклад, що він шукав у книжках, і куди ходив сам, з ким стрічався.

— Син убив батька, — тихо мовив сам до себе Миколай. Се – немислимо.

— Ні, — спохопився Лукаш. – Те, що убило батька, могло вбити й сина.

— Матеуш – живий, але він вмер для нашого світу.

І ця фраза Миколая викликала в Лукаша думку, що наче громом вдарила. І він зціпив лише зуби, щоб передчасно не видати те, що не конче могло виявитись правдою. У житті все набагато складніше. Логіка тут інша.

Чужий дім. Вночі.

Нарешті, в смерку, обидва шляхтичі побачили дворище. огорожене високим парканом, оточене ровом – пересторога для чужинців у мирний час. У війну таке сходить димом після недовгої облоги. Лукаш був певний, що се двір його родича Лешка, з яким він бачився пару разів на сеймику, але ніколи не був у нього вдома. Знав лише приблизно, де він знаходиться. А тому, не вагаючись, повів мандрівників просто до брами, що виявилась прочиненою. Одного погляду вистачило, аби зрозуміти, що двір покинутий і вже давно. З-поміж високого сухого бур'яну на подвір'ї пробивалась молода травиця. І липа коло брами була розколота блискавкою. Але таких лип усюди повно.

Миколай мимоволі перехрестився, але пам'ятаючи, що з ним Лукаш і слуги, опанував себе й мовив дуже спокійно:

— Либонь, ми за бесідою збилися з дороги. Я бачив Лешка два тижні тому. Доведеться тут заночувати.

Лукаш не виявив жодного занепокоєння й відповів:

— Схоже на те. Що ж, заночуємо. Принаймні не змокнемо під дощем.

Миколай і не помітив, що вже накрапає. А далі так полило, що у них не залишилось вибору, і вони вступили у понурий двір, звідки сочилися темрява, стухлість і скрип старого дерева. Слуги розчинили широко браму, завели туди коней з візком, і знову зачинили браму, в котрій навіть зберігся засув. Порались спершу в темряві, а потім запалили смолискип, увіткнувши його там, де не падав дощ. Миколай наказав добути кілька свічок з поклажі, запалив одну собі й став на ганку, чекаючи на Лукаша, котрий ще порався коло свого коня. Не міг сам вступити в дім. Був надто схожий на дім Олександера, що завалився наприкінці літа, підточений шашелем чи бозна-чим. Так, схожий. Подібних дворів у тутешніх краях чимало.

Жодних ознак руїни не було. Усе ціле, тільки двері усюди повідкривані: на конюшні, в пекарні, в самому домі. Шум дощу заважав почути голоси минулого. Разом з Лукашем, якого опанували цікавість та безпечність, хоч тут могло бути кубло розбишак, Миколай, притлумивши в собі незрозумілий страх, вступив у чужий дім, тримаючи в одній руці свічку, а в другій пістоль, що ніби сам вискочив з-за пояса.

На підлозі лежав товстий шал рилюки, поцяткований занесеним восени листям. Жодних речей не залишилось, навіть важких масивних лав. Утім, при світлі свічки важко було все роздивитись докладно. Зате тут було сухо, а блукати під холодним весняним дощем ніхто не хотів, навіть якби дім виявився недобрим для християнина місцем. Вони обійшли усі

чотири покої, не знайшовши нічого підозрілого, а коли, повернувшись до сіней, зауважили дверці до пивниці, Миколай сказав голосно:

— Не треба.Завтра подивимось.

І щось йому аж стислось в грудях.Він розпорядився позаводити коней до стайні, наказав вартувати усю ніч по черзі, не запалювати вогню, аби не привертати до себе уваги, а слабке світло свічки не могло проникнути через все ще міцну огорожу.Наспіх перекусивши, полягали спати.І аж тоді оселя почала озиватись.Спершу тужним скрипінням дір'явої гонти, гойданням крокв на невеликій сторожовій вежі, далі шерехом мишей і монотонним цяпанням води, під яке так добре засинати.

...Миколай прокинувся від світла й подумав, що вже настав ранок, і хотів подякувати Господові за щасливо пережиту ніч, коли дотямив, що у сусідньому покої горить яскраве світло, а Лукаша немає поруч. Подумав, що тому не спалося і він вирішив почитати одну з книжечок, котрі завше возив з собою.Але нащо палити стільки свічок, коли хтось міг помітити з дороги? Та й свічки призначались для монастиря.Миколай встав і пішов до привідчинених дверей. Жодна свічка не горіла, однак покій був освітлений яскраво як удень, а посередині стояв Лукаш і кланявся, кивав головою, схожий на танцюючого журавля.

"Матко боска!" — подумав Миколай і рушив до Лукаша, але перечепився об щось і впав.Йому здалося, напевно що здалося, ніби впав він не на брудну закурену підлогу, а на м'який килим, що пахнув квітами.

— Який ти незграбний, брате, — скривився Лукаш, подаючи йому руку.

Миколай хотів розкрити рота, щоб щось спитати, але Лукаш приклав палець до вуст:

— Тихо! Ходімо, я тебе познайомлю з маршалком двору князя.

І закрутив головою, щось визираючи в обдертих, давно небілених закутках, заснованих павутинням.Тоді Миколай зрозумів, що бідаці щось наснилося, і він тихо взяв його за рукав:

— Добре, добре...Але прошу вашмосць на пару слів.

Лукаш кивнув і дав вивести себе з покою, не перестаючи кланятись.

— Там такі чудові пані, — прошепотів він. – Диви, одна подарувала мені стяжку!

Він витяг з-за пазухи зелену шовкову стрічку, яка запахла травною так, що в Миколая аж закрутило в носі.

— Видно, я їй сподобався! – і Лукаш засміявся дитячим сміхом.

— Еге ж, Лукаше.Ти у нас вдовець, вільний чоловік, — підтакнув Миколай,і тут помітив, що від приятеля аж пашисть жаром.

— То що ти хотів мені сказати, Миколаю? Як ти думаєш, мені можна запросити ту пані до танцю?

— Тобі се сниться! – відрубав Миколай, чіпко тримаючи Лукаша за лікоть. – Лягай, я тебе вкрию, і накажу слугам загри́ти вина.Ти, либонь, застудився, чоловіче.

— Дурний ти, Миколаю! Я здоровий!

І враз щось згадав:

— Ну, звісно! Тобі треба вмитись!

— Що?

— Не переживай.Вернемось і тобі подадуть роси вмити очі.

— Пощо?

— Щоб ти прозрів брате! Прозрів!

— Тьху на тебе! – сплюнув Миколай.

Одна половина його душі вважала це гарячковою маячнею, а інша прагнула зазнати тієї розкоші, що була за порогом, бодай раз у житті діткнутися чогось незвичайного, переступити через межу в той світ, куди, як він чув, невільно входить смерті, старості та іншій бридоті.Але він згадав, як з пивниці Домницького тягнулись хижі пагони, що живилися кров'ю людського серця, і покликав слуг. А по тому згасло світло й настала темрява.Почувся тупіт і прибігли слуги.

— Тебе мордує злий дух, — суворо мовив Миколай. — Ми негайно їдемо звідси.

По лиці Лукаша покотились великі, як горох, сльози.

Болота.Ніч.

Небезпечно було залишатися в покинутому домі, де дух чоловіка міг зазнати страшної наруги, але і втеча серед ночі була так само нерозумним вчинком.Падав дощ, земля розмокла, і подорожні, майже прочани, яким, дійсно, не пасувало ночувати в нечистому місці, спершу не були готові їхати вночі. Розраховували невдовзі знайти інше пристановище в пристойному шляхетському домі, а не на те, щоб їх вчепився блуд.Та й були не так далеко від дому.Мали бути на місці наступного дня по обіді.

Однак усе виявилось іншим. Тривожачись за Лукаша, не знати, за що більше –за його зачаровану душу чи за гарячку, що охопила вутле

немолоде тіло – Миколай наказав негайно вирушати. На лихо падав той дощ, що починається надвечір і не припиняється до ранку. Якби вони їхали до Львова, то дорога була б ширша, але, шукаючи Лукашевого родича, поїхали вузьким путівцем. У темряві під копитами коней усі дороги виглядали однаково. Слугам Миколай наказав не поспішати, щоб не застряг візок. Головне було доправити Лукаша в безпечне місце, який наразі покійно сів на коня і непогано тримався у сідлі, тільки продовжував плакати як дитина за схованою забавкою. Але з першими променями сонця це минеться. Миколай сподівався, що їхня пригода стане колись темою для довгих розмов, якщо Лукаш, звісно, пам'ятатиме про свою стрічу з духами в порожньому домі. А отець Григорій дасть їм пораду, як чинити далі.

Вони їхали довго, під шум дощу, віддавшись мудрості коней, їхньому чуттю дороги. Гайдуки залишились десь позаду. Нараз усе змінилось. Щось полоснуло густе вологе повітря ножем, і кінь Лукаша першим відреагував на цей звук і рвонув уперед. Миколай встиг схопити його за вуздечку. Він міг би присягнути, що в короткому іржанні коня була відповідь чомусь, що нестримно вабило його до себе. То був молодий гарячий кінь. Старого Лукаш пошкодував брати з собою.

Кінь почув поклик кобили. Вона була десь поруч. Він навіть відчував запах її нетерпіння. Наука, що вбивали в його гарну голову конюхи, рвучи губи вудилами, шмагаючи батоном, розвіялась як дим. Кінь бачив перед собою зелений луг і дике палке створіння. Цей образ випалив у ньому все, чим наділила його людина, і він знав, як туди дістатись. Вуздечка вирвалась з рук Миколая, і лише інстинкт допоміг Лукашеві втриматись у сідлі. Кінь забув про свого вершника – немічну, майже непритомну, істоту, від якої несло духом свіжої трави, а не поту, вина чи цибулі, спожитої на вечерю. Тут уже й кінь Миколая збентежився, хоча й не чув поклику, але здогадався, що другий кінь рветься кудись не від страху. Миколай скерував його услід за шаленим жеребцем, не маючи часу навіть покликати на поміч. Цього не міг передбачити ніхто. Майнула думка, що це витівки тих духів, яким так улесливо кланявся Лукаш, але що він міг

змінити під дощем, в темряві, невідомо в якому місці?Тільки б врятувати товариша і не згинуть самому.

Місцевість стала нерівною, горбкуватою.Про дорогу не було й мови.Якісь кущі, серед яких і клята шипшина, що намагалась їх спинити. Той кущо зрубали, вирвали з корінням, поставили міцний надгробок, що не дасть нічому рости.Але посестри тієї шипшини росли усюди: на полях, вздовж доріг, під плотами.Часом кінь Лукаша зникав, і Миколай мусив ще й дивитись, чи не впав приятель і не лежить десь на мокрій землі, яку безупинно поливав дощ.І ще туман, бо тепер вони опинились десь внизу і мчали по траві .Про те, щоб наздогнати знавіснілого жеребця, не було й мови.Миколай здогадався зрізати шлях.Так менше шансів, що Лукаш потрапить під копита його коня.Якби трохи розвиднилось, тоді, принаймні, можна було б зметикувати, як діяти, і покликати гайдуків.

Від землі небо було світліше, але не вгорі.Довкола жодного вогника, жодного рієнтиру, лише засапаний подих двох старих істот – чоловіка й коня.І глухий розпач від того, що він, Миколай, досвідчений воїн, зрілий муж, потрапив до пастки, піддавшись спротиву християнина. Духи зникли б вранці, а Лукаш лишився б живий.

Лукашів кінь опинився в болотяній ямі, по вінця налитій водою, що ховалась в сухому очереті.Серце вершника не витримало шаленого бігу, й Лукаш вмер за мить до того, як копита торкнулись води, і тому закричав лише кінь.Якби Миколай не їхав навперейми, він би зміг порятувати себе і побачити, як чорна безодня смерті поглинає живого коня і мертвого чоловіка.Натомість йому знесло пів-голови гіллею верби, що нависала над болотом.

Кожен вмирає самотнім, і кожна смерть має власне обличчя.

Монастир Святого Духа.Зима.

Монастир святого Духа поблизу Раделич, оточений болотами в низині Дністра, стояв на горі, яку так і звали Горою, бо навіщо давати назву, коли гора єдина на всю околицю. Окрім валу й рову, його оточував дерев'яний частокіл, а брама була з дуба, що виріс в Чорному лісі. На десяток ченців то був великий монастир. Не мав він такої слави, як, наприклад, лаврівський Онуфріївський монастир з мощами святого і прочанами, а бездоріжжя та повені часто відрізали його від зовнішнього світу. Городини на грядках вистачало братам на поживу, збіжжя вимінювалось на рибу, якої було повнісінько, а сад, виплеканий отцем Григорієм, в миру Георгієм Домницьким, теж став джерелом виживлення і предметом гордості ченців. Тому голод монастиреві не загрожував, як се часто буває в більш безпечних гірських монастирях. Одне слово, то був маленький Едем, про який більше не знали, ніж знали. А працююча монастирська братія робила все, аби жити мирно й добродібно, сповідуючи духовні цінності, бо де зажерливість там голод, де багатство, там і злидні, де марнославство – там приниження. Не варто виставляти напоказ високі душевні цноти, бо перетворюються вони на гординю. Сам настоятель, отець Даниїл, ходив у залатаній рясі, а чаша для причастя в храмі була не золота, а срібна. Зате образів було чимало, бо писав їх отець Серафим тут-таки в монастирі. Тутешні образи прикрашали церкви по всіх довколишніх селах, і се теж давало засоби для існування чернечій громаді.

Віднедавна в монастирі з'явилась нова особа – молодий хлопець, трохи не в собі, до того ж дуже збідований. Ченці сподівалися, що той, одужавши від тілесних та душевних ран, залишиться в них і колись зложить обіти. Прибув хлопець сюди перед самим архістратигом Михаїлом, тому стали кликати його Михайлом, і се могло б стати його чернечим ім'ям.

Прийшов він нізвідки. Першим побачив його отець Григорій, творець і доглядач монастирського саду й зільника, спустившись до болота набрати чорної масної глини для потреб своїх саджанців, бо дерева ліпше садити пізно восени, тоді вони добре приймаються. На тлі призахідного сонця він побачив постать, до половини загорнуту в

туман Незнайомець йшов просто через болото найнебезпечнішим шляхом. Лише двоє-троє братів знали потаємні стежки, якими можна було покинути монастир в разі нападу. Хоча за сто літ існування монастиря жодного нападу не було. А час великої ворожнечі між католиками і православними, коли ченці ставали грабіжниками і вбивцями, ще не настав. Тому жодної тривоги отець Григорій не відчув, лише страх за людську істоту, яку за лічені миті могло поглинути болото. Кожен день ченці молились за спасення душ потопельників. І Григорій навіть заплющив очі, таким беззахисним виглядав той чоловік серед понурих боліт. А далі розплющив: чоловік в самій сорочці й штанях продовжував йти рівно і, схоже, не дивлячись собі під ноги. Не хитався, ніби й не торкався землі, утім, через туман не видно було його ніг. Заціпенівши біля коновки з глиною, отець Григорій молився так щиро, як ніколи не молився в житті. Хоча то міг бути дух, хтось із тих, що літають в повітрі й живуть під землею, але і їм не зашкодить молитва й хрест, бояться вони лише заліза. Щось знайоме було в нахилі голови, і коли прибулець подолав болото і ступив на земну твердь, у очі старого ченця зазирнули сиві очі його сина, залишеного в миру.

— Я ваш онук, — мовив хлопець в сорочці, з засохлою іржавою плямою навпроти серця.

— У мене немає онука, дитино, — лагідно відказав отець Григорій. — Я — чернець.

І застеріг:

— Нікому про се не кажи, коли прийдемо в обитель. Я зрікся світу, де в мене були син та онуки.

— Я — єдиний ваш онук.

— Чув, — перехрестився Григорій. — і більше нічого не хочу чути.

Хлопець кивнув. Тоді нагнувся, взяв коновку і поставив її на плечі, і хоч тяжко було йому нести, отець Григорій поніс до монастиря ще важчу ношу.

Настала зима, зробивши непрохідними шляхи, бо була мокрою та сніжною. Час Різдва свят, час ранньої темряви, час розважань для отця Григорія і знудження для молодого Михайла, як тепер кликали хлопця, чиє правдиве ім'я знав лише дідो. І вже до кінця зими мешканці святої обителі зрозуміли, що якщо до чогось і надається приبلуда, то лише на помічника садівника, отця Григорія. Треба було спершу туди його віддати, щоб не баламутив сей несповна розуму молодик братію.

На самім початку приставили його до отця Онуфрія, переписувача книг, бо був грамотний і мав незлецький почерк. Дали йому дещо переписати. Отець Даниїл позичив давній літопис зі Спаса і хотів мати копію для себе. Але Михайло, переписавши дві сторінки і наткнувшись на дивну загибель копачів у монастирі й сон, що охопив після того братію, почав писати щось нерозбірливе, що не мало жодного сенсу: якісь візерунки, переплетіння ліній. І часами западав у дивний стан відчуження: нічого не чув, не бачив, а в очах переливалась чорна туга. Не сердилися за це, лиш за зіпсутий папір. Бачили, що має глибокі рани душевні, й потрібен час, аби все залікувати.

А вигадливі візерунки, хоча й сподобались отцю Серафиму, іконописцю, той і гадки не мав брати Михайла за учня, навіть противився цьому. Але робив вигляд, ніби терпить, бо терпіння – найбільша цнота християнина й занедбувати її недостойно. Приставив хлопця розтирати фарби і ґрунтувати дошки. Слід сказати, що приبلуда був слухняний і біг робити все, що йому наказували. Навіть менше западав у той глухий стан, що так непокоїв отця Григорія. Нераз старий заходив до просторої робітні Серафима й дивився з порога, як працює Михайло. Сам іконописець не звертав жодної уваги на хлопця, бо мав багато замовлень і з головою поринув у роботу. Єдиний, хто був притомний, то це послушник Тимофій, сирота з Раделич. Геть відсторонений від роботи, він годинами просиджував коло вікна й щось

собі думав. Може, про село, де минуло його щасливе дитинство в заможних батьків, які вмерли від болотяної гарячки. Не мав до малювання особливого хисту, але Серафим казав, що хист відкриється. У декого він виявляється змалку, а іншому потрібні роки, поки душа визріє. Якось Тимофій розплакався просто в церкві, де чистив з отцем Теофілем свічки від воску. А потім зізнався, що отець Серафим малює не так, як раніше. Майстер не любив показувати своїх робіт братам, доки не скінчив. Отець Теофіль, звісно, був вражений, і спитав, що ж воно не так.

— Усе, — схлипуючи, мовив отрок Тимофій. І більше нічого з нього не вдалося витягти.

Отець Теофіль негайно пішов до настоятеля.

-Ну, — сказав той, — не знаю. Ти знаєш, який наш брат Серафим. Може розгніватись. Аби замовникам сподобалось.

— Можна подивитись і без нього, — запропонував хитрий Теофіль. — Уночі. Не дай, Боже, піде лиха слава. Отрок скаже щось родичам.

— Ну... - неохоче мовив отець Даниїл. - Підглядати се гріх.

— А порушувати канон ще більший!

— Так-так.

Утім, приглянувшись до Тимофія на вечірні, настоятель помітив, як помарнів отрок. Ніколи не був кріпкий тілом. Треба було щось робити. Раделичі були найближчі до монастиря, і ченці мали з цим селом спільні інтереси. Спадок хлопця, і чималий, повинен був перейти до монастиря після зложення ним чернечого обіту. А се добрий шмат поля і млин. Смерть його могла кинути тінь на святу обитель, а отця Даниїла неспроста вибрали настоятелем. Той тямив на господарці й правив кораблем серед боліт впевненою рукою. Що ж до прибудного Михайла,

то той твердив, що є шляхтичем, і те саме сказав отець Григорій, бо знав його батьків. Але на збереженні таємниці, наголосив він, залежало життя хлопця. Отця Даниїла могли ввести в оману блідий вид хлопця й невинний погляд. Ні, той не міг бути вбивцею чи злодієм. Радше, заважав комусь отримати спадок. Або просто слабий на голову. З таких виходять блаженні та мученики. Правда, отець Даниїл не уявляв, що то таке мати в обителі блаженного.

А відтак вночі, коли братія поснула, і отець Серафим покинув майстерню, настоятель з отцем Теофілем пішли, щоб зрозуміти, що мав на увазі молодий послушник. Взяли по свічці й тихенько відчинили двері. Намальовані образи були повернуті до стіни й у такому положенні сохли перш, ніж потрапити у храми грецького обряду. Деякі стояли навіть на підлозі, але се їм не вадили, бо були ще не посвячені. Теофіль покрутив носом, бо пахло не так солодко, як у церкві. Майстерня Серафима завжди відштовхувала його своєю алхімією, а сам він здавався чаклуном. Хоч, звісно, того не могло бути! Тому, зложивши руки на грудях, залишився чекати, поки сам настоятель не прийме удар на себе.

Отець Даниїл глянув на образи, що здебільшого зображали Богородицю, святу Параскеву П'ятницю та Варвару-великомученицю. Усі вони були на одну твар: білолиці з жовтим, аж вогненным волоссям. Хіба вбрані по-різному, а Мати Божа усюди ще й без Ісуса. З Ісусом цінується більше, зауважив механічно настоятель. Це все начебто не порушувало канонів. На перший погляд. Але на образах не було ні Вифлеємської печери, ні храмів Божих, ні знарядь катувань. Лише дерева, квіти, пташки та звірята. Усе це було таке гарне, що аж вводило в гріх, нагадуючи про розкоші весни й літа. Отець Даниїл забув про брата Теофіля й аж підскочив, коли той пошепки спитав:

— А се що за музики? Отам, коло святої Параскеви?

За канонам божественні особи перевищували зростом людей. Таким чином ікона вказувала простому чоловіку на його місце. Правда, у римських костелах з'являлись інші образи, де божественні особи й

звичайні люди відрізнялись лише святістю постави й німбом, але в церквах грецького обряду дотримувались традицій. І отець Серафим не посмів би відступити. На задньому тлі обазу стежкою йшло троє музикантів, весело награвши на скрипці, сопілці та бубні.

— А се вже недобре, — мовив отець настоятель. — Се вже зле. Параскеві П'ятниці музика ні до чого. У п'ятницю вмер на хресті Спаситель.

Оглянувши усі образи, отець Даниїл зауважив, що на свіжіших відступ від канону був більший. Тенденція поглиблювалась. І цього не слід було забувати.

— Ходімо назад, — кинув він отцю Теофілю. — Я поміркую над цим.

Погасили свічки, і настоятель пірнув у напівтемряву своєї келії, відгородившись дверима від отця Теофіля і майстерні з образами, що перестали бути образами.

Мав справді великий клопіт, і ніхто не міг перебрати його на себе. Але тут Даниїл розсердився: річ не в клопоті, а в тому, щоб прийняти наймудріше рішення, аби не поширились чутки. Дуже хитре рішення. І все впиралося не в не так намальовані образи, з порушенням канону, а в самого маляра. Мав прикру злостиву вдачу, не відзначався смиренням, не терпів, аби йому хтось вказував. І за се відповість на Суді Божому. Однак від отця Серафима монастир мав велику користь. Міг би вибрати собі навіть Спасівський монастир, або й Лаврівський, якби хотів.

То що, спалити образи? Отець Даниїл уявив собі цю картину й рішуче відмахнувся рукою. Він би тяжко скривдив маляра. Такого майстра треба берегти, затуляти від неслави, бо піде чутка і не знати до чого люди договоряться. Але й показувати сі мальовидла покупцям теж не треба. Їм нова мода ні до чого. І де міг такого набратися Серафим, що вже років з десять не виїжджав з монастиря?

Отже, виходило найгірше – чари. Так, чари проникли до святої обителі, як змії з болота, котрі на зиму шукають сухішого та затишнішого місця. Проте отець Даниїл все ще мав надію, що це не так. Може, знувдився Серафим та й винайшов собі новий спосіб малювати, а, може, хотів стати на сходинку вище свого вміння. Що й казати, нові образи веселили серце й тішили очі. Може, маляр у сніговому полоні пригадав собі матір, чи дівчину, яку міг мати замолоду, бо часом малюють лики божественних осіб з живих людей. А отрок Тимофій вразливий, може, ліпше віддати його переписувати книги.

Михайло якось випав йому з думки, такий був непомітний. Про нього отець Даниїл згадав, коли закликав до себе після ранішньої трапези Тимофія. І той дуже гостро відреагував на пропозицію настоятеля. Вибухнув плачем:

— Не піду! Нехай він йде!

І в очах сироти спалахнув непослух:

— Як то не підеш? – розгубився Даниїл. – Хто має йти? Отець Серафим? Славний маляр? Ти що собі думаєш?

— Я не про отця Серафима!

І Тимофій перейшов від плачу до схлипування.

— Михайло. Він робить не ті фарби. У нього вони виходять не такі...

— Думай, що говориш! При чім тут фарби? Отець Серафим сам малює.

— Я...не знаю, — понурив голову Тимофій, — але відколи Михайло в робітні, усе йде не так. З ним щось не так...

Отець Даниїл думав ще одну ніч, поки не прийняв рішення. Воно виявилось несподіваним для нього самого. З ним се бувало. Ходив день, два, тиждень, а далі знаходив вихід. З Божою поміччю, звісно. З молитвою, в якій не встидався просити поради в справах найпростіших, буденних, бо часом одне маленьке невирішення тягне за собою тяжкі наслідки. Отож він зробив так. Образи залишив без уваги. А Михайла послав на кухню в поміч отцю Варфоломію. І став чекати, що буде далі. Отець Теофіль спідлоба зиркав на нього, проте мовчав. Старші ченці добре знали, що таке послух.

Минув день, два, три. Послушник Тимофій ставав веселішим. Було видно, що затаїв він гнів на Михайла. А ще через тиждень настоятель дізнався, що всі намальовані образи в новій манері Серафим зішкрябав з дощок, а далі спалив, хоч липові дошки коштували. Фарби змішувати й розтирати знову став Тимофій. Усе владналось, ліпшого й бути не могло.

Але невдовзі у монастирі знову почало діятися щось дивне. Ченців охопила якась душевна слабкість. Вони забували молитви, а вранці не можна було їх добудитись. Зрештою й сам отець Даниїл бачив тривожні сни, які здавалися йому милішими за реальність. Зелені луки, джерела, печери, що затягували його в себе, як вир, коли він потрапляв туди, його охоплював відчай. Він малів, перетворювався на порошок. І коли вже мав щезнути зовсім, тоді прокидався з криком.

Щоб позбутись цих снів, отець Даниїл почав їсти лиш сухий хліб і пити воду, однак хліб мав якийсь дивний смак: терпкий, і віддавав зіллям. У цій ситуації допоміг розібратись священник з Раделич, отець Василій, який прийшов на сповідь. Перейшов через глибокий сніг, а за ним назирці йшли вовки. Відважний... Отець Василій був хресним Тимофія, і після сповіді довго розмовляв з хлопцем. Можливо, той навіть розповів про ту неприємність, що трапилась недавно в робітні отця Серафима, а відтак треба було попередити його, аби се лишилось в стінах монастиря. Тому отець Даниїл не відпустив гостя і велів постелити в себе у келії. По вечірній трапезі священник сам заговорив:

— Чим се так пахне в монастирі, отче Даниїле? Що за зілля додають до страви? Дуже мені сподобалось.

— Та чим тут може пахнути? Ладаном, воском, хлібом...

— Ні, не ладаном.Що я, ладану не знаю? Якби то не була свята обитель, подумав би, що пахне тим, чим пани себе кроплять. Аж в голові крутиться.А сей новий ваш послушник...

Тут отець Василій затнувся, а далі вдихнув повітря і сказав те, що збирався сказати:

— Видно, що шляхтич, може, й кателик. Дивіться, щоб не підсипав якоїсь трутки.

Грубість священника обурила отця Даниїла, але не показав він виду, тільки мовив остро:

— Так, пахне у нас, як в райському саду, а не як у стайні.Отець Григорій виплекав се диво, не шкодуючи сил і молитов. Що ж до Михайла, то се його далекий родич, і я в ньому певний.

І знову три дні думав отець Даниїл, а на четвертий віддав Михайла назад отцю Григорію, і всі сни припинились.Отець Варфоломій присягався, що не давав жодного зілля.Може, то сад отця Григорія і взимку наповнював обитель райськими запахами.

Отець Даниїл дивився з вікна на засніжений сад, капличку коло джерела, дві стежки у формі хреста, зільник, білий і холодний, і в очах його на мить зблисли сльози зворушення, коли уявив, як усе це буютиме влітку. Цікаво, чи в раю є зима? Зілля ж мусить відпочити.І подумав, що ні.Небесні сади доглядають ангели, і додають їм сили. А тому потреби в зимі там немає.

Монастир.Сад.

Отак минула ця зима. Не могла вона не минути. Усе переходить з одного стану в інший: з кореня в стебло, зі стебла в листя, з листя в цвіт.Для отця Григорія впевненість у послідовності буття була джерелом спокою і наріжним каменем світобудови.Здавалося б кожен мав дотримуватись такої опінії і з роками ставати все мудрішим, однак навіть в монастирі старі ченці з'ясовували часом між собою стосунки, сварились, гнівались,ніби переходили у зворотній стан, перетворюючись знову на нерозумних дітей.Тобто зерно зависло між землею і небом, й намагалось прорости на хиткому стеблі.Отець Григорій зробив з цього висновок, що людина не бажає підкорятись законам Всесвіту, бо се не її світ: вона його не любить, не шанує і дуже боїться.І через те чоловік прагне перебраться туди, де йому буде добре, де він завжди залишатиметься нерозумним дитям.А відтак вважає, що може лишати по собі руїну, сміття, чинити кривду кожному, хто слабший.І се не гординя, а те, чому старий чернець не міг підібрати іншого слова, як глупота.

Здавалося б, не пасує духовній особі вибирати не лише між вірою та розумом, а й поміж дитинством і зрілістю, але вона, та духовна особа, не пережила того, що пережив отець Григорій, будучи вже у немолодих літах.І чи сам він не шкодував, що обрав такий шлях, і таке місце? Зупинився на півдорозі, спинив час, відведений кожній істоті Господом, аби проявити себе. І коли перед ним постав онук, по коліна в тумані, босий, з раною в серці, це перевернуло йому всю душу, й отець Григорій зрозумів: щось він зробив не так у минулому житті, бо доля не може переслідувати аж три покоління його роду.

Цілу зиму чекав, що віддадуть йому Михайла, спостерігаючи за ним віддалік, оберігаючи молитвою й поглядом, і все більше переконувався в тому, що його онук становить велику небезпеку й довго тут не затримається.Але поки він тут, треба його захистити.Мав надію на розважливість отця Даниїла, дивувався з його великого терпіння, проте не насмілився розповісти йому правду.Не ту, що Михайло є його рідним онуком, бо в святій обителі вся кров однакова.А те, що тихому сумирному

приблуді судилась інша дорога, по якій він, Григорій, зумів ступити лише кілька кроків. Головне зараз перезимувати хлопця, підлікувати. а там, як уже вийде. У одужання Михайла він не вірив, бо й сам не вилікувався досі. На се ліку немає.У його садку немає зілля на родове божевілля.

А тепер про сад.Коли Григорій прийшов сюди, з боліт тягнуло вогкістю і тванню, а вода з джерела мала неприємний смак.Він викопав криницю, аби відшукати коріння води.Потім казали, що коли поставили хрест над водою, вона сама вирвалася із землі і смак води став кращим. Досі той почорнілий хрест стоїть коло криниці.Тесля з Раделич зробив лавицю, а Григорій посадив липу, любе всім дерево, що наповнює повітря медовим запахом і приваблює бджіл. Що й казати: монастир це теж ніби пасіка, де трудяться бджоли, збираючи мед духовний зі своїх цнот і розважань над божественним. Однак липа мала ще й іншу властивість – відвертати кару Божу, приймати прокляття на себе.Це дерево росло швидко, від старості вкривалось гудзами, в ньому з'являлись дупла, зате гілля ніколи не всихало, а на липових дошках пишуть образи. Криницю огородив отець Григорій кущиками ялівцю, що очищає повітря і радує око взимку, а під хрестом посадив білу рожу, щоб вона стояла наче Матір Божа коло розіп'ятого сина. Трохи збоку стояла капличка св.Миколая, в якій була дерев'яна фігура святого, гарно розмальована.Її спорудив попередній настоятель – отець Миколай, і діти на празник завжди прибігали дивитись на фігуру, що була наче жива.Тому нічого колючого не росло коло каплички.Григорій посадив там два кущі бузку: білого та синього.

Церква стояла найвище, посередині Гори, і одразу за нею був невеликий цвинтар з кам'яними хрестами, поміж якими розрісся барвінок, а навесні зацвітали ключі святого Петра й конвалії. Цвинтар, уявляв собі Григорій, мусить бути місцем трохи запущеним, щоб чоловік не квапився туди завчасу й не мислив про посмертну славу. У дзвіниці лежала наготовлена труна, нагадуючи про смерть кожного. А коли хтось вмирав,тесля ставив на те місце нову, що довго пахла свіжим деревом, найчастіше ялиною, котра зеленіє вічно.

І коло дзвіниці, й коло церковці росли квіти, одні на весну, інші на літо. Росло те, що отець Григорій випросив у селі, й повикопував на луках: рожі, лілії, півники, зозулинець, Боже тіло, проліски, дзвіночки, медунка, золототисячник. Дещо пригадуючи те, що бачив у Римі та Кракові, отець Григорій обсадив квітами стежки від церкви до дзвіниці, від дзвіниці до цвинтаря і до кожної келії, числом дванадцять, сільки Апостолів. Трапезна, келія настоятеля і майстерні були разом. Трохи віддалік був власне сад, нічим не відгороджений, тільки ровом, куди стікала зайва волога. Посадив у ньому отець Григорій яблуні, сливи, груші, черешні, два горіхи й благодатне вишневе дерево. Садив так, щоб кожна деревина отримувала те, що бажає. Тим й відрізняються сади людські від лісів, що у них деревам нема потреби боротись за сонце й ґрунт, через що вони й слабші й делікатніші. Був ще город, де росли як помічні зела, так і для щоденного спожитку. Бракувало місця, бо й під мурами росли калина, малина, бузина й терен, й кропива, чистотіл, і всі вони славили Господа, який створив їх для окраси світу.

Одне слово, Григорій зібрав у саду справжнє розмаїття рослин, і з усіх була користь. Напевно, і в раю так. Утім, раю ніхто не бачив, але всі знають, що він прекрасний. Як рай посеред світу, так монастирський сад виглядав серед одноманітних боліт, особливо, в пору цвітіння. У цьому буйному багатоквітті розчинився Михайло, вбраний в одягу послушника, аби не вирізнявся серед братів. Це цвітіння ховало те, що треба було приховати, наприклад, раптові сльози хлопця чи щось таке, що суперечило послуху. Отець Григорій опікав його, як малу дитину і не давав нудитись. Часом йому здавалось, що смерть прийде до нього раніше, ніж відійде хлопець. Той мав добру руку і все, ним посаджене, росло буйно і швидко. Якби треба було віддати життя, аби зняти з Михайла чари й залишити його при саду, він зробив би це з великою радістю.

Однак чари не були зняті з самого отця Григорія. Він просто перетворив їх на силу, яка допомагала рости, цвісти й приносити плід рослинам, на фантазії та образи. Дикий хаос власної свідомості він впорядкував, виполов бур'ян, однак не зміг викоренити. І цієї весни

виповнювалось двадцять літ, як Георгій Домницький покинув світ суєти й прийшов до святої обителі. Він навіть подумав посадити коло кожної келії щось на пам'ять про себе: квітку, кущ чи деревце, які б додавали сили, зміцнювали дух кожного з братів, або й пом'якшували прикрі старечі вади.

Деякі рослини вони викопали з Михайлом на болоті, з інших двох взяли щепки чи насіння. Ченці трохи самі скопали грядки, решту перекопали Григорій з Михайлом, і те, що посадили вони біля келій, насправді було книгою, відчитати яку міг лише сам отець Григорій. Бурмочучи собі під ніс не то молився, не то чарував, хоча молитва то і є чари, тільки християнські, старий чернець садив полин, м'яту, півники, ружі й дикий виноград... Ці городчики були його тестаментом, чимось таким, що він так і не зумів виразити словами на сповіді за двадцять літ перебування в монастирі, і якби дерева, кущі й квіти в саду могли говорити, вони б розповіли дивовижну історію любові і вірності, те, що надто побожні особи називають історією гріха. Тихими її устами можна було це легко розповісти, лагідно випросивши прощення у тих, що літають в повітрі й живуть під землею.

Пролітаючи на своїх конях в небі, вони побачать його сад.

Увечері за трапезою, старий чернець, чисто вмитий, брав зашкарубленими руками хліб з коша, і отець Даниїл ледь помітно напружувався. А тепер додалися ще руки Михайла з поламаними нігтями, подряпинами й мозолями. Але що міг сказати настоятель? Хіба що на недільній проповіді натякнути, що не можна занедбувати послух духовний, і що занедбування плоті – такий самий гріх, як її допещування. Ні, останнього він так і не насмівся сказати, бо брати одразу б нагадали йому святих Онуфрія та Симеона-стовпника, терплячого Акакія та багатьох інших.

По вечері усі вийшли, з насолодою вдихаючи запах квітучих яблунь, до яких домішувався тонкий аромат ключів святого Петра, що повсюди жовтіли в траві. А далі напливали хвилями несамовиті пахощі невидимих

фіалок. Отець Григорій сів собі на лаві біля своєї келії, де стримів кущик жовтої рожі. На ній тільки з'явилися перші червонуваті листочки, а півники, так само жовті, вже мали на цвіт, і їхнє листя було гостре й пружне. Мали півники рожевий твердий корінь, і з нього Григорій зробив собі й Михайлові вервиці, аби вдихаючи тонкий запах, насолоджуватись розважанням, а заодно й відганяти злих духів, як ото півень розганяє своїм криком темряву. За півники міг бути спокійний: те зілля, як вже приживеться, то надовго.

Зі свого місця чернець бачив Михайла, який блукав цвинтарем поміж барвінком і плющем, трохи згорблений від щоденної праці. Але нічого, завтра неділя. Григорій не хотів перешкоджати, можливо, самотній молитві, але сонце так швидко заходило, а в кутках, де росли бузина й папороть було майже темно. Коли старший чоловік дивиться на захід сонця, його охоплюють думки про те, що якась частина душі поринає в темряву забуття.

Ноги не слухались, стареча кров не бігла, а текла помалу в жилах, і йдучи до Михайла, чернець подумав, що може не встигнути, що дні минають в суєті, вони, хоч і розмовляли між собою, найголовнішого сказати не встигли. Вигукнув щось сонний птах, потривожений незграбною старечою ходою.

— Тихо, тихо, — заспокоїв невидиму пташину отець Григорій.

Михайло обернувся, наче то до нього. Мав такий гострий слух, що й вуха, здається, в нього стали більші, хоч, може, то від посту. І очі здавались більшими. Навесні, в переднівок, люди голодували. Миші потрубили муку в засіку, а їхній кіт був уже старим, і більше спав на печі в пекарні, ніж ловив довгохвостих. Став з віком такий статечний, як і ченці, й голос подавав тихо, як і вони, а коли муркотів, ніби молився. Ченці юоялись, щоб молоденький котик не прогнав старого зі двору, й тому не напивували собі іншого. Григорій подумав, що треба знайти чорний корінь: він проганяє мишей.

Він посміхнувся Михайлові заспокійливо, усім своїм видом показуючи, що жодного пильного діла в нього немає, просто вирішився пройтися. Він нагнувся, вирвав кропиву, що вилізла з-під хреста. Хто ж тут спочиває? Тимотей, Миколай чи Онуфрій? Помолився за кожного, згадавши веселого Тимотея, суворого Миколая-теслю, що зробив сам собі труну, і кульгавого Онуфрія, який простудив собі горло і не міг співати на різдвяній відправі. Такого голосу в нікого не було.

— Чому на камені нема імен? – раптом спитав Михайло.

— Бог знає всіх поіменно.

— Чому ж звичайних священиків ховають з написами?

— Бо в ченців немає ні роду, ні племені. А чому тебе се тривожить?

— Чому б се мало мене тривожити? – здивувався Михайло. – Мені байдуже, як мене поховають.

— Тобі ще рано про це думати. Видиш, Михасю, я подумав, що наш рід на тобі закінчується. Якби ти вернув додому...

— Отче, та ви ж знаєте, що в мене немає дому. Я забув, де він. І ви на правду знаєте, чого не знаю я.

Григорій здригнувся, але не дарма він пробув двадцять літ в монастирі, й тому слова про рід були лише відгомонам далекого минулого.

— Не знаю. Не знаю, навіть, чи хотів би, аби ти тут лишився, не звідавши, що то є життя поза монастирем. Бо я вмру, а ти лишишся сам. Я й тішуся з тебе і плачу, передчуваючи біду. Ходи, щось тобі покажу...

І Григорій повів Михайла в тінь бузини. Скинув через голову рясу й показав рубець навпроти серця.

— Видиш тепер? Через се я пішов у монастир, через се невідомими шляхами ти прийшов до мене з незагоєною раною. Цю рану побачать брати, коли обмиватимуть моє тіло після смерті.

Вигляд старого, знищеного часом і працею, тіла змусив Михайла затулити лице руками. Йому стало встидно і страшно. А коли відійняв руки, то побачив, що отець Григорій, його дідо, пішов від нього. Нараз встид і страх минулися. Михайло зірвався з місця, забіг наперед і мовив з якоюсь люттю:

— Я хочу знати про неї!

Він почав термосити старого, лице перекривилось, очі палали, й отець Григорій озирнувся, наче шукав підтримки в свого саду. Бо зараз прийняв би лиш від нього поміч. І раптом горіх стпав хилитися, тягнути гілля з бруньками. А плющ приповз і обвився кругом ніг хлопця. Черешня скинула суху гіллю, і якби Григорій не відштовхнув би Михайла, гострий кінець пронизав би тому спину. Все ще не вірячи власним очам, обвитий плющем, Михайло опинився лежачи на землі, а старий тим часом, віддихавшись, викрикнув:

— Доки не знаєш усього, доти твоя воля!

Монастирська церква. Перша утренья.

Не встати до першої утрени було великим недбальством. На дзвін мусив кожен встати, зібратись і подолати, хто короткий, хто довший відтинок шляху до церкви, що вже встигла охолонути після вечірні. Отець Даниїл нікого не будив, але лихо було тому, хто проспав. на другу службу його вже не пускали, а на третій мусив лежати хрестом у церкві, ніби заново приймаючи чернечі обіти.

Однак отець Григорій, який не заснув цієї ночі, думав чомусь, що Михайло не прийде.Зрештою, був тут гостем, і те, що досі отець Даниїл не запропонував йому стати послушником, дивувало усіх, лише не Григорія.Обидва старі ченці сподівались, що молодість візьме своє, коли зтягнуться тілесні та душевні рани, і хлопець повернеться у світ, якому потрібні такі молоді й сильні, щоб народжувати дітей, будувати дома і захищати цю землю від ворога.

Але вони не знали, з ким мають справу.

Михайло прийшов і стояв позаду, трохи збоку від інших ченців.Отець Григорій, скосивши око, помітив його і більше не дивився. Був розгніваний, і хоча молитви трохи полегшили його муки душевні, тепер він думав про сад, що так несподівано обстав за ним.Через який час він відчув, що щось не так, знову обернувся до Михайла, і побачив скривлене від болю бліде лице, а далі його погляд опустився на груди, де під грубим сукном ряси була потаємна сердечна рана, а тоді на руки. Були всі в порізах та подряпинах, і з них капала кров. І тут Григорій почув тихе хлипання.Плакав отець Теофіль.Отець Варфоломій теж плакав. І плакав отець Серафим.Власне, плакали усі ченці. Сльози котилися градом по старечих зморшкуватих щоках, а в повітрі сильно пахло рожею.Причому служба правилася, ченці хрестилися, співали. Послушник Тимофій прислуговував отцю Даниїлу, який теж плакав, хоча вираз обличчя залишався незворушним.Мимоволі отець Григорій перевів погляд на образи. Дякувати Богу, до того не дійшло, щоб лики святих точили сльози. Старий відчув, як шию йому пече, руки деревіють, а вуха починають горіти, і холодний жах змією обвивається довкола серця.Йому здалося, що надходить його смертна година.Михайло кинув на діда погляд і швидко вийшов з церкви, так, що ніхто навіть не зауважив того неподобства.А тоді серце в Григорія почало помалу відпускати, й на рясі проступила пляма крові.

Служба закінчилась.Обличчя ченців усе ще залишались мокрими, і, не кажучи ні слова, брати тихо розійшлися по своїх келіях.

А на ранок виявилося, що біля кожної келії посаджено кущі шипшини, створеної лукавим, аби люди грішили . Те, що мало бути жовтою рожею, зацвіло блідо-рожевим квітом шипшини біля дверей келії отця Григорія, і він зранив собі руку колючим пагоном, котрий перегородив йому шлях.

Михайло пішов, залишивши браму монастиря прочиненою. Знову в тумани боліт, за якими було щось іще.

Частина третя. За Дунаєм.

Чорний ліс. Весна.

Івась прокинувся першим. Довго вовтузився, шарудів сухим листям, і врешті виринув на поверхню. Надвечірнє світло було слабким, та все ж різонуло по очах. Над ним нависало коріння, схоже на змій, але хлопець не встиг і злякатись, як почув голос:

— Малий, вилазь! Зима скінчилась.

Щось в Івасевій голові перекрутилось: яка весна? Ще й зима не почалася. Вранці випав тільки перший сніг.

Він вибрався з листя, наче з ковбані й поліз до отвору. Чоловік-олень з вінком на рогах, чудний такий, подав йому руку, й Івасик аж роззявив рота: на деревах молодесеньке листя, а в траві повно ключиків, конопельок та фіалок. "Ага, — подумав він, — зима мені приснилась". І пошукав очима Боніфація.

Однак на галявині крім заквітчаного як панна чоловіка-оленя нікого не було. Квіти, дерева, пташки, метелики, бджоли – оце й усе. "Може, він застарий, аби прокидатись, — подумав чоловік-олень. – Може, прийшов сюди вмерти, як звірина..." Великої печалі він не відчув, зате хлопець раптом тупнув ногою, зблиснув очима і закричав:

— Неправда, він живий!

"Еге, — подумав чоловік— олень, — він уже мої думки навчився читати!"

А Івась кинувся до лігва, де зимував колись ведмідь, дуже давно, ще до того, як сюди прийшли чоловік-олень і чоловік-вепр. Він знав про це, як і те, що на дні ями лежать кості прастарого ведмедя, коли почав шукати у листі й знайшов Боніфація, який перебував на межі буття й небуття, і довго його термосив. Нарешті крикнув:

— Зроби щось! Збуди його!

А в самого серденько зробилося, як грудка льоду й застигло від жаху. Чоловік-олень просунув голову в отвір й сказав розважливо:

— Я не оживляю мертвих. Не маю на се права.

— Він не мертвий! – заголосив Івась, б'ючи кулачками непорушне скорцюблене тіло. Він не уявляв, як житиме далі без Боніфація, що робитиме без нього.

Боніфацій чхнув раз, другий, а тоді докірливо пробурчав:

— Мені такий гарний сон снився. Ніби я був серед янголів.

— Видиш, — так само з докором зауважив чоловік-олень, — він уже вмер, і там йому було добре. Навіщо було вертати чоловіка з такого гарного місця?

— Він спав, — з притиском мовив Івась, розтираючи сльози по брудних щоках. – А не вмер.

— Яка різниця? Вилазь, старий, весна надворі...

З великими труднощами Івасик витягнув Боніфація на світ Божий і побачив, що за зиму в того виросла велика борода.

— Який ти смішний! – пирснув хлопець.

— Мало того, що не дав сон додивитись, ще й смієшся з мене!

— Не з тебе, а з твоєї бороди!

Боніфацій провів долонею по підборідді й зачепився за щось розкустране й колюче.

— Ого! Як православний піп! Де моя бритва?

Чоловік-олень порався коло невеликого багаття, варячи в ньому якесь пійло; в суміші запахів перед вела живиця. Він витяг з кишені крем'яного ножа й кинув Боніфацію, пробурчавши:

— У ангелів ти, напевно, голився б золотою бритвою!

— Та годі тобі, — примирливо мовив Івасик, підставляючи бліде личко сонцю. Хотілось, щоб воно було теплішим, та що вдієш...У голові все переплуталось: зима і весна, со і дійсність. І почував він себе якось дивно, ніби сам перемінився. Івасик навіть мазнув рукою по підборідді, чи не виросла в нього така сама борода, як у Боніфація. Тоді глянув на ноги: ні ніби стали довші, бо з холошів штанів стирчали голі литки, а руки вилізли з рукавів, і від того ставало ще зимніше.

Боніфацій відчикрижив бороду, зітхнув, помітивши сиві волосини, й мовив до Івася:

— Як ти виріс за одну ніч!

— Пийте!

І чоловік-олень подав йому дерев'яну чашу з темним пійлом. Спершу старшому, тоді малому. Ті охоче випили і за хвилю чоловік-олень повідомив удавано-байдуже:

— Ви проспали цілу зиму.

— Хіба? – витріщився Боніфацій. – Не бреши, рогатий!

Той зі злості аж потемнів на виду:

— То ви, людська, брешете, в ми, що живемо під землею, а дехто ще й літає в повітрі, не брешемо!

— В повітрі літає, хто? – захопився Боніфацій, але чоловік-олень повернувся до них спиною.

— Перепрошую, — мовив Івасик. – Він ще...не розуміє, куди потрапив.

Чоловік-олень зміряв його з ніг до голови зацікавленим поглядом.

— Розумієш, Боніфацій колись літав. Зробив собі крила.

— Намалював, — буркнув Боніфацій.

— Ну, й що з того?

— Візьмемо його з собою до князя і княгині! — випалив Івасик. – Він не може жити з людьми.

— А хто може з ними жити? – гнівно мовив чоловік-олень і з рогів його посипались трохи прив'ялі квітки.

— Я без нього не піду!

— Нехай дякує, що не відібрав крила у орла, а намалював, і нехай дякує, що поховав брата нашого, хатника, і за те, що не потривожив житнього вовка. А за дурні слова доведеться втяти йому язик.

— Він жартує, — засміявся хлопець, плескаючи Боніфація по плечі, а той поцікавився:

— Якого ще житнього вовка?

Під землею.

Івась уже знав, що вони мандруватимуть під землею, оскільки не літають в повітрі. По землі йти і небезпечно, і довго, дуже довго. А князь і княгиня не люблять, коли спізнюються.

Вирушили вони чомусь уночі. Чоловік-олень лагодив курені, підправляв щось, аби не сидіти без діла, з усміхом позираючи на Боніфація, який ніяк не міг дотямити, що проспав усеньку зиму в барлозі ведмедя. Власне, на думку чоловіка-оленя, нічого дивного в цьому не було: що ж іще робити взимку?

Вони увійшли в один з отворів, затулений густою яличкою, спершу поповзли, а невдовзі Івась зміг уже випростатись. Він не уявляв, що в землі може бути стільки дірок, себто підземних доріг, куди вільно міг пройти кінь, але візок, напевно, ні. Згори сипалась суха глина і стирчало коріння, але стіни підземелля були рівні, як обтесані, а долівка гладенька. Хід весь час розгалужувався, і без провідника вони з Боніфацієм могли б заблукати. Йшли вниз, десь дзюркотіла вода, але звідкись допливало свіже повітря, тому дихати було легко. Про те, що

вони йдуть без світла, і все бачать, ні хлопець, ні Боніфацій не замислювались; ця думка не з'явилась у них жодного разу. Вони були тут не самі. Чули якісь голоси, чоловік-олень вигукував вітання невидимим істотам, які йшли іншими ходами. Але намагався з ніким не зустрічатись, побоюючись, щоб люди, яких він веде, не виявились негречними. Втомився від них, хотів нарешті спекатись отих людських істот. Простіше було б їх убити, аби вони не повернулись до людей, й не наплели різних нісенітниць. Але вбивати чоловік-олень не мав права. Майже був певний, що старий не прокинеться, але не врахував, що малий виявиться таким сильним, що поверне того до життя. Серце в Боніфація було як у старого пня. Він би й так помер. А малий умів читати думки. От кого б варто було убити. Правда, знаючи про це, тепер чоловік-олень тримав свої думки подалі, хоча й не був певний, що малий не зуміє відчинити і цю потаємну комірчку. А може, вже й відкрив, але прикидається.

Дорога була важкою, але чоловік-олень не збирався давати перепочинок людям, доки не втомився сам. Одне діло бігати по лісі, інше – йти в задусі, весь час зачіпаючись рогами за коріння дерев. Дорогу він знав добре, уже сто літ щороку ходив нею до князівських дворів, та й знаки при потребі можна було відчитати, але дорога то вгору, то вниз вимагала зосередженості, а тому чоловік-олень не відволікався на бесіду з людьми. Його більше тривожила думка про оленів, що лишились без свого пастуха. Правда, людська мали Великий піст і не полювали, однак могло щось трапитися з малими і оленицями. Звісно, він хотів побачити князя й княгиню, взяти участь в обряді, довідатись новини від князівської челяді.

Вістка про те, що він веде двох людей, напевно, полетіла поперед нього з круками, голубами та перелітками, і чоловік-олень побоювався, що може з'явитися післанець і наказати відвести людей назад, чи навіть напоїти труткою й закопати в яру.

Він почув, як хлопчик різко видихнув повітря і, здогадався, що той зумів відімкнути замок до його думок.

— А пощо було йти до Чорного лісу? – пробурчав чоловік-олень. – Мало вам людського розуму, ще й нашого хочете?

— Не треба мені вашого розуму! Я хочу знати, чому земля внизу, а небо вгорі, чому одні квіти червоні, а інші білі, чому вони по-різному говорять, і чому вітер!.. – вигукнув йому в спину Івась.

— То спитай! Велика меція! Як мені треба, я питаю в них, і все. Ти просто не вмієш питати, і прийшов до Чорного лісу, аби тобі хтось розтлумачив. Дурний єси!

— Сам дурний!

— Івасю, не можна так до старшого, — злякався Боніфацій, дивуючись, яким смілим став пахолок Домницького. Як не тримати слуг в кулаці, ті швидко знахабніють.

— А ще я хочу знати, — твердо мовив Івась, — чому одні люди мають карати й милувати інших!

— Се питання не до мене, — розвів руками чоловік-олень. – Як на те пішло, то ми теж підкоряємось. Князю й княгині. Але не так, як ви, ні...

— А як? – спитав Боніфацій.

— Як усе живе залежить від сонця і місяця, так ми залежимо від князя й княгині. Ми їм не рівня.

— Отак і у нас, — зітхнув Боніфацій. – Цілий світ однаковий. А чи може бути по-іншому? Чому воно так?

— Спитай у нього.

— У кого?

— У світу, — відрізав чоловік-олень.

На березі.Полудень.

Коли Матвій покинув монастир, то почав шукати собі якусь дорогу, і нарешті знайшов, правда, таку заболочену, що довелося йти краєм, по слизькій молодій траві. Він жодного разу не обернувся, бо якби зробив це, то втопився б у відчаї. Так він дійшов до Дністра, як йому здавалось, так звалась ця велика ріка, повна каламутної весняної води, і побачив хатинку Перевізника, а сам слуга ріки сидів, підставивши старе зморшкувате обличчя сонцю з таким виразом, наче сподівався, що сонячне світло поверне йому назад молоде лице. Матвієві завжди сумно було дивитись на старих, і довгий час він прожив через старих ченців, а послушник Тимофій, незважаючи на молодий вік, був старим уже, як народився. "Я не буду таким," — сказав сам собі Матвій. Він знав, що у нього інша доля. Він підніматиметься все вгору й вгору, доки не залишаться лиш небо і сонце.

Потрібно було переправитися через ріку, і він робив це нераз, бо Дністер звивається, як змія. Щойно перепливав на той берег, а далі знову перед тобою ріка: з високим чи низьким берегом, з синьою чи сірою водою.

Хлопець вклонився старому Перевізнику, і той довго тер підсліпуваті очі, наповнені пекучим сонячним світлом, а далі позіхнув:

— Хочеш та той бік?

— Не знаю, чи хочу. — відказав Матвій, відчуваючи несказанну радість свободи.

— То посидь, подумай.

Старий посунувся, хоч на колоді було вдосталь місця. Він зауважив подряпані руки, вже без крові, бо Матвій змив їх у калабані.

— Грошей, певно, не маєш? Із якого монастиря втік?

— Я не чернець і не послушник. Просто пішов, — пояснив Матвій. — Мене ніхто не буде шукати. Вони, либонь, раді, що я пішов.

— Прибився на зиму?

— Я не просився.

— Еге ж, ти гордий... І куди тепер підеш?

Матвій подумав і сказав просто:

— До своєї Пані.

— І ти думаєш, що ти їй потрібний такий, голий і босий? Спершу б заробив грошей, вбрався...

— Мені б тільки подивитись на неї. Я їй слуга, а не коханок.

— То вона що, княгиня?

— Вона...

Матвій затнувся, і до серця йому приступила млість, а перед очима замерехтів туман із золотими іскорками. Він пробурмотів:

— Невільно...

Невільно говорити про неї, бо вона гнівається. Він почав поволі відходити, і це було неприємне відчуття – боліла голова, нудило, в роті пересохло. Старий уважно спостерігав за ним. Далі зітхнув, подивився на ріку, котра мінилася під сонцем, і сказав:

— Буває...

— Що ви, діду, про це можете знати?

— У цій ріці втопилася моя дівчина, — пояснив старий. — Поки був молодий, шукав її поміж русалок. А як постарівся – нащо вона мені молода, навіть як знайду? Не впізнає, насміється...

— А чого вона втопилась?

— З нуді. Не при собі була. Думав, оженюся, помудріє. Тут позавчора я теж одну, причинну, перевозив. Правда, старшу, ніж моя Текля. Казала, що йде шукати свого князя.

— Може, й мене ви вважаєте за причинного? – зі злістю спитав Матвій.

Старий швидко зиркнув на нього, а далі широко посміхнувся беззубим ротом:

— А ти як думав?

Дунай.

Видно, така доля була в старого перевізника — возити причинних через ріку, що звалася Дунай, і відділяла один світ від іншого. Та й сам він був не зовсім з того світу, що звався Яв. Люди називали ріку Дністер, а він вперто – Дунаєм. Як у пісні: "Тихо тече Дунай, тече, а ще тихше дівка

косу чеше..." Або: "Не перейти Дунай-річку глибокою..." Або ще є така пісня "Червона ружа трояка", де жінка мовить до лихого мужа: " Лишу ти діти, діти ти лишу, а сама піду за Дунай". Часом люди самі не знають, про що співають, бо ніхто з них не був за Дунаєм.

Коли Матвій сів у човен, ріка здалась йому дуже широкою. Може, такою її робив плаский берег на тому боці, порослий зеленою травою. А що було далі, він не бачив, бо сонце сліпило очі. Тиха течія заколисала хлопця, бо ж цілу ніч він викопував і садив кущі шипшини, не знати навіщо. Прокинувся уже на березі й побачив, як до нього йде Пані з вінком на голові й очима, як у наполоханої сарни. З лицем білим як мрамур, бровами, зрослими на переніссі. Уся така напружена, насторожена. "Це - сон", — подумав Матвій, продовжуючи йти до неї й вдихаючи запах квітів. Він бачив, що їй теж сниться цей сон, і що на правій руці вона має золоту каблучку, отже, має мужа. Його охопили відчай і щастя. Він знав, що не відпустить її. Мало просто дивитись на неї. Мусить торкнутися її. Без жодного слова. Бо слова змусять їх прокинутися, а, отже, отямитися і розбігтися. Бо те, чого вони хочуть, є смертним вироком для них.

Покірنا й ласкава, вона тремтіла, коли Матвій взяв спершу її за одну руку, тоді за іншу, а далі обійняв, відчуваючи, що вона справжніша й живіша, ніж усі ті жінки, яких він торкався чи міг би торкатися увпродовж усього людського життя. І те, що сталось між ними, не можна описати словами. Таких слів не було тоді, й нема тепер, і хто знає, чи колись вони з'являться. Це було наче перехід однієї свідомості в іншу, злиття крові в один бурхливий потік, політ на запаморочливій висоті, тисячі образів, один прекрасніший за інший: міста, обличчя людей, краєвиди, квіти, дерева, море, зірки. І все це ніби музика. Вона не щезла, просто зупинилася, як зупиняється серце.

Хлопець побачив, що він лежить на білому пласкому камені, а човен Перевізника вже на середині Дунаю.

Знову під землею.

Згори капала вода, і були вони так глибоко під землею, що, здавалось, скоро цій землі настане кінець, й почнеться якесь інше небо.

— Се ще пусте, — мовив чоловік-олень, який теж почувався не дуже затишно в тісному коридорі, — нам треба буде перейти підземну ріку, а як не знаєш броду, легко можна втопитись.

— А тебе не болить голова від тієї штуки? – раптом спитав Боніфацій, задихаючись від вологих випарів і незрозумілого запаху чогось такого, що просочувалося крізь камінь, либонь із самого пекла.

— Гм, — буркнув чоловік-олень і не побажав відповісти на таке дурне питання

Люди, вони такі: спершу слабенькі, налякані, безпомічні, а як тільки їм попустиш – одразу починають рубати дерева, краяти землю залізом, і плодитися. Ну, плодитися, звісно, добра справа, але ж є і закон виживання. Хвора істота стає поживою для здорової, або харчем для дерев чи трави, а не нудить світом, вважаючи, що усі повинні з нею панькатися.

— А що робити з безсмертям душі? – спитав Івась, почувши його думки

— Для душі, — відказав поважно чоловік-олень, — навіть ліпше, коли вона покидає тіло. Їй немає різниці, чи тіло живе, чи мертво.

Тут і Боніфацій мусив своє сказати:

— Убивати гріх! Я кажу про людей.

— Хто б говорив! – обурився чоловік-олень. – Люди вбивають людей, а тоді сміють говорити про якийсь там гріх. А ті ваші лови!

Його аж пересмикнуло від огиди. А Івась мовив ущипливо:

— Але й ти один із нас, хоч з рогами. Поводиш себе як людина: вогонь розпалюєш, вариш їсти, шиєш одєжу. Якби твої роги спиляти, міг би й до міста піти.

— Не треба, — раптом тихо мовив Боніфацій, поклавши руку хлопцеві на плече. — Недобрі слова кажеш. Я б усе віддав, аби мати крила й відлетіти туди, де мене ніхто не буде боятися. Ти ще малий і не знаєш, як чоловік мучиться на цьому світі й інших мучить. І ніхто не знає, доки так буде.

Чоловік-олень лише посміхнувся криво, таким дурним видалось йому це людське белькотання.

Невдовзі вони вийшли на берег невеликої підземної ріки. Вода в ній виблискувала, як вороняче крило.

— Як називається ця ріка? — спитав Боніфацій, бо люди ж усьому дають імена.

— Дунай, — відказав чоловік-олень. — Перейдемо, і на тому боці буде вже наше князівство.

— Як перейдемо? — здригнувся Боніфацій, уявивши, яка зимна тут вода. — Та тут глибоко. Я плавати не вмію.

— Дурне говориш, чоловіче. Ти не знаєш, що то за ріка. Схоче — пропустить, а схоче — втопить. Мене це вже не стосується, а з вами як вийде.

Чоловік-олень спокійно увійшов у воду ріки й спершу напився. Вони не бачили, як він переходив, бо все вкрив туман. Білий туман над чорною водою. Боніфацій зрозумів, що пан-олень дав їм вибір, і пішов собі. Він

трохи розгублено глянув на хлопчика, який зачаровано вдивлявся у туман, а потім сказав вередливо:

— Пити хочу.

Боніфацій озирнувся назад і побачив саму чорноту вузького проходу.

— Може, то мертва вода.

— Зараз побачимо.

Хлопчик витяг з-за пазухи квітку кульбаби, що вранці була жовтою й круглою як сонце. А тепер стулилась, і на прив'язлому стеблі хиталась смутна голівка. Серце в Боніфація стислось: який же короткий вік у квіточки. Ще й зірвали її. А малий опустив квітку у воду і та раптом зчезла, ніби її щось вхопило.

Боніфацій відсахнувся. Тут почувся далекий дзвін, й з чорної ріки почали вистромлятися білі долоні, чоловічі, жіночі, дитячі. Вони утворили наче місток і Боніфацій з Івасем змогли перейти Дунай, не замочивши ніг.

За Дунаєм. Полудень.

Розкинувши руки навхрест, Матвій дивився у небо, по якому пропливали невеликі хмари, а коли небо очистилось, хлопець сів. Коло нього лежав перстень з кульбаби: квітка замість каменя, стебло замість обідка. У дитинстві він сплітав зі стебел кульбаби ланцюги. Називали цю рослину сліпаком через пекучий білий сік. Груба назва від грубих людей. Матвій натягнув перстень на мізинець і став чекати, що буде далі. З одного боку був Дунай, з іншого – рівнина, поросла травою.

Матвій не відчував нічого. Ні втоми, ні збудження, навіть відчаю. Гладив порфир, покришений вітрами, дощами і снігом, вибілений сонцем як полотно. Десь в глибині його самого почала народжуватись мелодія,

тиха й погідна як дитячий сон. Він здивувався, бо був уже дорослим, мав доросле тіло, бажання і дорослі думки, і пізнав світ через жінку, що зникла, залишивши свій шлюбний перстень. Вона була ніби його жоною, сестрою і матір'ю одночасно. І зникла, забравши його душу, лишивши замість неї дитячу пісеньку. Однак Матвій не почував себе спустошеним, просто вибіленим, чистим, як цей камінь.

Тому він встав і пішов углиб безлюдної рівнини. І ті, кого він мав зустріти, не могли бути звичайними людьми. Вони не орали, не сіяли, не кували, не ткали полотно, не варили їсти. Усе скінчилось, як тільки він переплив Дунай.

Тут тільки музика лишала слід, гнучкий, звивистий і сріблястий. Сопілка, бубон. Проста мелодія, і таке просте, без прикрас небо, трава, трохи пагорбків, трохи видолинків. Звісно, він йшов слідом цієї музики, бо це ж вона позбавила його дому, батька, життя, яке він мав прожити серед людей, сварячись, мирячись, вбиваючи, руйнуючи, будуючи. Не він його таким придумав, а люди. Тепер вибору в нього не було, й добре, що не було: ні в злий бік, ні в добрий.

А далі Матвій наздогнав музикантів, тих самих, що вже зустрічав раніше, які змушували його грати на хлопських весіллях, дали спершу бубон, тоді сопілку, а тепер, либонь, дадуть скрипку.

Ні, тепер усе мало бути по-іншому. І музиканти змінились, а в Матвія на пальці сяяв перстень княгині. Музиканти дивились на перстень, а він на них. Обидва були молоді: один чорнявий, схожий на цигана, інший – здовгим білим волоссям. Вбрані по— старосвітськи в довгі плащі з каптурами, вузькі штани, заправлені і сап'янці.

— Дійшов? – сказав чорнявий, не то стверджуючи, не то питаючи, чи правда се, чи їм привиджується.

Другий зітхнув, вийняв з торби скрипку й подав Матвієві. Той не вагаючись прийняв її, бо знав, що тепер усе буде по-іншому, тепер його мусять прийняти до кумпанії. Він посміхнувся.

— Чого шкіришся? – grimнув чорнявий. – Ще не поставив нам могорича, а вже тішишся. І грати на скрипці не вмієш.

— Навчуся, — відказав мирно Матвій.

— Ти навіть тримати її не вмієш.

— Годі тобі, ми теж не вродились музикантами, — озвався білий, і Матвій помітив, що у нього сумирні сиві очі, а одна повіка чогось сіпається. Білий продовжив:

— Чи ти знаєш, що ми служимо княгині й вона для нас важніша, ніж князь?

— Тепер буду знати. А ви ті, хто літає в повітрі?

— Коні літають, а не ми, — пояснив білий. – Люди не літають.

— А я й не кажу про людей.

— Нема чого балакати. Мусимо втрапити нині до двору, — обірвав чорнявий. – По дорозі розкажемо, що та як.

Матвій подивився і побачив, що очі в чорнявого не злі й не колючі, а просто втомлені, що його дуже врадувало. Білявий дав йому торбу, щоб покласти до неї скрипку. Матвій завважив у нього на мізинному пальці темний обідок, наче від розпеченого персня, але не пов'язав це зі своєю фортуною, бо ж у нього на пальці була квітка і він майже її не відчував.

— Наші коні літають лише при місяці, — тихо пояснив їхню пішу подорож білявий.

— Я знаю.

— Звісно, знаєш, — перекривив його чорнявий. – А коли будеш знати ще більше, пожалкуєш, що втрапив сюди. За тими, хто потрапляє землю, тягнеться кривавий слід. Тому найперше ми підемо до озера Обшир, щоб ти змив із себе кров.

" Так, — подумав Матвій, — кров з мого серця."

Він уже звик до своєї рани. Така сама була в його діда, і в його батька, і могла би бути в сина, якби Матвій мав сина.Цю рану завдано не рукою, а поглядом. І хоч зараз кров не ктекла, Матвій здогадувався, що мають на увазі музиканти. Він стікатиме кров'ю доти, доки це потрібно.

Печера коло Ілова. Княжий двір.

— От ми й прийшли, — сказав чоловік-олень, коли попереду заясніло сонячне світло.

Івась з Боніфацієм довго терли очі, звикаючи до звичайного денного світла, а не до примарного.Потім виявилось, що під ногами в них вода, попереду верболіз, а назад вони не встигли глянути, бо чоловік-олень повів їх через лози кудись вгору й через якийсь час вони побачили високу заліснену гору, де просвічував сірий камінь.

— Ми останні, — мовив чоловік-олень. – Либонь, і коні вже там.

Івась ніколи не бачив таких високих гір, вищих навіть за Бокоцин, а гора з каменем була схожа на височезну копицю сіна.

— Там, — продовжив чоловік-олень, — двір князя, а двір княгині он там. Ми туди вночі підемо. А доки ми тут - ні слова про княгиню.

— Чому?

"Вічно він лізе зі своїми питаннями, — розсердився Боніфацій на малого. - Треба не питати, а слухати.Хто мовчить, той завше виглядає мудрішим."

Чоловік-олень буркнув:

— Так заведено.Ходімо швидше, аби нас людська не помітили. Оселились тут, ніби місця ніде нема.

Боніфацій зиркнув бистрим оком довкола, і не так побачив, як відчув запах хатнього диму і запах коси.Ніби ще рано було косити.Таки-так, не було на косі свіжої крові трави, просто вітер приніс неприємний запах заліза, що колись стинало траву.Потім засвербіло в носі від підкови, загубленої конем.Вона обросла мулом і все одно заважала потічку.Треба її вийняти.Але часу на те не було.Невдовзі вони опинились біля підніжжя гори, на схилах якої дерева росли абияк, а поміж ними лежали брили торішнього листя.Його вологий кислий дух нагадав Івасю й Боніфацію про зимування в лігві ведмедя.Після того, що сталося з ними під землею, обидва врешті змирилися з тим, що проспали цілу зиму, вкоротивши собі й так недовгого людського віку.

— Декому й куцого віку вистарчить, аби накоїти лиха, — мовив чоловік-олень, читаючи думки так, ніби читав книжку й одразу коментував прочитане.

Боніфацій одразу погодився:

— Твоя правда.

— Не моя, а твоя, — відрізав чоловік-олень, настрої якого мінявся, як погода в марці. Він щось поворушив рукою в листі, відкинув суху гілляку і сказав: Заходьте!

Чоловіка з хлопцем ніби засмоктало в гору, вичавивши з легень повітря, і вдихнути вони змогли уже у великій печері, де крім них нікого не виявилось, а у стінах блищали круглі камінці й пахло затхлістю.

— Господарю, — мовив урочисто чоловік-олень, — я привів під твій дах дві людські істоти і здаю їх на твою ласку!

Не можна сказати, щоб такі слова сподобались двом людським істотам, але обоє служили в своєму наземному житті, не належали до панства, і розуміли, що ліпше промовчати. Але й страху не треба виказувати. Звичайна поштивість буде якраз.

У темному кутку почувся шурхіт і звідти вийшов високий чоловік без жодних звіриних додатків, та ще й такий гарний на вроду і шляхетний на виду, що, якби він посміхнувся, вони б стали перед ним на коліна як перед янголом. Але навіть тіні посмішки не було на тому лиці, ніби він носив по комусь жалобу, не показну, а глибоку й щирю.

Чоловік-олень вклонився, і вони теж вклонились. Господар, князь, довго дивився на Боніфація й малого, Нарешті звів брови:

— То що мені з ними робити?

— Здаю на твою ласку, господарю. Сі двоє проспали зиму, бачили без світла, і щось допомгло їм перейти мертвий Дунай.

— Що допомгло? Тебе питаю! – звернувся князь до Боніфація, і той втішився, бо, хоч малий робив більше успіхів, але спитали його, як старшого.

— Ми перейшли... по руках, — квапливо відповів Боніфацій і додав: князю.

— Що ж ви їм дали, аби вони вас перенесли?

— Та жовту квітку Івась пустив по воді. Бо ми не знала, яка то вода – жива чи мертва. Виявилось, мертва.

— Мертва для вас, — буркнув князь і звернувся до Івася: Чого ж ти нічого не питаєш мене, отроче?

— Надто багато питань, князю! – смиренно мовив Івась. – А часу в тебе мало.

"Диви, — подумав добродушно Боніфацій, — який смілий! Ну, що ж, хай він і мудріший за мене, але замало прожив..." І теж наважився спитати:

— А чи міг би я запитати вас, князю, чи здоровий той коник, якого привели з лісу акурат перед самою зимою?

— Привели трьох, не знаю, про кого ти питаєш? Утім, ти ще побачиш, як підемо увечері.

Князь повернувся і зник у тому ж темному кутку. За все своє життя Боніфацій надивився чимало вельможного панства, але тепер усі ці гонорові шляхтичі здавалися йому нікчемами супроти цього чоловіка, вбраного в просту темну одежу.

Озеро Обшир. Надвечір.

То була тяжка дорога, схожа на дорогу, яку проходить недужий, перш ніж стрінеться зі смертю. Музиканти поспішали і Матвій ледве за

ними встигав. У нього боліло серце. Спершу билось, як пташина в тісній клітці, потім біль почав наростати. Чого хотіло серце? Що йому не подобалось в Матвієвих грудях? Хлопець втрачав сили, біль віддавав на кожній грудці глини, коли він підіймався на пагорб, і коли спускався з нього. Врешті він упав і не міг підвестися. Над ним нахилився білий музикант, і в очах його було співчуття.

— Мусиш дійти, хлопче, — сказав він.

Підняв його на ноги одним рухом і поволік за собою. А потім його підхопив чорнявий музикант. Його майже несли. Їм дуже на тому залежало, щоб привести Матвія до княгині. Не так, як раніше, коли два рази покидали його в дурному становищі. Наче насміхались. І Матвій знав, що не вмере зараз, бо це місце, де не вмирають. Він буде терпіти ці муки, бо так мусить бути. І здається, не лише за себе, а й за весь людський рід, що чимось завинив перед Тими, що літають в повітрі...

Вони йшли дорогою, яка зивалася пологими схилами, терасами, лісами, і день ніяк не закінчувався. Сонце пекло голову, сушило уста, але не вільно було ні пити, ні їсти. Так сказав чорний музикант. Та й не хотілося нічого, тільки впасти й не рухатись.

Коли нарешті почало сутеніти і все довкола втратило яскравість барв, почав темніти перстень з кульбаби. Не в'янути, а темніти, і далі спалахнув разом з останніми променями призахідного сонця. Але боліло менше, ніж серце. На пальці Матвія залишився лише обідок спеченої шкіри. Такий самий, як у білого музиканта, і такий самий, як у чорного.

Вони вступили до лісу і невдовзі опинились на березі невеликого озера з темною густою водою. Колись воно було більшим, але бракло у ньому води небесної і земною, і згодом, через тисячу років, воно перетвориться спершу на болото, мочар, а далі на галявину, на якій уночі танцюватимуть майки, крихітні істоти, що раз на рік на Трійцю приходять

до людських жител ховатися в клечанні на хаті. Ніхто не знає, чому вони це роблять, окрім них самих.

Матвія відпустили і він впав навколішки просто в болото, торкнувся руками води і вона відразу забарвилася кров'ю. Він мив руки, але не міг відмити від крові.

Над ним стояв чорний музикант.

— Ти знаєш, чия це кров? – спитав він.

Матвій лише застогнав.

— Се кров тих, кого ти убив, сам того не відаючи, поки йшов до нас. Се кров твого батька, але він заслужив своєї смерті. Якби прийшов до нас, не було б стільки смертей. Люди вважають, що твій отець помер через невдячність свого сина, але це не так. Подивися у воду й побачиш інші смерті!

Місяць якраз зійшов і в його круглому наче колесо відображенні Матвій спершу побачив, як спалюють на кострищі перекупку, яка нібито зарізала молодого хлопця, а потім на допиті зізналась в чарах і вбивстві власної дитини. Далі помутніле колесо показало, як котиться з горба малий хлопчик, із затиснутою в кулаці золотою цяцькою, як розбиває собі голову об камінь. Як тонуть у ріці двоє волоцюг, що витягли з мертвих рук прикрасу. Як різьбяр, що витесав з білого каменю фігуру Пречистої Діви, лежить скорцюблений у порожній майстерні. Як хатник, покусаний ласицею, спливає кров'ю. Як під уламками піддашшя, так і не прокинувшись, гине найвірніший слуга його батька. А далі – ганебну смерть двох старших шляхтичів на болоті.

Місяць сховався за хмару. До горла Матвія приступила нудота і з рота йому викотився у воду круглий клубок – його серце. Він поглянув на свої руки, тепер білі й чисті. Увійшов у воду й переплив озеро. На тому боці

його чекали обидва музиканти. Подали йому руки й усі троє пішли до двору княгині, що звався Прийма.

Прийма. Двір княгині.

Над глибоким яром стояла кругла скеля зі світлого каменю, що нагадувала замерзлий водоспад зі скам'янілими струмками. Те місце й тепер важко знайти, бо воно надійно захищене чарами Тих, що літають в повітрі й живуть під землею. На дні яру, з якого лише випиналася молоденька папороть і яку влітку мало затопити оман-зілля, стояли троє музикантів і грало. Чорнявий на флейті, білявий на бубні, а Матвій – на скрипці. Хоч була ніч, увесь яр світився вогнями: холодними світлячками, діточками Місяця. Що за музику вони грали, Матвій не знав, бо скрипка сама її грала, випручуючись з його рук. Мелодія була дика й неприручена і завдавала болю кожній клітині його тіла. Удар бубна був наче батіг по спині, сопілка стискала горло, а скрипка різала ножом живе тіло. Нараз бубон вирвався з рук білого музиканта, сопілка стрибнула зайцем у папороть, а скрипка злетіла птахом у нічне небо, вкрите тріщинами гілля, а самі музиканти попадали наче мертві.

У повітрі щось загуділо, пролунав пронизливий свист, і надлетіли чорні блискучі коні зі зміїними шиями. Князь приїхав.

Лише раз на рік, коли день рівний ночі, князь міг стрічатися з княгинею, заходити в її печеру, де приймала вона його як жона мужа. Люди сходяться, коли хочуть, але сонце з місяцем ніколи не сходяться, як і зима з літом, а вранішня зоря з вечірньою. Ніхто й не бачив, як сходяться князь з княгинею, що говорять, на якому ложі обіймаються.

У цю ніч біля княгиненого двору сходяться духи землі, повітря, води, дерев у подобі істот, яких люди часом бачать своїм вбогим зором, а тоді розповідають різні небилиці, щоб викликати до них ненависть і обридження.

Цілу ніч в лісі коло Прийми лунав сміх, чулися співи і панувала велика радість. Світ оновлювався, гарнішав, а троє музикантів, що зіграли увертюру до цього дійства, лежали в папороті й бачили сни. Насправді то були не сни, а реальність, виплетена з більш тонкої матерії. Уві сні музиканти бачили танці майок, таких дрібних, що їх семеро могло танцювати в одному чоботі, переліток, що ще називають маленькими ельфами, русалок, які гойдалися на гіллі дерев, лісовиків в одязі моху й торішнього листя, щезників, котрі щезали, коли їм заманеться, ведмежих, вовчих, заячих пастухів. Музикантам здавалось, що вони приймають у всьому цьому участь: п'ють трунки, пробують різні наїдки. Насправді вони лежали і їх смикали за волосся, заплітали волосся в коси, встромляли у ніздрі квітки, розмальовували болотом лице, щипали і лоскотали. Були тут Боніфацій з Івасем, прив'язані стеблами плюща до стовбурів дерев, майже непритомних від подиву, жаху й захоплення. Їх ніхто не помічав. Були наче порожнім місцем.

"Ні, — думав Боніфацій, — се людський світ схожий на цей, а не навпаки". Наслухався розповідей про давні часи, коли сюди прийшли дикі людські істоти. Як вони тремтіли в печері, загородивши вхід до печери хмизом, відганяли вночі звірину. Були такі беззахисні, що духи їх не уникали, дозволяли себе бачити, навіть торкатись. Люди навчилися від них багато чого, а потім вийшли з печери, зійшли в діл і стрілись з іншими людьми, що жили на березі ріки. Боніфацієві неважко було здогадатись, що сталося далі. Він усвідомив хід людської історії як низку безперервних злочинів, хитрощів, підступу, на які перетворились жарти й пустощі земних, повітряних та водних, їхні щасливі невинні забави. Усе перевернулось з ніг на голову. "Матко боска!" — вжахнувся Боніфацій у простоті свого розуму та розуміння.

Івась жадібно вбирив очима світ, що вже став його, бо розум дитини не так зіпсутий людськими законами і вона слухається того, що першим спаде на думку. Перше, що спало на думку Івасеві, це сісти на такого чорного коня, вже самому, а не вдвох з Боніфацієм, як бранці князя і його гостинець княгині, а сісти вільним лицарем і облетіти увесь світ.

Наче на підтвердження його мрії, настала раптом тиша і з печери вийшли прекрасні панни, а за ними чудові лицарі – діти князя й княгині від простих смертних, але без жалю в серці, без тягара людських пристрастей. Славні лицарі й прекрасні дами, чиї тіла не знали бажань плоті, і які сміялись над ними, зваблюючи людей, і гинули в битвах, а не від хвороб, проживши тисячі й тисячі років. Вони зійшлись до купи, аби стрітись з батьком і матір'ю, розповісти їм про себе, отримати їхні любов та благословення. А за ними вийшли з печери князь і княгиня, чия ніч тривала стільки, скільки вони собі зичили.

Отоді настав час прокинутись трьом музикантам, і, глянувши на княгиню, що стояла, опираючись на руку князя, Матвій відчув, що був лише забавкою в її руках, однак бути забавкою княгині устократ краще, ніж бути найбільшим володарем на землі. У волоссі його стирчали травинки, лице розмальоване ряскою, але це не мало жодного значення. Чорний і білий музиканти виступили наперед, дивлячись на князя й княгиню з надією і тривогою.

— Так, — мовив князь, — ви відтепер вільні. Я знайшов вам заміну. Мені шкода, що третій з вас не дочекався свого звільнення, але вам потоваришив ось цей хлопчина...

— Не так, — нахмурилась княгиня, — се я мала говорити!

Князь лиш посміхнувся і всі посміхнулись слідом за ним.

— Лицарю мій, — мовила княгиня до Матвія, — ти знаєш, чого ти тут?

— Бо кохаю тебе, моя пані, — відказав Матвій і був такий кумедний, що навіть перелітки затряслись від сміху.

— Ні, — сказала суворо княгиня. — Твій дідо зрубав моє дерево. І за це його рід несе покуту. Ти можеш піти звідси, але твій син і син твого сина нестимуть її. Твій земний син...

І вона так глянула, що Матвій усе зрозумів.

— Візьми мене на службу, княгине. Мені немає місця серед людей.

— Це твоєму сумлінню нема місця. Але, як хочеш мені служити, то нехай. Де твоє серце?

— В озері Обшир.

— Нехай лишається там до кінця твоєї служби. А вам, мої любі слуги, повернеться все, що ви мені віддали.

Обидва музиканти вклонились, сіли на коней, і тільки вітер зашумів за ними.

— Одного музиканта тобі мало, княгине, — зауважив князь. — Я привіз ще двох.

Плющ миттю відпустив Боніфація й Івася і ті опинились в центрі уваги. "А я чим завинив?" — подумав Боніфацій і скривився, згадавши безліч гріхів, котрими з роками обростає кожен чоловік.

— Ти служитимеш не за провини, — пояснив князь, відчитавши його думки. — Хочеш літати?

Боніфацій закивав щосили. І раптом упізнав Матвія: "Диви, і панич тут." Очі колишнього маршалка прозріли разом із його розумом, і все, починаючи з того фатального ранку, коли зник хлопець і аж до сьогоднішньої ночі він зумів пов'язати, і не тільки зв'язати докупі обидва кінці, а й зрозуміти, що саме Матвієві, його батькові й дідові мусить дякувати за свою фортуна.

— Будеш літати, як літав нині й грати на бубні.

Боніфацію було все одно: бубон то й бубон. Він знав, що потрафить зіграти й на бубні. Й полегшено зітхнув, коли увага перемістилася на Івася.

— Ти будеш грати на флейті, — мовив князь. — Але за се мусиш віддати свій розум.

— Хіба можна віддати розум? — витріщився Івась.

"Він і тут задає питання!" — похитали одночасно головами Боніфацій і чоловік-олень, якому не терпілося здихатися отих двох заброд.

— А я ж нічого не віддав! — раптом похопився Боніфацій.

— Ти віддаси розуміння, — пояснив князь. — Розуму в тебе небагато, але є чуття і співчуття, що вкупі складають розуміння.

— Одного не розумію, нащо вам серце, розум і розуміння. Хіба у вас своїх немає?

"За такі слова..." — ошелешено подумав Боніфацій.

Княгиня сміялась.

— Ступаючи в наш край, люди мусять позбутися того, чого в них найбільше. Се такий звичай. Мито по-вашому. А будете вертатися, заберете назад. Княгиня мусить мати музикантів. Люди багато в нас запозичили, але не вміли ним скористатися. Будете служити доти, доки схочете. Ні старість, ні хвороби вас не торкнуться. Малий виросте, але не зістаріється. Доки не ступить ногою через Дунай.

Боніфацій почухав потилицю й спитав:

— Де ж той кінь, що на ньому я буду літати?

А Івась насупився:

— А коли я захочу тут лишитися навечно? То що ж мені вічно грати на флейті?

Княгиня засміялася, підійшла й поцілувала малого в чоло. Хоч не такої відповіді він чекав, але пахло від неї як від мами. Бо вона обіймала й тулила до себе увесь Всесвіт.

Біля монастиря. Початок зими.

Чернець-воротар закликав отця Григорія і сказав, що його хоче бачити якась шляхтянка, і просить, аби він вийшов до неї. За брамою шелестіла суха трава, і земля геть стужавіла від морозу. Жінка стояла коло візка, з якого кучер здіймав барильце меду, дарунок монастиреві. Однак скинувши оком на молодицю, отець Григорій збагнув, що не духовної розради й сповіді хоче ця молода особа в білій намітці й дорогому кожушку. На устах її блукала дивна посмішка і смирення в ній не було ні на гріш. Мабуть, вона й не боялась воротаря, що підглядав за ними.

— Отче, — мовила жінка поштиво, ледь нахиливши голову, — я приїхала сюди, аби сказати, що вашому онуку Матвію тепер добре ведеться. Він тепер грає на скрипці й літає на вороному коні.

— Прикро се мені чути, — вирвалось у отця Григорія. — Я вберігся, мій син, його батько теж вберігся...

— Від чого? — звела брови жінка.

— Від занпащення душі, молодице. А ти хто така?

— Докія, — відказала спокійно жінка. – Матвій прибився до мене збідований, нещасний, німий. Я знаю його душу, як свою. Хто б говорив про занапащення душі, сховавшись за мурами монастиря, заплативши за се життям сина і муками онука! О, я спершу теж чулася скривдженою, доки не стріла Матвія. Він став моїм дзеркалом, бо страждав так само, як я. Але я пізнала бодай на коротку хвилю щастя, а він – ні. Проте він переплив Дунай, і тепер грає на скрипці й літає в повітрі. Правда, серце його на дні озера Обшир, бо не пожалів ні вітця, ні маєтку, ні сього світу з його щастям та нещастям, задля того, щоби бути коло своєї Пані. А на дні озера серцю спокійніше.

— То він послав тебе до мене? – спитав старий.

— Ні. Він забув про вас, як і про мене.

І Докія повернулась, начебто розмову було вже закінчено, й почула, як чернець мовив:

— Що ж...

Тоді вона рвонулась до нього і очі в неї наповнились теплом любові та співчуття.

— Отче, я теж могла би бути досі нещасною. Дні й ночі я думала про князя, про дитя, яке залишила в нього. Дні й ночі чекала, що він приїде до мене. Мусила тікати, бо мене вважали за чарівницю. Я мерзла, голодувала, тремтіла від страху. Але настав час, коли я зрозуміла, що вчинила вірно, віддавши своє дитя тому кращому світові, й страх мій пропав. Хто не вміє віддавати, той не вміє і брати. Князь пробачив мені. Я хотіла вас втішити, а не засмутити, отче.

— Ти мене втішила, дочко, — мовив отець Григорій напівіронічно, напівщиро. – Я міг би тобі не повірити, однак вірю. Тільки скажи мені, чому

я зрубав саме те дерево, збираючись збудувати собі дім і звити родинне гніздо? І за се прокляття впало на мій рід.

— Ви мусили відчутти, що його не треба було рубати.

— Воно не кричало, не стогнало, не просило.

— Ви не прислухались до нього.

— То була липа. Я відвертався, коли її рубав. Є такий звичай – рубити сліпе дерево.

— Значить, то ви були сліпі, отче, а дерево зряче, — відказала Докія.

2008 рік.

уде далі. З одного боку був Дунай, з іншого – рівнина, поросла травою.

Матвій не відчував нічого. Ні втоми, ні збудження, навіть відчаю. Гладив порфир, покритий вітрами, дощами і снігом, вибілений сонцем як полотно. Десь в глибині його самого почала народжуватись мелодія, тиха й погідна як дитячий сон. Він здивувався, бо був уже дорослим, мав доросле тіло, бажання і дорослі думки, і пізнав світ через жінку, що зникла, залишивши свій шлюбний перстень. Вона була ніби його жоною, сестрою і матір'ю одночасно. І зникла, забравши його душу, лишивши замість неї дитячу пісеньку. Однак Матвій не почував себе спустошеним, просто вибіленим, чистим, як цей камінь.

Тому він встав і пішов углиб безлюдної рівнини. І ті, кого він мав зустріти, не могли бути звичайними людьми. Вони не орали, не сіяли, не кували, не ткали полотно, не варили їсти. Усе скінчилось, як тільки він переплив Дунай.

Тут тільки музика лишала слід, гнучкий, звивистий і сріблястий. Сопілка, бубон. Проста мелодія, і таке просте, без прикрас небо, трава, трохи пагорбків, трохи видолинків. Звісно, він йшов слідом цієї музики, бо це ж вона позбавила його дому, батька, життя, яке він мав прожити серед людей, сварячись, мирячись, вбиваючи, руйнуючи, будуючи. Не він його таким придумав, а люди. Тепер вибору в нього не було, й добре, що не було: ні в злий бік, ні в добрий.

А далі Матвій наздогнав музикантів, тих самих, що вже зустрічав раніше, які змушували його грати на хлопських весіллях, дали спершу бубон, тоді сопілку, а тепер, либонь, дадуть скрипку.

Ні, тепер усе мало бути по-іншому. І музиканти змінились, а в Матвія на пальці сяяв перстень княгині. Музиканти дивились на перстень, а він на них. Обидва були молоді: один чорнявий, схожий на цигана, інший – здовгим білим волоссям. Вбрані по— старосвітськи в довгі плащі з каптурами, вузькі штани, заправлені і сап'янці.

— Дійшов? – сказав чорнявий, не то стверджуючи, не то питаючи, чи правда се, чи їм привиджується.

Другий зітхнув, вийняв з торби скрипку й подав Матвієві. Той не вагаючись прийняв її, бо знав, що тепер усе буде по-іншому, тепер його мусять прийняти до кумпанії. Він посміхнувся.

— Чого шкіришся? – grimнув чорнявий. – Ще не поставив нам могорича, а вже тішишся. І грати на скрипці не вмієш.

— Навчуся, — відказав мирно Матвій.

— Ти навіть тримати її не вмієш.

— Годі тобі, ми теж не вродились музикантами, — озвався білий, і Матвій помітив, що у нього сумирні сиві очі, а одна повіка чогось сіпається. Білий продовжив:

— Чи ти знаєш, що ми служимо княгині й вона для нас важніша, ніж князь?

— Тепер буду знати. А ви ті, хто літає в повітрі?

— Коні літають, а не ми, — пояснив білий. – Люди не літають.

— А я й не кажу про людей.

— Нема чого балакати. Мусимо втрапити нині до двору, — обірвав чорнявий. – По дорозі розкажемо, що та як.

Матвій подивився і побачив, що очі в чорнявого не злі й не колючі, а просто втомлені, що його дуже врадувало. Білявий дав йому торбу, щоб покласти до неї скрипку. Матвій завважив у нього на мізинному пальці темний обідок, наче від розпеченого персня, але не пов'язав це зі своєю фортуною, бо ж у нього на пальці була квітка і він майже її не відчував.

— Наші коні літають лише при місяці, — тихо пояснив їхню пішу подорож білявий.

— Я знаю.

— Звісно, знаєш, — перекривив його чорнявий. – А коли будеш знати ще більше, пожалкуєш, що втрапив сюди. За тими, хто потрапляє землю, тягнеться кривавий слід. Тому найперше ми підемо до озера Обшир, щоб ти змив із себе кров.

" Так, — подумав Матвій, — кров з мого серця."

Він уже звик до своєї рани. Така сама була в його діда, і в його батька, і могла би бути в сина, якби Матвій мав сина.Цю рану завдано не рукою, а поглядом. І хоч зараз кров не ктекла, Матвій здогадувався, що мають на увазі музиканти. Він стікатиме кров'ю доти, доки це потрібно.

Печера коло Ілова. Княжий двір.

— От ми й прийшли, — сказав чоловік-олень, коли попереду заясніло сонячне світло.

Івась з Боніфацієм довго терли очі, звикаючи до звичайного денного світла, а не до примарного.Потім виявилось, що під ногами в них вода, попереду верболіз, а назад вони не встигли глянути, бо чоловік-олень повів їх через лози кудись вгору й через якийсь час вони побачили високу заліснену гору, де просвічував сірий камінь.

— Ми останні, — мовив чоловік-олень. - Либонь, і коні вже там.

Івась ніколи не бачив таких високих гір, вищих навіть за Бокоцин, а гора з каменем була схожа на височезну копицю сіна.

— Там, — продовжив чоловік-олень, — двір князя, а двір княгині он там. Ми туди вночі підемо. А доки ми тут - ні слова про княгиню.

— Чому?

"Вічно він лізе зі своїми питаннями, — розсердився Боніфацій на малого. - Треба не питати, а слухати.Хто мовчить, той завше виглядає мудрішим."

Чоловік-олень буркнув:

— Так заведено.Ходімо швидше, аби нас людська не помітили.
Оселились тут, ніби місця ніде нема.

Боніфацій зиркнув бистрим оком довкола, і не так побачив, як відчув запах хатнього диму і запах коси.Ніби ще рано було косити.Таки-так, не було на косі свіжої крові трави, просто вітер приніс неприємний запах заліза, що колись стинало траву.Потім засвербіло в носі від підкови, загубленої конем.Вона обросла мулом і все одно заважала потічку.Треба її вийняти.Але часу на те не було.Невдовзі вони опинились біля підніжжя гори, на схилах якої дерева росли абияк, а поміж ними лежали брили торішнього листя.Його вологий кислий дух нагадав Івасю й Боніфацію про зимування в лігві ведмедя.Після того, що сталося з ними під землею, обидва врешті змирилися з тим, що проспали цілу зиму, вкоротивши собі й так недовгого людського віку.

— Декому й куцого віку вистарчить, аби накоїти лиха, — мовив чоловік-олень, читаючи думки так, ніби читав книжку й одразу коментував прочитане.

Боніфацій одразу погодився:

— Твоя правда.

— Не моя, а твоя, — відрізав чоловік-олень, настрої якого мінявся, як погода в марці.Він щось поворушив рукою в листі, відкинув суху гілляку і сказав: Заходьте!

Чоловіка з хлопцем ніби засмоктало в гору, вичавивши з легень повітря, і вдихнути вони змогли уже у великій печері, де крім них нікого не виявилось, а у стінах блищали круглі камінці й пахло затхлістю.

— Господарю, — мовив урочисто чоловік-олень, — я привів під твої дах дві людські істоти і здаю їх на твою ласку!

Не можна сказати, щоб такі слова сподобались двом людським істотам, але обоє служили в своєму наземному житті, не належали до панства, і розуміли, що ліпше промовчати. Але й страху не треба виказувати. Звичайна поштивість буде якраз.

У темному кутку почувся шурхіт і звідти вийшов високий чоловік без жодних звіриних додатків, та ще й такий гарний на вроду і шляхетний на виду, що, якби він посміхнувся, вони б стали перед ним на коліна як перед янголом. Але навіть тіні посмішки не було на тому лиці, ніби він носив по комусь жалобу, не показну, а глибоку й щиру.

Чоловік-олень вклонився, і вони теж вклонились. Господар, князь, довго дивився на Боніфація й малого, Нарешті звів брови:

— То що мені з ними робити?

— Здаю на твою ласку, господарю. Сі двоє проспали зиму, бачили без світла, і щось допомгло їм перейти мертвий Дунай.

— Що допомгло? Тебе питаю! – звернувся князь до Боніфація, і той втішився, бо, хоч малий робив більше успіхів, але спитали його, як старшого.

— Ми перейшли... по руках, — квапливо відповів Боніфацій і додав: князю.

— Що ж ви їм дали, аби вони вас перенесли?

— Та жовту квітку Івась пустив по воді. Бо ми не знала, яка то вода – жива чи мертва. Виявилось, мертва.

— Мертва для вас, — буркнув князь і звернувся до Івася: Чого ж ти нічого не питаєш мене, отроче?

— Надто багато питань, князю! – смиренно мовив Івась. – А часу в тебе мало.

"Диви, — подумав добродушно Боніфацій, — який смілий! Ну, що ж, хай він і мудріший за мене, але замало прожив..." І теж наважився спитати:

— А чи міг би я запитати вас, князю, чи здоровий той коник, якого привели з лісу акурат перед самою зимою?

— Привели трьох, не знаю, про кого ти питаєш? Утім, ти ще побачиш, як підемо увечері.

Князь повернувся і зник у тому ж темному кутку. За все своє життя Боніфацій надивився чимало вельможного панства, але тепер усі ці гонорові шляхтичі здавалися йому нікчемами супроти цього чоловіка, вбраного в просту темну одежу.

Озеро Обшир. Надвечір.

То була тяжка дорога, схожа на дорогу, яку проходить недужий, перш ніж стрінеться зі смертю. Музиканти поспішали і Матвій ледве за ними встигав. У нього боліло серце. Спершу билось, як пташина в тісній клітці, потім біль почав наростати. Чого хотіло серце? Що йому не подобалось в Матвієвих грудях? Хлопець втрачав сили, біль віддавав на кожній грудці глини, коли він підіймався на пагорб, і коли спускався з нього. Врешті він упав і не міг підвестися. Над ним нахилився білий музикант, і в очах його було співчуття.

— Мусиш дійти, хлопче, — сказав він.

Підняв його на ноги одним рухом і поволік за собою. А потім його підхопив чорнявий музикант. Його майже несли. Їм дуже на тому залежало, щоб привести Матвія до княгині. Не так, як раніше, коли два

рази покидали його в дурному становищі. Наче насміхались. І Матвій знав, що не вмере зараз, бо це місце, де не вмирають. Він буде терпіти ці муки, бо так мусить бути. І здається, не лише за себе, а й за весь людський рід, що чимось завинив перед Тими, що літають в повітрі...

Вони йшли дорогою, яка зивалася пологими схилами, терасами, лісами, і день ніяк не закінчувався. Сонце пекло голову, сушило уста, але не вільно було ні пити, ні їсти. Так сказав чорний музикант. Та й не хотілося нічого, тільки впасти й не рухатись.

Коли нарешті почало сутеніти і все довкола втратило яскравість барв, почав темніти перстень з кульбаби. Не в'янути, а темніти, і далі спалахнув разом з останніми променями призахідного сонця. Але боліло менше, ніж серце. На пальці Матвія залишився лише обідок спеченої шкіри. Такий самий, як у білого музиканта, і такий самий, як у чорного.

Вони вступили до лісу і невдовзі опинились на березі невеликого озера з темною густою водою. Колись воно було більшим, але бракло у ньому води небесної і земною, і згодом, через тисячу років, воно перетвориться спершу на болото, мочар, а далі на галявину, на якій уночі танцюватимуть майки, крихітні істоти, що раз на рік на Трійцю приходять до людських жител ховатися в клечанні на хаті. Ніхто не знає, чому вони це роблять, окрім них самих.

Матвія відпустили і він впав навколішки просто в болото, торкнувся руками води і вона відразу забарвилася кров'ю. Він мив руки, але не міг відмити від крові.

Над ним стояв чорний музикант.

— Ти знаєш, чия це кров? – спитав він.

Матвій лише застогнав.

— Се кров тих, кого ти убив, сам того не відаючи, поки йшов до нас. Се кров твого батька, але він заслужив своєї смерті. Якби прийшов до нас, не було б стільки смертей. Люди вважають, що твій отець помер через невдячність свого сина, але це не так. Подивися у воду й побачиш інші смерті!

Місяць якраз зійшов і в його круглому наче колесо відображенні Матвій спершу побачив, як спалюють на кострищі перекупку, яка нібито зарізала молодого хлопця, а потім на допиті зізналась в чарах і вбивстві власної дитини. Далі помутніле колесо показало, як котиться з горба малий хлопчик, із затиснутою в кулаці золотою цяцькою, як розбиває собі голову об камінь. Як тонуть у ріці двоє волоцюг, що витягли з мертвих рук прикрасу. Як різьбяр, що витесав з білого каменю фігуру Пречистої Діви, лежить скорцюблений у порожній майстерні. Як хатник, покусаний ласицею, спливає кров'ю. Як під уламками піддашся, так і не прокинувшись, гине найвірніший слуга його батька. А далі – ганебну смерть двох старших шляхтичів на болоті.

Місяць сховався за хмару. До горла Матвія приступила нудота і з рота йому викотився у воду круглий клубок – його серце. Він поглянув на свої руки, тепер білі й чисті. Увійшов у воду й переплив озеро. На тому боці його чекали обидва музиканти. Подали йому руки й усі троє пішли до двору княгині, що звався Прийма.

Прийма. Двір княгині.

Над глибоким яром стояла кругла скеля зі світлого каменю, що нагадувала замерзлий водоспад зі скам'янілими струмками. Те місце й тепер важко знайти, бо воно надійно захищене чарами Тих, що літають в повітрі й живуть під землею. На дні яру, з якого лише випиналася молоденька папороть і яку влітку мало затопити оман-зілля, стояли троє музикантів і грало. Чорнявий на флейті, білявий на бубні, а Матвій – на скрипці. Хоч була ніч, увесь яр світився вогнями: холодними світлячками, діточками Місяця. Що за музику вони грали, Матвій не знав, бо скрипка сама її грала, випручуючись з його рук. Мелодія була дика й неприручена і

завдавала болю кожній клітині його тіла. Удар бубна був наче батіг по спині, сопілка стискала горло, а скрипка різала ножем живе тіло. Нараз бубон вирвався з рук білого музиканта, сопілка стрибнула зайцем у папороть, а скрипка злетіла птахом у нічне небо, вкрите тріщинами гілля, а самі музиканти попадали наче мертві.

У повітрі щось загуділо, пролунав пронизливий свист, і надлетіли чорні блискучі коні зі зміїними шиями. Князь приїхав.

Лише раз на рік, коли день рівний ночі, князь міг стрічатися з княгинею, заходити в її печеру, де приймала вона його як жона мужа. Люди сходяться, коли хочуть, але сонце з місяцем ніколи не сходяться, як і зима з літом, а вранішня зоря з вечірньою. Ніхто й не бачив, як сходяться князь з княгинею, що говорять, на якому ложі обіймаються.

У цю ніч біля княгиненого двору сходяться духи землі, повітря, води, дерев у подобі істот, яких люди часом бачать своїм вбогим зором, а тоді розповідають різні небилиці, щоб викликати до них ненависть і обридження.

Цілу ніч в лісі коло Прийми лунав сміх, чулися співи і панувала велика радість. Світ оновлювався, гарнішав, а троє музикантів, що зіграли увертюру до цього дійства, лежали в папороті й бачили сни. Насправді то були не сни, а реальність, виплетена з більш тонкої матерії. Уві сні музиканти бачили танці майок, таких дрібних, що їх семеро могло танцювати в одному чоботі, переліток, що ще називають маленькими ельфами, русалок, які гойдалися на гіллі дерев, лісовиків в одязі моху й торішнього листа, щезників, котрі щезали, коли їм заманеться, ведмежих, вовчих, заячих пастухів. Музикантам здавалось, що вони приймають у всьому цьому участь: п'ють трунки, пробують різні наїдки. Насправді вони лежали і їх смикали за волосся, заплітали волосся в коси, встромляли у ніздрі квітки, розмальовували болотом лице, щипали і лоскотали. Були тут Боніфацій з Івасем, прив'язані стеблами плюща до стовбурів дерев, майже непритомних від подиву, жаху й захоплення. Їх ніхто не помічав. Були наче порожнім місцем.

"Ні, — думав Боніфацій, — се людський світ схожий на цей, а не навпаки". Наслухався розповідей про давні часи, коли сюди прийшли дикі людські істоти. Як вони тремтіли в печері, загородивши вхід до печери хмизом, відганяли вночі звірину. Були такі беззахисні, що духи їх не уникали, дозволяли себе бачити, навіть торкатись. Люди навчилися від них багато чого, а потім вийшли з печери, зійшли в діл і стрілись з іншими людьми, що жили на березі ріки. Боніфацієві неважко було здогадатись, що сталося далі. Він усвідомив хід людської історії як низку безперервних злочинів, хитрощів, підступу, на які перетворились жарти й пустощі земних, повітряних та водних, їхні щасливі невинні забави. Усе перевернулось з ніг на голову. "Матко боска!" — вжахнувся Боніфацій у простоті свого розуму та розуміння.

Івась жадібно вбирав очима світ, що вже став його, бо розум дитини не так зіпсутий людськими законами і вона слухається того, що першим спаде на думку. Перше, що спало на думку Івасеві, це сісти на такого чорного коня, вже самому, а не не вдвох з Боніфацієм, як бранці князя і його гостинець княгині, а сісти вільним лицарем і облетіти увесь світ.

Наче на підтвердження його мрії, настала раптом тиша і з печери вийшли прекрасні панни, а за ними чудові лицарі – діти князя й княгині від простих смертних, але без жалю в серці, без тягара людських пристрастей. Славні лицарі й прекрасні дами, чиї тіла не знали бажань плоті, і які сміялись над ними, зваблюючи людей, і гинули в битвах, а не від хвороб, проживши тисячі й тисячі років. Вони зійшлись до купи, аби стрілись з батьком і матір'ю, розповісти їм про себе, отримати їхні любов та благословення. А за ними вийшли з печери князь і княгиня, чия ніч тривала стільки, скільки вони собі зичили.

Отоді настав час прокинутись трьом музикантам, і, глянувши на княгиню, що стояла, опираючись на руку князя, Матвій відчув, що був лише забавкою в її руках, однак бути забавкою княгині устократ краще, ніж бути найбільшим володарем на землі. У волоссі його стирчали травинки, лице розмальоване ряскою, але це не мало жодного значення.

Чорний і білий музиканти виступили наперед, дивлячись на князя й княгиню з надією і тривогою.

— Так, — мовив князь, — ви відтепер вільні. Я знайшов вам заміну. Мені шкода, що третій з вас не дочекався свого звільнення, але вам потоваришив ось цей хлопчина...

— Не так, — нахмурилась княгиня, — се я мала говорити!

Князь лиш посміхнувся і всі посміхнулись слідом за ним.

— Лицарю мій, — мовила княгиня до Матвія, — ти знаєш, чого ти тут?

— Бо кохаю тебе, моя пані, — відказав Матвій і був такий кумедний, що навіть перелітки затряслись від сміху.

— Ні, — сказала суворо княгиня. — Твій дідо зрубав моє дерево. І за це його рід несе покуту. Ти можеш піти звідси, але твій син і син твого сина нестимуть її. Твій земний син...

І вона так глянула, що Матвій усе зрозумів.

— Візьми мене на службу, княгине. Мені немає місця серед людей.

— Це твоєму сумлінню нема місця. Але, як хочеш мені служити, то нехай. Де твоє серце?

— В озері Обшир.

— Нехай лишається там до кінця твоєї служби. А вам, мої любі слуги, повернеться все, що ви мені віддали.

Обидва музиканти вклонились, сіли на коней, і тільки вітер зашумів за ними.

— Одного музиканта тобі мало, княгине, — зауважив князь. — Я привіз ще двох.

Плющ миттю відпустив Боніфація й Івася і ті опинились в центрі уваги. "А я чим завинив?" — подумав Боніфацій і скривився, згадавши безліч гріхів, котрими з роками обростає кожен чоловік.

— Ти служитимеш не за провини, — пояснив князь, відчитавши його думки. — Хочеш літати?

Боніфацій закивав щосили. І раптом упізнав Матвія: "Диви, і панич тут." Очі колишнього маршалка прозріли разом із його розумом, і все, починаючи з того фатального ранку, коли зник хлопець і аж до сьогоднішньої ночі він зумів пов'язати, і не тільки зв'язати до купи обидва кінці, а й зрозуміти, що саме Матвієві, його батькові й дідові мусить дякувати за свою фортуна.

— Будеш літати, як літав нині й грати на бубні.

Боніфацію було все одно: бубон то й бубон. Він знав, що потрафить зіграти й на бубні. Й полегшено зітхнув, коли увага перемістилася на Івася.

— Ти будеш грати на флейті, — мовив князь. — Але за се мусиш віддати свій розум.

— Хіба можна віддати розум? — витріщився Івась.

"Він і тут задає питання!" — похитали одночасно головами Боніфацій і чоловік-олень, якому не терпілося здихатися отих двох заброд.

— А я ж нічого не віддав! – раптом похопився Боніфацій.

— Ти віддаси розуміння, — пояснив князь. – Розуму в тебе небагато, але є чуття і співчуття, що вкупі складають розуміння.

— Одного не розумію, нащо вам серце, розум і розуміння. Хіба у вас своїх немає?

"За такі слова..." — ошелешено подумав Боніфацій.

Княгиня сміялась.

— Ступаючи в наш край, люди мусять позбутися того, чого в них найбільше. Се такий звичай. Мито по-вашому. А будете вертатися, заберете назад. Княгиня мусить мати музикантів. Люди багато в нас запозичили, але не вміли ним скористатися. Будете служити доти, доки схочете. Ні старість, ні хвороби вас не торкнуться. Малий виросте, але не зістаріється. Доки не ступить ногою через Дунай.

Боніфацій почухав потилицю й спитав:

— Де ж той кінь, що на ньому я буду літати?

А Івась насупився:

— А коли я захочу тут лишитися навічно? То що ж мені вічно грати на флейті?

Княгиня засміялася, підійшла й поцілувала малого в чоло. Хоч не такої відповіді він чекав, але пахло від неї як від мами. Бо вона обіймала й тулила до себе увесь Всесвіт.

Біля монастиря. Початок зими.

Чернець-воротар закликав отця Григорія і сказав, що його хоче бачити якась шляхтянка, і просить, аби він вийшов до неї. За брамою шелестіла суха трава, і земля геть стужавіла від морозу. Жінка стояла коло візка, з якого кучер здіймав барильце меду, дарунок монастиреві. Однак скинувши оком на молодицю, отець Григорій збагнув, що не духовної розради й сповіді хоче ця молода особа в білій намітці й дорогому кожушку. На устах її блукала дивна посмішка і смирення в ній не було ні на гріш. Мабуть, вона й не боялась воротаря, що підглядав за ними.

— Отче, — мовила жінка поштиво, ледь нахиливши голову, — я приїхала сюди, аби сказати, що вашому онуку Матвію тепер добре ведеться. Він тепер грає на скрипці й літає на вороному коні.

— Прикро се мені чути, — вирвалось у отця Григорія. — Я вберігся, мій син, його батько теж вберігся...

— Від чого? — звела брови жінка.

— Від занпащення душі, молодице. А ти хто така?

— Докія, — відказала спокійно жінка. — Матвій прибився до мене збідований, нещасний, німий. Я знаю його душу, як свою. Хто б говорив про занпащення душі, сховавшись за мурами монастиря, заплативши за се життям сина і муками онука! О, я спершу теж чулася скривдженою, доки не стріла Матвія. Він став моїм дзеркалом, бо страждав так само, як я. Але я пізнала бодай на коротку хвилю щастя, а він — ні. Проте він переплив Дунай, і тепер грає на скрипці й літає в повітрі. Правда, серце його на дні озера Обшир, бо не пожалів ні вітця, ні маєтку, ні сього світу з його щастям та нещастям, задля того, щоби бути коло своєї Пані. А на дні озера серцю спокійніше.

— То він послав тебе до мене? — спитав старий.

— Ні. Він забув про вас, як і про мене.

І Докія повернулась, начебто розмову було вже закінчено, й почула, як чернець мовив:

— Що ж...

Тоді вона рвонулась до нього і очі в неї наповнились теплом любові та співчуття.

— Отче, я теж могла би бути досі нещасною. Дні й ночі я думала про князя, про дитя, яке залишила в нього. Дні й ночі чекала, що він приїде до мене. Мусила тікати, бо мене вважали за чарівницю. Я мерзла, голодувала, тремтіла від страху. Але настав час, коли я зрозуміла, що вчинила вірно, віддавши своє дитя тому кращому світові, й страх мій пропав. Хто не вміє віддавати, той не вміє і брати. Князь пробачив мені. Я хотіла вас втішити, а не засмутити, отче.

— Ти мене втішила, дочко, — мовив отець Григорій напівіронічно, напівщиро. — Я міг би тобі не повірити, однак вірю. Тільки скажи мені, чому я зрубав саме те дерево, збираючись збудувати собі дім і звити родинне гніздо? І за се прокляття впало на мій рід.

— Ви мусили відчути, що його не треба було рубати.

— Воно не кричало, не стогнало, не просило.

— Ви не прислухались до нього.

— То була липа. Я відвертався, коли її рубав. Є такий звичай – рубити сліпе дерево.

— Значить, то ви були сліпі, отче, а дерево зряче, — відказала Докія.

2008 рік.